ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

11

TOMUL 33 — 1980

NOIEMBRIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, N°. 11,
novembre 1980

SOMMAIRE

REVUE DES REVUES

NOTES

REFORMELE AGRARE DIN EUROPA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL*

DE

COSTIN MURGESCU şi DAMIAN HUREZEANU

I. REMARCI PRELIMINARE PRIVIND CADRUL, GENEZA ŞI SCOPUL REFORMELOR AGRARE LA SFÎRŞITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

1. Reformele agrare înfăptuite în Europa după primul război mondial au format teme de bază a numeroase studii care au privit problema din unghiuri de vedere extrem de diferite. Uneori, reformele au fost privite, în principal, prin prisma schimbărilor intervenite în structura de proprietate şi a implicaţiilor economice şi sociale ale acestor schimbări în ţări, care, înaintea primului război mondial, formau „grînarul lumii"; alteori, ele au fost examinate, în principal, din punctul de vedere al rolului lor în organizarea generală social-politică a Europei interbelice. Unele studii au pus accentul pe factorii comuni ai reformelor agrare înfăptuite, altele, pe diferenţele specifice care au apărut de la o ţară la alta, ş.a.m.d.

Atenţia cu care reformele agrare menţionate au fost studiate şi sînt încă dezbătute de istorici are o dublă raţiune. Ea decurge atît din rolul important al agriculturii şi al relaţiilor agrare în întreaga dezvoltare economico-socială a omenirii, cît şi din caracterul ştiinţelor istorice ca o componentă organică a ştiinţelor sociale.

Analiza reformelor agrare, definirea tendinţelor fundamentale în evoluţia relaţiilor agrare, caracterizarea liniilor de continuitate şi a momentelor de ruptură au un puternic impact ideologic. Poziţia de pe care sînt privite aceste probleme determină diferenţele sensibile de apreciere şi de concluzii între istoricii sau economiştii care se ocupă de ele[1]. În acelaşi timp, ideile sau concepţiile formulate, întregul arsenal ideologic pus în mişcare, influenţează — alături de factorii obiectivi şi de lupta ţărănimii, cu rol decisiv, însuşi procesul de formare a unor noi relaţii agrare în concordanţă cu cerinţele dezvoltării de ansamblu a societăţii, în diferitele etape ale evoluţiei acesteia.

În cadrul limitat al raportului de faţă nu ne putem referi la toate opiniile care s-au confruntat în cursul înfăptuirii reformelor agrare de la

* Raport prezentat la cel de al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice

[1] Vezi Erich H. Jacoby, *Man and land. The Essential Revolution*, New York, 1971 ; Istvan Dolmanyos, *Le problème des réformes agraires dans l'Europe orientale après la première guerre mondiale*, în „Annales universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eotvos, Sectia Historica, tomus IV, Budapest, 1962, p. 76—81.

începutul anilor '20 din Europa sau în analizele ulterioare. Cîteva precizări preliminare ni se par, totuși, indispensabile înțelegerii problemelor pe care le punem în discuție.

2. În linii generale, reformele agrare efectuate după primul război mondial în statele din centrul și sud-estul Europei sînt cercetate în cadrul profundelor transformări politice continentale determinate concomitent de:

a) Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, care a scindat lumea în două sisteme social-economice diferite;

b) înfrîngerea militară a Puterilor Centrale, în special destrămarea Imperiului austro-ungar;

c) constituirea sau desăvîrșirea unității naționale a unor state din această zonă a continentului.

Acest cadru istoric este incontestabil. De aici nu se poate deduce însă concluzia că reformele agrare la care ne referim au fost, pur și simplu, rezultatul unei anumite conjuncturi politice internaționale, un produs întîmplător al noilor condiții în care Europa încerca să se reorganizeze după război.

Reformele agrare își au geneza în luptele seculare pentru pămînt duse de masele țărănești din această zonă a continentului — zonă a marilor confluențe de civilizații, dar care nu cunoscuse încă transformările agrare înfăptuite în Europa occidentală încă din secolul XVIII, odată cu revoluția franceză. Fără a contesta importanța începuturilor făcute în unele țări din răsăritul Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este unanim recunoscut că acestea nu puseseră capăt dominației formelor semifeudale sau chiar feudale de exploatare a țărănimii de către marii stăpîni de moșii.

Într-o asemenea analiză, făcută cu trei decenii în urmă de către The Royal Institute of International Affairs din Londra, se recunoaște că, pînă la primul război mondial, majoritatea țărilor Europei răsăritene trăiau sub un regim semifeudal și că existența marilor moșii boierești implica o permanentă subordonare a țărănimii față de clasa stăpînitoare, astfel încît „directly the peasants refused to accept the position the old system were doomed"[2].

De altfel, răscoalele țărănești din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX sînt concludente în această privință.

Pentru a da un singur exemplu, vom menționa lanțul de mișcări și răscoale țărănești care au avut loc în România după reforma agrară din 1864, în mod special răscoalele din 1888 și marea răscoală din 1907, extinsă în întreaga țară. Referindu-se la locul ocupat de această răscoală în evoluția problemei agrare din România, Președintele Nicolae Ceaușescu a subliniat că „prin amploarea, vigoarea și formele pe care le-a îmbrăcat, (ea) a constituit una din cele mai aprige bătălii de clasă din istoria României, zguduind din temelii însuși edificiul orînduirii burghezo-moșierești"[3].

Sublinierea acestor izvoare adînci, care țin de întreaga structură economică și social-politică a Europei de răsărit și de sud-est, este esen-

---

[2] E. John Russel în *Agrarian Problems from Baltic to the Aegean*, Londra, 1944, p. 8

[3] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, 1977, p. 235

țială pentru înțelegerea transformărilor agrare înfăptuite după primul război mondial.

3. În unele lucrări, reformele agrare de care ne ocupăm au fost apreciate ca reprezentînd, în unele cazuri, adevărate „revoluții agrare"[4]. Alți autori au fost mai nuanțați și, vorbind despre aceste reforme ca despre adevărate revoluții, au ținut să precizeze că „The movement, however, thought revolutionary in its means was ultraconservative in its aims[5]".

Nu o dată caracterul de „revoluție agrară" al reformelor a fost legat de aprecierea că, practic, pămîntul moșieresc ar fi fost confiscat, ceea ce n-a fost cazul decît în Rusia.

În teoriile agrare moderne din occident se consideră, de altfel, că stabilirea unei linii clare de demarcație între „revoluție" și „reformă" este extrem de dificilă, dacă nu chiar o eroare[6].

Interferența a numeroase elemente de *continuitate și de ruptură* este evidentă în analiza istorică a dinamicii întregului progres social. Transformarea relațiilor agrare nu se poate nici ea sustrage acestei interferențe. Dar, o asemenea constatare nu ne poate dispensa de obligația de a stabili ceea ce este determinant și decisiv în anumite etape ale schimbărilor agrare.

4. După caracteristicile lor, prefacerile agrare de după război s-ar putea clasifica, în mare, în trei categorii tipologice. Una dintre ele este definită de transformarea revoluționară a agriculturii ruse după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Este o prefacere țîșnită direct din revoluție și care poartă caracteristicile unei cotituri în regimul agrar din Rusia și în evoluția lui. Transformarea operată aici se deosebește fundamental de reformele propriu-zise din celelalte țări europene prin modalitățile de realizare și obiectivele propuse, prin faptul că s-a înscris în ansamblul unor radicale prefaceri economice, sociale și politice, inclusiv transferarea puterii pe care clasele exploatate au smuls-o claselor exploatatoare, ceea ce a generat un nou tip de societate.

Orice analiză a mutațiilor survenite în raporturile agrare de după primul război mondial trebuie, desigur, să țină seama de modificarea radicală a vieții agrare din Rusia sub impactul Revoluției din Octombrie.

În noaptea de 7—8 noiembrie, cel de-al doilea mare act pe care-l adoptă puterea sovietică victorioasă este *Decretul asupra pămîntului* care statua: 1. „Proprietatea moșierească asupra pămîntului se desființează imediat, fără nici o despăgubire. 2. Pămînturile moșierești, precum și toate pămînturile comunale, mănăstirești și bisericești, cu tot inventarul lor viu și mort, trec pînă la întrunirea Adunării Constituante, la dispoziția Comitetelor agrare de plasă și a sovietelor județene de deputați ai țăranilor".

Revoluția agrară din 1917—1920, ca o componentă a transformării revoluționare a societății în Rusia Sovietică, prezintă un domeniu vast de

---

[4] Vezi, în acest sens, *World Agriculture. An International Survey*, Londra, 1932, unde se arată că „toate noile state" au făcut reforme agrare, dar rezultatele acestora au fost infime („inconsiderabile") în Austria, Ungaria și Polonia, în timp ce în Iugoslavia și România „its effects were really revolutionary" (p. 148).

[5] Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Romania*, Cambridge University Press, 1924, p. V.

[6] E.H. Jacoby, *Op. cit.* p. 171.

cercetare[7] și oarecum distinct temei raportului de față dedicat *reformelor agrare* propriu-zise. Sumarele mențiuni de mai sus țin numai să atragă atenția asupra sincronismului fenomenelor, a înlănțuirii lor istorice, dar și a deosebirilor de esență care le caracterizează.

Un alt tip de transformări, de această dată cu caracter de reformă, grupează o suită de alte țări din Europa centrală și sud-estică — România, Iugoslavia, Grecia, Cehoslovacia, Polonia, Letonia, Estonia, Lituania și Finlanda — avînd ca moment central expropierea marii proprietăți moșierești și împroprietărirea țărănimii. Tendința comună a acestor reforme era de a crea un regim agrar mai corespunzător cu cerințele dezvoltării economice pe cale capitalistă a agriculturii și cu năzuințele sociale ale țărănimii. (În interiorul acestei categorii tipologice există, evident, deosebiri care au făcut pe mulți cercetători să distingă, de pildă, reformele din România și Iugoslavia, mai hotărîte și mai importante prin implicațiile lor economice, sociale și naționale decît cele din Polonia sau Cehoslovacia).

Într-o situație deosebită s-a aflat reforma din Bulgaria. Ea s-a înscris în cadrul unor raporturi de proprietate și producție capitaliste, dar a fost puternic marcată de tendința de a realiza acea „proprietate bazată pe muncă" atît de intens propulsată în mișcarea populistă din epocă.

În sfîrșit, un alt tip de reforme întîlnim în Austria, Germania și Ungaria. Aici măsurile adoptate au avut un caracter moderat, neafectînd propriu-zis structurile agrare existente. Ele au adus doar anumite ajustări regimului agrar tradițional (s-au și numit în literatură reforme de „ajustare"), urmărind fie scopuri de colonizare internă, ca în Germania, fie preocuparea de a păstra la dispoziția marii proprietăți mînă de lucru abundentă, sau rezolvarea unor nevoi fiscale (ca în Ungaria).

5. Problema reformelor agrare nu poate fi izolată de cerința refacerii economice postbelice a unor țări în care agricultura reprezenta principala ramură a economiei naționale, iar produsele agroalimentare principala sursă a încasărilor din export[8]. Vom menționa și în această privință cazul României, înainte de primul război mondial al doilea furnizor de produse agricole pentru Europa occidentală, după Rusia[9].

Or, dintre zonele europene devenite teatre de luptă — zonele din fostul „grînar mondial" s-au numărat printre cele mai greu afectate[10].

---

[7] El implică analiza aspectelor economice, sociale și politice, ale transformării vieții agrare începînd cu problema repartizării egalitare a pămîntului și consecințele sale economice, cu desfășurarea și etapele luptei de clasă la sate, cu aspectele aprovizionării cu alimente și ale politicii comunismului de război la sate, și, bineînțeles, cu problemele făuririi alianței muncitorești-țărănești în perioada consolidării puterii sovietice. Tema a fost larg dezbătută în literatura de specialitate, atît în Uniunea Sovietică, cît și în Occident. Discuțiile au căpătat nu o dată o notă pasională și un pronunțat caracter polemic. Vezi I.A. Poliakov, *Sofialno-Ekonomiceskie itoghi agrarnih preobrazovanii oktjabrskoi revoliufii*, în *Istoria Krestjanstva i kolhoznogo strojtelstva v SSSR*. Materialî naucinoi sessii, 18—21 aprelja 1961 v Moskve, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1963. Dintre lucrările mai recente vezi S.P. Trapeznikov, *Leninizm i agrarnokrestianskii vopros*, vol. I—II, Moscova, 1967.

[8] În literatura occidentală această relație între reforma agrară și cerința de refacere a agriculturii a fost evidențiată în special de Ifor L. Evans, *op. cit.*, în legătură cu interesul marilor proprietari în această problemă a refacerii postbelice, vezi dr. Olindo Gorni, *Land Reform in Rumania*, în „International Labor Review", vol. XXII, nr. 4, octombrie 1930, p. 452

[9] G. Ionesco-Sisești, *L'agriculture de la Roumanie pendant la guerre*, Paris, 1929, p. 1, 15 și urm.

[10] Vezi date comparative la scară europeană în aceeași privință la Karl Brandt, „*The Reconstruction of World Agriculture*, New York, 1945, p. 24. și urm.

În România, de exemplu, pierderile de vieţi omeneşti (800.000 de morţi, în covîrşitoarea lor majoritate ţărani), distrugerile de şeptel şi de inventar agricol, de drumuri, căi ferate, poduri şi mijloace de transport, reduseseră considerabil capacitatea de producţie agricolă şi au impus la un moment dat chiar apelul la asistenţă alimentară externă.

Împroprietărirea ţăranilor era menită să stimuleze redresarea producţiei agricole, tot astfel cum despăgubirea moşierilor pentru pămînturile expropriate era menită să stimuleze procesul investiţional în diferite ramuri ale economiei naţionale. Ţelurile acestea nu au fost atinse decît parţial. O serie de împrejurări obiective, asupra cărora vom reveni, au avut rolul lor care nu poate fi ignorat.

Analiza critică a reformelor agrare la care ne referim nu ne poate face să ignorăm, desigur, rolul lor pozitiv în consolidarea statelor care îşi desăvîrşiseră unitatea naţională sau reapăruseră pe harta Europei — în primul rînd prin unificarea structurilor lor agrare şi prin promovarea (chiar dacă limitată) a rolului politic al ţărănimii, care reprezenta imensa majoritate a populaţiilor lor.

Factorul determinant al semieşecului economic înregistrat de reformele agrare din această „Zwischen-Europa" trebuie găsit în concepţia dominantă care a stat la baza lor. O concepţie de simplu „calmant social", un act de „echitate socială", ceea ce a avut drept consecinţă lipsa unei politici coerente şi susţinute de consolidare a gospodăriilor ţărăneşti create prin reformă şi de ridicare a agriculturii, inclusiv prin integrarea acesteia într-un proces complex privind dezvoltarea de ansamblu a economiilor naţionale. Întradevăr, reformele agrare nu au constituit punctul de plecare pentru redefinirea unei strategii a dezvoltării în concordanţă cu noile realităţi rurale, cu transformările de structură intervenite în principala lor ramură de producţie.

II. CARACTERUL REFORMEI AGRARE DIN ROMÂNIA

1. Caracteristicile generale schiţate mai sus în legătură cu geneza şi scopul reformelor agrare de la sfîrşitul primului război mondial îşi găsesc o confirmare elocventă în cazul specific al României.

Ne vom opri, pe scurt, asupra reformei din România, cu atît mai semnificativă cu cît unii istorici au menţionat tocmai acest caz ca exemplu al caracterului „revoluţionar" pe care transformările agrare din estul şi sud-estul Europei l-au căpătat uneori.

Este adevărat că reforma agrară din România şi introducerea votului universal — înfăptuite concomitent cu desăvîrşirea procesului istoric de constituire a statului naţional român unitar — au reprezentat momente importante, cu puternic caracter progresist, în dezvoltarea societăţii româneşti. După părerea noastră această trăsătură generală nu ne permite, totuşi, să conferim reformei agrare de la sfîrşitul primului război mondial atributele unei „revoluţii" agrare, problemă asupra căreia dorim să insistăm.

2. Aşa cum am mai subliniat, geneza acestei reforme este legată de îndelungatele lupte pentru pămînt ale ţărănimii române, lupte care au

culminat cu marea răscoală de la 1907 şi au obligat burghezia să făgăduiască o nouă reformă agrară (după aceea de la 1864) încă înainte de începutul primului război mondial.

Înfăptuirea acestei promisiuni a devenit o problemă „de viaţă sau de moarte" pentru clasele stăpînitoare din România în 1917—1918, în timpul desfăşurării războiului.

Doi factori au contribuit la precipitarea evenimentelor:

a) Ocuparea unei părţi a teritoriului naţional de către forţele militare ale puterilor centrale şi retragerea guvernului român în Moldova, unde armata, formată în principal din ţărani, era angajată în lupte eroice de apărare a ultimului colţ liber din ţară.

b) Izbucnirea revoluţiei ruse din februarie 1917 şi apoi, victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie care a stimulat avîntul revoluţionar al clasei muncitoare, ca şi al ţărănimii din alte ţări.

Împrejurările acestea au fost larg recunoscute de factorii politici din epocă.[11] Aceasta nu înseamnă însă că ea s-ar fi realizat şi într-un ritm „extraordinar de rapid" cum au afirmat unii autori[12].

Într-adevăr, în iulie 1917 a fost modificată Constituţia României spre a se face posibilă exproprierea „pentru raţiuni de utilitate naţională". Abia un an şi jumătate mai tîrziu, în decembrie 1918, a fost adoptat primul decret de reformă agrară; procesul de legiferare pentru întregul teritoriu naţional avea să se încheie după alţi doi ani şi jumătate, la sfîrşitul lunii iulie 1921, iar lucrările propriu-zise de expropriere în ianuarie 1927 — aproximativ un deceniu după modificarea constituţională amintită.

3. În literatura românească interbelică a circulat larg teza potrivit căreia reforma agrară din 1918—1921 ar fi dus la desfiinţarea marilor moşii şi chiar la o practică „confiscare" a suprafeţelor expropriate, teză al cărei ecou îl întîlnim şi în unele lucrări occidentale.

Potrivit calculelor făcute, suprafaţa expropriată în România a fost de 6.125.789 ha., ceea ce reprezenta 66,2% din suprafaţa moşiilor antebelice cu peste 100 ha. fiecare[13].

A însemnat aceasta desfiinţarea marilor moşii?

Evident, nu, deoarece:

a) Nu toată suprafaţa expropiată aparţinea înainte de război moşierilor. Un exemplu: pe teritoriul antebelic al României, din 2,7 milioane ha. expropriate, mai mult de un sfert (26%) reprezentau proprietăţi ale Domeniilor Coroanei, Casei Rurale (care cumpărase aceste pămînturi tocmai spre a le revinde ţăranilor), instituţii publice, fundaţii etc.

---

[11] Vezi Virgil N. Madgeanu, *Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", An IV, nr. 3, p. 289; Andrei Corteanu, *Două discursuri relative la problema agrară*, Bucureşti, 1940, p. 27; Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Bucureşti, 1956, p. 14 şi urm.

[12] Dr. Adam Rose, *Agricultural Workers and Agrarian Reform in Central Europe* în "International Labour Review", vol. XVIII, nr. 3, sept. 1928, p. 308 şi urm.

[13] Costin Murgescu, *Op. cit.*, p. 28—29. Alţi autori evaluează suprafaţa expropriată la 5.811. 827 ha. (vezi D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Academiei R.S.R., 1975, p. 250—251; N. Cornatzeano, *La situation et les résultats de l'agriculture roumaine*, în *La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 23; Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Edit. Academiei R.S.R. 1975, p. 64—71.

b) A fost stabilit *un minimum intangibil de 100 ha. pămînt cultivabil* pentru fiecare moşie : ulterior, prin legile din 1921, acest minimum intangibil a fost ridicat la 150 ha. teren cultivabil în regiunile de şes, iar prin utilizarea unei aşa-numite „scări progresive" suprafaţa exceptată de la expropriere putea ajunge chiar pînă 500 ha. de fiecare moşie[14].

c) Exproprierea privea moşia şi nu moşierul, ceea ce dădea posibilitate acestuia din urmă să păstreze mai multe moșii (în limitele menţionate) dacă acestea erau situate în zone diferite.

d) În limitele prevăzute de lege, moșierul își alegea el singur partea din moşie care nu i se expropriază, cu precizarea legală suplimentară ca această parte să constituie un „întreg economic" cu clădirile, investiţiile respective etc. Este vorba de o prevedere care făcea ca părţile cele mai puţin rentabile ale moșiei să poată fi expropriate.

e) Pămîntul expropriat a fost răscumpărat la un preţ care era limitat la arenda regională antebelică înmulţită cu 40, deci echivalentul arendei antebelice pe 40 de ani.

În condiţiile sumar evocate mai sus, marile moşii cu peste 100 ha. fiecare au continuat să existe și după reforma agrară din 1918—1921, suprafaţa lor medie scăzînd însă de la 712 ha. (nivel antebelic) la 448 ha., în 1930. Statistica din 1930 consemnează, de altfel, existenţa a 2.700 de gospodării moşiereşti cu peste 500 ha fiecare; aceste exploataţii (0,08% din total) deţineau 3.375.000 ha., echivalentul 17,1% din suprafaţa agricolă a României[15].

4. Cîteva cuvinte, acum despre împroprietărirea ţăranilor.

După datele oficiale ale epocii, numărul ţăranilor din România cărora li s-a recunoscut legal dreptul la împroprietărire a fost de 2.308.922. Dintre aceştia, pînă la 1 ianuarie 1934, au fost efectiv împroprietăriţi numai 64%, respectiv 1.478.663 ţărani[16].

Numărul mare al ţăranilor excluşi practic de la împroprietărire avea un scop bine precizat pentru legiuitor : asigurarea de forţă de muncă ieftină pentru moşiile rămase, ca şi pentru exploataţiile capitaliste a căror promovare era urmărită. Nu afirmăm noi acest lucru ; l-au afirmat înşişi autorii reformei agrare. Pornind de la teza că reformele agrare trebuie să fie ştiinţifice şi nu „sentimentale", ministrul care a prezentat parlamentului legile din 1921 explica : „Nu toţi ţăranii proprietari mizeri sînt cea mai bună garanţie a conservării sociale, ci o bună parte dintre ei proprietari deplini, cealaltă parte formînd salariaţi agricoli de care agricultura noastră are nevoie"[17].

---

[14] Vezi M. Constantinescu, *L'évolution de la propriété et la reforme agraire en Roumanie* Bucureşti, 1925, p. 316 ; *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908—1921*, Bucureşti, 1967, p. 541—574

[15] Vezi *Anuarul statistic al României, 1937 şi 1938*, Bucureşti, 1939, p. 403 ; David Mitrany, *The Land and the peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform 1917—1921*, London, Oxford University Press, 1930, p. 189 ; Henry L. Roberts, *„Political Problems of an Agrarian State"*, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 53.

[16] *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1942, p. 305

[17] C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, Bucureşti, 1920, p. 31.

Rezultatele concrete ale reformei agrare din 1918—1921 sînt reflectate în tabelul de mai jos:

Numărul gospodăriilor și întinderea pămîntului pe grupe de gospodării în 1930—1935.
(% din total țară)

Grupa de gospodării	Numărul gospodăriilor	Suprafața deținută
0—1 ha.	18,6	1,6
1—3 ha	33,5	11,1
3—5 ha.	22,8	15,3
5—10 ha.	17,1	20,0
10—20 ha.	5,5	12,0
20—30ha.	1,7	7,8
50—100ha.	0,4	4,5
Peste 100ha	0,4	27,7

Fără a ne propune să analizăm aici tabelul, nu putem să nu atragem atenția asupra extremelor sale. Mai mult de jumătate din gospodării (52,1 %) erau gospodării pitice (pînă la 3 ha. fiecare) și dețineau numai 12,7 % din totalul suprafețelor. La celălalt pol, gospodăriile moșierești cu peste 100 de hectare, deși reprezentau numai 0,4 % din totalul gospodăriilor, dețineau peste un sfert (27,7 %) din totalul suprafețelor; la rîndul lor, exploatațiile capitaliste (între 20 și 100 ha.) reprezentau 2,1 % din totalul gospodăriilor și dețineau 12,3 % din totalul suprafețelor.

Coexistența a milioane de gospodării mici alături și printre moșiile rămase sau gospodăriile capitaliste în plină expansiune avea obiective social-economice bine determinate pe care un cunoscut om politic și economist al vremii, Virgil Madgearu, le definea astfel: „A fost, desigur, o tendință *conștientă* a reformei agrare ca să favorizeze posibilitatea creării proprietății țărănești pitice, ca să creeze forțat în viitoarea constelație agrară săteni sateliți ai marii și mijlociei proprietăți, constrînși să se învoiască să lucreze marea și mijloacia proprietate"[18].

5. Procesul de ruinare în masă a micilor gospodării țărănești a fost accelerat de criza economică din 1929—1933, intervenită tocmai în momentul în care noile gospodării se constituiau în urma reformei agrare, ca și de întreaga politică dusă în perioada interbelică în scopul consolidării exploatațiilor capitaliste.

Un moment important a jucat în această direcție legea din august 1929 care ridica restricțiile menite să limiteze posibilitatea țăranilor împroprietăriți de a-și vinde loturile dobîndite prin reforma agrară. „Libera circulație" a pămînturilor a accelerat fărîmițarea micilor gospodării țărănești create prin reformă și consolidarea poziției exploatațiilor capitaliste.

Această orientare a fost activ sprijinită prin politica fiscală, ca și prin politica de credite agricole. Sînt semnificative, în acest ultim sens, împrumuturile acordate de „Creditul Național Agricol", instituție de stat înființată în 1937. Din totalul creditelor acordate în decursul a șapte ani

18 V.N. Madgearu, *Op. cit.*, p. 294.

de funcționare (1937—1944) 31,47% s-a îndreptat spre gospodăriile cu peste 50 ha. și umai 12.7% către gospodăriile țărănești sub 5 ha.

Lipsite de inventar agricol și lăsate practic la discreția cămătarilor, micile gospodării țărănești au fost lovite și de deteriorarea prețurilor agricole. Chiar dacă se iau ca bază de comparație primii ani ai crizei economice, cînd prețurile produselor agricole înregistrau o scădere serioasă (media anilor 1927—1929 = 100), puterea de cumpărare a agricultorilor se redusese la 61,9% în 1940, la 55,3% în decembrie 1941 și la 39,4% în decembrie 1942[19].

6. Conjugarea tuturor factorilor menționați mai sus a determinat menținerea agriculturii românești la un slab nivel de dezvoltare (lipsă de mijloace de mecanizare a lucrărilor agricole, lipsă de îngrășăminte și de lucrări de îmbunătățiri funciare, producții scăzute la hectar, rămînerea în urmă a zootehniei), condiții minime de viață pentru majoritatea țărănimii și un proces foarte lent de dezvoltare a pieții interne într-o țară în care imensa majoritate a populației (cca. 78%) era populație rurală.

Situația țărănimii și agriculturii în general s-a înrăutățit considerabil în cursul celui de al doilea război mondial. Problema unei reforme agrare profunde, care să pună capăt exploatării moșierești, a reapărut, astfel, pe ordinea de zi a vieții publice românești.

Spre deosebire de reforma agrară din 1918—1921, reforma agrară din martie 1945 — rezultat al unor ample confruntări de clasă și politico-ideologice — a avut un caracter revoluționar. Ea fost înfăptuită în mod nemijlocit de masele muncitorești și țărănești, însuflețite de perspectiva unor transformări radicale, a dus la lichidarea clasei moșierești și a tuturor rămășițelor semifeudale din agricultură și s-a împletit organic cu lupta pentru schimbarea caracterului puterii de stat, pentru formarea regimului de democrație populară.

Totodată, au fost înființate stațiuni de mașini și tractoare, ca și intreprinderi agricole de stat, care aveau să joace un rol important în sprijinirea țărănimii muncitoare și în mersul ei treptat spre formarea unor puternice cooperative agricole de producție — condiție primordială a modernizării agriculturii românești, a ridicării nivelului de trai al țărănimii și al îmbunătățirii calității vieții rurale, în procesul de edificare a societății socialiste.

III. CARACTERUL TRANSFORMĂRILOR AGRARE DIN CELELALTE ȚĂRI DIN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI

Ca și în cazul României, conținutul și cadrul principial al reformelor era determinat în țările din centrul și sud-estul Europei de însăși situația raporturilor de proprietate și de exploatare a pămîntului. Elementul frapant al repartizării proprietății funciare era extrem de pronunțata sa polaritate.

În Ungaria, exploatările de peste 50 de ha. (1,15%) dețineau 47,66% din suprafața cultivabilă în timp ce gospodăriile țărănești (98,85%) doar

---

[19] Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, București, 1943, vol. II, p. 347.

52,34 %[20]. Extrem de puternică era marea proprietate moşierească; circa 3800 de magnaţi funciari posedau 1/3 din sol, după unii autori, şi 38,2 %, după alţii[21].

Noul stat polonez întemeiat la sfîrşitul războiului aducea cu sine moştenirea grea a marii proprietăţi, indiferent de dominaţia sub care se aflase: habsburgică, prusacă sau ţaristă. Ponderea proprietăţilor de peste 100 ha. se ridica la 44,8 % din întinderea cultivabilă a ţării[22]. Din totalul de 31.943.000 ha. de pămînt, moşierii, în număr de 23.200, deţineau circa 14.225.000 ha. În fostele teritorii aflate sub dominaţia Imperiului rus, formele colective de folosire a pămîntului ţărănesc alternau cu gospodăriile care recurgeau pe scară întinsă la mîna de lucru salariată. Reţine, de asemenea, atenţia ponderea relativ ridicată a ţărănimii cu suprafeţe între 5 şi 20 ha (34,3 % din numărul total al gospodăriilor deţinînd 30,8 % din întinderea pămîntului cultivabil). 61,3 % dintre ţărani aveau însă gospodării sub 5 ha., revenindu-le doar 13,5 % din pămînt[23].

Nici tabloul agrar al Cehoslovaciei nu se prezenta mult diferit. Pe ansamblul ţării marea proprietate, de peste 100 de ha., reprezenta 36 % din solul arabil şi forestier (20,5 % din cel agricol)[24]. Extrem de puternice erau latifundiile; ponderea lor în cadrul marii proprietăţi se ridica la 82 %[25]. Existau contraste între diferite zone ale ţării. În Boemia, Moravia şi Silezia circa 32 % din pămîntul agricol se afla în mîna moşierilor[26]. Sistemul gospodăriilor mari moşiereşti s-a menţinut şi în capitalism, transformîndu-se, însă, sub raport tehnic-productiv. A devenit astfel caracteristică cultura intensivă bazată pe investiţii întinse de capital.

În schimb, în Slovacia, marea proprietate moşierească deţinea 51,45% din terenul agricol, iar formele tradiţionale de exploatare erau mult mai înrădăcinate[27].

Realităţile agrare ale sud-estului european se înscriu tipologic în acelaşi cadru de ansamblu pe care-l regăsim în agricultura europeană pînă spre linia demarcaţională a Elbei. Cu toate acestea, căile concrete ale evoluţiei istorice a agriculturii, condiţiile generale ale dezvoltării economice şi specificul structurilor agrare în interiorul fiecărui stat sud-est european creează elemente puternice de diferenţiere.

---

[20] Vezi St. Pascu, C.C. Giurescu, I. Kovacs, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, Bucureşti, 1964, p. 16—18

[21] Arthur Wauters, *La réforme agraire en Europe*, Bruxelles, 1928, p. 89; Wl. Woytinsky, *Die Welt in Zahlen*, Drites Buch, *Die Landwirtschaft*, Berlin, 1928, p. 27

[22] Vezi, *Pétit Annuaire statistique de la Pologne*, 1939, p. 68; Wl. Woytinsky, *op. cit.*, p. 58—59. După Widgor Stern marea proprietate — peste 500 ha. — deţinea 34 % din suprafaţa totală de pămînt şi 22 % din cea cultivabilă (vezi, *Die agrar-reform der Republik Polen*, Krakau, 1927, p. 36).

[23] Ibidem

[24] Vezi Vladislav Brdlik, *Conditions et résultats de la réforme foncière en Tchécoslovaquie*, în *XIV ème Congrès International d'agriculture, Actes*, deuxième volume, Bucureşti, 1930, p. 115

[25] Ibidem; Jan Vozenilek, *Raisons et résultats de la réforme foncière tchécoclovaque*, în *XIV-ème Congrés International d'agriculture*... pag. 144.

[26] Vezi *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*... p. 18

[27] Din 1730 de proprietari cu peste 200 de ha., 944 se aflau în Slovacia (vezi I. Petrik, *La réforme agraire et le remembrement de la propriété rurale*, în *XIV-ème Congres International d'agriculture*, vol. II, p. 132.

O economie preponderent agrară se înfăţişează foarte diferit în ce priveşte sistemul de funcţionare, alcătuirea lăuntrică a relaţiilor economice, de la ţară la ţară. Condiţiile istorice sînt acelea care au mozaicat celulele economice ale agriculturii în sud-estul european. Nu odată unele evenimente militare şi politice au schimbat cursul evolutiv al agriculturii, au adus modificări de esenţă în structura acesteia.

În mare, şi pe termen istoric îndelungat, epoca modernă a însemnat şi pentru economia agrară a sud-estului european orientarea ei spre capitalism. Absorbţia de conţinut capitalist s-a produs însă foarte lent şi dificil, în forme concrete foarte diferite. În sud-estul european, satul nu a putut fi „luat în stăpînire de oraş", industria capitalistă şi oraşul modern n-au reuşit să modeleze, să transforme rapid şi eficace structurile economice rurale; capacitatea ei de înrîurire a fost limitată de nivelul dezvoltării industriei capitaliste.

Dintre ţările sud-estului european *Iugoslavia* prezenta, neîndoios, aspectul agrar cel mai mozaicat. Serbia lichidase feudalismul încă din 1833, dobîndind o structură agrară ţărănească. Procesul de diferenţiere economică era destul de pronunţat, fără să acuze însă contraste izbitoare de polarizare a proprietăţii[28]. Cu totul diferită era situaţia agrară a celorlalte teritorii şi popoare slave sud-vestice care s-au reunit în statul iugoslav. Macedonia s-a aflat multă vreme sub impactul sistemului tchiflik de esenţă feudal-turcească. La fel, în Bosnia şi Herţegovina instituţiile feudale au dăinuit pînă la reforma de după război. 29 % dintre ţărani erau dependenţi de marii stăpîni de pămînt, iar 44 % erau doar parţial, fiind obligaţi la anumite redevenţe[29]. În Dalmaţia, regimul agrar era şi mai confuz, căci pe vechiul drept medieval sîrb s-au suprapus instituţii ale feudalismului militar turc şi ale regimului agrar al republicii veneţiene[33]. În Croaţia şi Vojvodina fărămiţarea excesivă a micii proprietăţi ţărăneşti contrasta izbitor cu domeniile de pînă la 30.000—40.000 de ha[31]. Arendăşia, atît cea mare, cît şi cea ţărănească, s-a extins rapid pe aceste domenii.

Şi în *Grecia* caracteristica problemei agrare era dată de persistenţa marii proprietăţi moşiereşti. În ciuda unor reforme adoptate de stat în mai multe reprize (1835, 1871, 1907) numărul marilor domenii (tchifliks) se ridica în ajunul războiului mondial la 2259[32]. Cele mai multe (1402) erau concentrate în Macedonia şi Tesalia, regiuni de cîmpie cu întinse pămînturi fertile. Pe aceste domenii, cu excepţia unor zone de culturi model, ca în Larissa, formele semifeudale de producţie, bazate pe munca şi inventarul ţăranilor învoiţi, erau puternic înrădăcinate.

În *Bulgaria*, războiul din 1877—1878 a adus, cum se ştie, odată cu eliberarea politică a ţării şi o profundă modificare a structurilor agrare, avînd drept componentă însemnată întărirea posesiunii elementului bulgar asupra pămîntului. Agricultura bulgară a evoluat, astfel, la sfîrşitul

---

[28] Vezi Milorade Zébitch, *La Serbie agricole et sa démocratie*, Paris, 1917, p. 33.

[29] S. Timov, *Ekonomika vostocinoi Evropi. Agrarizaţia ili industrializaţia*, tom. I, Balkanskie strani, Moscova-Leningrad, 1931, p. 76.

[30] Vezi Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 118

[31] *Destrămarea Imperiului austro-ungar*...p. 18—21, S. Timov, *op. cit., p. 77*

[32] Vezi Philopoemen Tzouliadis, *La réfrome agraire en Grèce*, în *XIV-ème Congrès International d'agriculture*, p. 78

secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea pe baza micii proprietăţi ţărăneşti, în condiţiile pătrunderii progresive a capitalismului în agricultură.

Potrivit datelor recensămîntului din 1908, gospodăriile între 5 şi 10 ha reprezentau 20,7 % şi deţineau 54,4 % din suprafaţa cultivabilă a pămîntului[33]. În acelaşi timp, 31,5 % din gospodării aveau întinderi de pînă la 1 ha. Exploatările de peste 30 ha erau restrînse numeric (1,1 %) însă deţineau 15,5 % din suprafeţele cultivabile[34]. Pămînturile comunale şi cele de stat deţineau o pondere însemnată în Bulgaria (peste 40 %), situaţie similară cu cea din Serbia.

Întreg sud-estul european avea un caracter pronunţat agrar, ţărănimea reprezentînd circa 80 % din totalul populaţiei.

O privire de partea cealaltă a continentului, pe ţărmul Mării Baltice, ne încredinţează ca şi aici realitatea agrară era încărcată de aceleaşi restanţe istorice, de aceeaşi problemă a marii proprietăţi moşiereşti. În Lituania, proprietăţile de peste 100 de ha însumau circa 50 % din teritoriu (dintre care numai 10 % aparţineau clerului şi statului); în Letonia 800 de mari proprietari (85 % dintre ei de origine străină) deţineua aproape 60 % din teritoriu; în Estonia situaţia era quasiidentică: marile proprietăţi însumau 58 % din solul ţării, cea mai mare parte din proprietarii care stăpîneau marile exploatări erau de origine străină, fiecare exploatare avînd în medie 2100 ha[35].

Istoria acumulase, astfel, în pragul reformelor de după primul război, elemente mai mult decît suficiente care imprimase problemei agrare şi raporturilor sociale la sate o acuitate aparte. O mare concentrare a proprietăţii moşiereşti pe care dezvoltarea capitalismului nu reuşise „s-o macine" decît într-o măsură neînsemnată, o excesivă pulverizare a micii proprietăţi ţărăneşti, un nivel tehnic — productiv în general scăzut al agriculturii, cu unele excepţii care nu infirmă situaţia de ansamblu, o largă răspîndire a formelor semifeudale de producţie, extrem de puternice şi de viabile mai ales în sud-estul european, şi o presiune crescîndă a ţărănimii asupra marii proprietăţi.

2. Acestea erau însemnele vieţii agrare, pe o mare parte a continentului european, cînd curentul de prefaceri şi înnoiri se stîrnise irezistibil după primul război mondial.

Măsurile de reformă îşi vădesc, în condiţiile amintite, caracterul precipitat, de reacţie în lanţ.

În anumite cazuri ele au fost prefaţate însă de o suită de dezbateri şi de proiecte situate în perioada imediat premergătoare intrării propriu-zise „în era reformelor". Aceste proiecte formează, am putea spune „repriza pregătitoare" a adoptării deciziilor.

La fel ca şi în România, înfăptuirea reformei se impunea imperios în *Iugoslavia*. La toate celelalte condiţii şi premise ale reformei, aici se adaugă

---

[33] Statisticeski Godşnik, 1913—1922, p. 4.

[34] Ibid; S. Timov, *op. cit.*, p. 183; I. Kovatcheff, *Agrarian reform in Bulgaria*, în „International Reviev of Agricultural economies", 1934, p. 437—440.

[35] *Enquête sur la réforme agraire en Estonie*, în „Revue internationale du travail", vol. XII, nr. 5 (1925), p. 721—722; Valeriu Bulgaru, *Reforma agrară în ţările baltice. Estonia*, Iaşi, 1929, p. 72, 126; Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii şi metode în legiuirile române şi străine*, Bucureşti, 1943, p. 283—289

şi marile contraste existente în structurile agrare din diferitele zone ale noului stat; reforma urma să joace şi un important rol uniformizator.

Elaborarea reformei a fost lungă şi sinuoasă, înregistrînd o întreagă suită de trepte şi prevederi parţiale pînă la reglementarea din iulie 1931 (De altfel, unele precizări s-au adus şi ulterior.) O importanţă de prim ordin în reglementarea reformei a avut *Decretul din 25 februarie 1919* care a servit ca bază pentru reglementările ulterioare. Au urmat succesiv o serie de legiuiri: 1922, 1925, 1928, 1929 şi, în sfîrşit, 1931—1933, care au definitivat cadrul legislativ al reformei agrare. Corespunzător, reforma s-a înfăptuit în mai multe etape consecutive.

Situaţia reformei agrare din Iugoslavia către 1934 se prezenta astfel:

Zone agrar-politice	Total familii care au primit pămînt	Suprafaţa în ha.
Bosnia Herţegovina	113.000+cca.55.000 care an primit după 1922	715.000 255.000
Dalmaţia (reforma înfăptuită după 1931)	?	53.000
Macedonia	cca. 50.000	290.000
Zonele nordice (Vojvodina, Croaţia-Slavonia, Slovenia)	250.000	500.000
circa	468.000	1.813.000

Cursul reformei a continuat şi după 1933—1934 bilanţul ei însumînd cca. 2,48 mil. ha repartizate la 650.000 familii ţărăneşti.

Reforma a redus, astfel, la cca. 10% proprietatea de peste 50 ha, prin trecerea pămînturilor aflate în folosinţa colonilor din Bosnia şi Herţegovina în proprietatea acestora şi prin măsurile de expropriere a marii proprietăţi în Croaţia, Slovenia, Vojvodina, Dalmaţia şi Macedonia[36].

S-au efectuat exproprieri şi din masivul forestier deţinut de particulari, astfel că marile domenii au devenit fie proprietate de stat, fie au fost repartizate ţăranilor, ca în Croaţia. Măsurile de punere în aplicare a reformei s-au desfăşurat, în genere, lent şi greoi, aşa încît în zonele nordice cca. 56% din terenurile expropriabile (peste 700.000 ha) se aflau încă, în 1938, în mîinile vechilor proprietari[37].

În *Grecia* datele reformei agrare au fost puternic înrîurite de evenimentele politice care au avut loc în Peninsula Balcanică, începînd cu 1912. Încă din 1917 guvernul provizoriu Venizelos a formulat principiile viitoa-

[36] Otto von Frangeš, *Die Sozialökonomische Struktur der Jugoslawischen Landwirtschaft*, Berlin, 1938, p. 187—188; Roger Munting, *A comparative survey of land reforms after the first world war*, Papers in East European Economic: 18, July, 1972, p. 18.

[37] Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.* p. 252—258; Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 117—124; Milan Ivšič, *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Paris, 1926, p. 99—103; S. Timov, *Ekonomika vostocinoi Evropi*, p. 69—90, Ivan T. Berend and György Ránki, *Economic development in East Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Columbia University Press, New York and London, 1974, p. 187. Morduch Tcherkinoky, *Le régime foncier en Europe*, dans *Documentation pour la conférence européenne de la vie rurale en 1939*, Rome, 1939, p. 128.

rei reforme agrare. La 29 decembrie 1917 Camera deputaților a votat la Atena legea agrară, sancționînd prevederile decretelor-lege anterioare; legiferarea completă a reformei a avut loc abia în octombrie 1926.

Datorită precarității solului cultivabil și puternicului fenomen al imigrării elementului grecesc din regiunile învecinate (Anatolia, Tracia orientală, Caucaz etc.) s-a creat o puternică presiune asupra marii proprietăți funciare care a trebuit să facă concesii importante în favoarea țărănimii, concesii determinate de considerente sociale, politice și economice. Din circa 4 milioane populație rurală, operațiile de reformă s-au răsfrînt asupra 1.600.000 de persoane. Marea proprietate (1554 moșii) urma să contribuie cu circa 900.000 ha la fondul reformei, iar circa 500.000 ha au rămas disponibile în urma emigrației elementului musulman. Pînă în anul 1928 au fost distribuite doar 587 mii ha (65 %) din suprafețele expropriabile ale marii proprietăți (îndeosebi în Macedonia, Tracia și Tesalia). Oricum, reforma a avut efecte puternice în ce privește înlăturarea relațiilor semifeudale dintre cultivatorii de pămînt și marea proprietate și restrîngerea acesteia din urmă. De asemenea, un aspect important al reformei l-a constituit colonizarea a cca. 170.000 de familii grecești imigrante (media lotului cu care au fost împroprietăriți era de 4,5 ha)[38].

Dacă vom trece din sud-estul european spre Europa centrală este ușor de observat înrîurirea directă și imediată a circumstanțelor de ordin social-economic, politic și militar asupra reformei agrare în *Polonia*. Situația internă și internațională a noului stat făcea din reforma agrară o sarcină imperioasă. Totuși, dimensiunea transformărilor petrecute a fost relativ restrînsă dacă ținem seama de poziția foarte puternică a marii proprietăți și de presiunea exercitată de curentele social-politice favorabile unei reforme mai întinse. Prima măsură de reformă a fost statuată în iulie 1919 cînd Seimul a devenit arena unor aprige confruntări[39]. În timp ce forțele de dreapta cereau ca limita suprafețelor nesupuse parcelării să se mențină la 1 000 sau chiar 1 500 ha, formațiunile politice de nuanță țărănistă avansau proiecte mult mai hotărîte (între 60 și 300 de ha).

Dar reforma a fost adoptată numai prin legea din 15 iulie 1920 care prevedea exproprierea marilor domenii ale statului, bisericii, instituțiilor publice și private, precum și a celor particulare, pînă la limite variind între 60, 180 sau 400 de ha, în funcție de poziția geografică. Terenurile expropriate urmau să fie vîndute la un preț echivalînd cu 50 % din prețul pieții. 80 % din rezerva de pămînt obținută prin expropriere trecea, potrivit prevederilor legii, în mîinile țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin[40].

O nouă lege din 17 decembrie 1920, în completarea celei din 15 iulie, viza mai ales problemele colonizării interioare. Definitivarea măsurilor de

---

[38] Vezi Philopoemen Tzouliadis, *La réforme agraire en Grèce*, în *XIV-ème Congrès international d'agriculture*, vol. II, p. 73—78; „Messager d'Athènes" 23 II 1929; S. Timov, *op. cit.*, p. 133—136; Babis Alivisatos, *La réforme agraire en Grèce*, Paris, 1932, p. 203—301.

[39] Cf. *Dzieje Polski*, pod redakcja Jerzego Topolokiego, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1975, p. 641. Henryk Jabłoński, *Les principaux groupes politiques de la société polonaise ou tournant de 1918 et 1919*, în *„Acta Poloniae Historica"*, vol. III (1960), p. 51—57.

[40] Cf. Dzieje Polski, p. 641—642; *Krótki zarys historii ruchu ludowego*, Warszawa, 1971, p. 97—110; *Histoire de Pologne*, P. W. N. Editions scientifiques de Pologne, Warszawa, 1971, p. 693—696; dr. S. Daszynska-Golinska, *La réforme agraire en Pologne*, Varșovie, 1921

reformă a avut loc doar la 17 decembrie 1925, cînd a fost adoptată o nouă lege care preciza nu numai condiţiile de vînzare-cumpărare şi dimensiunile noilor exploatări agricole create pe baza reformei agrare, dar aducea modificări sensibile prevederilor esenţiale ale legii din 1920. Era redusă, astfel, de la 400 la 300 de ha limita de expropriere a unor categorii de moşii; în schimb, legea lăsa largi spaţii de manevră pentru a păstra cît mai multe moşii pînă la 300 de ha şi deschidea posibilitatea menţinerii domeniilor ,,exploatate intensiv'' în limitele a 350 şi chiar a 700 de ha. Pămînturile bisericii erau cu totul excluse de la reformă. De asemenea, legea fixa un ritm extrem de lent al parcelării pămînturilor supuse exproprierii : 200.000 ha anual (şi aşa, în primii şase ani nu s--au parcelat decît jumătate din suprafeţele prevăzute).

În total, reforma a antrerat 2,3—2,65 milioane ha de pămînt ceea ce însemna cca. 9—10 % din suprafeţele cultivabile[41].

Mai hotărîte au fost măsurile de reformă în *Cehoslovacia.* La numai 11 zile de la proclamarea Republicii, Adunarea naţională adopta o lege prin care marile proprietăţi funciare depăşind 250 de ha (în cazul pămînturilor arabile 150 de ha) au fost ,,sesizate'' de stat (lovite de indisponibilitate) proprietarul neputînd să le înstrăineze, împartă sau arendeze. Mai tîrziu, la 16 aprilie 1919 a urmat o lege care preciza şi detalia prevederile măsurilor precedente. La 30 ianuarie 1920 a fost adoptată legea de repartizare a pămîntului aflat sub incidenţa reformei. Ea constituia de fapt nucleul măsurilor legislative în domeniul reformei agrare, măsuri care au continuat în etape ulterioare timp de un deceniu[42].

Reforma a antrenat peste 4 milioane de ha din teritoriul naţional (de 14.036.357 ha) sau 28,6 %. Este drept, din suprafeţele afectate de reformă doar 1.278.500 ha erau cultivabile (17,2 % din întreaga suprafaţă cultivabilă) şi 2.741.620 ha (sau 41,6 %) necultivabile (păduri, păşuni, fîneţe, mlaştini etc.)[43].

Sistemul şi modalităţile de repartizare a pămîntului în Cehoslovacia au fost dintre cele mai complicate în ansamblul reformelor de după război, astfel încît, în final, doar 40—50 % din suprafeţele supuse reformei au intrat în stăpînirea efectivă a ţăranilor. Pînă la 1 ianuarie 1929 intraseră în stăpînirea noilor posesori doar 1.573.694 ha ceea ce reprezenta cca. 38,6 % din pămîntul destinat iniţial reformei. Exploatările agricole sub 5 ha au beneficiat efectiv de numai 590.000 ha pămînt arabil[44]. În schimb, statul eliberase în favoarea foştilor proprietari 1.233.400 ha (30,2 %) din

---

[41] *Histoire de la Pologne*...p. 713—714; Arthur Wauters, *op. cit.* p. 99—103; Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 261—262. După datele cu care operează *Petit Annuaire Statistique de la Pologne* între 1919 şi 1938 au fost repartizate 2.654.800 de ha în 734.100 de loturi.S-au creat 153.600 noi gospodării care au primit 1.431.800 ha iar 1.000.450 ha s-au împărţit ca loturi suplimentare la 503.000 gospodării ţărăneşti (vezi *op. cit.*, Warszawa, 1939, p. 70); Czeslaw Madajczyk, *Burżuazyjno-abozaricza reforma rolna in Polsce (1918—1939)*, Warszawa, 1956, p. 388—389: Morduch Tcherkinsky, *op. cit.*, p. 125.

[42]. Vezi Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 111—116; I. Petrik, *La réforme agraire et le remembrement de la propriété rurale*, în *XIV-ème Congrès internationale d'agriculture*, p. 133—136; C. Ionescu-Siseşti, *Reforma agrară în Cehoslovacia*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an III, nr. 1 (1921), p. 25—29; *Reforma agrară în Cehoslovacia*, în „Revista vremii", an II nr. 6 din 8 ianuarie 1922, p. 7—8

[43] Jan Vozenilek, *op. cit.*, p. 148; Vladislav Brdlik, *op. cit.* p. 116

[44] Jan Vozenilek, *La réforme agraire en Tchécoslovaquie*, Institut des hautes études agrarires, Paris, 1931, p. 25—26.

terenurile supuse reformei. Rămîneau pentru operațiile de expropriere în deceniul al IV-lea cca. 1.274.000 ha (31,2 %)[45].

Bilanțul reformei agrare în acest deceniu indica o deplasare de cca. 1.800.000 ha (44,3 % din solul disponibil) de la marea spre mica proprietate, primind pămînt 642.574 agricultori.

Datorită scărilor foarte diferențiate de împroprietărire sau de dare în folosință a pămîntului, reforma agrară din Cehoslovacia prezintă un aspect mozaicat; ea „a zdruncinat" regimul proprietății agrare din tînăra republică, dar nu s-a finalizat prin mutații de mari proporții în cadrul acestuia[45 bis]. „Umbra" reformei s-a întins peste marea proprietate, dar s-a restrîns sensibil cu timpul.

Modificări importante s-au produs prin reformele agrare în țările baltice—*Lituania*, *Letonia* și *Estonia*. Ponderea foarte ridicată a marii proprietăți în structura agrară a acelor țări, suprapunerea contradicțiilor sociale cu cele de ordin național la sate (în sensul că mai ales în Letonia și Estonia majoritatea nobilimii era de origine străină) dar mai cu seamă puternica înrîurire a evenimentelor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au concurat la restructurări esențiale în raporturile de proprietate din republicile amintite.

Putem distinge, astfel, o fază revoluționară a transformărilor agrare, caracterizată printr-o puternică mișcare de mase împotriva latifundiilor și prin împărțirea acestora potrivit lozincii „pămîntul aparține celor ce muncesc". Această situație și stare de spirit au influențat și reformele propriu-zise care s-au efectuat în 1918—1919. Marea proprietate a fost substanțial redusă, pînă la 50 de ha, reprezentînd, în noile condiții, între 15—25 % din suprafețele cultivabile ale celor trei state[46].

Mai tîrziu, în deceniul al treilea, o serie de măsuri au venit să „consolideze" marea proprietate, atît prin posibilitățile pe care le creau de a extinde limita celor 50 de ha, cît și prin introducerea principiului răscumpărării. Linia regresivă de evoluție a reformei agrare apare, astfel, cu deosebită claritate în cazul statelor baltice[47].

---

[45] *Ibidem*, p. 25—26

[45 bis] Cf. *Stručny hospodarsky Československa do raku 1955*, pod red. prof. ing. Rudolfa Qslovkeha, a doc. ing. Václava Pruchy, Praha, 1969, p. 162—169

[46] Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 273—293; Arthur Wauters; *op. cit.* p. 77—80; 91—99; Enquête sur la reforme agraire en Esthonie; „Revue internationale du travail", vol. XII, nr. 5 nr. (5 noiembrie 1925), p. 720—727.

[47] În Estonia, de pildă, legea agrară din 10 octombrie 1919 are un caracter radical, prevăzînd exproprierea aproape totală și fără despăgubire a marii proprietăți și a întregului inventar viu și mort aferent acelor exploatațiuni agricole. (Nu s-au expropriat moșiile persoanelor juridice de drept public sau de utilitate publică). Dreptul de proprietate trecea asupra statului; el conceda numai folosința pămîntului și încă pe termen limitat. Nu se prevedea un minimum intangibil neexpropriabil.
Prin legea din octombrie 1919 statul expropria, astfel, 96 % din întinderea totală a marii proprietăți. Împroprietărirea a mers însă destul de greu. Peste 50 % din terenurile de cultură au fost lăsate în exploatarea foștilor proprietari. Mai tîrziu, legea din 5 martie 1926 prevedea indemnizațiuni pentru toate moșiile, cu dependențele lor, care au fost expropriate în virtutea legii din 1919, ca și a reglementărilor din 1922. (Vezi Valeriu Bulgaru, *Reforma agrară în țările baltice. Estonia*, Edit. „Viața Românească", Iași 1929, p. 91—107).
În Letonia legea din 16 septembrie 1920 expropria toate proprietățile mai mari de 100 ha aparținînd mai ales baronilor germani baltici. Principiile împroprietăririi prevedeau crearea a cca. 100.000 mici exploatațiuni independente. În Lituania reforma a fost mai moderată. Legea din 1920 fixa minimul intangibil de 150 de ha (vezi Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 127—128).

O poziţie oarecum distinctă în ansamblul reformelor de după primul război mondial revine *Bulgariei* şi *Ungariei*. Ambele ţări au avut situaţii asemănătoare create de participarea lor la război. Transformările agrare au evoluat însă în strînsă dependenţă de împrejurările politice din fiecare ţară. Oricum, şi într-un caz şi în altul, reformele se diferenţiază tipologic de restul reformelor agrare.

În *Bulgaria* reforma e strîns legată de venirea la putere a Uniunii agrar-populare care a încercat să facă o realitate din proprietatea ţărănească bazată pe muncă[48]. Tendinţa nu s-a încununat de succes, dar se cuvine să subliniem, totuşi, radicalitatea măsurilor întreprinse de guvernul Stamboliski. Reforma, ca atare, s-a înscris într-un cadru amplu de alte transformări care aveau, unele, o semnificaţie mai mare chiar decît măsurile agrare.

O lege a „proprietăţii agricole întemeiate pe muncă" din mai 1921, completată cu altele din septembrie 1921 şi decembrie 1922 hotărau exproprierea proprietăţilor de peste 30 ha, în cazul în care proprietarii înşişi le exploatau, sau de 15 ha, în cazul în care se exploatau prin arendă. Suprafeţele rămase urmau să fie împărţite ţăranilor fără pămînt sau cu pămînt puţin, prin răscumpărare, pe un preţ care să nu depăşească media pieţii pe anii 1905—1915.

Răsturnarea politică din 1924 şi venirea la putere a aşa-zisului Partid al înţelegerii naţionale *(Zgovor)* de tip fascist au avut unele urmări şi asupra reformei agrare, fără să mai poată însă schimba datele ei esenţiale („Gospodăriile model" au putut păstra, de pildă, pînă la 150 de ha). În total au fost expropriate cca. 220.000 ha (după alte date 333.000 ha) pămînturi particulare şi ale statului. O parte a întinderilor expropriate a fost destinată colonizării interioare a muncitorilor agricoli fără pămînt şi a refugiaţilor din provinciile pierdute în urma războiului[49].

Reforma a redus exploatările de peste 30 de ha de la 13,3% în 1897, la cca. 6%, în 1934. Schimbările nu sînt prea mari, nici prin ceea ce reprezintă în sine întinderile de pămînt expropriate, nici prin felul în care s-au rasfrînt asupra structurii proprietăţii agrare, însă sînt semnificative pentru concepţia călăuzitoare a reformei.

Cu totul alta a fost evoluţia situaţiei în *Ungaria*. Efervescenţa evenimentelor revoluţionare din toamna anului 1918 a adus pe ordinea de zi şi problema agrară. Guvernul lui Mihály Károly, venit la putere în urma revoluţiei de la sfîrşitul lui octombrie 1918, a formulat unele propuneri de reformă în sensul exproprierii, prin răscumpărarea proprietăţilor particulare mai mari de 500 jugăre cadastrale (pentru pămîntul bisericilor limita era de 200 jugăre)[50].

Proiectele nu s-au finalizat însă într-o reformă propriu-zisă pînă la instaurarea Republicii consiliilor (martie 1919) cînd puterea socialistă a iniţiat o restructurare radicală a raporturilor agrare. Alături de transfor-

---

[48] Vezi Panajot Il. Panajotov *Vljanielo na Velikja Oktomvri v'rehu idejno-politiceskótó razvitje na B.Z.N.S.*, Izdatelstvo na B. Z.N.S. Sofia, 1978, p 99.

[49] Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 265—266; alte date în „La Bulgarie" 29 ian. 1930, S. Timov, *op. cit.*, p. 194; Tz. Bouroff, *La réforme agraire en Bulgarie*, Paris, f. a., p. 102—104

[50] Vezi *Magyarorszag törtenete*, vol. VIII, 1918—1919; 1919—1945, red. resp. Ranky György, redactori Hajdu Tibor, Lorant Titlkoszky, Budapest, Akademiai Kiado, 1976, p. 135—138; Adalbert Csedö, *Reforma agrară din Ungaria* şi *Ardeal*, Oradea, 1935, p. 44—45.

mările petrecute în Rusia Sovietică este vorba de cea mai adîncă prefacere agrară din perioada de după primul război mondial. Din motive de doctrină, insuficient stăpînită în spiritul ei, devansînd etapele unui proces de mare complexitate, Consiliul revoluţionar de guvernămînt al Republicii a dat la 3 aprilie 1919 un decret care expropria integral marea proprietate, fără îndemnizaţie, preconizînd organizarea producţiei agrare în forme colective[51].

În total socializarea viza cca. 5.628.000 jugăre[52]. O bună parte a acestora au fost organizate în cooperative agricole de producţie — cca. 2.500.000 jugăre[53] (după alte date doar 1 milion de jugăre)[54]. După modul de organizare şi de conducere, aceste cooperative de producţie erau concepute de fapt ca gospodării de stat. Reorganizarea agriculturii pe o astfel de bază a atras în anumite zone proletariatul agrar. Măsura adoptată se afla însă în dezacord cu starea de spirit a ţărănimii, cu mentalitatea şi năzuinţele maselor de bază ale micilor producători care se aşteptau la o masivă împroprietărire. Din punct de vedere al consolidării poziţiilor noii puteri ea este apreciată, de aceea, ca intempestivă, în fond ca o mare eroare. Este drept că evenimentele nu au permis tinerei Republici a consiliilor să experimenteze transformările preconizate şi să aducă corectivele necesare. Unele preocupări în acest sens au fost curmate prin instaurarea regimului de dictatură hortystă[55].

Restabilind în fond situaţia anterioară perioadei celor două republici ungare (1918—1919) regimul lui Horty a redus reforma la o lege (7 decembrie 1920) care preconiza achiziţionarea de către stat, prin cumpărări de mînă liberă sau la licitaţie, a unor terenuri, eventual disponibile[56]. Nici alte legiuiri ulterioare nu au introdus elemente semnificative în raporturile agrare. După statisticile existente au fost transferate de la marea proprietate, sub diferite forme — împărţiri de loturi de casă, arenzi, constituirea unor fonduri de interes public şi, bineînţeles, împroprietăriri propriu-zise — cca. 500.000 ha din care 90% era arabil[57]. În aceste condiţii marea proprietate (peste 115 ha) a continuat să deţină peste 43% din întinderea agricolă a ţării ; 84 de familii ocupau 15% din această întindere, aproape tot atît cît 1.390.000 familii ţărăneşti[58]. Legile ulterioare, din 1937 şi 1940 s-au dovedit a fi şi mai ineficace sub aspect economico-social.

[51] Szuhay Miklós, *A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája* (Politica economică a Republicii ungare a Consiliilor) în : „Közgzdásági Szemle", XIV (1960) nr. 3., p. 274—280 ; idem, *A. Tanácsköztársaság agrarpolitikájanok kérdéséhez* în „Szazadok", 1959, nr. 2 4, p. 473—493.

[52] Vezi *Magyarország története*, vol. VIII, p. 23

[53] Szuhay Miklós, *op. cit.* p. 277

[54] *Magyarország története*, vol. VIII, p. 231

[55] Szuhay Miklós, *op. cit.*, O cercetare amănunţită a problemei agrare în Ungaria la sfîrşitul primului război mondial realizează Szemere Vera în *Az agrárkérdés 1918—1919-ben, Budapest*, Kossuth Kiado, 1963

[56] Adalbert Csedö, *op. cit.*, p. 46—47 ; Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 390—394

[57] *The agricultural economy of the Danubian countries 1935—1945.* A publication of the Food Research Institute, by S.D. Zagorof

[58] Jenö Vegh and Alexander D. Bilimovich, Stanford University Press, Stanford, California, 1955, p. 40 ; 46—47, 160 ; Adalbert Csedö, *op cit.*, p. 50—51. Cercetătoarea maghiară Magda Somlyai apreciază că marea proprietate moşierească s-a diminuat la numai 632.000 jugăre cadastrale în urma legii din 1920 reprezentînd 5% din pămîntul cultivabil (vezi M. Sómlyai, *Zemelnaia reforma 1945 goda v Vengrii*, în „Acta historica" Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1967, tomus XIII, 1—2 p. 107

Este drept, o lege din 1942 ceda încă 400.000 de ha din suprafaţa marii proprietăţi, fără să introducă elemente modificatoare notabile în structurile existente. Cadrul problemei agrare în Ungaria şi-a păstrat, în felul acesta, în bună măsură, vechile caracteristici perpetuînd acute contradicţii social-economice în perioada interbelică. Forţele sociale şi politice înaintate au situat, de aceea, realizarea unei reforme radicale printre obiectivele centrale ale refacerii democratice a Ungariei.

IV. CAUZELE EŞECULUI ECONOMIC AL REFORMELOR AGRARE DIN CENTRUL ŞI SUD-ESTUL CONTINENTULUI; REZOLVAREA PROBLEMEI AGRARE DIN ACESTE ŢĂRI DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

1. Cu caracteristicile menţionate în subcapitolele anterioare, reformele agrare înfăptuite în statele mici şi mijlocii din estul şi sud-estul Europei şi-au îndeplinit, pentru o anumită perioadă, funcţia de „calmant social".

Ele au restrîns proprietatea moşierească; în unele cazuri, această reducere a fost pronunţată. În ce priveşte proprietatea ţărănească, tendinţa cea mai caracteristică rezultată din reforme a fost creşterea ponderii categoriei de proprietate situată între 2 şi 5 ha. În mare, reformele au accelerat dezvoltarea capitalismului în agricultură, au dus la accentuarea diferenţierii ţărănimii, la lărgirea folosirii muncii salariate în gospodăriile moşiereşti şi la creşterea rolului burgheziei săteşti. Ele au smuls rădăcinile sistemului feudal din anumite zone şi au dat o puternică lovitură sistemului muncii în dijmă, îngustîndu-i aria de aplicare.

Categoriile de ţărani care au beneficiat nemijlocit de reforme şi-au ridicat întrucîtva standardul de viaţă. Satul după reforme, în special acolo unde tensiunile economice şi sociale erau extrem de puternice, ca în România, se deosebeşte de cel dinaintea primului război mondial. S-a modificat mentalitatea ţăranului însuşi, cercul lui de interese; ţăranul a început să judece în termenii eficienţei economice. A crescut gradul lui de instruire, s-a lărgit sfera nevoilor sale. Piaţa a devenit centrul polarizator al intereselor sale. În ansamblu, reformele constituie un nou punct de pornire în evoluţia raporturilor agrare în centrul şi sud-estul Europei.

Şi totuşi, situaţia agriculturii de după reformă a fost departe de a fi liniştitoare; dimpotrivă, agricultura a traversat o perioadă extrem de agitată, marcată de carenţe economice acute. În toate fenomenele vieţii din perioada interbelică se regăsesc insuficienţele şi efectele reformelor, după cum evoluţia ulterioară a agriculturii a făcut să se înţeleagă că problemele acesteia nu se reduceau exclusiv la reforme, că, prin ele însele, oricît de hotărîte ar fi fost, ele nu puteau însemna o soluţie globală şi totală în domeniul agrar.

2. Cauzele pentru care reformele agrare de după primul război mondial nu au dus la rezultatele economice scontate sînt numeroase şi complexe.

Unii autori au fost tentaţi să atribuie acest eşec trecerii de la marea producţie agricolă anterioară la mica producţie ţărănească În realitate nu a fost vorba de o trecere de la marea la mica producţie agricolă, ci despre o trecere de la marile proprietăţi agricole, întemeiate pe relaţii de producţie semifeudale, la proprietatea ţărănească mică şi mijlocie.

Nici un sistem de stăpînire şi de exploatare a pămîntului nu poate fi apreciat drept „bun" sau „rău" în mod abstract, independent de împrejurările istorice concrete care determină funcţiile acestui sistem şi ale agriculturii în procesul de dezvoltare de ansamblu a societăţii[59]. Cu alte cuvinte, nu trecerea la proprietatea ţărănească mică şi mijlocie a constituit cauza eşecului economic al reformelor agrare de după primul război mondial, ci modul în care această proprietate a fost tratată în cadrul politicilor economice duse de guvernele ţărilor respective în întreaga perioadă interbelică.

3. Fără a ne referi la vreun caz specific şi fără a ignora existenţa unor deosebiri în politicile naţionale, într-o problemă sau în alta, vom încerca să identificăm cîteva trăsături generale şi comune în politica agrară a acestor ţări, în întreaga perioadă interbelică.

a) Proprietatea ţărănească mică şi mijlocie nu a fost sprijinită, în mod corespunzător, de guvernele vremii; acestea nu au reuşit să transforme reformele agrare într-un punct de plecare spre realizarea unei noi stări de echilibru în economia naţională, aşa cum considerau sau sperau analiştii epocii[60]. Lipsite de credite avantajoase şi de mijloace tehnice de lucru, apăsate de o fiscalitate excesivă, noile proprietăţi ţărăneşti create prin reformă au fost, de la început, fragile. Un factor suplimentar, cu puternice influenţe negative, l-a constituit faptul că noile generaţii care intrau în producţia socială nu puteau fi absorbite de ramurile neagricole ale economiei naţionale.

b) Un al doilea factor de erodare a reformelor agrare l-a constituit neputinţa statelor respective de a elabora şi pune în aplicare ceea ce numeam „o nouă strategie a dezvoltării" în concordanţă cu noile realităţi economico-sociale.

Nu putem să nu fim de acord cu autorii contemporani care studiază problema agrară din ţările în curs de dezvoltare, atunci cînd subliniază că reformele agrare nu se pot reduce la o simplă decizie guvernamentală de împărţire a pămîntului la ţărani („as it might give pensions to old soldiers")[61], ci impun, prin natura şi complexitatea lor, elaborarea şi înfăptuirea unor politici economice hotărîte de transformări în toate sferele producţiei materiale şi ale vieţii sociale, cu noi obiective strategice clar definite privind dezvoltarea de ansamblu a societăţii respective.

Simpla dorinţă de a consolida orînduirea capitalistă — preocuparea centrală a statelor mici şi mijlocii din „Zwischen Europa" — nu putea înlocui o strategie de ridicare efectivă a agriculturii şi de redefinire a funcţiilor ei în economia naţională.

Observaţia priveşte, în primul rînd, relaţia organică dintre agricultură şi industrie. Nu avem intenţia să insistăm asupra componentelor acestei relaţii, amplu analizate în literatura economică. Subliniem doar că

---

[59] Vezi, în acest sens, şi observaţia lui Peter Dorner în *Land Reform and Economic Development*, Penguin Books, 1972 p. 34

[60] Olindo Gorni, de exemplu, aprecia reformele agrare drept „to be a prelude to a new state of equilibrium". (*Op. cit.* p. 476 şi urm.)

[61] Formula, plastică, aparţine lui John Kenneth Galbraith („Conditions for economic change in under-developed countries" în „Journal of Farm. Economic", vol. 33, p. 695—696).

nici un proiect de ridicare şi de modernizare a agriculturii nu poate fi conceput dacă nu are ca punct de sprijin dezvoltarea industrială complexă a ţării respective.

În afară de necesitatea de a satisface „foamea de pămînt" a ţărănimii, reformele agrare de după primul război mondial includeau — în mod obiectiv — proiectul de a scoate agricultura central şi sud-est europeană din letargia tradiţională. Ideea de a se ridica agricultura şi productivitatea muncii agricole nu şi-a găsit corespondentul necesar în proiectele de dezvoltare industrială ale statelor respective. Dezvoltarea industrială interbelică a acestor state — atîta cît s-a realizat — nu a constituit un punct eficient de sprijin nici în scopul lărgirii substanţiale a pieţii interne necesară pentru diversificarea şi creşterea producţiei agricole. Mai mult chiar: întregul efort de dezvoltare a sectoarelor neagricole ale economiilor naţionale a fost aşezat pe seama agriculturii ţărăneşti, în primul rînd prin intermediul sistemului de preţuri şi al sistemului fiscal.

c) Un al treilea factor care trebuie luat în considerare priveşte schimbările importante pe care primul război mondial le-a adus în structura producţiei şi comerţului mondial de cereale, ca şi influenţa conjuncturii economice postbelice asupra dezvoltării agriculturii din ţările care înfăptuiseră reforme agrare.

Aşa cum am amintit, în primul deceniu al acestui secol Europa de răsărit şi de sud-est reprezenta principalul furnizor de cereale al Europei occidentale, industrializate, şi ocupa un loc central în comerţul mondial agricol. Primul război mondial a determinat întreruperea relaţiilor comerciale tradiţionale intraeuropene şi transformarea continentului în teatru de război; din primele luni atenţia beligeranţilor s-a îndreptat spre noi surse de aprovizionare extraeuropeană, pe care operaţiile militare nu le atingeau. Cererile europene crescînde şi mereu mai presante au stimulat producţia agricolă din Statele Unite şi Canada, ca şi din unele ţări ale emisferei sudice (Australia, Argentina) al căror loc şi rol în comerţul mondial a crescut vertiginos în tot cursul războiului[62].

În 1919, la sfîrşitul războiului, cînd agricultura europeană era serios zdruncinată, iar vechiul grînar, lovit de operaţiile militare, se afla în pline transformări agrare, exporturile mondiale de grîne ale S.U.A. şi Canadei se dublează în raport cu perioada antebelică, iar cele ale emisferei sudice crescuseră cu peste 20%[63].

Cerinţele de refacere europeană postbelică au continuat să stimuleze creşterea preţurilor pe pieţele ţărilor extraeuropene care cîştigaseră, în timpul războiului, poziţia dominantă în comerţul mondial de cereale şi şi-o consolidau acum. Lovite de război şi aflate în plin proces de reconstituire agrară, ţările fostului grînar mondial nu erau în măsură să beneficieze nici acum de conjunctura favorabilă a preţurilor internaţionale.

Cînd procesul de refacere postbelică a agriculturii era pe cale să se încheie în statele mici şi mijlocii din estul Europei, preţurile internaţionale agricole începeau tocmai să oscileze, iar în 1928 chiar să scadă. A

---

[62] Vezi date asupra schimbărilor intervenite în preţurile la grîne în : *World Agriculture. An international Survey.* (*A Report by a study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs*). Londra, 1932, p. 15 şi urm.

[63] K. Brandt, *Op. cit.*, p. 38 şi urm.

urmat ceea ce istoricii numesc „marţea neagră", din 29 octombrie 1929, de la bursa din New York, care marca oficial începerea marii crize economice din lumea capitalistă. În raport cu media anilor 1909—1913 (=100), indicele corelat al preţurilor mondiale la un grup de cinci cereale (grîu, porumb, orz, ovăz şi secară) a fost în 1928 de 158, iar în 1931 scăzuse la numai 55[64].

Unele încercări făcute de ţările exportatoare de cereale din această parte a Europei în direcţia unor acţiuni comune spre a face faţă situaţiei nefavorabile a preţurilor internaţionale agricole nu au fost continuate cu perseverenţă, nu au găsit sprijin în ţările vest-europene importatoare şi cu atît mai puţin nu puteau avea ecou la noile puteri extraeuropene care dominau acum piaţa agricolă mondială.

4. Orice reformă agrară implică lărgirea participării la putere şi la întreaga viaţă socială a ţărănimii împroprietărite.

Nu aceasta a fost însă preocuparea regimurilor care înfăptuiseră reforma agrară după primul război mondial. Aşa cum am mai amintit, motivarea politică a acestor reforme trebuie văzută în năzuiţa de a se consolida orînduirea capitalistă, de a se asigura dominaţia burgheziei asupra ţărănimii cu gospodării mici sau mijlocii şi de a separa aceste milioane de gospodării ţărăneşti de mişcarea revoluţionară a proletariatului.

Acestor obiective le-a corespuns constituirea unor partide „ţărăneşti" în ţările din estul şi sud-estul continentului, partide repede angrenate în mecanismul burghez de guvernare.

Politica de marginalizare a noului rol politic ce revenea în mod obiectiv ţărănimii după reforme, concomitent cu cursul lent pe care îl avea dezvoltarea sectoarelor neagricole au contribuit la menţinerea ţărilor din estul şi sud-estul continentului, în întreaga perioadă interbelică, în stadiul unor „societăţi tradiţionale" din Europa[65].

În condiţiile ascuţirii contradicţiilor de clasă, persistenţa unor elemente economico-sociale ale „societăţii tradiţionale" a facilitat instaurarea unor regimuri dictatoriale, în majoritatea acestor ţări, ceea ce a dus la noi tensiuni sociale şi la noi acumulări explozive care aveau să-şi găsească expresia în revoluţiile democrat-populare şi socialiste de după cel de-al doilea război mondial.

5. Capacitatea limitată de redresare a economiei agrare după reformele interbelice a făcut ca, practic, în numai două decenii, problema unor noi reforme să se impună cu forţă pe primul plan al actualităţii politice.

Eşecul reformelor a fost denunţat de la început de partidele comuniste ; situaţia a fost recunoscută în final, în timpul celui de al doilea război mondial, chiar de către partidele „ţărăneşti" care guvernaseră în perioada interbelică ţările din estul şi sud-estul continentului. Este semnificativ în acest sens „documentul-program" comun semnat la 9 iulie 1942 de

---

[64] *Op. cit.*, p. 57.

[65] Dăm termenului de „societate tradiţională" sensul economic modern definit astfel de P. Dorner : „A traditional society is defined as one where product markets are no highly developed and where there is almost complete absence of markets for land and labor" (*op. cit.* p. 71). Desigur, aşa cum subliniază şi autorul citat, termenul nu trebuie să ducă la înţelegerea că o ţară întreagă este în această situaţie, dar că în zone şi regiuni întregi o asemenea situaţie continuă să existe, aşa cum este cazul şi astăzi în numeroase ţări în curs de dezvoltare.

reprezentanţii dela Londra ai partidelor ţărăneşti din Bulgaria, Cehoslovacia, Grecia, Iugoslavia, Polonia, România şi Ungaria. Documentul-program menţionat afirmă că exproprierea marilor proprietari şi împărţirea proprietăţilor lor la ţăranii fără pămînt sau cu pămînt puţin constituie o „reformă socială esenţială" în aceste ţări şi promite consolidarea noii reforme prin dezvoltarea ulterioară a „principiului cooperativei"[66].

Aceste recunoaşteri tardive şi depăşite, ca atare, de mersul istoriei, exprimau îngrijorarea vechilor partide „ţărăneşti" de guvernămînt în faţa creşterii influenţei forţelor de stînga asupra maselor ţărănimii din ţările amintite, o nouă încercare de a se împiedica formarea unor alianţe muncitoreşti-ţărăneşti şi o „contribuţie" a partidelor „ţărăneşti" antisocialiste la unele proiecte occidentale de reorganizare postbelică a Europei[67].

Poziţia reală a vechilor partide „ţărăneşti" a apărut clară la încheierea celui de al doilea război mondial cînd, în toate ţările menţionate, ele s-au opus deschis sau au încercat, fără succes, să diminueze dimensiunile noilor reforme agrare la a căror înfăptuire au pornit masele ţărăneşti, cu sprijinul muncitorimii şi sub conducerea partidelor comuniste.

Unii reprezentanţi ai vechiului „ţărănism" au considerat că reformele agrare de după al doilea război mondial se vor înscrie, pînă la urmă, în ceea ce teoriile occidentale numeau „ciclul agrar"[68].

Eroarea celor care gîndeau în acest mod îşi avea izvorul în neînţelegerea deosebirilor fundamentale dintre reformele agrare realizate în estul şi sud-estul Europei după al doilea război mondial şi cele efectuate după primul război.

Subliniind că reforma agrară realizată în România în 1945 a reprezentat o importantă *cucerire revoluţionară*, Preşedintele Nicolae Ceauşescu arăta că „În focul luptei pentru reforma agrară s-a întărit şi mai puternic alianţa muncitorească-ţărănească — principala forţă motrice care a hotărît dezvoltarea revoluţiei populare democratice, înfăptuirea revoluţiei socialiste, victoria edificării noii orînduiri pe pămîntl patriei noastre"[69].

Considerăm că acest aspect esenţial este valabil şi pentru celelalte ţări din centrul şi sud-estul continentului în care reformele agrare de după al doilea război mondial au fost integrate într-un complex proces revoluţionar care avea să ducă la construirea unei noi societăţi, societatea socialistă, în măsură să dea o rezolvare superioară, calitativ nouă, problemei ţărăneşti.

---

[66] Textul acestei declaraţii în *Agrarian Problems from the Baltio to the Aegean*. (Discussion of a peasant programme). The Royal Institute of International Affaires. Londra, 1944, p. 17—20.

[67] Vezi, în acest sens, R.W. Seton-Watson, *The zone of small nations in eastern Europe*: a political Survey", studiu redactat în iunie 1943 şi publicat în *Op. cit.*

[68] Vezi, de exemplu, P. Pandrea, *Portrete şi controverse* vol. II, Bucureşti, 1946, p. 6.

[69] Nicolae Ceauşescu, *Op. cit.*, p. 238

ROMÂNIA ÎN SISTEMUL TRATATELOR DE PACE DE LA PARIS (1919—1920)

DE

CONSTANTIN BOTORAN

După aproape doi ani de tratative şi deliberări reprezentanţii marilor puteri învingătoare în primul război mondial, întruniţi în Conferinţa de Pace de la Paris, ale cărei lucrări s-au deschis oficial la 18 ianuarie 1919, au pus bazele unei noi organizări politice a lumii fundată pe un sistem de tratate încheiate între puterile aliate şi asociate învingătoare şi puterile învinse: Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919) cu Germania; Tratatul de la Saint-Germain (10 septembrie 1919) cu Austria; Tratatul de la Neuilly-sur-Seine (27 septembrie 1919) cu Bulgaria[1]; Tratatul de la Trianon (4 iunie 1920) cu Ungaria; Tratatul de la Sèvres (10 august 1920) cu Turcia şi Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920. Aceste tratate erau expresia juridică şi politică a noilor realităţi existente în lume la sfîrşitul primului război mondial, a raportului de forţe ce avea să stea la baza ordinii internaţionale consacrate de Conferinţa de pace de la Paris.

Ascuţirea luptei naţional-revoluţionare a popoarelor din imperiile multinaţionale a determinat guvernele puterilor învingătoare să adopte principiul naţionalităţii la baza organizării postbelice a Europei. Astfel tratatele de pace consfinţesc constituirea statelor naţionale unitare înfăptuite în 1918, prin voinţa popoarelor, de către reprezentanţii lor aleşi, fapt ce le-a conferit un caracter progresist. Aceasta însă n-a putut să elimine caracterul imperialist al sistemului tratatelor de pace din cauza clauzelor impuse celor învinşi ca de altfel şi statelor mijlocii şi mici care prin sacrificiile lor contribuiseră la obţinerea victoriilor.

Este cunoscut faptul că în cadrul dezbaterilor din cadrul Conferinţei de Pace de la Paris marile puteri învingătoare, constituite în mod arbitrar în instanţă supremă, au abdicat în mare măsură de la principiile democratice şi umaniste, proclamate în repetate rînduri în anii războiului, instituind metode dictatoriale şi adoptînd hotărîri fără participarea statelor interesate. De cele mai multe ori, Consiliul celor patru mari puteri — Franţa, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii şi Italia — în urma unei prealabile consultări a delegaţiilor ţărilor mai mici — a deliberat

[1] România a semnat tratatele cu Austria şi Bulgaria la 10 decembrie 1919 după ce delegaţia sa la Conferinţă a reuşit să negocieze modificarea unor clauze discriminatorii care-i lezau suveranitatea naţională.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 11, p. 2071—2086, 1980.

cu uşile închise, considerînd că prezenţa acestora la luarea hotărîrilor finale, ar fi tărăgănat, chipurile, dezbaterile şi ar fi prelungit inutil Conferinţa de pace. În mod firesc reprezentanţii ţărilor mici prezenţi la Conferinţă s-au ridicat împotriva modului în care Marile Puteri înţelegeau să aplice în practica relaţiilor dintre state principiile de echitate internaţională. Reprezentantul Belgiei, Camille Huysmans a protestat împotriva împărţirii arbitrare a statelor admise la Conferinţă în două categorii : „state cu interese nelimitate" (Marile Puteri) şi „state cu interese limitate" sau „speciale" (ţările mici) iar şeful delegaţiei române, Ion I. C. Brătianu, s-a raliat acestui protest arătînd că „reprezentantul Belgiei a exprimat un punct de vedere într-o chestiune de principiu cu care România este pe deplin de acord" [2]. Opinia politică din ţara noastră şi-a exprimat nemulţumirea faţă de modul discriminatoriu în care „cei mari" au conceput organizarea Conferinţei şi a susţinut repetatele proteste ale delegaţiei române şi ale altor delegaţii din ţările mici faţă de metodele de lucru instituite de Marile Puteri în forum-ul de pace de la Paris. Într-o suită de articole, ziarul „Viitorul" lua poziţie faţă de tendinţele Marilor Puteri de a nesocoti interesele ţărilor mici şi de a se amesteca în treburile lor interne. „La masa verde, se scria în numărul din 18 iunie al acestui cotidian, n-am fost primiţi ca egali... Cu surprindere am auzit vorbindu-se de „mari puteri", de „forţă", ca singura garanţie a păcii, de „sfaturi amicale" pe care cei mici vor *trebui* să le primească, apoi ni s-a spus limpede că vom avea „control străin" în afacerile noastre interne politice şi financiare, după cum în viaţa politică a ţării va trebui să acordăm celor mari libertate de trauzit şi favoruri comerciale. Cu alte cuvinte, continua gazeta, aliaţii de ieri vor fi stăpînii noştri de mîine. Ei vor avea dreptul să se amestece în organizaţia noastră de căi ferate, căi de navigaţie, în mişcarea financiară, după cum vor putea să ceară modificarea legilor noastre interne şi să schimbe măsurile de ordine pe care statul român le va găsi de cuviinţă". La rîndul său, ziarul „Socialismul" din 20 iunie 1919, în articolul intitulat *Pacea*, descria pe larg cum „toate acele înălţătoare declaraţiuni de principiu, toate asigurările reciproce de iubire neţărmurită şi de neţărmurită dezinteresare, întreg programul de fraternitate şi libertate, de larg umanitarism şi de hotărîtă democratizare, de egalizarea celor mici în drepturi cu cei mari şi a celor mari în datorie cu cei mici, toate acestea şi multe altele mai frumoase sînt dintr-o zi într-alta pe cale de a se transforma în uşori şi străvezii nori de fum".

Tendinţa Marilor Puteri învingătoare de a spune ultimul cuvînt în deliberările Conferinţei şi a-şi asigura hegemonia pe plan internaţional şi-a pus amprenta asupra tratatelor de pace semnate la Paris în anii 1919—1920. Unele din prevederile acestor tratate reflectă preocupările şi interesele divergente dintre marile puteri dominate de sentimentul atotputerniciei din timpul Conferinţei de Pace. Reglementările statuate de tratatele de pace n-au lichidat contradicţiile interimperialiste în problema coloniilor şi a zonelor de dominaţie şi influenţă în lume, în problema reparaţiilor, a dezarmării, a atitudinii faţă de statele înfrînte în război.

---

[2] Biblioteca Congresului (Library of Congress) S.U.A., (în continuare B.C. S.U.A.), Woodrow Wilson Papers, microfilm, rola 448 (Preliminariile Conferinţei de Pace, Protocolul nr. 2, şedinţa din 25 ianuarie 1919).

Cercurile conducătoare franceze considerau că Franţa — ţara cu cea mai mare contribuţie la înfrîngerea celor care au dezlănţuit războiul — nu trebuia să se mulţumească numai cu unirea la patria mamă a Alsaciei şi Lorenei. Ele urmăreau ca pacea să le asigure noi poziţii coloniale pe seama imperiilor german şi otoman, detaşarea Renaniei de Germania şi fixarea frontierei pe Rin, ocuparea regiunii Saar — obiective ce veneau în contradicţie cu caracterul unei reglementări juste, bazate pe principii echitabile. Anglia, la rîndul său, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a contracara hegemonia franceză pe continentul european şi pentru a-şi extinde posesiunile coloniale şi zonele de influenţă în lume. Astfel, prin tratatele de pace de la Paris, coloniile germane şi bogatele regiuni petrolifere din Orientul Mijlociu şi Apropiat erau atribuite Angliei, ea consolidîndu-şi poziţia de ţară cu cel mai întins imperiu colonial din lume, în timp ce Franţa îşi sporea posesiunile coloniale cu 700 000 km p. şi 16 milioane de oameni [3].Referindu-se la modul în care a fost „rezolvată" problema colonială la Conferinţa de Pace de la Paris, istoricul belgian René Kalisky, consideră că cele două mari puteri Anglia şi Franţa „continuau în mod vizibil politica lor imperialistă începută în secolul al XIX-lea" [4]. Nemulţumită de rangul inferior ce i-a fost rezervat în cadrul Conferinţei de partenerii mai puternici şi mai influenţi, Italia n-a reuşit să-şi realizeze nici acum dezideratul creării unui imperiu colonial, obiectiv urmărit asiduu încă de la sfîrşitul secolului trecut şi care va constitui în etapa următoare o importantă preocupare a statului mussolinian. Aceeaşi politică va fi promovată şi de cercurile conducătoare din Japonia, care se considerau frustate de reglementările date de tratatele de pace chestiunilor din Extremul Orient. La rîndul lor, Statele Unite ale Americii, devenite, la sfîrşitul războiului cea mai mare putere economică şi financiară din lume, nutreau speranţa că după Conferinţa de pace vor reuşi să-şi instituie controlul politic asupra chestiunilor internaţionale. Liga Naţiunilor, al cărui pact a fost adoptat în forma sa finală la 28 iunie 1919, urma să constituie, în viziunea cercurilor conducătoare americane, un instrument al acestei politici şi, totodată, o formulă de a permanentiza preponderenţa politică a marilor puteri. Divergenţe serioase între marile puteri s-au ivit şi atunci cînd a fost luată în dezbatere problema fixării sumei reparaţiilor, precum şi a cotei ce revenea fiecărui stat ce participase la război contra Puterilor Centrale. Soluţia finală dată acestei probleme la Conferinţa de Pace era departe de a mulţumi toate statele [5].

În măsura în care Tratatele de Pace de la Paris reflectau obiectivele urmărite de marile puteri în război şi la Conferinţa de pace, rivalităţile economice şi politice dintre ele, scopurile fiecăreia de a-şi asigura hegemonia în lume sau în anumite zone geografice, tendinţa de exploatare a popoarelor mai mici şi asigurarea unor profituri maxime pe seama bogăţiilor altor ţări şi popoare, ele aveau un caracter imperialist ca şi războiul

---

[3] Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 455.

[4] René Kalisky, *Le monde arabe*, tome 2, Marabout Université, Verviers (Belgique), 1968, p. 88.

[5] Vezi Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1923). Activitatea diplomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război*, Edit. Junimea, Iaşi, 1976.

declanşat de aceleaşi mari puteri în 1914. Sesizînd substratul imperialist al tratativelor purtate de marile puteri la Conferinţa de Pace ziarul socialiştilor români arăta că „acelaşi capitalism imperialist care a pornit războiul vrea să hotărască acum pacea; aceleaşi celebre interese economice se străduiesc să dicteze astăzi înfrăţirea popoarelor după cum au dictat în 1914 războiul în aceeaşi goană nebună după debuşeuri, după aşa zisele zone de influenţă, după monopoluri de materii prime" [6].

Totodată, primul război mondial a angajat în vîltoarea sa şi un număr de naţiuni şi state ale căror obiective nu aveau nimic comun cu caracterul său imperialist. Participarea la război a românilor, sîrbilor, croaţilor, slovenilor, cehilor, slovacilor, polonezilor era subordonată eliberării unor teritorii aflate sub stăpînire străină, emancipării naţionale şi politice, constituirii sau întregirii statelor naţionale şi unitare. Pentru atingerea acestor deziderate vitale care au conferit luptei lor caracterul drept, de autodeterminare naţională, popoarele respective au folosit o gamă largă de mijloace şi metode, îmbinînd în funcţie de condiţiile specifice şi de împrejurările create de războiul imperialist, lupta armată cu lupta diplomatică pentru a face ca drepturile lor să se realizeze, să fie recunoscute şi respectate de celelalte state [7]. În anii conflagraţiei mondiale, mişcările de eliberare naţională a popoarelor aflate sub opresiune străină au cunoscut o intensitate fără precedent. Ele au fost stimulate de prăbuşirea ţarismului în urma revoluţiei din februarie 1917 din Rusia şi de victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, evenimente care au facilitat realizarea aspiraţiilor de libertate şi autodeterminare ale tuturor popoarelor lumii. „Declaraţia drepturilor popoarelor din Rusia" din 2/15 noiembrie 1917, stabilea principiile de bază după care se conducea puterea sovietică în rezolvarea problemei naţionale: egalitatea şi suveranitatea popoarelor din Rusia, dreptul acestora la autodeterminare liberă, pînă la separarea şi pînă la formarea de state independente [8]. Autodeterminarea pînă la despărţirea de vechiul stat şi constituirea propriului stat naţional, teză proclamată şi înfăptuită de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie — era singura formulă viabilă, în concordanţă cu aspiraţiile şi interesele majore ale popoarelor.

Aceste principii cu mare rezonanţă în conştiinţa naţiunilor asuprite, corelate cu înfrîngerile militare suferite de Puterile Centrale pe diferite fronturi, au grăbit procesul de descompunere şi a imperiului austro-ungar. Un rol important în lupta de eliberare a popoarelor asuprite din acest imperiu l-au avut şi „cele 14 puncte" expuse de preşedintele S.U.A., Thomas Woodrow Wilson, în faţa Congresului la 8 ianuarie 1918 potrivit cărora „orice naţiune care doreşte să dispună liber de propria sa viaţă, să decidă asupra propriilor sale instituţii", trebuie să se bucure de un tratament egal cu celelalte naţiuni fie că este puternică sau slabă, să nu mai fie expusă la violenţe şi agresiuni [9].

---

[6] „Socialismul" din 20 iunie 1919.

[7] Vezi Viorica Moisuc, *România în anii primului război mondial*, în „Anale de istorie", anul XXIII, nr. 1/1977, p. 129—143.

[8] *Documenti vneşnei politiki S.S.S.R.*, vol. I (7.XI.1917—31.XII.1918), Gos. izd. politiceskoi literaturi, Moskva, 1957, p. 14—15.

[9] După Pierre Renouvin, *La traité de Versailles*, Flammarion, Paris, 1969, p. 118.

Anul 1918 avea să consemneze asaltul final asupra Monarhiei austro-ungare — un obstacol în calea păcii şi un element de dezordine în Europa, care prin natura sa impieta asupra progresului în această parte a lumii —, cum o definea cotidianul „The New York Times" din 10 februarie 1918. Pe ruinele sale s-au constituit statele naţionale unitare şi independente. Urmare a luptei maselor largi populare, în lunile octombrie—decembrie 1918 evenimentele se derulează cu maximum de rapiditate: a fost creat statul naţional cehoslovac (28—29 octombrie) şi s-a proclamat Republica Cehoslovacă (noiembrie), avînd ca preşedinte pe Thomas Garrigue Masaryk; a avut loc unirea într-un singur stat a Regatului Serbiei cu Croaţia, Slovenia, Bosnia şi Herţegovina şi proclamarea statului unic al tuturor iugoslavilor (1 decembrie); a fost creat guvernul popular provizoriu al Republicii Polone de la Lublin (6—7 noiembrie); a luat naştere Republica Ungară independentă (16 noiembrie); Adunarea naţională a germanilor din Austria a votat formarea unui stat austriac sub formă de republică (12 noiembrie)[10].

În această mişcare revoluţionară a popoarelor pentru autodeterminare naţională şi înlăturarea dominaţiei străine s-a încadrat şi lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar. Înfăptuirea acestui deziderat, s-a înscris astfel într-un proces istoric obiectiv mai larg, desfăşurat pe o întinsă zonă a continentului european. Revoluţia populară ce cuprinsese Transilvania şi Bucovina în lunile octombrie—noiembrie 1918 a avut drept final întrunirea, la Cernăuţi, a congresului general al reprezentanţilor ţăranilor, muncitorilor, intelectualilor şi burgheziei înaintate, care la 28 noiembrie a proclamat „Unirea Bucovinei cu România" şi Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 la care cei 1 228 delegaţi reprezentînd toate clasele şi categoriile sociale, cu proclamat în faţa a peste 150 000 de români din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească „unirea acelor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dînşii, cu România"[11]. Prin caracterul său profund popular şi democratic ilustrat atît de larga participare a maselor cît şi de adeziunea unanimă exprimată de întreaga naţiune română, istorica hotărîre adoptată la Alba Iulia reprezintă o încununare victorioasă a luptei seculare a românilor, o etapă finală a unui proces legic, obiectiv, ultimul act al marii epopei naţionale înfăptuite de poporul român în 1918. Uriaşele manifestaţii organizate în toate provinciile româneşti, entuziasmul cu care au fost primite hotărîrile de unire din cursul anului 1918 au consfinţit voinţa de unire deplină a întregului popor român. Privită şi analizată prin perspectiva istoriei Unirea din 1918 a poporului român, ca şi a celorlalte popoare din cadrul Imperiului austro-ungar, nu a fost un act spontan, urmarea unei conjuncturi externe sau a unor înţelegeri survenite la masa tratativelor. Statele naţionale făurite sau întregite pe ruinele anacronicei Monarhii austro-ungare era rodul voinţei şi acţiunii popoarelor respective, urmarea legică şi logică a evoluţiei ascendente a societăţilor din care făceau parte aceste popoare. Prin constituirea noilor state naţionale şi

---

[10] Vezi pe larg *Afirmarea statelor naţionale independente şi unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*. Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979.

[11] Şt. Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, încununarea cu succes a ideii, tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968.

unitare s-au creat acele cadre politico-organizatorice, economice şi administrative necesare afirmării capacităţii creatoare, materiale şi spirituale a popoarelor din această parte a Europei. Cu prilejul sărbătoririi a şase decenii de la făurirea statului naţional unitar român, preşedintele României, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, aprecia că „Prăbuşirea imperiului ţarist şi a imperiului austro-ungar constituie evenimente epocale în istoria universală a omenirii, care au dat un puternic impuls evoluţiei progresiste a societăţii, au dus la transformarea profundă a relaţiilor internaţionale" [12].

Prin urmare, în momentul în care Conferinţa de Pace de la Paris îşi începea dezbaterile, existenţa statelor naţionale în centrul şi sud-estul Europei era deja o realitate *de facto*. Conferinţa era chemată să dea acestei realităţi investitura ei *de jure*, s-o recunoască şi s-o consacre pe plan internaţional. La masa tratativelor au fost fixate doar detaliile frontierelor etnico-teritoriale ale statelor nou constituite sau întregite, în această parte a lumii, au fost mediate unele dispute teritoriale izbucnite între acestea, a fost stabilită cota reparaţiilor ce revenea fiecăruia dintre ele.

Aşadar, Tratatele de pace negociate şi semnate în cadrul Conferinţei de la Paris, ca instrumente internaţionale cu putere juridică şi politică, au consemnat şi au confirmat statele noi succesorale imperiilor multinaţionale. Statuînd realităţi care finalizau un proces obiectiv de progres istoric, aceste tratate s-au desfinit a fi, printr-o serie de trăsături, în conformitate cu voinţa şi aspiraţiile popoarelor din această parte a Europei.

Este important a sublinia că participanţii la Conferinţa de Pace — politicieni, diplomaţi, experţi — erau conştienţi de faptul că Imperiul austro-ungar încetase a exista mult înainte de deschiderea lucrărilor Conferinţei, şi că popoarele oprimate îşi hotărîseră singure destinul.

Aşa de pildă, Charles Seymour, profesor de istorie şi expert al Comisiei americane pentru Austro-Ungaria arăta că atunci cînd s-a deschis Conferinţa de Pace Monarhia habsburgică „nu mai era decît o instituţie ce aparţinea trecutului", aşa încît „cea mai mare parte a sarcinii pacificatorilor a constat, pur şi simplu, în determinarea detaliilor frontierelor [13].

Premierul englez David Lloyd George, care a jucat un rol important în negocierea tratatelor de pace, aprecia că „înainte ca puterile să ajungă să examineze pacea austriacă ele erau confruntate cu fapte săvîrşite şi ireversibile". Ceea ce se prevăzuse cu multă vreme înainte — prăbuşirea „Imperiului jefuitor" austro-ungar — se realizase în practică, dar „într-un ritm neaşteptat de rapid şi într-un mod complet ireparabil" [14]. Aceeaşi constatare o făcea şi colonelul House din delegaţia americană: „Dubla monarhie era sortită să piară indiferent dacă stătea alături de Germania în înfrîngerea ei sau o părăsea. Cum a spus Czernin însuşi „ceasul Austro-Ungariei a trecut" [15]. La fel, Harmswort, secretar de stat în guvernul

[12] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Edit. politică, Bucureşti, 1979, p. 273.

[13] *What Really Happend at Paris, The Story of the Peace Conference (1918—1919), by American Delegates*, volum editat de E. M. House şi Ch. Seymour, New York, 1921, p. 91.

[14] David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, vol. I, Yale University Press, New Haven, 1929, p. 50—51.

[15] Ch. Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. 3, Boston şi New York, 1928, p. 332—337.

britanic, a recunoscut, la rîndul său, cu ocazia prezentării proiectului de lege privind ratificarea Tratatului de la Trianon, că „Regatul Ungariei s-a descompus într-o largă măsură în părţile sale componente înainte de începerea lucrărilor Conferinţei de pace" căci Ungaria „n-a fost decît un conglomerat artificial de neamuri diferite şi în unele cazuri ostile"[16].

Aprecieri similare sînt făcute şi de alţi martori oculari — istorici, publicişti, ziarişti — ai răsturnărilor revoluţionare din anii 1916—1918 cînd imperiile atotputernice se prăbuşiseră fără drept de apel. Cunoscutul istoric englez Seton-Watson, referindu-se la dezagregarea Monarhiei austro-ungare, arată că începînd din octombrie 1918 acest organism anacronic se prefăcuse în bucăţi cu atîta rapiditate şi desăvîrşire încît în prima săptămînă a lui noiembrie 1918 le-a fost greu aliaţilor să descopere autoritatea centrală competentă cu care să negocieze armistiţiul[17], iar istoricul american J. A. S. Grenville considera că „de fapt Aliaţii şi Statele Unite au venit la Paris să confirme statele noi, succesoare ale Imperiului austro-ungar"[18]. În reflecţiile sale politice, Hubert Beuve Méry crede că „nu s-a repetat niciodată în suficientă măsură că nu învingătorii au dezmembrat Austro-Ungaria: această dezmembrare s-a produs sub presiunea factorilor interni pe care evenimentele externe au făcut-o irezistibilă"[19].

Existenţa *de facto* a statelor naţionale unitare a constituit un element de importanţă fundamentală de care negociatorii tratatelor de pace au trebuit să ţină seama. Delegaţiile acestor state prezente la Conferinţă au făcut din acest fapt împlinit un argument de bază în susţinerea revendicărilor lor naţionale. Astfel, la 1 februarie 1919, cînd şeful delegaţiei române, premierul Ion I. C. Brătianu expunea în faţa plenumului Conferinţei atributele investiturii sale, el considera pe bună dreptate că, în ce priveşte România, forumul mondial urma să recunoască şi să consacre în tratate uriaşele eforturi militare şi materiale făcute de poporul român pentru ducerea războiului, precum şi hotărîrile istorice proclamate de reprezentanţii săi în cursul anului 1918, hotărîri ce statuau definitiv statul naţional unitar român. În susţinerea drepturilor României, şeful delegaţiei române, pe lîngă o serie de argumente bazate pe date şi fapte istorice, etnico-lingvistice, economico-geografice, statistice care demonstrau autohtonismul românilor pe întreg teritoriul ţării, permanenţa lor de viaţă şi cultură, unitatea de civilizaţie materială şi spirituală în întreg spaţiul carpato-danubiano-pontic, lupta necurmată a românilor din teritoriile aflate sub asuprire străină pentru păstrarea fiinţei naţionale şi reunirea într-un singur stat, a dat explicaţii detailate cu privire la hotărîrile de unire cu Patria-mamă adoptate în 1918 de adunările naţionale ale românilor.

Cu privire numai la Transilvania, de pildă, referindu-se la principiul etnico-lingvistic şi folosind datele recensămîntului ungar din 1910, premie-

---

[16] Roland E. L. Vaugham Williams, *The Hungarian Question in the British Parliament. Speeches, Questions and Answers in the House of Lords and the House of Commons from 1919 to 1921*, K. C. London, Grant Richard, 1933, p. 348.

[17] Seton Watson, *Treaty Revision and Hungarian Frontiers*, London, 1974, p. 18.

[18] J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties 1914—1973*, London, 1934, p. 18.

[19] Hubert Beuve Méry, *Reflection politiques 1932—1952*, Editions du Seuil, Paris, 1952, p. 14.

rul român făcea cunoscut forum-ului de la Paris că din totalul de 4 642 253 locuitori ai Transilvaniei, 2 505 958 (54%) erau români, 1 092 719 (23,6%) unguri, 450 000 (9,7%) secui, 276 335 (5,9%) sași, 187 987 (4%) evrei, 73 416 (1,6%) slavi, 55 838 (1,2%) alte populații. El atrăgea însă atenția că autoritățile ungare falsificaseră datele statistice din 1910 și dacă se ține seama de acest fapt cifra desemnînd numărul românilor din teritoriile ce se aflaseră sub dominația Austro-Ungariei se ridica la cel puțin 2 900 000, adică 62,5% iar numărul ungurilor s-ar fi redus la 700 000, adică 15%, fără secui [20]. Premierul român făcea totodată precizarea că din cauza asupririi naționale românii din Transilvania locuiau în proporție de 95 la sută la sate în timp ce ungurii formau 40 la sută din populația urbană a acestei provincii. După ce releva suferințele de veacuri îndurate de românii din Transilvania Ion I. C. Brătianu punea în lumină faptul că elementul hotărîtor în ceea ce privește soarta Transilvaniei au fost *masele populare* care s-au autodeterminat și au decis unirea cu România: ,,Chiar de la prăbușirea monarhiei austro-ungare — arăta el — înaintea sosirii oricărei armate aliate de ocupație, deputațiunile românilor din toate comitatele Transilvaniei și Banatului compuse din peste 100 000 persoane, au cerut în impozanta adunare națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, unirea definitivă a Transilvaniei și a regiunilor românești din Ungaria, precum și cea a Banatului, cu România [21]. Argumente similare erau invocate de I. I. C. Brătianu pentru a demonstra caracterul legitim și al celorlalte acte de unire înfăptuite de românii aflați sub dominație străină. El a răspuns cu multă demnitate și în mod convingător interpelărilor adresate pe această temă de premierul englez, David Lloyd George, interpelări ce vizau atitudinea adoptată de minoritățile naționale față de hotărîrile de unire, condiționările formulate de Adunările naționale constituite în provinciile unite, precum și garanțiile preconizate de statul român privind asigurarea drepturilor politice, economice, confesionale și culturale minorităților naționale [22]. El a arătat că Hotărîrile de unire au fost adoptate cu acordul marii majorități zdrobitoare a populației din provinciile respective, că ,,tocmai garantarea libertăților religioase și politice pentru toate naționalitățile'' determinase pe sașii din Transilvania să adere formal la actul Unirii în urma deciziei luate în adunarea de la Mediaș, la 8 ianuarie 1919 [23]; că ,,așa cum unirea Scoției cu Anglia s-a efectuat numai după ce cîteva condiții puse de Scoția au fost îndeplinite de guvernul de la Londra'' tot așa și în cazul României unele condiții formulate de adunările naționale ale românilor fuseseră satisfăcute sau erau pe cale de a fi statuate în acte constituționale. Dovada cea mai elocventă era existența în componența guvernului de la București și în componența delegației la Conferința de pace a miniștrilor și a reprezentanților provinciilor care se uniseră la statul român. Ion I. C. Brătianu asigura pe interlocutorii săi că în România s-au luat măsurile necesare pentru ca ,,nedreptățile existente sub dominația ungară să nu mai fie perpetuate''. El era perfect de acord cu Lloyd

---

[20] B.C. S.U.A., Manuscript Division, Woodrow Wilson Papers, microfilm, rola 448 (Proces verbal al ședinței plenare din 1 februarie, ora 3 p.m., în care Ion I. C. Brătianu a expus raportul privind *Situația României la Conferința de pace*).

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem.*

George cînd afirma că „nu va mai fi posibil ca minorităţile să fie tratate în viitor aşa cum au fost trataţi românii în statul ungar care au fost lipsiţi de folosirea limbii naţionale, a tradiţiilor şi a propriei lor vieţi" [24]. În ce priveşte observaţia lui Lloyd George că unele minorităţi n-au fost reprezentate în adunările care au hotărît unirea, I. I. C. Brătianu a replicat prin a-i aminti premierului britanic scopurile pentru care România a participat la război şi că dacă minoritatea ungară din Transilvania nu s-a raliat hotărîrii de Unire, era un lucru foarte firesc deoarece „nimeni nu se poate aştepta ca ungurii învinşi să dorească unirea cu o ţară pe care sute de ani au năzuit s-o stăpînească" [25]. El încredinţa însă Conferinţa că „în viaţa politică viitoare drepturile minorităţilor vor fi cu siguranţă respectate şi le vor fi garantate libertăţile cele mai largi posibile", iar în finalul expunerii îşi exprima convingerea că „România nu se îndoieşte că Conferinţa va binevoi să ratifice actul Unirii consacrată prin manifestarea expresă a voinţei maselor populare" [26].

Dacă noua organizare politică în centrul şi sud-estul Europei fusese opera popoarelor însăşi, negociatorii păcii găsindu-se în faţa unui fapt împlinit, modul în care această realitate a fost consacrată în tratate, fixarea detaliilor în ce priveşte configuraţia teritorială, etnico-lingvistică şi economică a noilor state sau a celor întregite au ridicat în faţa negociatorilor de la Paris probleme deosebit de dificile, care în cele din urmă au primit soluţii juste, conforme cu principiul naţionalităţilor. Încă din perioada pregătitoare a Conferinţei, unii dintre cei care urmau să decidă la masa tratativelor îşi dădeau seama de complexitatea problemelor ce trebuiau rezolvate la Paris. Într-o scrisoare către Robert J. Buck, preşedintele Băncii Naţionale din New York, Robert Lansing, şeful Departamentului de Stat al S.U.A., conştient de greutăţile pe care le ridica noua organizare a Europei centrale şi sud-estice, scria: „Interesele naţionale (în această parte a lumii — C.B.) sînt atît de mari, atît de multe şi atît de conflictuale încît ele seamănă cu aţele încurcate ale unui ghem. Încearcă să apuci un cap de aţă şi să tragi de el şi vei vedea că totul se încurcă şi mai rău. Pare aproape imposibil să faci ordine într-o asemenea confuzie sau să faci dreptate imparţială între disputanţi convinşi că respectivele lor cereri sînt de o dreptate eternă. Aşa se prezintă şubredele imperii ale puterilor din Europa centrală". În finalul scrisorii diplomatul american se întreba: „Cu cine avem noi de-a face? Unde este autoritatea reală? Suveranitatea este ca mercurul. Cînd crezi că o ai, ea îţi scapă printre degete" [27]. Într-adevăr, în cadrul dezbaterilor din timpul Conferinţei, negociatorii păcii, aşa cum mărturiseşte şi Lloyd George, s-au aflat în faţa unor acute rivalităţi între statele succesoare Monarhiei austro-ungare. „Aceste regiuni, scria premierul britanic, erau ca nişte mlaştini, unde rădăcinile rasiale erau atît de încurcate şi amestecate, încît nici un făuritor de pace nu le putea intui fără ezitare. Naţiunile reînviate se ridicau din mormintele lor, înfometate şi avide după postul lor îndelungat din

---

[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] B.C. S.U.A., Robert Lansing Papers, vol. 40 (Scrisoarea semnată Lansing, către Robert J. Buck, 29 noiembrie 1918).

timpul opresiunii"[28]. Fixarea limitelor noilor state devenea şi mai dificilă deoarece chiar pe frontiera care despărţea două regiuni cu preponderenţă etnică stabilită în mod incontestabil pe baza datelor statistice ale recensămîntului efectuat de autorităţile austro-ungare în 1910, „existau, potrivit părerii aceluiaşi martor ocular, districte unde neamurile erau atît de amestecate, încît era imposibil să se tragă vreo concluzie în ce priveşte majorităţile etnice" [29].

În pofida acestor greutăţi, negociatorii păcii s-au străduit şi în final au reuşit să adopte în marea majoritate a cazurilor soluţii temeinice. Aceasta datorită contribuţiei deosebit de valoroase adusă de un mare număr de experţi incluşi în diverse comitete ale Conferinţei, dar mai ales în comitetul ce s-a ocupat cu problemele teritoriale; aceştia, desfăşurînd o activitate laborioasă, au furnizat „celor patru mari" informaţii ştiinţifice şi date exacte de ordin geografic, etnografic, istoric, economic, strategic şi militar, în cele mai multe cazuri culese în urma documentării făcute la faţa locului; au propus soluţii bazate pe principiul conform căruia teritoriul aparţine naţionalităţii care-l locuieşte, fără a exclude definitiv pe cele de ordin economic şi strategic, soluţii care, în cea mai mare parte a cazurilor, au fost adoptate de conferinţă şi au rezistat timpului, ele fiind bazate pe dreptate şi echitate.

Pentru o justă reglementare a problemelor ce se ridicau după prăbuşirea imperiilor multinaţionale — realitate ce nu mai putea fi contestată în anul 1918 — guvernele Marii Britanii, Franţei şi Statelor Unite ale Americii au conferit celor mai de seamă personalităţi ştiinţifice din ţările respective misiunea de a întreprinde studii profunde şi multilaterale asupra realităţilor din această parte a lumii, de a formula concluzii şi a face recomandări factorilor de decizie din ţările respective cu privire la soluţionarea problemelor complexe pe care acestea le implicau.

Astfel, în Marea Britanie, Departamentul de informaţie politică — Department of Political Intelligence — D.P.I. — din cadrul Foreign Office-ului avea în fruntea sa pe sir William George Tyrrell, colaborator apropiat al ministrului afacerilor externe britanic, sir Edward Grey. În urma unui aprofundat studiu asupra realităţilor istorice, economice, etnico-lingvistice din cadrul Monarhiei austro-ungare, în 1916, grupul de experţi britanici avansau guvernului propunerea dezmembrării acestui organism politic, motivînd că el era în contradicţie cu aspiraţiile de libertate naţională ale popoarelor pe care le domina [30]. De remarcat faptul că această recomandare era făcută la o dată cînd guvernul englez era puternic ataşat ideii potrivit căreia menţinerea echilibrului în centrul şi răsăritul Europei era strîns legată de perpetuarea existenţei Imperiului austro-ungar.

În acelaşi an, la Londra apărea o cronică a războiului în curs de desfăşurare în care se arăta că locul României nu putea fi altul decît alături de puterile Antantei, deoarece numai astfel puteau fi eliberaţi cei aproape patru milioane de români aflaţi sub dominaţia Monarhiei

---

[28] David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, vol. I, p. 200.
[29] *Ibidem*, vol. II, p. 592—593.
[30] Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference*, Bookman Associates, Inc., New York, 1962, p. 274.

austro-ungare [31]. Lucrarea releva faptul că în urma „scandaloaselor alegeri" din Ungaria din 1910 numărul deputaţilor români în parlamentul de la Budapesta a fost redus de la 14, cîţi erau în 1906, la 5, deşi raportaţi la populaţia românească pe care o reprezentau numărul lor ar fi trebuit să se ridice la 65. „În Transilvania, provincie pe care Ungaria a lipsit-o de autonomia sa începînd din 1867, arătau autorii volumului, populaţia este formată în proporţie de 60 la sută din români [32]. Un an mai tîrziu, coordonatorul activităţii desfăşurate de D.P.I., George Walter Prothero, făcea guvernului englez o serie de recomandări privind încheierea păcii, recomandări grupate în lucrarea *Peace Handbooks* şi care aveau la bază principiul naţionalităţilor. El arăta că guvernul ungar trebuie forţat să admită unirea Transilvaniei şi Banatului cu România. La această recomandare au subscris personalităţi marcante ale vieţii ştiinţifice din Marea Britanie printre care : David Mitrany, specialist în probleme economice româneşti ; Harold W. V. Tenperley, profesor de istorie la universităţile Cambridge şi Harvard ; Arnold Toymbee, expert în istoria ţărilor din Balcani ; Allen Leeper, bun cunoscător al istoriei românilor şi al realităţilor din Monarhia austro-ungară [33].

În Franţa, Comitetul de studii care a formulat un program de pace avea în frunte pe André Tardieu şi Emmanuel de Martonne. Acesta din urmă, geograf de renume mondial şi expert în etnografia ţărilor din Europa centrală şi de sud-est a susţinut cu căldură dreptul poporului român la unitate naţional-statală şi, în calitate de secretar al Comitetului, a fost principalul autor al recomandărilor făcute guvernului francez privitoare la teritoriile ce urmau a fi recunoscute României prin tratatele de pace. În Statele Unite ale Americii, odată cu intrarea lor în război, informarea factorilor decizionali cu privire la stările de lucruri din Europa a devenit o necesitate stringentă. Politica de izolare diplomatică de pînă atunci, numărul relativ redus de diplomaţi de carieră în diferite capitale euro-

---

[31] *A History of the War*, vol. IX, „The Times", London, 1916, p. 408.

[32] *Ibidem*, p. 404. Potrivit datelor recensămîntului din 1910, publicate de autorităţile austro-ungare şi evident modificate în favoarea naţiunilor dominante şi în defavoarea celorlalte naţiuni, situaţia demografică din Imperiul austro-ungar era următoarea : din 51,4 milioane locuitori, 28,5 milioane se aflau sub administrarea guvernului de la Budapesta. Din totalul populaţiei incluse în partea austriacă a imperiului, germanii reprezentau doar 35,58% (9,95 milioane), restul de 64,42% fiind reprezentat de slavi (cehi — 6,4 milioane, polonezi — 5 milioane, ucrainieni — 3,5 milioane în total 16,7 milioane reprezentînd 60,65%), italieni (768.000 adică 2,75%o din populaţie), români (275.000, adică 0,98% din populaţie) şi unguri (aproximativ 11.000, adică 0,04%). În Ungaria, după trei decenii de maghiarizare forţată, situaţia era următoarea : din 20,9 milioane locuitori, numai 10 milioane (48,1%) erau unguri, iar restul erau de origine nemaghiară : slavi (5,4 milioane — 25,8%), români (locuind în Transilvania, Maramureş, Crişana şi Banat — aproape 3 milioane, adică 14,1%), germani (2 milioane — 9,8%), alte grupuri etnice (0,5 milioane — 2,2%).

Pe ansamblul Monarhiei austro-ungare românii reprezentau 6,5% din populaţie (după *Magyaroszag törtėneti demografiaja*, Budapest, 1963).

[33] Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 274 (Deşi n-a făcut parte din D.P.I., Robert William Seton-Watson, cel mai de seamă specialist englez în problemele de istoria ţărilor şi popoarelor din Europa centrală şi de sud-est, a demonstrat pe bază de date şi fapte multiple, necesitatea dezmembrării Imperiului austro-ungar. Lucrarea *Roumania and the Great War* în care el susţine cauza poporului român, a constituit baza documentară atît pentru delegaţia engleză la Conferinţă, cît şi pentru alte delegaţii).

pene [34], inexistenţa unui American Intelligence Service care să opereze în străinătate făcuseră ca Washingtonul să posede foarte puţine informaţii despre realităţile europene. Printre măsurile luate de preşedintele Woodrow Wilson pentru remedierea situaţiei s-a numărat şi instituirea unui corp de experţi, cea mai mare parte profesori universitari, care să întocmească documentarea atît de necesară guvernului în fixarea liniei politice faţă de multiplele probleme ridicate în timpul războiului.

Grupaţi în Comisia de investigare *(Inquiry Comission)* experţii americani şi-au început activitatea de documentare în vasta problematică a realităţilor din centrul şi estul Europei încă din anul 1917, avînd coordonator pe colonelul Mandell House [35].

Unele dintre soluţiile propuse de experţii americani complexelor probleme din centrul şi sud-estul Europei, purtau amprenta politicii oficiale promovate de guvernul S.U.A. care, pînă la mijlocul anului 1918, s-a pronunţat pentru menţinerea şi după război a anacronicei Monarhii austro-ungare văzînd în ea un factor stabilizator al echilibrului în această parte a Europei [36].

Pe măsură însă ce lupta popoarelor asuprite din cadrul Monarhiei dualiste căpăta noi proporţii, opinia publică americană se pronunţa tot mai insistent pentru dezmembrarea acestui organism politic. Cotidiene de mare tiraj şi cu mare influenţă asupra opiniei publice din S.U.A. ca „New York Times", „Washington Post" şi altele au publicat o serie de articole în care demonstrau inevitabilitatea destrămării Monarhiei austro-ungare, îndemnînd totodată guvernul nord-american să sprijine România în realizarea dezideratului său naţional. „Nu mai este posibil, arăta „New York Times" din 10 februarie 1918 să se amîne soluţionarea

---

[34] În 1917 numărul diplomaţilor americani din interiorul şi din afara S.U.A. se ridica la 1328 şi 186 ataşaţi militari. Ambasadorii S.U.A. în ţările beligerante, cu excepţia celor de la Londra, Paris, Petrograd şi Berlin, aveau puţină experienţă diplomatică (vezi Victor Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918. A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, New Jersey, 1957, p. 85).

[35] Una din cele 17 secţii ale Comisiei americane de investigare cuprindea experţii în problemele Austro-Ungariei şi Balcanilor cum sînt : Clive Day, şeful departamentului de ştiinţe economice de la Universitatea Yale ; Charles Seymour, profesor de istorie la aceeaşi universitate ; Will S. Monroe, profesor de istorie la Şcoala normală din Montclair (New Jersey) ; Douglas W. Johnson, profesor de geografie la Universitatea Columbia ; Mark Jefferson, profesor de geografie la Şcoala normală din statul Michigan ; Allen A. Joung, profesor de ştiinţe economice la Universitatea Cornell şi Albert Lybyer, profesor de istorie la Universitatea din Michigan. Iniţial această secţie şi-a desfăşurat lucrările cu uşile închise într-o sală discretă din cadrul Bibliotecii publice din New York, apoi şi-a mutat sediul la Societatea americană de geografie (Vezi Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 273).

[36] La data publicării „celor patrusprezece puncte" (8 ianuarie 1918) guvernul S.U.A. încă mai spera să desprindă Monarhia dualistă de Germania şi să-i păstreze integritatea, considerînd-o necesară pentru asigurarea echilibrului în Europa. Aşa se explică contradicţia pe care se bazează acest program politic. Pe de o parte recunoaşte dreptul popoarelor de a hotărî singure asupra propriilor destine, pe de alta, la punctul zece, popoarelor din Austro-Ungaria li se recunoaşte doar „o largă autonomie" ceea ce contravenea aspiraţiilor acestora de a se constitui în state naţionale unitare şi independente. (Pierre Renouvin, *La traité de Versailles*, p. 118). Poziţia S.U.A. faţă de Monarhia austro-ungară a fost revizuită în cursul anului 1918 cînd sub presiunea luptei popoarelor pentru autodeterminare naţional-statală, guvernul Marii Britanii mai întîi, şi apoi şi guvernul S.U.A., au recunoscut anacronismul acestui imperiu şi s-au pronunţat pentru dreptul naţiunilor care-l compuneau la a se constitui în state naţionale de sine stătătoare sau a se uni cu fraţii lor din statele deja existente.

acestei probleme (dezmembrarea Imperiului austro-ungar — C.B.), deoarece actualul conflict a asumat prin el însuşi, printre alte scopuri, şi pe acela de a soluţiona acele probleme care, de teama unui război mondial, au rămas nesoluţionate de-a lungul ultimelor decenii... A-i permite să trăiască după acest război printr-un oportunism politic îngust, care ar aparţine doar guvernelor nu şi popoarelor, ar însemna să se trădeze pacea viitorului".

Un rol important în modificarea politicii americane faţă de Austro-Ungaria şi implicit faţă de lupta poporului român pentru realizarea unităţii naţional statale l-a avut intensa propagandă desfăşurată de numeroşi reprezentanţi ai vieţii politice româneşti în mediile politice americane. Sesizînd ponderea economică şi militară pe care Statele Unite o aveau în război şi, prin urmare, cuvîntul greu ce aveau să-l aibă în reglementările de pace, guvernul român a iniţiat o amplă acţiune de persuasiune pentru a lămuri pe americani asupra naturii şi justeţei revendicărilor româneşti şi a cîştiga sprijinul lor la Conferinţa de pace [37]. Consecinţele acestei ample campanii de propagandă s-au reflectat printre altele şi în documentele elaborate de *Inquiry Comission*, documente pe baza cărora personalităţi marcante ale vieţii politice şi ştiinţifice americane s-au pronunţat pentru dreptul la autodeterminare al românilor aflaţi sub dominaţie străină iar, în final, acest drept a primit o recunoaştere oficială din partea guvernului nord-american.

Pe măsură ce sfîrşitul anacronicei Monarhii austro-ungare devenea inevitabil ca urmare a înfrîngerii militare suferite pe front şi a luptelor de eliberare din interior, experţii americani îşi intensifică activitatea şi oferă guvernului S.U.A. nu numai ample informaţii cu privire la fiecare dintre naţiunile care compuneau această Monarhie, ci şi soluţiile politice, reglementările de ordin teritorial, economic şi strategic pe care reprezentanţii fiecăreia dintre aceste naţiuni urmau să le ridice în faţa forumului de pace pentru a primi consacrarea juridică şi recunoaşterea internaţională.

În ce priveşte România, rapoartele experţilor americani recunosc unanim dreptul poporului român la unitate naţional-statală pe baza principiului naţionalităţilor. Cele peste douăzeci de studii [38] întocmite de

---

[37] C. Botoran, O. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

[38] Printre cele mai importante studii aflate în Biblioteca Congresului S.U.A., secţia manuscrise, amintim : *A Memorandum on the Balkan Problem* de John F. Karter jr.; *The Roumanian People* de William Howel Reed A.M.; *The German and Austrian Solutions of the Near Eastern Question* de R. J. Kerner; *Some Notes on Balkan Problems* de Jacob Gould Schurman: *The Austria-Ungarian Policy in the Balkans* de Stephen P. Duggan; *To appendix of Treaties and Documents Concerning Frontier Problems in the Balkans* de W. S. Monroe; *Memorandum on Racial Participation in the Government of Austria-Hungary* de R. J. Kerner; *Social and Economic Basis of Nationalism in Hungary Statistical Study* de Charles Seymour; *Minorities in Austria-Hungary* de R. J. Kerner; *Epitome of Boundaries in Austria-Hungary* de Charles Seymour şi altele. Baza documentară a acestor studii o constituiau lucrările unor reputaţi istorici cum sînt : W. Miller, *The Balkans*, New York, 1911; F. Fox, *The Balkan Peninsula*, London, 1915; N. Forbes, *A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford, 1915; D. Mitrany, *Greater Romania*, London, 1917; Seton-Watson, *Rumania and the Great War*, London, 1915; A. C. Sturdza, *La terre et la Race roumaines*, Paris, 1904; A. Djuvara, *La lutte des nationalitées*, Paris, 1895 şi multe altele. De asemenea, erau utilizate datele recensămîntului efectuat de autorităţile austro-ungare în 1910 şi cele ale recensămintelor efectuate de autorităţile ţariste în 1897 şi 1907.

Inquiry Comission în care erau analizate multiplele aspecte ale problemei naţionale româneşti conţin date extrem de interesante şi aprecieri conforme adevărului istoric cu privire la situaţia fiecărei provincii româneşti care pînă la anul 1918 s-au aflat sub dominaţie străină. Ele cuprind, de asemenea, aprecieri asupra originii şi provenienţei poporului român în spaţiul dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, a luptei sale pentru păstrarea fiinţei statale în evul mediu, a împrejurărilor istorice vitrege în care a trebuit să înfrunte atacurile marilor imperii vecine, care rîvneau la bogăţiile sale şi urmăreau să-l îngenuncheze. „Românii trăiesc astăzi pe locurile unde au trăit cu cinsprezece secole în urmă strămoşii lor daci şi romani" scria în memorandumul său John F. Carter jr. După invazia populaţiilor migratoare „care au trecut ca apa peste pietre", continuă el, „românii au luptat neîntrerupt şi cu succes împotriva turcilor, fiind un bastion de nădejde al apărării creştinităţii şi neavînd niciodată statutul de provincie turcească pe care l-a avut Ungaria" [39]. În cuprinsul acestor studii erau indicate provinciile româneşti care se aflau sub dominaţia imperiilor vecine, se descria pe larg politica de deznaţionalizare şi asimilare forţată practicată de autorităţile austro-ungare şi cele ţariste şi pe baza unor multiple date şi fapte de ordin istoric şi etnico-lingvistic ajungeau la concluzia necesităţii şi inevitabilităţii prăbuşirii imperiilor multinaţionale, a formării şi întregirii pe ruinele acestora a statelor naţionale printre care şi a statului naţional unitar român. La 31 decembrie 1917 Memorandumul întocmit de Jacob Gould Schurman asupra problemelor balcanice pentru informarea colonenului House, releva că „teritoriile locuite de români în Austro-Ungaria ar putea fi încorporate la România pe baza principiului naţionalităţilor. Ele sînt Transilvania, Banatul şi Bucovina" [40]. La rîndul său, R. J. Kerner după ce demonstra, pe baza datelor statistice, lipsa de drepturi politice a românilor şi a altor naţionalităţi din cadrul Imperiului austro-ungar ajungea la concluzia că „Românii din Austro-Ungaria în mod natural preferă încorporarea la România[41] şi că „ei privesc spre românii din România pentru eliberarea lor şi luptă împotriva maghiarizării limbii şi pentru unitatea culturală a tuturor românilor" [42].

Cele două rapoarte principale pe baza cărora a fost definită poziţia delegaţiei americane la Conferinţa de pace au fost întocmite de Charles Seymour pentru problemele privind Austro-Ungaria şi de Clive Day pentru problemele balcanice. Capitolul al III-lea al raportului întocmit de Charles Seymour în care se analizau realităţile etnice, lingvistice şi religioase din Transilvania şi Bucovina nu lăsa nici o urmă de îndoială

---

[39] B.C. S.U.A., Manuscript Division, dosar 36, American Peace Comission to Versailles 1918—1919 (A. Memorandum on the Balkan Problem), f. 16 şi 18.

[40] Ibidem, dosar 26, f. 5. (Some Notes on Balkan Problems).

[41] Ibidem, dosar 22, f. 28 şi 50 (Memorandum on Racial Participation in the Government of Austria-Hungary).

[42] Ibidem.

cu privire la caracterul românesc al acestor provincii şi prin urmare la legitimitatea unirii lor la România [43].

Rapoartele experţilor din Anglia, Franţa şi Statele Unite ale Americii au contribuit într-o mare măsură la clarificarea problemelor şi au uşurat luarea deciziilor în cadrul Conferinţei de pace. Valoarea concluziilor pe care le conţineau era atestată de însăşi faptul că mulţi dintre autorii acestora au fost incluşi în comisiile de lucru ale Conferinţei contribuind prin aceasta la stabilirea cît mai conformă cu principiul naţionalităţilor a frontierelor noilor state. În cazul definitivării frontierelor României, de pildă, Comisia era compusă din Sir Eyre Crowe şi Allen W. A. Leeper (cel care în studiul tipărit în 1918 susţinuse cu căldură cauza unităţii naţionale a poporului român) [44] din partea Angliei ; André Tardieu şi Jules Laroche din partea Franţei, Giacomo de Martino şi Contele Vanutelli-Rey din partea Italiei ; Clive Day şi Charles Seymour din partea S.U.A. Pe lîngă faptul că mulţi dintre ei erau specialişti de înaltă autoritate care, prin numeroase studii dovediseră o bună cunoaştere a realităţilor din fostele imperii multinaţionale, dispuneau de un vast şi preţios material documentar întocmit de experţi incluşi în Comisiile de studiu şi documentare din ţările respective. Din vasta lor corespondenţă de la Conferinţă (cea mai mare parte dintre cei amintiţi şi-au scris memoriile în anii care au urmat) reies responsabilitatea şi grija manifestate în furnizarea faptelor şi a concluziilor pe baza cărora s-au adoptat deciziile finale. Contactele strînse, oficiale şi neoficiale, pe care aceste personalităţi le-au întreţinut cu reprezentanţii României prezenţi la Conferinţă, i-au ajutat să le cunoască mai bine doleanţele, să le înţeleagă reacţiile şi, uneori, protestul faţă de tratamentul aspru la care au fost supuşi din partea „Celor Patru Mari". Datorită muncii minuţioase şi responsabile a acestor comisii, a puternicei influenţe pe care au exercitat-o în luarea deciziilor, Conferinţa a adoptat în majoritatea cazurilor soluţii juste iar în ce priveşte România delimitarea detaliilor noilor frontiere, aşa cum este oglindită în tratatele de pace, s-a făcut în concordanţă cu principiul naţionalităţilor ţinîndu-se seama de precizările etnico-geografice conţinute în actele de autodeterminare şi hotărîrile de unire din cursul anului 1918. În legătură cu aceasta, istoricul Victor S. Mamatey consideră pe bună dreptate că ceea ce s-a realizat la Paris în 1919 în materie de reglementări teritoriale nu trebuie nici minimalizat, nici exagerat. El arată că „în cazurile în care ei (participanţii la Conferinţă) au reuşit totuşi să elaboreze reglementările teritoriale, ele nu au fost, fără îndoială, perfecte, dar probabil ele au fost cel mai bun lucru ce putea fi realizat în acele condiţii. Cea mai bună dovadă a înţelepciunii reglementărilor teritoriale referitoare la centrul şi estul Europei este poate faptul că ele s-au dovedit a fi durabile". Şi aceasta tocmai datorită faptului că „... noile naţiuni

---

[43] Ibidem, dosar 31 (Raport on Just and Practical Boundaries Within Austria-Hungary).

[44] A. W. A. Leeper, *The Justice of Rumania's Cause*, London, New York, Toronto, decembrie 1918.

din centrul şi estul Europei nu au fost create la Conferinţa de pace de la Paris, ele s-au creat singure, prin propriile lor eforturi" [45].

Popoarele însele au fost acelea care au determinat pe negociatorii de la Paris să înscrie în tratatele de pace excepţionalele lor realizări din cursul anului 1918. Adresîndu-se celor care încercau să conteste valabilitatea şi justeţea reglementării date de Conferinţa de pace de la Paris, Reymond Poincaré, fost preşedinte în anii războiului, declara: „În timp ce noi plîngem pe ruinele trecutului, statele noi şi statele mărite care au urmat Austro-Ungariei, construiesc prezentul şi pregătesc viitorul"[46].

Tratatele de pace semnate de România în anii 1919–1920 au consfinţit o stare de fapt existentă, creată ca urmare a luptei întregului nostru popor, care în cursul războiului şi mai ales în anul 1918 îşi exprimase voinţa neclintită de a trăi unit în cadrul aceluiaşi stat naţional. Realizarea deziderului unităţii naţionale nu a fost prin urmare un dar oferit de cei care au avut cuvîntul hotărîtor la Conferinţa de pace ci, aşa cum se arată în *Programul Partidului Comunist Român* „a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, ţărănimii, intelectualităţii, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase şi pături ale societăţii, opera întregului popor, a întregii naţiuni" [47].

LA ROUMANIE DANS LE SYSTÈME DES TRAITÉS DE PAIX DE PARIS (1919–1920)

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude fait certaines considérations en marge du caractère des traités de paix signés pendant la Conférence de Paris de 1919–1920, essayant de démontrer la supériorité du nouvel ordre international qui reposait sur ces traités par rapport à celui d'avant-guerre, supériorité qui découlait de l'existence des Etats nationaux unitaires et indépendants dans le centre et le sud-est de l'Europe.

L'aggravation de la lutte national-révolutionnaire des peuples des empires multinationaux a déterminé les gouvernements des puissances victorieuses à adopter le principe de la nationalité sur la base de l'organisation d'après-guerre de l'Europe. De tels traités de paix consacrent la constitution des Etats nationaux unitaires, accomplie en 1918, par la volonté des peuples, par leurs représentants élus, ce qui leur a conféré un caractère progressiste. Mais cela n'a pu limiter le caractère impérialiste du système des traités de paix du fait des clauses imposées aux vaincus, comme par ailleurs aussi aux Etats moyens et petits qui, par leurs sacrifices, avaient contribué à l'obtention des victoires.

---

[45] V. S. Mamatey, *op. cit.*, p. 383–384.

[46] Reymond Poincaré, *Histoire politique. Chroniques de quinzaine*, vol. III, Plon, Paris, 1921, p. 223.

[47] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. 37.

MIŞCAREA SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENŢĂ (1877–1878)

DE

GEORGETA TUDORAN

Lupta împotriva oricăror stăpîniri străine, pentru independenţă deplină şi unitate naţională a reprezentat o trăsătură permanentă a evoluţiei poporului nostru prin vremuri. Secole de-a rîndul, oamenii acestor meleaguri au purtat bătălii grele şi eroice împotriva tendinţei marilor imperii feudale care-şi disputau dominaţia asupra unor provincii ale ţării, pentru afirmarea suverană în viaţa internaţională. Evoluţia istoriei României demonstrează cu putere adevărul fundamental, pe care Programul partidului nostru îl subliniază cu putere, că „jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluţia unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspiraţiilor sale legitime — cucerirea libertăţii şi unităţii, asigurarea progresului social — dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate şi eroism" [1].

MIŞCAREA SOCIALISTĂ. POZIŢIA SA FAŢĂ DE RĂZBOI Dovedind o înţelegere profundă a sensului luptei de clasă, a momentului concret în care se desfăşura aceasta, tînăra mişcare muncitorească şi socialistă a fost întotdeauna în centrul celor mai importante evenimente ale istoriei patriei noastre.

Pornind de la analiza lucidă a acestor considerente, socialiştii români au căutat răspuns la o serie de probleme ale dezvoltării societăţii româneşti, în lumina socialismului ştiinţific, pătrunzînd sensul valorii universale a ideilor acestei învăţături. Ei au abordat problemele majore ale dezvoltării societăţii în spiritul socialismului ştiinţific, al clarificării conţinutului real al noţiunii de independenţă naţională a patriei.

Pe această linie se înscrie poziţia socialiştilor români, a clasei muncitoare din ţara noastră faţă de acest război, manifestînd o atitudine de înţelegere patriotică profundă şi afirmîndu-se ca susţinători activi ai luptei pentru cucerirea deplinei independenţe a statului român. Purtători fermi ai idealurilor vitale ale poporului român, atitudinea lor corespundea unor convingeri profunde după care, independenţa de stat era nu numai o condiţie esenţială a dezvoltării ţării pe plan economic şi naţional, ci şi pe plan social, ea primind noi impulsuri prin crearea unui cadru general

---

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. 30.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 11, p. 2087–2105, 1980.

favorabil dezvoltării mişcării muncitoreşti şi socialiste. Prin atitudinea sa faţă de războiul din anii 1877—1878, socialismul românesc, mişcarea muncitorească, s-au ridicat la înălţimea sarcinilor istorice ce-i reveneau, de purtător al aspiraţiilor celor mai înalte ale proletariatului, ale societăţii româneşti, ale întregului popor.

În anii de grea încercare ai războiului, socialiştii români au făcut front comun cu reprezentanţii tuturor claselor sociale, pentru îndeplinirea acestui deziderat fundamental al poporului român, cucerirea independenţei depline de stat. Atitudinea lor nu presupunea renunţarea la idealul luptei pentru dezrobirea proletariatului de sub dominaţia burgheziei. Numeroase documente din această perioadă stau mărturie a concepţiei revoluţionare a socialiştilor români, a credinţei lor nestrămutate în victoria finală a clasei muncitoare în posibilitatea înlăturării orînduirii sociale burgheze a societăţii prin înfăptuirea revoluţiei proletare. Aprecierile formulate reflectau nivelul de cunoaştere şi pătrundere a socialismului ştiinţific de către socialiştii români, încă din epoca de început a mişcării socialiste din ţara noastră. Această atitudine era o expresie vie a ideilor înaintate ale socialiştilor care, enunţînd principiile luptei de clasă în organizarea proletariatului, pentru care îşi desfăşurau activitatea practică, tindeau de fapt spre propăşirea ţării, spre întărirea sa internă socotind că numai dezvoltarea sa economică putea determina afirmarea sa pe plan internaţional. Încă în timpul activităţii „Asociaţiei generale a lucrătorilor din România", era ridicată — pentru prima dată în mişcarea noastră muncitorească — problema legăturii indisolubile dintre independenţa economică şi cea politică a ţării. La şedinţa de constituire a acestei organizaţii, în anul 1872, secretarul biroului sublinia importanţa organizării muncitorilor pentru dezvoltarea patriei, „să facem o putere a statului român, o onoare a naţiunii noastre, cum au făcut celelalte naţiuni din ţările civilizate ale Europei, lucrînd cu cel mai mare interes la consolidarea, mărirea şi progresul ei" [2]. Încă din acei ani socialiştii îşi propuneau să-şi desfăşoare activitatea şi pentru strîngerea rîndurilor lucrătorilor din întreaga ţară pentru independenţa deplină a statului.

Întregul proces de organizare şi consolidare a asociaţiilor muncitoreşti se desfăşura, în această perioadă, prin îmbinarea sentimentelor patriotice cu intensificarea luptei de clasă. Astfel, referindu-se la conţinutul luptei politice a lucrătorilor din ţara noastră, gazeta „Lucrătorul român" sublinia că acesta cuprindea apărarea intereselor proletariatului, că aceste interese erau legate de politica ţării în măsura în care „industria şi comerţul sînt în raport cu statul", că proletariatul îşi va desfăşura lupta politică „care constă în armonizarea intereselor statului cu interesele lucrătorilor." Pe lîngă acest conţinut care se referea de fapt la desfăşurarea luptei de clasă în vederea apărării intereselor proletariatului, se menţiona necesitatea solidarizării generale a poporului, pentru unitate naţională. „Repetăm dar — sublinia aceeaşi gazetă — că în momentele de faţă nimic nu este mai necesar decît unirea întregului element român în contra relelor tendinţe străine, tendinţele care tind la cotropirea patriei noastre, a căminului nostru, pentru care străbunii noştri au jertfit tot, chiar şi sîngele

---

[2] „Telegraful", an II, nr. 199 din 10 octombrie 1872.

şi viaţa lor, prin lupte şi alte acte şi fapte mari şi oneste ca să se poată conserva o frumoasă şi curată patrie, cu un nume demn de originea sa" [3].

Anul 1877 este anul în care proletariatul cunoştea o importantă evoluţie ca clasă socială. Pe măsură ce se dezvoltau avantajele economice ale claselor dominante, creştea forma de exploatare a proletarilor, proces inevitabil în condiţiile progresului economic al ţării noastre, a împrejurărilor specifice etapei. Conflictele sociale începuseră astfel să se manifeste mai pregnant, an de an, pe măsură ce creşteau clasele sociale cu interesele lor diferite. Fruntaşii socialişti din acei ani înţelegeau sensul profund al conflictelor de clasă modul în care acestea se manifestau. Menţionînd astfel deosebirile fundamentale ale intereselor lor, ei zugrăveau tabloul real al societăţii în care se aflau patronii fabricilor pe de o parte, iar de alta „proletarul doborît de muncă", în oraşe, şi în sate, marii proprietari beneficiau pe de o parte, iar de alta lucra muncitorul şi „ţăranul jefuit şi lipsit de pîine" [4]. Acestea erau raporturile sociale în acea perioadă pe care le descriau ei. Explicaţia o dădeau cu multă luciditate, ea referindu-se la intensificarea luptei de clasă, menită să determine îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale muncitorilor. Pentru că, subliniau cu luciditate socialiştii — interesele proprietarilor şi patronilor erau cu totul opuse intereselor lucrătorilor. Proletariatul însă îşi organiza şi desfăşura lupta cu hotărîre împotriva patronilor prin acţiuni tot mai energice. Pe această linie a dezvoltării luptei de clasă se înscrie şi intensificarea procesului de organizare profesională a muncitorilor.

Situaţia muncitorilor şi a altor categorii sociale fusese atinsă de măsurile pe care statul român a trebuit să le ia pentru a înlătura deficitul bugetar. Astfel, în anul în care începuse războiul, se pusese o taxă de 5% asupra salariilor şi pensiilor muncitorilor, iar populaţia satelor, ţăranii, aveau însărcinarea, ca obligaţii materiale faţă de comuna sau judeţul lor, să presteze şase zile de muncă anual pentru construirea drumurilor şi şoselelor. Toate aceste măsuri au făcut ca în anul 1877 veniturile impozitelor indirecte să întreacă veniturile bugetare ale impozitelor directe [5]. Numărul muncitorilor a crescut în această perioadă, legat de relaţiile comerciale pe care ţara le-a avut cu Franţa, Italia, Anglia, Olanda, Elveţia, Belgia, Germania, cu dezvoltarea producţiei de mărfuri care aveau căutare pe piaţa străină. Toate acestea se dezvoltau, în pofida restricţiilor pe care ţara noastră le-a întîmpinat din partea unor ţări occidentale, care nu intenţionau să-şi afecteze relaţiile lor cu Turcia. Exportul României se desfăşura astfel activ pînă în anul 1876, moment în care era apropiată intrarea ţării în război.

Lupta împotriva imperiului otoman, pentru cucerirea independenţei depline a ţării era o chestiune care se cerea rezolvată pentru asigurarea mersului înainte, atît a economiei ţării noastre, cît şi a dezvoltării sale social-politice.

---

[3] „Lucrătorul român" din 5 noiembrie 1872, 12 noiembrie 1872.

[4] *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 779—780.

[5] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1954, p. 423.

În întreaga ţară se desfăşurau acţiuni ale proletariatului, ca expresie elocventă a stadiului de dezvoltare a mişcării muncitoreşti, a răspîndirii socialismului ştiinţific. Existau şi-şi desfăşurau activitatea diferite asociaţii ale micilor meşteşugari care aveau drept ţel îmbunătăţirea condiţiilor lor de muncă, ajutorarea reciprocă în cazuri de boală sau decese. În preajma războiului astfel de organizaţii îşi desfăşurau activitatea în număr mare mai ales în Transilvania. Documentele vremii menţionau activitatea acestor organizaţii muncitoreşti. Printre acestea menţionăm cercul calfelor de croitori din Timişoara, a calfelor meşteşugăreşti din Oradea, a tipografilor şi zeţarilor din Arad, a micilor meseriaşi pantofari din Sibiu şi altele [6].

În anul 1877 îşi desfăşura activitatea asociaţia de ajutorare a muncitorilor de la furnalele din judeţul Caraş, iar la Braşov meseriaşii măcelari activau în cadrul asociaţiei lor care îşi adoptase un statut propriu încă din anul 1876. Meseriaşii din Cluj erau de asemenea organizaţi într-o asociaţie proprie cu un statut propriu [7]. Procesul de organizare a continuat să se dezvolte chiar şi în timpul războiului. În diferite oraşe din ţară au fost organizate noi asociaţii. Consolidarea asociaţiilor profesionale existente, organizarea unor noi grupări muncitoreşti erau expresia reală a procesului istoric de dezvoltare a clasei muncitoare, de ascuţire a contradicţiilor de clasă. În Bucureşti se organizaseră, încă în 1876, muncitorii tipografi, înfiinţînd „Casa de ajutor a lucrătorilor tipografi Thiel şi Weiss". De asemenea, muncitorii care lucrau pe liniile căilor ferate erau organizaţi într-o casă „cercuală a muncitorilor de la societatea căilor ferate", care îşi întocmiseră chiar un raport al activităţii desfăşurate în anul 1877" [8].

În ianuarie 1877 se organiza o asociaţie profesională a lucrătorilor din Tg. Mureş care avea menirea să strîngă în rîndurile sale cît mai mulţi membri în vederea desfăşurării luptei pentru sprijinirea acestei cauze a muncitorilor meseriaşi". „Cine nu se gîndeşte, aşadar, — scria gazeta „Marosvidék", în februarie 1877, referindu-se la marele număr de muncitori înscrişi în această organizaţie — că pătruns de un înalt şi nobil sentiment omenesc, conştient de asemenea de rostul şi necesitatea unei astfel de asociaţii să nu se grăbească să sprijine din toate puterile realizarea ei? Convingerea noastră fermă este că clasa meseriaşilor noştri va şti să răspundă cu însufleţire acestui apel . . ." [9].

Gîndirea socialistă s-a dezvoltat în anii care au urmat. Din analiza amănunţită a modului de interpretare şi adaptare a teoriei socialismului ştiinţific la condiţiile concrete ale ţării se desprind concluziile lucide ale conştiinţei şi gîndirii practice a socialiştilor din ţara noastră care nu înţelegeau nici pe de parte să renunţe la lupta de clasă, la organizarea proletariatului în vederea asigurării victoriei depline a luptei împotriva claselor dominante. Referindu-se la marele eveniment istoric care s-a înfăptuit în anul 1859, Nicolae Codreanu expunea de fapt poziţia fruntaşilor socialişti din ţara noastră faţă de semnificaţia majoră a problemelor unităţii şi independenţei ţării. „Anul 1859! — arăta el — Acesta este anul de

---

[6] Arhiva I.S.I.S.P., fondul microfilme, mapele nr. 210, 211.
[7] Ibidem, mapele nr. 210, 211.
[8] Ibidem, mapa 221.
[9] *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 796.

cînd cei mai mulţi de la noi încep să numere era anilor de regenerare a României, de fericire, de consolidare a statului român, de reorganizare !"[10]. În acelaşi timp însă el nu putea să nu sublinieze contradicţiile de clasă care se accentuau odată cu dezvoltarea ţării pe plan economic, activitatea politică pe care o desfăşurau partidele claselor dominante împotriva intereselor de clasă ale proletariatului. Sentimentele sale patriotice se îmbinau cu ideologia socialismului ştiinţific, al cărui adept convins era. Aşa se explică modul în care lega necesitatea menţinerii şi consolidării independenţei depline a statului, de lupta concomitentă pentru dezvoltarea sa economică, pentru progresul general al proletariatului. Astfel, arăta el, — „viitorul ... naţiunii este învăluit în nori întunecoşi, trişti şi grozavi pentru dînsa !" [11]. „Numai revoluţia socială—scria tot Nicolae Codreanu — va putea să ne conducă şi pe noi, românii, pe drumul luminos al fericirii şi mulţumirii muncitorilor ; numai ea va smulge din rădăcini şi va nimici şi în rîndurile naţiunii noastre clasa exploatatorilor privilegiaţi ai populaţiei muncitoare" ... [12].

În acea perioadă din preajma războiului, el se referea pe larg la contradicţiile care frămîntau clasele sociale din România evidenţiind contrastele fundamentale dintre clasele privilegiate ale societăţii şi proletariat. „Poate fi vorba oare de armonia intereselor între minoritatea privilegiată şi majoritatea poporului ? Interesul proprietarului este ca ţăranul să nu aibă niciodată pămînt ca astfel să-l poată ţine mai bine sub dependenţa sa ; desigur că interesele ţăranului sînt cu totul opuse. Interesul fabricantului este ca lucrătorul să primească o plată cît de mică, muncind, de s-ar putea, 24 de ore pe zi, lucrătorii însă, prin greve destul de însemnate, riscînd de a pierde pînă şi existenţa familiilor lor, îşi manifestă pe tot minutul dorinţa de a li se mări salariul şi a li se reduce orele de lucru. Ce admirabilă armonie a intereselor !" [13].

N. Codreanu a elaborat la Pueşti, sub formă de scrisori, studiul său *Despre stat, proprietate, familie* publicat în broşura *O pagină din socialismul român* în care se pronunţa pentru aplicarea de fapt în practica vieţii sociale a principiilor luptei de clasă, a teoriei socialismului ştiinţific. Independenţa absolută a ţării era necesară — după cum arăta el — pentru a fi create condiţiile desfăşurării accentuate a luptei de clasă a acţiunii muncitorilor şi ţăranilor împotriva marilor proprietari, a fabricanţilor înstăriţi, „pentru ca statul să fie expresiunea liberei voinţe a tuturor membrilor societăţii, — sublinia el referindu-se la evoluţia procesului de clasă — ar trebui ca toţi aceşti membri să fie independenţi şi interesele lor să fie în armonie" [14].

Activitatea socialistă a lui Codreanu în acei ani era deosebit de intensă. Din corespondenţa personală din anii războiului se desprinde legătura sa cu un grup larg de tovarăşi din diferite oraşe ale ţării. Este menţio-

[10] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 239, mapa 219.

[11] *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 806—807.

[12] *„80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România"*, Edit. politică, Bucureşti, 1974, p. 170.

[13] *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 780.

[14] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea I-a, p. 503.

nat astfel Pruteanu din Bîrlad, Moscu şi Lupaşcu din Bucureşti, doctorul Russel, Bonifaciu Hertrat, fraţii Truşcă din Ploieşti şi alţii. În 1877 încă de la începutul anului, Alexandru Truşcă îşi exprima dorinţa de a-şi desfăşura activitatea pentru „sublinitatea altei vieţi, altei doctrine" prin mobilizarea muncitorilor la lupta revoluţionară convins că „ . . . în o asociaţiune, oamenii nu sînt supuşi speculaţiunii celorlalţi", într-un cuvînt, exploatării. Truşcă pleda pentru evoluţia socialistă viitoare a societăţii, căci, „o societate organizată astfel, e dispersată de aventurile neplăcute ale celei de azi . . .". Într-o scrisoare adresată doctorului Russel, el îşi exprima dorinţa de a lupta, „de a-mi exprima ideile de reformare a societăţii . . ." [15]. Pentru aceasta îşi propunea să studieze pentru a fi util mişcării socialiste căci — arăta el — „fiecare om care zice că trebuie să existe pe această lume, este dator să ştie, să simtă aceste elemente, aceste idei, această viaţă, în tot cuprinsul lor" [16]. El îşi exprima încrederea în ţelul luptei pe care o desfăşurau socialiştii în sprijinul poporului. „Apropo de poporul care — . . . îi scria el lui Codreanu — ar putea deveni socialist, am a-ţi spune ceva". În cursul anului chiar, Dobrogeanu Gherea îl ruga pe Codreanu să-i trimită lui A. Truşcă lucrarea *L'economie sociale* pe adresa sa din Ploieşti [17]. Nicolae Codreanu, impresionat de elanul lui Alexandru Truşcă, îşi exprima admiraţia faţă de acest „luptător pentru socialism în România" . . . [18]. Constantin Dobrogeanu Gherea se afla şi el în rîndurile fruntaşilor socialişti în acea perioadă. Prin legăturile sale cu Codreanu, el răspundea rugăminţilor acestuia de a-i procura cărţi socialiste şi ştiinţifice pentru a le folosi. Gherea îi dădea toate asigurările că-i va procura cărţi din străinătate căci — afirma el — „am acum un prieten foarte bun la Paris" [19].

Alături de ei se afla în anul 1877 Istrati, student pe atunci la medicină. Corespondenţa pe care o purta Codreanu cu el, căldura cu care îşi încheia rîndurile, demonstrau solidaritatea lor în activitatea pe care o desfăşurau pe plan social şi naţional [20].

În acei ani sosise în ţară Zamfir Arbore, care stabilise legături cu numeroşi socialişti din Bucureşti şi din Iaşi. În locuinţa lui Eugen Lupu, pe atunci student în Iaşi, dar „prin convingeri era socialist", îşi depozita. literatura socialistă adusă din străinătate pentru a o expedia în Rusia Corespunda cu Dobrogeanu Gherea, colabora cu N. Codreanu, cu C. Stăuceanu şi cu alţi membri ai asociaţiei studenţilor socialişti din Bucureşti. Activitatea socialiştilor s-a desfăşurat în acei ani pe poziţiile politice cele mai fireşti în condiţiile în care România se afla în războiul pentru independenţă. Aşa se explică sprijinul pe care autorităţile româneşti l-au acordat fruntaşilor socialişti moldoveni urmăriţi de poliţia pe care armata rusă o aveau cu ei. Astfel, Constantin Dobrogeanu Gherea „fu furat într-un mod mişelesc de poliţia rusească la Galaţi şi dus

---

[15] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 210, p. 2.
[16] Ibidem, mapa 211, p. 1.
[17] Ibidem, mapa 302, p. 2, mapa 248, p. 1.
[18] Ibidem, mapa 221, p. 1.
[19] Ibidem, mapa 248.
[20] Ibidem, mapa 228. „Te îmbrăţişează ca pe un frate", îşi încheia Codreanu scrisoarea adresată lui Istrati, iar pe ceilalţi prieteni îi ruga să transmită lui Istrati salutări „ce face Istrate?. . . Transmite-i complimente şi spune-i că am să-i scriu în curînd". Ibidem, mapa 215.

la Petersburg" [21], după cum descria mai tîrziu Zamfir Arbore. Un grup de socialişti din Bucureşti, printre care se afla N. Codreanu şi Zamfir Arbore, au fost avertizaţi de poliţia capitalei că sînt urmăriţi de ruşi care le-au prezentat chiar şi portretele. În semn de solidaritate naţională, ei au fost chiar ajutaţi să fie găzduiţi într-o cameră izolată pentru a putea părăsi oraşul [22]. Zamfir Arbore îşi exprima luciditatea cu care urmărea desfăşurarea evenimentelor din acei ani, de pe poziţiile sale socialiste. „Pe vremea aceea — declara el — mă preocupa îndeosebi rezultatul războiului de la 1877, în care România, aliată Rusiei imperialiste, s-a văzut silită să-şi apere teritoriul ameninţat de politica de expansiune a ţarului Alexandru II [22bis]. Către sfîrşitul războiului, el îşi exprima dorinţa de a se intensifica procesul de organizare socialistă. Astfel, adresîndu-se doctorului Russel care avea „mulţi prieteni buni" în România, el mărturisea dorinţa de a se întruni cu toţii, căci — declara el — avem „ce vorbi, avem la ce să ne oprim, există posibilitatea să hotărîm diferite probleme privind viitorul" [23].

Modul cum se desfăşura mişcarea socialistă în perioada războiului demonstra profunzimea cu care fruntaşii acestei mişcări erau capabili să aplice în practică ideile de bază ale socialismului ştiinţific, la condiţiile concrete politice şi sociale ale ţării noastre.

În primăvara anului 1877, vedea lumina tiparului în Bucureşti ziarul „Socialistul", organul de presă al cercului socialist, expresie energică şi hotărîtă a activităţii socialiştilor din ţara noastră faţă de război. În paginile sale era reflectată poziţia de aprobare şi sprijinire a conflictului armat care se pregătea şi care avea să consfinţească independenţa deplină a României. În articolul redacţional al primului număr, se sublinia necesitatea ridicării la lupta conştientă a muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor, a întregului popor: „Să fiţi prin voi înşivă temuţi şi să vă puteţi scăpa singuri de oricine" [24]. Nu întîmplător aceste idei erau propagate în presa socialistă a anului 1877, an în care poporul era chemat să apere şi să facă cunoscută în faţa Europei independenţa deplină a României.

Un amplu şi convingător articol, „Rezbelul", era dedicat în întregime evenimentului care concentrase în acele zile atenţia opiniei publice din toată ţara. Ţinînd seama de importanţa acestuia în vederea înfăptuirii idealului românilor, de cucerire cu arma în mînă a dreptului de a fi deplin independenţi, socialiştii români îşi exprimau solidaritatea totală faţă de acest ţel, expunînd în acelaşi timp, poziţia lor faţă de războaie în general. Ilustrînd cu date concrete din istoria lumii, autorul articolului demonstra că în general războaiele au apărut odată cu clasele sociale, iar statele puternice le-au folosit întotdeauna în scopul asupririi altor popoare. Articolul se constituie într-o caldă pledoarie în favoarea păcii, a înţelegerii între popoare. „Domnilor rezbelatori, junime entuziastă, oameni capabili a perfecţiona omorul, arătaţi-ne, perfecţionaţi-ne arma păcii", se sublinia în articolul menţionat. Preconizîndu-se în acelaşi timp profilul societăţii

---

[21] Zamfir Arbore, *În exil. Din amintirile mele*. Craiova, 1896, p. 390.
[22] *Ibidem*, p. 393.
[22bis] „Adevărul" din 10 aprilie 1935.
[23] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 337, p. 1.
[24] „Socialistul", an I, nr. 1, din 26 mai 1877.

viitoare pentru a cărei realizare militau socialiştii din toată lumea, în articol erau subliniate sarcinile mişcării socialiste : „... să spunem acestor însetaţi de sînge : Domnia voastră a încetat. Preoţi cu fanatismul vostru, regi cu lanţurile voastre, rezbelatori cu armele, voastre în lături ! E timpul păcii ! Lăsaţi pacea să treacă ! Trebuie ca bardul să nu-şi mai modeleze cîntul după bubuitura bombelor. Trebuie ca omul de orice rasă, în orice parte a continentelor să nu mai fie decît cetăţean al lumii paşnice şi egalitare" [25]. Faţă de aceste aprecieri, care exprimau opinia tinerilor socialişti români faţă de războaie, se remarcă capacitatea de a discerne, încă de la acea dată caracterul războiului pe care îl purta România. Referindu-se la aceasta, articolul aprecia ca justă, deplin legitimă, lupta pentru independenţa absolută pe care o purta România „cînd românii, în avîntul şi entuziasmul suvenirurilor trecute, — arătau ei — iau armele pentru a-şi apăra independenţa" [26].

În paginile ziarului „Socialismul", la rubrica de politică externă, socialiştii români consemnau, telegrafic, date privind mersul războiului, exprimîndu-şi încrederea în eroismul soldatului român, în victoria lui în luptă. „Că turcii vor fi învinşi, nu mai încape îndoială, ... se menţiona într-o cronică privind desfăşurarea războiului. La Dunăre, mici deprădări ; lupte de tunuri ... şi eroismul românilor" [27]. Fruntaşii socialişti care au editat ziarul socoteau foarte important acest mijloc ca o „gigantică tribună" pentru popularizarea principiilor teoretice ale socialismului. Autorul editorialului menţiona astfel că presa socialistă, ataşată de popor, trebuia să se ocupe de stadiul dezvoltării industriei, agriculturii, a ştiinţei, care să folosească maselor populare. „Socialistul" a militat astfel pentru eliberarea maselor populare de sub influenţa partidelor burgheze, în vederea dezvoltării luptei sale pentru apărarea propriilor sale interese [28].

După apariţia celui de al treilea număr, autorităţile au luat măsuri împotriva acestui ziar, care se remarca deosebit de virulent în rîndurile maselor muncitoare. Astfel, ziarul „L'Orient" menţiona că ziarul socialist „a primit ordin de a-şi schimba titlul" şi va apare în continuare sub numele de „Cuvîntul" [29].

Mişcarea socialistă din România, din acei ani, militînd pentru o societate în care să nu mai existe exploatare, îşi desfăşura activitatea în vederea apărării intereselor maselor largi muncitoare. Cercurile socialiste din Bucureşti şi Iaşi organizau o intensă acţiune pentru atragerea a cît mai mulţi militanţi în activitatea revoluţionară. Pentru realizarea acestui ţel ei acţionau în vederea grupării lor într-o organizaţie largă, la nivelul întregii ţări, pentru editarea de ziare socialiste, activitate care avea în vedere cadrul necesar al dezvoltării mişcării muncitoreşti şi socialiste într-un stat independent. Nicolae Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Eugen Lupu, dr. Russel, C. Stăuceanu, Alex. Truşcă, Bonifaciu Hertrat, V. Manicea, C. Istrati şi alţii şi-au închinat activitatea în aceşti ani luptei

[25] „Socialistul", anul I, nr. 1 din 26 mai 1877.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.
[28] *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I-a, *1865—1889*, Edit. politică, Bucureşti, 1964, p. 34—36.
[29] „L'Orient" an 1, nr. 7, din 8/20 iunie 1877.

pentru independenţă, participînd direct la desfăşurarea campaniei militare. Este plină de semnificaţii în acest sens, scrisoarea pe care Nicolae Codreanu o expedia, în mai 1877, lui Constantin Istrati *, scrisoare ce exprima cu convingere sentimentele de deplină înţelegere şi sprijin a ideii de independenţă deplină: ,,Ţara noastră este în rezbel cu unul din mulţii săi inamici, cu Turcia, aceasta este ideea care stă neclintită în capetele tuturor chiar şi pe aicea, prin Puieşti, aceasta este ideea care pune pe gînduri despre datorii către ţară ce trebuiesc acuma îndeplinite nu numai de oamenii de omenie, dar pe mai toţi de-a rîndul. M-am gîndit şi eu neapărat despre ceea ce trebuie să fac în împrejurările de faţă ale ţării noastre, prin ce chip să mă arăt că sînt un vrednic fiu al naţiunii române şi m-am hotărît ca în împrejurările de faţă să părăsesc pentru cîtva timp serviciul de medic de plasă, să mă duc acolo unde arma inamicului României zdrobeşte vieţi tinere şi forţe ale conaţionalilor mei, unde se varsă pentru o cauză sfîntă sîngele romănesc: m-am hotărît a intra în armată ca medic" [30].

Pe această linie s-au înscris, numeroşi membri ai cercurilor socialiste, precum şi tinerii studenţi, care s-au angajat voluntari în armată, plecînd pe front. ,,Cei mai gălăgioşi din ţară erau studenţii facultăţilor din Bucureşti şi Iaşi care ţineau dese întruniri şi cereau ca România să scuture jugul sclaviei" [31] — mărturisea doctorul Gh. Sabin în amintirile sale. Documentele vremii relatau cu cît entuziasm au primit studenţii vestea privind începerea războiului pentru independenţa deplină a ţării. Peste 500 de tineri din Bucureşti şi din Iaşi, între care numeroşi socialişti, au semnat o moţiune, înaintată guvernului, prin care cereau constituirea unui batalion de voluntari. Acesta a fost alcătuit la sfîrşitul lunii ianuarie 1877, iar tinerii studenţi erau instruiţi în curtea poliţiei Capitalei. Printre ei se aflau C. Istrati, pe atunci student-medicinist, Alexandru Spiroiu, Constantin Stăuceanu, şi mulţi alţii membri ai cercului de studenţi socialişti cu sediul în strada Smîrdan, la hotel Concordia. S-a renunţat însă la ideea de a trimite pe studenţi pe front ca combatanţi, mai ales pe cei de la medicină. Avînd în vedere lipsa de cadre sanitare, s-a hotărît ca aceştia să plece voluntari, fiind folosiţi la îngrijirea soldaţilor răniţi, în ambulanţele armatei sau în cadrul spitalelor civile. Grupul studenţilor medicinişti voluntari, care aleseseră reprezentant pe Constantin Stăuceanu, ,,bun la inimă, socialist în neştire",molipseau cu entuziasmul lor patriotic pe cei din jur. În dimineaţa în care au fost mobilizaţi tinerii studenţi care se oferiseră voluntari să plece pe front, se strînseseră cu toţi în curtea spitalului militar din Bucureşti, pregătiţi să pornească pe liniile de luptă. Puţini erau îmbrăcaţi militari, majoritatea aveau hainele lor obişnuite dar toţi purtau manta soldăţească nouă, ,,aveau chipiu de dril cu crucea roşie în faţă şi bandeletă albă cu crucea roşie la braţul stîng" [32].

---

* Constantin Istrati era pe atunci student la medicină. El făcea parte din asociaţia studenţilor, al cărei preşedinte fusese ales în anul 1876, avîndu-l secretar pe Al. Spiroiu. În momentul în care a plecat pe front el era în continuare preşedinte. Vezi Victor Gomoiu, *Societatea studenţilor în medicină. 1875—1906*, Bucureşti, 1906, p. 35—36.

[30] *,,Nicolae Codreanu"*, Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 123.

[31] Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul de independenţă*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1912, p.5.

[32] *Ibidem*, p. 19.

Pînă seara tîrziu grupul studenţilor cînta „Marseillesa" [33] manifestîndu-şi încrederea şi entuziasmul în evenimentele care urmau să se desfăşoare.

Presa vremii nota în vara anului 1877 că Facultatea de medicină era practic închisă în acele zile, studenţii fiind plecaţi pe la diferite, „ambulanţe şi spitale temporale ale armatei concentrate pe malul Dunării" [34]. Tinerii studenţi socialişti şi-au pus toată priceperea, ştiinţa şi elanul în slujba măreţului ideal al sprijinirii luptei pentru independenţa deplină a patriei.

Membrii cercurilor socialiste din întreaga ţară, au participat cu însufleţire la sprijinirea campaniei militare. Încă în luna iunie 1877 Nicolae Codreanu se mutase ca medic de plasă în comuna Costeşti din judeţul Argeş. Prefectul acestui judeţ pe atunci, C. Racoviţă, cu concepţii politice progresiste, i-a acordat un cald sprijin. În cursul anului, la cererea sa, a intrat medic în spitalul Crucii Roşii din Piteşti. La acest spital pentru răniţi, din gară, el a lucrat intens cu doctorii Şerbănescu şi Florescu, pentru amenajarea saloanelor pe care trebuia să le facă încăpătoare, în vederea îngrijirii răniţilor. În timpul desfăşurării operaţiunilor militare, în calitate de medic, s-a ocupat de organizarea mai multor spitale militare, destinate răniţilor, în apropierea frontului. „Eu de mult sînt însărcinat de către prefect — scria el unui amic în septembrie 1877 — a pregăti o magazie a gării Stolnici (gara următoare după Costeşti spre Craiova) o altă magazie a unui proprietar aproape de Stolnici şi încă o casă, a pregăti aceste localuri pentru spitale militare. Am fost mai multe zile ocupat cu curăţirea acestor încăperi, acum sînt cîte trei gata; aşteptăm numai răniţi ... La Stolnici, unde am stat de cînd m-am întors din Piteşti şi pînă astăzi, vor încăpea vreo sută cincizeci de bolnavi. Cred că la Stolnici voi avea şi eu treabă" [35]. Corespondenţa sa din acea vreme cu prietenii de idei, C. Dobrogeanu-Gherea sau dr. Russel, dezvăluie grija şi competenţa cu care se ocupau de cei ce suferiseră de pe urma luptelor. Comunicînd astfel, în octombrie 1877, că are de primit 300 de răniţi şi bolnavi de pe front, Codreanu cerea urgent doctorului Russel să-i trimită nu numai medicamente ci şi nişte tratate de medicină pentru a se pune la curent cu cele mai noi metode de îngrijire a răniţilor [36]. Un an mai tîrziu, Zamfir Arbore se referea, într-o scrisoare adresată doctorului Russel, la faptul că în timpul războiului, Nicolae Codreanu, „care făcea serviciul la Crucea Roşie", plecase în Bulgaria pentru a însoţi transporturile de răniţi în ţară. Codreanu însuşi îşi exprima satisfacţia pentru modul cum a reuşit să facă faţă muncii de medic într-un spital de răniţi: „Spitalul meu, mulţumesc lui dumnezeu, a mers bine de cînd sînt stăpîn aici" — scria el în februarie 1878, mărturisind că a fost medic şi al „fabricii ruseşti de pesmeţi de aici [37].

Dr. Russel, se angajase şi el medic la Curtea de Argeş, acordînd tot sprijinul său atît mişcării socialiste cît şi îngrijirii răniţilor. În toată

---

[33] *Ibidem*, p. 22.

[34] „România liberă", an. I, nr. 37 din 26 iunie 1877.

[35] *Documente... 1821—1878*, p. 815.

[36] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea I-a, Edit. Academiei, 1954, p. 691—692, 695.

[37] Vezi şi Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 308, p. 1. *Documente privind istoria României...* p. 575, 599.

această intensă muncă desfășurată pentru ajutorarea și salvarea răniților, fruntașii socialiști și-au manifestat sentimentele de solidaritate și unitate în realizarea țelului privind independența absolută a țării.

Pentru eroismul de care au dat dovadă pe front, la îngrijirea răniților, pentru modul cum au înțeles de fapt să participe la lupta generală a țării în vederea obținerii independenței depline de stat, mulți socialiști au fost distinși cu ordine militare, „Steaua României" sau „Virtutea Militară". Printre aceștia se aflau medicii Nicolae Codreanu, doctorul N. Russel, subchirurgii Alexandru Spiroiu, Constantin Stăuceanu, Gh. Sabin [38]. Între cei decorați cu „Virtutea militară" în urma luptelor din zilele de 27, 30, 31 august 1877, se aflau dr. C. Istrati [39] și dr. C. Cantacuzino. Mulți au căzut la datorie îngrijind soldații răniți în lupte. Printre aceștia, s-au aflat studenții Petre Lăzărescu și Ioan Corvin. Societatea studenților în medicină din București, exprima regretul de a pierde pe acești membri ai săi, dar, în același timp, admirația și devotamentul pentru cei care au murit „îngrijind soldați răniți" [40].

Cei care nu au luptat pe front, s-au alăturat cu căldură acțiunii întregului popor de sprijinire a frontului. Astfel, studenții Universității din Iași, organizați în club, au strîns suma de 106 lei „pentru a servi de ajutor ostașilor români răniți" [41]. Edificator pentru orientarea studențimii ieșene este faptul că încă din primul an al activității clubului, 1875, secretar fusese ales cunoscutul socialist Eugen Lupu, iar în anul 1879, la a patra aniversare, președinte era studentul socialist Gheorghe Nădejde [42].

Integrîndu-se entuziasmului patriotic general, membrii aceluiași club studențesc îl felicitau, printr-o telegramă, pe Vasile Alecsandri pentru succesul obținut la Montpellier cu „Cîntecul gintei latine", poezie care a contribuit mult la popularizarea, în lumea Europei, a eroismului românesc. Printre semnatari se aflau studenții socialiști Ioan Nădejde, Eugen Lupu, Gheorghe Nădejde și alții [43]. Ei exprimau, prin gestul lor, nu numai admirația față de un succes de prestigiu al poeziei românești ci și aprobarea față de modul strălucit în care poetul, bardul de la Mircești, elogiase forța și vitejia poporului român.

Tineri studenți din diferite orașe, și-au manifestat solidaritatea cu colegii lor din București și din Iași. Astfel a fost organizată o reprezentație teatrală la Focșani pentru a strînge fondul necesar îngrijirii răniților din război.

Titus Dunka, adept al ideilor socialiste și participant la mișcarea socialistă internațională, a luptat pe front, cu gradul de căpitan. El s-a adresat, într-o scrisoare, conducătorului luptei poporului italian pentru libertate, Giuseppe Garibaldi de la care a primit, în noiembrie 1877, o telegramă plină de căldură la adresa eroismului armatei române. Tele-

---

38 Monitorul oficial al României nr. 247 din 3/15 noiembrie 1877, p. 6242. Vezi și „Războiul", din 9 nov. 1877 și din 10 nov. 1877.

39 Victor Gomoiu, *Societatea studenților în medicină 1875—1906*, București, 1904, p. 28.

40 „România liberă", an. II, nr. 229 din 23 februarie 1878.

41 *Documente privind istoria României*... vol. VI, p. 669.

42 Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Edit. politică, București, 1973, p. 41. „Steaua României", an. IV, nr. 50 din 8 martie 1879.

43 Tiberiu Avramescu, loc. cit., p. 42—43.

grama era expediată din Caprera, la 17 noiembrie 1877 „la divizia a III-a română, dinaintea Plevnei" şi exprima încrederea în victoria armatei române asupra duşmanilor: „Dragă Dunka, noi sîntem încrezători în valoroşii noştri fraţi români şi sperăm în victoria lor asupra barbarilor. Un salut din inimă pentru toţi, al vostru, G. Garibaldi" [44].

MASELE MUNCITOARE ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI

Greutatea principală a războiului a apăsat pe umerii maselor ţărăneşti şi orăşeneşti care au dat nu numai jertfele de sînge de pe cîmpul de luptă, dar au contribuit din plin la efortul material general al ţării, pe toată durata operaţiunilor militare. Masele muncitoare de la oraşe şi sate şi-au contopit eforturile pentru a asigura armatei condiţiile necesare obţinerii victoriei. „Am văzut femei sărace aducînd scamă, am văzut scriitoraşi de la osebite autorităţi oferind jumătate din leafa lor, am văzut pînă şi străini trecători, care nu se opreau decît o zi în capitală, contribuind pentru răniţi", scria ziarul „Războiul", referindu-se la atmosfera ce domnea în acele zile memorabile în rîndurile tuturor categoriilor sociale ale ţării.

În adunarea publică care a avut loc la Bucureşti, chiar primarul capitalei ridicase problema mobilizării maselor pentru sprijinirea războiului, menit să realizeze ţelul înalt al independenţei patriei, pentru care erau interesate toate categoriile sociale: „La lucru, fraţi şi surori; daţi, adunaţi, trimiteţi ca să putem da pretutindeni unde este un soldat român ... — se arăta în această adunare. — Toţi trebuie să fim ... uniţi ... căci una este şi inima, şi iubirea, şi datoria, ca şi Patria" [45]. Acţiunea pentru realizarea acestui ţel comun al populaţiei ţării s-a manifestat pregnant în toate localităţile şi judeţele de atunci. S-au strîns astfel fonduri substanţiale de bani pentru cumpărarea armelor ce trebuiau date soldaţilor pe front, în afară de Bucureşti, la Buzău, Piatra Neamţ, Botoşani, Severin, Brăila, Ploieşti, Tecuci, Curtea de Argeş, Roman, Bîrlad, Mihăileni şi altele [46]. Presa vremii menţiona participarea populaţiei satelor prin colectarea fie a unor obiecte de îmbrăcăminte, fie prin strîngerea unor fonduri băneşti. Astfel, în judeţul Ilfov, Brăila, Buzău, precum şi în comunele Bălţăteşti şi Petricani, din judeţul Piatra Neamţ s-au vîndut animale pentru ca banii să fie expediaţi pentru sprijinirea armatei [47]. Cadrele didactice din şcoli şi licee, preoţi din biserici şi mînăstiri, s-au aflat, de asemenea, în plină activitate patriotică. Astfel, Calinic Popovici din mînăstirea Nifon, se oferea chiar să meargă în mijlocul luptătorilor pe front. Învăţătorii din Putna ofereau o parte din salariul lor lunar; pentru sprijinul armatei, pe toată durata războiului, iar profesorii din Bacău strînseseră suma de 1 376 lei pe care îi trimiseseră pentru cumpărarea de arme [48]. Toate aceste acţiuni întreprinse de cele mai diferite categorii sociale, subliniau ţelul comun al independenţei naţionale, pentru a cărui

---

[44] „România liberă", din 27 noiembrie 1877.
[45] „Românul" din 28 septembrie 1877.
[46] Idem, din 16 septembrie 1877.
[47] *Documente privind istoria României...*, vol. IX, p. 151, 313—315.
[48] *Idem*, vol. VI, p. 219, vol. IV, p. 234, vol. V, p. 425—426.

înfăptuire lupta era unitară. Nu poate fi trecută cu vederea larga participare a femeilor la sprijinirea celor plecaţi în luptă pentru înfăptuirea măreţului ideal al independenţei depline a ţării. La Iaşi, Comitetul doamnelor primea sumele de bani şi însemnatele cantităţi de materiale colecţionate, pînzeturi, prosoape, obiecte de îmbrăcăminte, pentru ajutorarea mai ales a răniţilor. Din judeţul Tutova, Tecuci, Botoşani sau altele, documentele vremii menţionau sprijinul pe care acestea l-au acordat impresionantului eveniment [49]. De asemenea, femeile din restul ţării, dar mai ales cele din Sibiu, au hotărît să acorde sprijinul lor material atît ostaşilor răniţi cît şi familiilor celor căzuţi în luptă [50]. Tot astfel, „Doamnele române din Bucovina" au colectat sume de bani pe care le-au trimis în ţară pentru ajutorarea fraţilor lor.

Spiritul de solidaritate naţională s-a manifestat şi de această dată pe întregul teritoriu al ţării. Ziarul „Românul" sublinia astfel esenţa acestei acţiuni cînd, „... Milioane de români din Transilvania, Banat şi Bucovina urmăresc cu simţăminte frăţeşti această luptă glorioasă a fraţilor lor ..." [51]. Pe această linie se înscrie şi constituirea unui comitet la Braşov care să colecteze ofrandele populaţiei pentru a le trimite în sprijinul armatei, fraţilor „de dincolo, puşi în dura necesitate de a-şi apăra cu arma averea şi existenţa ..." Acţiunea lor era expresia comunităţii de interese naţionale, „este totodată *vocea sîngelui*, pentru că ei sînt fraţii noştri" [52].

În rîndurile celor nevoiaşi însă, a muncitorilor, acţiunea întreprinsă avea un caracter deosebit. Ea exprima profunzimea sentimentelor lor patriotice care, şi de această dată le solicitau eforturi mai mari decît celorlalte clase sociale.

Tînăra clasă muncitoare din ţara noastră, dînd dovadă de eroism şi spirit de sacrificiu şi-a dat tributul de sînge şi pe front, în bătăliile purtate. Ea a desfăşurat o muncă susţinută, neobosită, în fabrici şi ateliere pentru a asigura producţia necesară frontului şi ţării, a participat la campania de strîngere a fondurilor pentru echiparea armatei, pentru cumpărarea de arme, pentru ajutorarea familiilor celor răniţi sau morţi. Datele publicate în presa vremii sau în Monitorul oficial al României sînt grăitoare pentru modul cum a înţeles proletariatul din ţara noastră, deşi se afla încă într-o fază de început a dezvoltării şi organizării sale, să contribuie la efortul general al poporului pentru cucerirea independenţei depline. Numai muncitorii de la căile ferate, de altfel cel mai numeros detaşament al proletariatului din ţara noastră la acea dată, alături de micii funcţionari, au strîns peste 3 000 de lei. Însoţitori de trenuri, macagii, frînari, muncitori de întreţinere, telegrafişti, şefi de gară s-au ridicat ca unul în sprijinul frontului, strîngînd ban cu ban din puţinul lor cîştig. Printre aceştia menţionăm lucrătorii de pe liniile ferate şi gările T. Severin, Filaret, Bucureşti-Giurgiu, Galaţi, Tecuci-Roman, Tecuci-Răcăciuni, Bîrlad, Pufeşti, Tutova şi altele precum şi lucrătorii din diferite alte circumscripţii C.F.R. Ministerul de război exprima mulţumiri pentru acţiu-

---

[49] „Românul" din 15 mai 1877.
[50] „Familia" din 18/6 mai 1877.
[51] „Românul" din 13 mai 1877.
[52] „Gazeta Transilvaniei" din 15/27 mai 1877.

nea patriotică a muncitorilor de la Circumscripţia a III-a a căilor ferate române care a oferit suma de 123,30 lei şi de la Circumscripţia a X-a care au oferit 131,50 lei pentru cumpărare de arme [53].

Alte categorii de muncitori din întreaga ţară şi-au adus contribuţia la efortul general, material şi uman, al întregului popor, în sprijinirea războiului pentru independenţa deplină a României. Muncind cu convingerea că roadele efortului lor asigura producţia de bunuri necesare poporului în această încercare din care ţara îşi cîştiga neatîrnarea, ei au strîns fonduri, iar în timpul liber au confecţionat obiecte utile celor care luptau pe front. Diferite societăţi de muncitori sau comitete de lucrători ofereau statului sume de bani colecţionate pentru sprijinirea războiului. „Societatea constructorilor români", creată în anul 1873, cu sediul la Bucureşti, oferea 100 de lei, sumă pentru care Ministerul de război „arată mulţumirile sale numitei societăţi pentru această patriotică ofrandă" [54]. Lucrătorii tipografi de la tipografia „Laboratoarele române" au strîns 288,50 lei pentru cumpărare de arme iar Asociaţia lucrătorilor din tipografia Tiel & Weiss au oferit Crucii Roşii 100 de lei pentru acelaşi scop [55]. „Onoare acestei societăţi al cărui capital este foarte neînsemnat, dar care dă mult din puţinul ce are" — scria ziarul „Românul" referitor la această acţiune a muncitorilor tipografi. De asemenea, lucrătorii cizmari din Bucureşti, de pe Calea Mogoşoaia, (azi Calea Victoriei) în număr de 69, au colectat suma de 127,50 lei pentru a veni în ajutorul soldaţilor răniţi [56].

Lucrătorii de la construcţia podurilor şi şoselelor, din cele mai îndepărtate colţuri de ţară, au colectat bani şi obiecte pentru a contribui la sprijinirea celor care luptau pe front. Monitorul oficial publica astfel lista personalului de la „circumscripţia a II-a de punţi şi şosele" care oferiseră suma de 301 lei pentru cumpărare de arme. Ingineri, conducători, zidari, dar mai ales cantonieri, în număr de 67 din Slatina şi Lotru au strîns din puţinul lor cîştig cîte un leu sau doi, participînd astfel la efortul poporului român în susţinerea frontului [57].

Numeroase dovezi date în aceşti ani de proletariatul român, confirmă rolul important pe care acesta l-a avut în desfăşurarea celor mai importante momente ale istoriei patriei noastre. În septembrie 1877 un grup de muncitori îi scriau Mariei Rosetti, preşedinta Ospiciilor Independenţei şi a comitetului central de doamne: „Subsemnaţii lucrători în fabrica română de băuturi gazoase a d-lui C. Porumbaru vă rugăm să binevoiţi a primi pentru *Ospiciile Independenţei* suma de lei 158, produs al subscripţiilor noastre" [58], iar un alt grup de muncitori oferea suma importantă de 500 de lei, gest consemnat în „Monitorul oficial": „Comitetul lucrătorilor şi lucrătoarelor din casa „Briol", oferind suma de lei 500, bani 50, rezultată din balul ce a dat în profitul familiilor soldaţilor căzuţi în rezbel şi care bani s-a trimis casei de donaţie a oastei ..." [59].

---

[53] „Monitorul oficial", nr. 244 din 30 octombrie 11 noiembrie 1877, p. 6174, 6592.
[54] „Monitorul oficial" nr. 6 din 25 mai/6 iunie 1877.
[55] Idem, nr. 216 din 25 septembrie/7 octombrie 1877, şi 217 din 27 septembrie/9 octombrie 1877.
[56] „România liberă", din 1 septembrie 1887.
[57] „Monitorul oficial" nr. 239 din 23 octombrie/4 noiembrie 1877, p. 6068, 6394.
[58] „Românul", din 13 septembrie 1877.
[59] *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România 1821—1878*, Bucureşti, Edit. politică, 1971, p. 842.

Lucrătorii de la fabrica şi depozitul timbrelor, în afara celor 150 de lei strînşi, au confecţionat, în timpul lor liber, numeroase obiecte pentru spitalele care îngrijeau pe răniţi. În orele libere ei au făcut 28 de perne de lînă şi 56 feţe de pernă din pînză „spre a veni în ajutorul dotaţiunii Ospiciului Independenţei" [60]. Au organizat, de asemenea, acţiuni în vederea sprijinirii războiului, tăbăcării din Ploieşti şi Iaşi, Societatea meseriaşilor din Iaşi, muncitorii din Galaţi şi alţii. Ca o manifestare a solidarităţii proletare internaţionale, muncitori străini, aflaţi în România, au oferit de asemenea sume de bani colectate de ei, sprijinind astfel cauza României care se afla în război. „Cu o adevărată emoţiune am primit ieri ofranda făcută pentru răniţii români de societatea lucrătorilor italieni din Bucureşti" — relata ziarul „Românul" — Aceştia trăiesc „din produsul muncii lor şi din acest produs contribuiesc şi pentru suferinzii rezbelului început de fraţii lor din România" [61].

Prin acţiunile lor, muncitorii şi-au exprimat calda adeziune faţă de ideea majoră care anima conştiinţa tuturor, contribuind prin măsuri concrete, la victoria armatei române. Era o participare conştientă a proletariatului român care-l plasa în primele rînduri ale luptei pentru independenţă, afirmîndu-l ca purtător hotărît al idealurilor de libertate şi progres ale poporului român. „Iată-mă soldat român / Nu mi-e teamă de păgîn / ... Sai români mic şi mare / Prin a turcilor hotare, / De-ţi cîştigă ţara ta / Căci tu eşti stăpîn pe ea. / " îşi exprimă sentimentele reale un muncitor tipograf, publicîndu-şi versurile în gazeta „Transilvania" [62].

*

Socialiştii români au popularizat în rîndurile organizaţiilor socialiste internaţionale ţelul nobil urmărit de România prin participarea la război, in materialele pe care le-au publicat la unele reviste socialiste din străinătate, ca: „Travailleur", „Obscina" sau „Journal du Nord". În articolul „România", publicat în revista „Obscina", nr. 3—4 din martie—aprilie 1878, Nicolae Codreanu sublinia efortul României care a mobilizat pentru război aproape 60 000 de oameni, că numai la Plevna au fost trimişi 40 000. Ţelul războiului era — după cum afirma el — „spre a asigura mai mult independenţa ţării faţă de Turcia", că această independenţă „forma obiectul unor nădejdi vechi, fierbinţi..., iar noi, socialiştii români — arăta Codreanu — nu vom uita să amintim mereu poporului, atunci cînd propovăduim revoluţia socială, acest an de neuitat... an care este însemnat prin recunoaşterea independenţei României... [63].

Bonifaciu Hertrat se referea la acelaşi eveniment memorabil din istoria patriei noastre, în articolul pe care l-a trimis revistei „Journal du Nord". Articolul era — după cum mărturisea chiar autorul, „un articol destul de serios ; vorbesc despre proclamarea independenţei României, dar, înainte de a atinge subiectul, prezint o schiţă a situaţiei României înainte de aceasta" [64].

---

[60] „Românul", an XXI din 27 iulie 1877.

[61] „Românul", an XXI, din 26 mai 1877.

[62] „Transilvania" nr. 24 din 15 decembrie 1877.

[63] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea I-a, p. 566.

[64] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea I, p. 530.

Lupta de clasă a proletariatului, împotriva exploatării, a patronilor care nu ţineau seama de condiţiile deosebit de grele în care îşi desfăşurau munca lucrătorii, cunoştea acelaşi proces de dezvoltare. Ea s-a desfăşurat nu numai pe plan politic ci şi economic.

Unele organizaţii noi, create în perioada desfăşurării războiului chiar, îşi propuneau printre alte ţeluri sociale, desfăşurarea unor acţiuni educative. Printre acestea se află Asociaţia culturală a calfelor din Făgăraş, care a luat fiinţă în noiembrie 1877 şi care îşi propunea, printre altele, promovarea unei educaţii spirituale „a calfelor de meseriaşi din Făgăraş, în pas cu progresul general al ştiinţei şi artei". Printre materiile care li se predau se afla şi „istoria generală a patriei"... [65]. La începutul anului 1878, s-a organizat, pe lîngă vechea Uniune a curelarilor din Braşov, o asociaţie a calfelor care îşi propunea să se ocupe de ajutorarea acestei categorii de muncitori prin acţiunile organizate în interiorul oraşului. De asemenea, la Timişoara s-a alcătuit, în acelaşi an, Asociaţia profesională de ajutor reciproc a ospătarilor, iar la Turda, o altă Asociaţie profesională de ajutor reciproc, de data aceasta a calfelor de cizmari [66]. Consolidarea organizaţiilor muncitoreşti existente, crearea unor asociaţii noi, marcau de fapt procesul continuu de dezvoltare a proletariatului, chiar în condiţiile în care se desfăşura războiul de independenţă. Pe această linie, a dezvoltării mişcării muncitoreşti, se înscriu şi acţiunile greviste care au avut loc în aceşti ani, menite a determina pe reprezentanţii claselor dominante să ţină seama de munca pe care o desfăşurau lucrătorii.

Muncitorii care lucrau la construirea căii ferate dintre Ploieşti şi Predeal, protestau împotriva exploatării, organizau acţiuni energice împotriva neplătirii la termen a salariilor, încă din anul 1876. De asemenea, în acelaşi an, muncitorii din Giurgiu, care lucrau la dragarea portului, au organizat acţiunea lor de protest împotriva antreprenorului care refuzase să le plătească salariile mai multe săptămîni la rînd [67]. Spiritul lor revoluţionar, de clasă, reiese din modul în care ei avertizau autorităţile că nesatisfacerea revendicărilor lor ar putea provoca „dezordini serioase" [68].

Tot în semn de protest împotriva neachitării salariilor la termen, au organizat o acţiune energică muncitorii de pe şantierul de construcţie a şoselei Piatra-Olt—Rîmnicu-Vîlcea. Ei nu şi-au încetat lupta pînă nu le-a fost satisfăcută cererea, în pofida măsurilor luate de autorităţi împotriva lor cu ajutorul armatei.

Luptele muncitoreşti care s-au desfăşurat în anul dinainte de război marcau stadiul înaintat al luptei de clasă în general. Acest fenomen a continuat să se manifeste şi în timpul anilor 1877—1878, fără însă să pericliteze lupta pentru independenţă a ţării, pentru dezvoltarea liberă a proletariatului. Aşa se explică lupta muncitorilor constructori ai şoselei Ploieşti—Predeal, din martie 1877, apoi din noiembrie 1877. Tot în anul 1877, în luna noiembrie, au declarat grevă muncitorii de pe şantierul căii ferate Bucureşti—Predeal, în semn de protest împotriva neachitării

---

[65] Arhiva I.S.I.S.P., microfilme mapa 210.
[66] Idem, mapa 211.
[67] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea II-a, p. 63.
[68] *Ibidem*, p. 105.

salariilor lor. În anul 1878, tot pentru obţinerea unor revendicări sociale îşi exprimau intenţia de a declara grevă birjarii din Bucureşti. Protestele lor erau îndreptate împotriva asupririi sociale, a exploatării muncitorilor în general, de către clasele dominante.

Acţiunile revoluţionare care s-au desfăşurat pe aceste şantiere în timpul războiului, grevele şi luptele de clasă ale muncitorilor erau o expresie vie a creşterii proletariatului atît numeric cît şi a conştiinţei sale de clasă, împotriva exploatării. Pe această linie se înscrie şi accentuarea procesului de organizare a proletariatului, de constituire a asociaţiilor muncitoreşti.

Acţiunile revoluţionare ale proletariatului au determinat intensificarea măsurilor luate de activiştii socialişti, atît pentru popularizarea ideilor socialismului ştiinţific cît şi pentru constituirea organizaţiei politice a proletariatului. Corespondenţa permanentă care a avut loc în aceşti ani între fruntaşii socialişti, dezvăluiau legăturile solide ce existau între ei pentru realizarea idealului lor, constituirea unui partid politic. Paralel cu lupta lor pentru sprijinirea şi aprobarea independenţei depline a ţării, socialiştii şi-au continuat acţiunea pentru gruparea forţelor lor. Codreanu îi scria astfel doctorului Russel, referitor la entuziasmul său pentru înfăptuirea acestui ideal. „Ce bine ar fi să reuşim să ne stabilim cu toţii la Bucureşti, ne-am înţelege foarte rapid şi am începe chestiunea pentru care oftăm de atîta vreme". Era vorba de constituirea organizaţiei lor politice pentru care Dobrogeanu Gherea sosea în Bucureşti. „Eu, personal am sosit la Bucureşti... [69] declara cu entuziasm Codreanu. Tot Nicolae Codreanu mărturisea într-o scrisoare a sa din septembrie 1878, că a discutat cu un prieten care „năzuieşte şi se gîndeşte foarte serios la acelaşi lucru la care ne gîndim şi noi formarea în România a unui partid socialist. Neapărat, că eu sînt nespus de bucuros..." [70]. Această opinie era unanim dorită şi apreciată de toţi ceilalţi, conştienţi de rolul important ce-i revenea organizaţiei socialiste pentru consolidarea şi îndrumarea luptei de clasă a proletariatului. „Zici prin scrisoare că eşti hotărît... ca să fundaţi societatea... scria A. S. Truşcă — Dar, mă rog, numai Dv.? Aa! Dacă ai fi zis: hai băieţi să fondăm odată societatea, atunci ar fi fost altceva" [71]. Această atitudine exprima de fapt solidaritatea şi unanimitatea socialiştilor din ţara noastră care legau ideea consolidării independenţei depline a patriei, de necesitatea organizării partidului politic al proletariatului.

Dobîndirea independenţei depline de stat, a deschis României noi orizonturi pe calea propăşirii sale economice, sociale şi politice, a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca naţiune de sine stătătoare, a creat cadrul general favorabil dezvoltării luptei pentru desăvîrşirea statului naţional unitar. Acest imperativ major al ţării a fost înţeles just, iar lupta pentru înfăptuirea lui a fost ridicată pe noi trepte de către partidul de clasă al muncitorilor din ţara noastră.

Marele eveniment care s-a desfăşurat în anul 1877—1878 în timpul războiului, a reliefat în acelaşi timp, cu deosebită pregnanţă, conştiinţa reală a întregului popor român, a solidarităţii sale permanente, în pofida

---

[69] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 325, p. 4.
[70] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 333, p. 1—2. Vezi şi *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 1821—1878*, p. 852.
[71] Ibidem, p. 480.

granițelor străine care îl despărțea. Ei și-au manifestat permanent aspirația comună spre înfăptuirea unui stat național unitar și independent. „Cauza ostașului român este o cauză generală română, — menționa „Gazeta Transilvaniei" — victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii". Populația română din această parte a țării își exprima părerea că „dorobanții și călărașii români vor porni către Transilvania" și că întregul popor român năzuia „să ajungă și acel moment în care să poată spera și marea sărbătoare a reconstituirii, a unității sale" [72].

Subliniind semnificația majoră a acestui important eveniment istoric din viața poporului român, Programul Partidului Comunist Român menționează rolul important pe care l-a avut în etapele următoare în dezvoltarea societății românești. „Rezultat al luptei eroice a armatei române împotriva Imperiului otoman, al voinței ferme de libertate și neatîrnare a poporului nostru, care și-a dovedit încă odată marea capacitate de luptă — dobîndirea independenței naționale a dat un nou și puternic imbold dezvoltării economice și sociale a țării, a exercitat o profundă înrîurire asupra întregii evoluții istorice a României pe drumul progresului social, a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca națiune de sine stătătoare" [73].

Perioada care a urmat cuceririi independenței de stat a influențat în mod favorabil procesul complex de dezvoltare a mișcării muncitorești și socialiste. Aceasta s-a caracterizat printr-o ascensiune continuă, atît pe planul constituirii clasei muncitoare în organizații profesionale proprii, cît și în organizarea politică a socialiștilor români. Credincioși idealului luptei împotriva oricărei exploatări, socialiștii români și-au intensificat eforturile pentru luminarea clasei muncitoare asupra scopului măreț pe care îl avea de înfăptuit, desfășurînd o vastă acțiune în vederea centralizării organizațiilor socialiste din diferite orașe ale țării în condițiile favorabile ale statului independent român.

Cucerirea independenței depline de stat a marcat astfel, pe plan social, dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, a determinat creșterea activității conștiente a maselor. Mărețul act istoric a permis mișcării muncitorești și socialiste să facă serioși pași înainte, să se dezvolte sub multiple planuri, oferite de cadrul nou, larg, al statului independent să-și extindă aria de influență, în profunzime, pentru atragerea unor categorii largi sociale în activitatea politică.

Militanți de frunte ai partidului de clasă al proletariatului au fost conștienți de rolul istoric important ce-i revenea partidului în susținerea ideii de renaștere politică și națională a României, după războiul de independență din anul 1877. „Vremea a trecut această idee, mereu vie în evoluția societăților — subliniau ei — asupra partidelor democrate și socialiste de azi" [74].

Era exprimat astfel crezul partidului muncitorilor din România, dorința sa de a milita, pentru înfăptuirea unor prefaceri care să permită progresul societății, să asigure viitorul României, întărirea independenței

---

[72] „Gazeta Transilvaniei" din 2 iunie 1877.

[73] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 34.

[74] „Lumea nouă", an III, nr. 770 din 5 februarie 1897.

şi desăvîrşirea unităţii sale naţionale. Proclamarea independenţei depline de stat prin participarea largilor mase populare, însufleţite de acest ideal, care au purtat pe umerii lor povara principală a războiului, a fost de fapt o demonstraţie vie a spiritului de abnegaţie şi eroism a poporului român, o încununare a luptei seculare dusă împotriva asupririi otomane.

LE MOUVEMENT SOCIALISTE DE ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE (1877–1878)

RÉSUMÉ

La guerre pour la conquête de l'indépendance étatique pleine et entière de la Roumanie des années 1877—1878 a marqué un moment de portée particulière pour les destinées du peuple roumain. Par le but majeur qu'elle devait accomplir, celle-ci a réuni l'adhesion unanime du peuple tout entier, de toutes les forces sociales du pays. Le jeune mouvement ouvrier et socialiste s'est trouvé au centre des ces événements importants de l'histoire de la patrie, témoignant d'une profonde compréhension du sens de la lutte de classe, du moment concret auquel se déroulait celle-ci. C'est sur cette ligne que c'est inscrite la position des socialistes roumains, du prolétariat de Roumanie envers cette guerre ; ils se sont avérés les fermes représentants des idéaux vitaux du peuple roumain, tout en poursuivant l'idéal de la lutte pour l'affranchissement du prolétariat de la domination de la bourgeoisie. Cette attitude était l'expression des idéaux progressistes des socialistes qui tendaient autant au développement économique du pays, qu'à sa transformation sociale en vue de la défense des intérêts du prolétariat. Sur ce plan se situent les mesures prises, pendant le déroulement de la guerre, par le mouvement ouvrier et socialiste en vue de l'appui de la guerre, du développement des organisations ouvrières, de la centralisation des associations socialistes. Des leaders socialistes marquants, tels Nicolae Codreanu, Eugen Lupu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Zamfir Arbore, Dr. Russel, Constantin Stăuceanu, Alexandru Truşcă, Constantin Istrati et autres ont consacré leur activité, durant cette période, aussi bien à l'appui actif de la guerre, qu'à la consolidation et à la centralisation des organisations socialistes.

La conquête de l'indépendance étatique pleine et entière a marqué de la sorte, sur le plan social, le développement du mouvement ouvrier et socialiste, a déterminé l'intensification de l'activité consciente des masses.

RELAȚIILE ECONOMICE ÎNTRE TRANSILVANIA ŞI ANGLIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Istoria relaţiilor economice dintre Transilvania şi Anglia în cursul secolului al XVII-lea prezintă un anumit interes şi în orice caz constituie o latură importantă a legăturilor cu regatul insular din perioada dată. Sfîrşitul secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea marchează o etapă importantă şi nouă în istoria acestor relaţii. În această perioadă se fac primele încercări, unele dintre ele mai durabile, altele însă de o existenţă scurtă, de a stabili contacte economice directe între Transilvania şi Anglia. Era deci vorba de a trece de la faza pătrunderii sporadice sau prin intermediari a unor mărfuri engleze la noi, la o fază nouă, la schimb economic, să spunem aşa, reciproc. Condiţiile istorice de atunci nu au fost însă prielnice dezvoltării acestor legături, ele au fost întrerupte datorită vicisitudinilor istorice provocate de cauze externe şi de decăderea economică şi politică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar apoi de ocuparea ei de către austrieci.

Cu tot insuccesul înregistrat pe planul stabilirii unor contacte economice directe, încercările amintite demonstrează o tendinţă istorică de apropiere a relaţiilor economice cu Anglia în cursul secolului al XVII-lea. Lucrul era firesc, deoarece Anglia putea oferi o serie de mărfuri căutate în iarmaroacele şi tîrgurile transilvănene, chiar dacă ele erau destinate satisfacerii nevoilor clasei dominante. În schimb, atît Moldova şi Ţara Românească, cît şi Transilvania puteau oferi unele produse agricole şi materii prime de care economia engleză avea nevoie. Profilul economic deosebit oferea deci perspectivă stabilirii contactelor directe sau cel puţin lărgirii celor indirecte. Într-adevăr, dacă încercările de a stabili un schimb direct de mărfuri în această perioadă nu au avut o viabilitate durabilă şi trainică, relaţiile indirecte cu Anglia au înregistrat, în schimb, mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o creştere simţitoare, o intensificare din ce în ce mai vizibilă. Este, prin urmare, firesc să cercetăm mai întîi această ultimă latură a relaţiilor comerciale.

Este necesar să precizăm de la început că prin relaţii indirecte înţelegem pătrunderea unor mărfuri tradiţionale engleze în Transilvania pe calea comerţului de tranzit şi prin mijlocirea unor companii comerciale înfiinţate la noi în cursul secolului al XVII-lea, care le achiziţionau cu precădere în oraşele sud-dunărene. Aceleaşi căi erau valabile şi pentru

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 11, p. 2107–2123, 1980

mărfurile indigene care duse în orașele din țările vecine, mai ales în Polonia, Moravia și Silezia, sau la iarmaroacele sud-dunărene erau acolo achiziționate de negustorii englezi și de companiile comerciale engleze, ajungînd pe această cale în Anglia.

Urmărirea acestui comerț în etapa actuală a cercetărilor este mai grea, atît din cauza insuficienței izvoarelor interne și a faptului că o serie de izvoare externe de mare interes ne-au fost încă inaccesibile [1], cît și din cauză că o serie de mărfuri indigene ajunse pe tîrgurile unor orașe străine luau calea Angliei sub alte denumiri [2].

Problema schimbului de mărfuri dintre Anglia și Transilvania pe calea comerțului de tranzit sau prin intermediul unor companii comerciale reclamă însă schițarea coordonatelor comerțului extern ale Angliei în perioada dată pentru a stabili punctele de contact în ce privește acest schimb. În secolul al XVII-lea, două erau principalele direcții în care mărfurile engleze ajungeau la noi, iar cele indigene în Anglia : comerțul internațional desfășurat în Baltica și cel levantin.

Marea Baltică, încă în perioada secolelor XV—XVI, ocupă un loc important în schimbul de mărfuri dintre țările Europei răsăritene și centrale și cele din Apusul continentului. Cercetările mai noi au dovedit că epoca de aur a acestui comerț internațional este tocmai perioada primelor trei decenii ale secolului al XVII-lea. În Baltica s-a desfășurat, într-adevăr, un comerț internațional de proporții la care, în afară de țările limitrofe, participau Anglia, Franța, Portugalia, Spania, o serie de orașe italiene, dar, în special, Veneția, fiind atrase în sfera acestui comerț și țările din centrul și răsăritul Europei [3].

Cîteva porturi maritime, printre care Gdańsk-ul, Sund-ul, Narva, Riga și altele, desfășurau un larg comerț internațional. În ele intrau anual sute de vase maritime comerciale [4]. Orașul Gdańsk deținea un loc central

---

[1] Ne gîndim aici, în primul rînd, la socotelile de vamă ale unor orașe ca Liovul, Cracovia, Iaroslaw-ul, Tarnow-ul, Wroclaw-ul, Gdańsk-ul, Levočea, Prešov-ul și Bordejov-ul. Un anumit interes ar prezenta și izvoarele referitoare la iarmaroacele și tîrgurile sud-dunărene unde se făcea același schimb, cît și rapoartele ambasadorilor englezi din Constantinopol și cele ale consulilor englezi din Smirna și Brusa păstrate în fondurile Turkey și Levant company de la Public Record Office.

[2] Este cazul vitelor din Moldova și Transilvania exportate în Polonia și Silezia, care acolo adesea figurau ca „vite poloneze" sau „vite din Ungaria".

[3] Despre problemele comerțului în Marea Baltică, în secolul al XVII-lea există o literatură foarte bogată la citarea căreia am fost nevoiți să renunțăm din lipsă de spațiu.

[4] Este foarte interesantă din acest punct de vedere statistica întocmită de W. S. Unger cu privire la schimbul comercial desfășurat de Sund. El prezintă o sintetizare-a rezultatelor la care s-a ajuns în urma studierii și publicării colecției de izvoare : *Skibsfart o Varetrausportgannen Qrezund 1497—1783* de Nina Ellinger Bang og Knud Korst, Copenhaga og Lipska 1906—1953, în 7 volume arătînd că între 1497 și 1660 au intrat în acest port 400.000 de vase comerciale, iar între 1661 și 1783 — 520.885 din Olanda, Țările de Jos, Anglia, Scoția, Hansa, Scandinavia etc. Cf. W. S. Unger, *Trade through the Sound in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, în „The Economic History Review" nr. 2 din 1959, p. 206 211. Un tabel statistic interesant a întocmit H. A. Piirimäe despre vasele comerciale intrate în Riga, Tallin, Narva, Piarnu, Nevanlinna, Haansacu între 1636 și 1704 și despre vasele care plecau din aceste porturi, precum și despre mărfurile transportate. Cf. H. A. Piirimäe, *Tendinția razvitia i obiem torgovli pribaltiiskih gorodov o period șvedskogo gospodsva*, în „Scandinavskii Sbornik", vol. VIII (1964), p. 103 și 105.

în acest comerț [5], concentrînd cea mai mare parte a comerțului spre Europa apuseană din Polonia [6], Silezia și din țările Europei centrale și parțial de sud-est.

Anglia ocupă un loc important în comerțul desfășurat în Marea Baltică. St. Kutrżeba [7] crede chiar că, în ce privește secolele XVI—XVII, Anglia ocupa în acest comerț primul loc. Despre comerțul desfășurat prin portul Sund, cercetătorul W. S. Unger arată că Anglia se află pe locul trei, după Olanda și Țările de Jos. Dintre vasele intrate în Sund, în perioada 1497—1660, 37,5% erau germane, 18,7% din Anglia și Scoția, 10% din Danemarca, 5,7% din Norvegia, 13,1% din Suedia și 17% altele. Este însă adevărat că, așa cum reiese din cercetările aceluiași Unger, după 1661, numărul vaselor comerciale engleze (chiar și fără cele scoțiene) a atins procentul de 26,3% [8].

Schimbul comercial englez și scoțian în Marea Baltică [9] s-a dezvoltat mai ales după înființarea companiilor comerciale : Compania de Răsărit [10] și Compania moscovită [11] și pătrunderea negustorilor scoțieni în Baltica și în număr mare mai ales în Polonia [12], unde în cursul secolului al XVII-lea s-au constituit în ghilde, desfășurînd un comerț intern și extern foarte activ.

---

[5] Cu privire la comerțul desfășurat de Gdańsk vezi : P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, vol. I, II și IV, Gdańsk, 1913—1918 ; St. Kutrżeba, *Gdańsk, Przeszlosc i terazniejszość*, Lwow—Warszawa—Krakow, 1928 ; Krannhals Detfel, *Danzig und der Weichselhandel in seiner Blütezeit v. 16. zum 17. Jahrhundert*, Leipzig, 1942 ; Maria Bogucka, *Udzial szyprów gdańskich w handlu baltyckim pierwszej polowy XVII w.* în „Zapiski Historyczne" tom. 29 (1964), nr. 4, p. 15—26 ; Stanisław Gierszewski, *Statystyka zeglugi Gdańska w latach 1670—1815*, Warszawa, 1963. Lucrarea de cel mai mare interes, care prezintă întregul schimb comercial al orașului Gdańsk în perioada 1651—1815 sintetizat în tabelele statistice este monografia lui C. Biernat, *Statystyka obratu towarowego Gdańska w latach 1651—1815*, Warszawa, 1962.

[6] Bibliografia mai nouă privitoare la importanța comerțului exterior polonez în Marea Baltică din secolul al XVII-lea în studiul nostru *Relațiile economice dintre țările române și Polonia în secolul al XVII-lea* (în mss.).

[7] St. Kutrżeba, *Gdańsk*, p. 136.

[8] W. S. Unger, *Trade through the Sound*, p. 206.

[9] În ultimul timp, în ce privește comerțul englez în Baltica s-au impus lucrările istoricului finlandez Sven-Erik Anström, care, pe baza arhivelor din Anglia, a studiat dezvoltarea întregului comerț extern englez din secolul al XVII-lea îndreptat spre Marea Baltică. Dintre lucrările lui vezi : *From Cloth to Iron. The Anglo-Baltik Trade in the Late Seventeeth Century*, Part. I, The Growth, *Structure and Organization of the trade*, Helsinki, Societas Scientiarum Fennica Commentationes Humanorum Litterarum XXXIII, I, 1963 ; recenzată în „The Economic History Review", 1964, vol. 17, p. 182—183. F. I. Fircher, *London's Export Trade in the Early XVII Century*, în „The Economic History Review", 1950 ; Schulin Ernst, *Englands Russenhandel im 17. u. 18. Jahrhundert*, în „Vierteljahrschrift für Sozial — und Wirtschaftsgeschichte" vol. 48 (1961), nr. 4, p. 503—537 ; R. H. Tawnay, *Business and Politics under James I. Lionel Cranfield as Merchant and Minister*, Cambridge University Press, 1958 ; Clarc C. N., *Guide to English Commercial Statistics 1696—1782*. Royal Historical Society, London, 1938.

[10] În ce privește istoricul Companiei de Răsărit și comerțul desfășurat de ea cf. R. W. K. Hinton, *The Eastland Trade and the Common Weal in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, 1959, recenzată în „The Economic History Review" 1959, nr. 2, p. 280—282 ; Zins Henzyk, *Geneza angliejkiej Kompanii Wschodniej (Eastland Company) zr. 1579*, în „Zapiski Historyczne" tom. 29 (1964), nr. 2—3, p. 3—42.

[11] Despre Compania moscovită cf. S. Liubimenko, *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre le Grand*, Paris, 1933.

[12] T. C. Smout, *Scottish commercial Factors in the Baltik at the End of the Seventeenth Century* în „Scottish Historical Review" XXXIX (1960) ; idem, *Scottish Trade on the Eve of Union 1660—1707*, Edinburg, Oliver and Boyd, 1963. În ce privește pe negustorii scoțieni în Polonia cf. *Papers relating to the Scots in Poland 1576—1793*, Edited with an Introduction by A. Francis Steuart, Edinburg, 1915.

Prin comerţul desfăşurat de către negustorii englezi şi scoţieni, mărfurile din Anglia ajungeau la diferitele iarmaroace şi oraşe din Silezia, Polonia, Moravia, Slovacia, oraşe vizitate cu regularitate şi destul de des de către negustorii din Transilvania. Cumpărate la aceste iarmaroace şi tîrguri, mărfurile engleze ajungeau la noi. Este suficient să enumerăm aici numai cîteva din oraşe din care — aşa cum ne atestă izvoarele — se aduceau la noi mărfuri din Anglia ca : Gdańsk, Torun, Wrocław, Prešov, Košice, Levočea, Bordejov, dar mai cu seamă Cracovia, Lvov, Iaroslav şi Tarnow, cu care contactul comercial transilvănean era aproape în tot cursul secolului al XVII-lea neîntrerupt [13]. Marfa englezească era adusă însă nu numai de negustorii autohtoni sau de cei stabiliţi în Transilvania, ci şi de comercianţii scoţieni, care veneau şi ei, deşi se pare sporadic, cu mărfurile lor în tîrgurile noastre. În publicaţia *Papers relating to the Scots in Poland*, printre cei mai mult de 100 de negustori scoţieni din Polonia despre activitatea cărora se dau informaţii, sînt pomeniţi şi negustori care au fost în Transilvania. Astfel, John Phorbas declara la 1601 că un oarecare Jan Holland, mare comerciant scoţian a pierdut cu ocazia afacerilor sale comerciale în Transilvania 10.000 de zloţi [14]. În 1603, un alt comerciant scoţian din Cracovia depunea mărturie că Peter Lindsay, negustor scoţian şi el, a decedat în Transilvania la 28 noiembrie 1602 în oraşul Alba Iulia, lăsînd un testament pe care el îl depune în faţa autorităţilor, pentru ca cei în drept să se poată folosi de moştenirea lor [15]. Vorbind de legăturile comercianţilor scoţieni din Polonia şi Transilvania, trebuie să ţinem seamă de strînsele relaţii dintre Ştefan Báthory care, odată ajuns pe tronul Poloniei, menţinea legături strînse cu Transilvania. De fapt, primele privilegii mai ample au fost acordate negustorilor scoţieni în Polonia tocmai de către Ştefan Báthory [16].

Printre mărfurile engleze care sînt prezente în permanenţă, în toată perioada studiată, pe piaţa transilvăneană, trebuie amintit înainte de toate, postavul englezesc, care pătrunde mai ales pe calea comerţului nordic, adus de negustorii englezi şi scoţieni în diferitele porturi ale Mării Baltice şi în diferitele oraşe din Polonia [17].

Ca sortiment şi calitate, postavul englezesc care apare pe piaţa transilvăneană, moldoveană şi a Ţării Româneşti este de mai multe feluri. În primul rînd, *postavul englezesc fin* sau *londrina fină*. În socotelile vamale transilvănene, el apare sub numele de *fajlondis*, *faylondis*, cuvînt care s-a format şi la noi ca şi la polonezi [18] sub influenţa germană din *fein*

---

[13] A se vedea în acest sens socotelile vamale de la Cluj-Mănăştur pe anii 1599—1636 (cu unele interpretări) în Arhivele Statului Cluj, fondul oraşului Cluj, Socoteli, vol. 18—21.

[14] *Papers relating to the Scots in Poland...*, p. 61.

[15] *Ibidem*, p. 65.

[16] *Ibidem*, p. 1—5.

[17] A. Mączak, *Rola kontaktów z zagranica w dziejach sukiennictwa polsikego XVI i pierwszej polowy XVII wieku*, în „Przeglad Historyczny", 1952, nr. 2, p. 245—250 ; M. Wolanski, *Zwiazki handlowe Slaskaz Rzeczapospolita w XVII wieku za szczególnym uwzglednieniem Wroclawia*, Wroclaw, 1961, p. 170 şi urm. ; Székely György, *Niederländische und englische Tucharten im Mitteleuropa des 13—17. Jahrhunderts*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae" Secţia Historica, Tom. VIII, 1966, p. 30 şi urm.

[18] Antoni Maczak, *Sukiennictwo Wielkopolskie XIV—XVII wiek*, Warszawa, 1955, p. 231 ; S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII w.* Lwow, 1928, p. 188 şi A. Maczak, *Rola kontaktów...*, p. 245.

londisch [19]. Londrina fină, după cum arată însuşi numele ei, era produsă la Londra şi în împrejurimile oraşului, ea figurînd deseori în izvoarele transilvănene sub denumirea generală de *stofă englezească* sau *anglie*, pe lîngă cea de londrină sau londrină fină. Este greu de stabilit cu exactitate cantitatea de londrină fină importată în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Greutăţile sînt de mai multe feluri. Singurele izvoare care ar putea să ne dea informaţii mai precise ar fi socotelile de tricesimă, socotelile de vamă. Pentru Moldova şi Ţara Românească nu dispunem de asemenea de socotelile interne pentru perioada studiată. Dintre socotelile de tricesimă cu privire la Transilvania, s-au păstrat sau cel puţin pînă în prezent au fost depistate doar cele de la Cluj-Mănăştur (pentru anii 1599—1636 cu unele lipsuri) şi cele de la Turnu Roşu. Ne lipsesc deci socotelile de la majoritatea punctelor de tricesimă transilvănene, ceea ce face practic imposibilă stabilirea, pe baza izvoarelor interne, a cantităţii de londrină fină adusă în Transilvania. Nu au fost studiate însă în acest scop socotelile de vamă ale unor oraşe ca Iaroslav, Cracovia, Lvov, Tarnow, Prešov, Gdańsk, Wrocław, Viena şi altele, oraşe prin intermediul cărora stofa engleză ajungea în Transilvania.

În acelaşi timp trebuie avut în vedere şi faptul că chiar dacă am avea la îndemînă toate socotelile de tricesime interne şi externe şi am scoate din ele cantitatea de postav englezesc importat anual în Transilvania datele obţinute tot nu ar reflecta întreaga cantitate de marfă. Mai întîi că, în lumea feudală a privilegiilor, unii negustori erau scutiţi de vămi, alţii o răscumpărau prin sume anuale generale. Apoi, mărfurile străine aduse din orice parte a Europei pe seama curţii princiare nu erau nici ele supuse la vamă. Cît priveşte nobilimea, ea era scutită în general de vamă dacă mărfurile străine erau aduse spre folosinţă personală şi nu cu scopul de a face comerţ cu ele. În felul acesta dacă un negustor aducea mărfuri străine pe seama unui nobil la comanda acestuia, el era scutit de a plăti vamă. Toate acestea deschideau drumul ocolirii vămilor. Hotărîrile dietelor Transilvaniei sînt pline de paragrafe referitoare la pedepsirea acelora care ocolesc punctele vamale, aducînd în ţară mărfuri pe căi şi poteci ascunse sau care obţin scutiri vamale nedrepte. Revenirea permanentă la aceste hotărîri arată şi ea că măsurile luate erau insuficiente. Este evident că, fiind vorba de o marfă de lux cum era londrina fină folosită cu precădere de către nobili şi orăşeni înstăriţi ea pătrundea în Transilvania în cantităţi importante fără să fi fost înregistrată în socotelile vamale. Iată de ce considerăm că nici datele furnizate de socotelile vamale, chiar dacă ele ni s-ar fi păstrat integral, nu ar putea oferi date exacte despre volumul total de postav englezesc care era adus în Transilvania. Cu toate acestea ni se pare că ar fi o greşeală dacă am neglija reproducerea unor date totalizatoare cu privire la cantitatea anuală de postav englezesc importată chiar dacă ele sînt parţiale şi incomplete. Aceste date oferă totuşi o anumită imagine. Socotelile vamale de la Cluj-Mănăştur, păstrate cu unele întreruperi din 1599 şi pînă la 1636, ne oferă o imagine interesantă despre cantitatea de londrină fină adusă din Polonia pe piaţa din Cluj de diferiţi negustori. Prelucrate statistic, aceste date ne dau următoarea imagine:

[19] György Székely, *Niederländische und englische Tucharten*..., p. 32—34.

Anii:	1599	1613	1614	1615	1616	1618
Cantitatea	30,5 valuri și 10 coți	36,28 valuri și 12 coți	63,50 valuri	49 valuri	46,5 valuri	72,5 valuri

Reiese că se aducea anual la Cluj numai din Polonia o cantitate de 10,5 pînă la 107 de valuri de postav englezesc fin, de londrină fină. Ce reprezintă această cantitate? Un val de londrină fină avea de la 28 la 30 de coți. Pentru un costum de haine erau necesari 5—6 coți de londrină. Prin urmare chiar dacă ținem seama de faptul că datele referitoare la cantitatea de londrină fină înregistrată în socotelile vamale de la Cluj-Mănăștur în 1636 sînt incomplete, este evident că nu putem vorbi de cantități foarte mari de londrină fină importată din Polonia la Cluj. Chiar dacă luăm anul 1630, cînd s-a înregistrat cantitatea cea mai mare de londrină fină importată, constatăm că este vorba de cca. 3000 de coți de postav, suficient pentru confecționarea a cca. 500 de costume. Trebuie însă să ținem seama de faptul că se aducea la Cluj londrină fină nu numai prin Polonia. Astfel, de exemplu, la 31 mai 1630 se aducea din Prešov (R. S. Cehoslovacă), alături de alte mărfuri, și un val și jumătate de londrină fină plătindu-se o vamă de 4,50 florini renani [20]. La cîteva zile după aceea, alți negustori clujeni aduceau un val de londrină fină, plătind o vamă de 3 florini renani [21]. Trebuie să menționăm aici faptul că, în acest an, mărfuri foarte multe erau aduse din Viena, printre care și stofe diferite, dar cu excepția a doi negustori clujeni (care aduceau londrină obișnuită) de la Viena nu s-a adus londrină fină. În 1630 au sosit la Cluj și negustori din Constantinopol cu foarte multe mărfuri, dar nici aceștia

Anii:	1599	1613	1614	1615	1616	1618
Vama în florini	61	109,25	127,40	73,50	69,75	108,75

nu aduceau londrină fină. În 1632 din nou întîlnim negustori care aduc la Cluj londrină fină din Prešov [22]. Date asemănătoare deținem și pentru anii 1633 [23] și 1635 [24] și pentru alți ani din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Este adevărat că mai sporadic, dar londrina fină se mai

[20] Arhivele Statului Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli 18 b, fasc. IV, f. 21.

[21] Ibidem.

[22] La 8 februarie 1632, Kapusi Antal aducea printre alte mărfuri și un val și jumătate de londrină fină, plătind o vamă de 4,50 florini renani. (Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol. 19, fasc. VII). La 10 iunie, Domtsy Orsolya aducea de la Prešov 1/2 val de londrină fină, la 13 iunie alți 2 negustori aduceau tot de acolo 2 valuri de londrină fină, la 14 decembrie alți 2 negustori aduceau 3,5 valuri de londrină fină, plătind o vamă de 15,75 florini renani.

[23] La 3 iunie 1635, un oarecare Ambrus Gergely aducea 1/2 val de londrină, obișnuită. Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol 19. fasc. XII.

[24] La 23 iunie și 5 iulie, doi negustori clujeni aduceau din Prešov 7 valuri de londrină fină, plătind în total 31,50 de florini renani vamă, Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol. 20, fasc. I.

1621	1622	1623	1630	1632	1633	1634	1635	1636
—	26 valuri	—	107,40 valuri	29,5 valuri	52 valuri	17 valuri	44 valuri	10,5 valuri

aducea la Cluj și prin Viena sau chiar prin Levočea și Gdańsk sau, prin alte orașe în afara regatului Poloniei. La astfel de exemple ne putem referi tot din 1635, cînd un negustor din Cluj aducea de la Viena, la 18 septembrie, printre foarte multe alte mărfuri, și un val de londrină fină, plătind o vamă de 4,50 florini [25]. În 1637, la 28 octombrie, doi negustori aduceau la Cluj 2,5 de valuri de londrină fină de la Levoča [26], iar altul aducea aceeași marfă în cantitate de un val, la 20 februarie 1635, din orașul Gdańsk [27]. Mai semnalăm și faptul că în unele cazuri nu se precizează din ce direcție se aducea londrina fină la Cluj. Avînd în vedere toate acestea și ținînd seama și de cantitatea de alte stofe străine importate la Cluj prin vama de la Cluj-Mănăștur, putem conchide că se aducea la Cluj o cantitate apreciabilă de londrină fină, marfă de lux, folosită cu precădere de vîrfurile societății feudale și de orășenii înstăriți.

Ce reprezenta valoric cantitatea de londrină fină adusă la Cluj și înregistrată la vama de la Cluj Mănăștur? La această întrebare, socotelile vamale ne dau un răspuns clar, indicînd întotdeauna vama plătită de negustor. Avînd în vedere că dintr-o cantitate de marfă în valoare de 100 florini se percepea o vamă de 3 pînă la 4,5 florini, putem calcula și valoarea totală a cantităților de londrină fină importate pe an. Dar să reproducem datele referitoare la vama plătită în diferiți ani pentru londrina fină adusă la Cluj prin Polonia.

1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
78	321	128,25	234	76,50	197,25	47,25

Dacă comparăm vama cu cantitățile reproduse mai sus observăm oscilații foarte mari. Astfel, dacă în 1599 pentru 30,5 valuri s-a plătit o vamă de 61 de florini, adică în medie cîte 2 florini pe val, în 1622 s-au plătit 78 de florini pentru 26 de valuri sau în 1636 cînd numai pentru 10,5 valuri s-au plătit 47,25 florini, adică în medie 4,5 florini pentru un val. Desigur că este vorba nu atît de oscilarea coeficientului de vamă, ci de creșterea prețului la londrina fină, creștere ce se înregistrează în cursul primelor patru decenii ai secolului al XVII-lea, perioadă la care se referă datele noastre. Dacă ținem seama de faptul relatat mai sus, prețul unui val de postav englezesc, preț apreciat la vamă, evalua astfel :

[25] Ibidem.

[26] Ibidem, vol. 20, fasc. V.

[27] Ibidem, vol. 20, fasc. II.

Anii:	1599	1613	1614	1615	1616	1618	1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
Prețul unui val de londrină fină în florini:	66,66	100	66,66	50	50	50	100	100	106	150	150	150	150

Subliniem că este vorba de valori medii calculate de noi pe baza coeficientului de vamă de 3 : 100 neținînd seamă de oscilațiile în coeficient.

După aceste date un val de 28 de coți de londrină fină valora între 50 și 150 de florini. Acest preț apreciat de vameși nu era de fapt cel de pe piața orașului Cluj, căci vama se calcula pe acele timpuri în felul următor. Se lua ca bază prețul mărfii în locul unde era ea achiziționată la care se adăugau cheltuielile de transport și din această sumă se lua vama între 3 și 4,5 %.

În realitate pe piața internă londrina fină era în general mai scumpă. Ne vom referi la datele furnizate de așa numitele limitații, adică liste de prețuri maximale stabilite de Dieta Transilvaniei tocmai în dorința de a opri scumpirea mărfurilor pe piață. După cea mai completă listă de prețuri maximale din perioada la care se referă datele noastre din socotelile de tricesimă de la Cluj-Mănăștur constatăm că ceea ce apare în socoteli sub londrină fină (fajlondis) este o stofă de sortimente și culori diferite. În lista din 1627 dată de principele Gabriel Bethlen apar 10 sortimente de londrină fină [28], iar prețul unui cot de londrină fină variază după calitate de la 2,25 fl. pînă la 4,25 fl. Reiese din aceste date că prețul unui val de londrină englezească oscila în 1627 între 67,50 fl. și 127,50. În deceniul al VI-lea prețul londrinei fine era și mai ridicat. La 10 decembrie 1655 Gh. Rákóczi al II-lea cerea clujenilor să-i procure „5 coturi de postav englezesc din cel mai frumos, de culoare albă sau verde". În caz de nu s-ar găsi această culoare de vînzare la Cluj să-i trimită de culoare cenușie [29]. Pe seama principelui s-au mai procurat încă 6 coturi de postav; astfel el poruncea vameșului din Cluj-Mănăștur, Ștefan Faragó să plătească negustorului Ioan Ádám pentru cele 11 coturi de postav englezesc suma de 77 de fl., căci un cot costa 7 florini [30].

Din cele relatate se vede că un val de londrină fină costa la acea dată circa 210 florini.

Nu este lipsit de interes să comparăm prețul fixat pentru un cot de londrină fină în 1627 cu prețul unor produse autohtone, produse care constituiau obiect de export, sau obiect de un consum mai larg. Pe cînd londrina fină costa între 2,25 și 4,25 fl. cotul, postavul de Sibiu și Brașov costa între 0,45 și 0,75 fl. O piele de bou tăbăcită de calitatea cea mai bună era fixată la 2,65 fl. bucata, o seceră 0,07 fl. bucata, cel mai bun bou care putea exista în țară 14 fl. bucata, o vacă stearpă foarte bună

---

[28] Nagy Iván, *Arucikkek szabályzata 1627 és 1706 évekből...* (Reglementarea de prețuri din 1627 și 1706), în „Magyar Történelmi Tár", Pesta, 1871, vol. XVIII, p. 210.

[29] Cf. Scrisoarea principelui Transilvaniei adresată județului primar al orașului Cluj păstrată în Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Fasc. III, nr. 351.

[30] Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Fasc. III, nr. 356. Scrisoarea lui Gh. Rákóczi din 14 aprilie 1656 dată la Alba Iulia.

6 fl. bucata, un miel foarte bun 0,32 fl. bucata, un funt de carne de bou, frumoasă şi grasă, 2 dinari, iar carnea de vacă 1,5 denari funtul. De altfel un bou costa în general în Transilvania după acelaşi tarif între 5 şi 14 florini, ceea ce însemna că nici chiar cu preţul celui mai bun bou nu se putea cumpăra în Transilvania, în 1627, londrina fină suficientă pentru un costum de haine.

Cercetările întreprinse în arhivele din Transilvania precum şi hotărîrile dietale privitoare la stabilirea preţurilor la diferite mărfuri dovedesc că londrina fină cu toate că era o stofă foarte scumpă, se găsea în mod curent în Transilvania. Din ea se confecţionau diferite obiecte de îmbrăcăminte. De fapt nu există vreun tarif vamal sau listă de preţuri cuprinzînd stofe, în care londrina sau londrina fină să nu figureze. La fel stau lucrurile şi în ce priveşte listele de preţuri fixate pentru breslele de croitori, în care iarăşi diferite feluri de îmbrăcăminte confecţionate din londrină fină apar în mod curent. Este de menţionat, de asemenea, că cercetarea inventarelor de bunuri mobile şi a actelor de testare ale unor familii nobiliare ne-a dus la aceeaşi constatare că printre obiectele inventariate în mod curent se găsesc haine de londrină fină, costume, mantale etc. Ne vom rezuma aici la cîteva exemple. În tariful vamal din 1 februarie 1603 în capitolul de stofe se arată că „pentru un val de stofă londrină *(ab una pecia panni löndisch)* (se plăteşte o vamă — n.n.) de 2 fl.", „pentru un val de stofă londrină obişnuită — 1,50 fl." [31]. În lista de preţuri maximale pentru diferite mărfuri stabilite la 23 iunie 1609 se vorbeşte de un dolman scurt confecţionat din londrină [32]. În aprilie 1615 Gabriel Bethlen porunceşte judelui oraşului Bistriţa să achite negustorului Francisc Kék suma de 136,5 fl. din darea anuală a oraşului pentru cele 45,5 coturi de postav englezesc fin cumpărate de principe pentru oamenii săi de la curte [33].

Un sortiment bogat de londrină fină găsim în lista de preţuri maximale editată de Gheorghe Rákóczi I la 1642. Londrina fină figurează şi în tariful vamal de la Cluj din 1620 [34].

Londrina fină era folosită nu numai în Transilvania, ci şi în Moldova şi Ţara Românească. Aici ea pătrunde mai ales din Transilvania, fiind cumpărată de negustorii din Ţara Românească sau cei care duceau mărfuri în această ţară din Braşov şi Sibiu mai ales. Însăşi domnii Ţării Româneşti sau unii din marii boieri nu o dată în cursul secolului al XVII-lea solicitau sprijinul judelui de Braşov ori de Sibiu sau al principelui Transilvaniei pentru a obţine londrină fină şi scutirea de vamă pentru această stofă cumpărată pentru uz personal. Londrina fină era deseori şi obiect de cadou în relaţiile dintre principele Transilvaniei şi domnii Moldovei şi Ţării Româneşti. Un interesant inventar de bunuri mobile din 1656 făcut la Tîrgovişte confirmă şi el că londrina era prezentă şi în Ţara Românească. Se pomeneşte în acest inventar de o şapcă făcută din postav englezesc îmblănită cu blană de rîs [35].

---

[31] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. V, p. 184.

[32] *Ibidem*, vol. VI, p. 143.

[33] Cf. Scrisorile lui Gabriel Bethlen adresate judelui Bistriţei în aprilie 1615 şi la 10 mai 1615, Arh. St. Cluj, fondul Oraşului Bistriţa, 1615, nr. 15 şi 19.

[34] Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez* (Diplomatariu la volumele II şi III ale Istoriei Clujului), Budapesta, 1888, p. 244.

[35] S. Szilágyi, *II. Rákoczi György és az európai diplomácia* (Gheorghe Rákóczi al II-lea şi diplomaţia europeană), Budapesta, 18, p. 351.

O altă stofă englezească prezentă pe piaţa din Transilvania era londrina obişnuită, mai grosolană şi mai groasă decît londrina fină obişnuită. În Transilvania deseori ea figurează în documente sub numele de *longisch, londisch*, sau *löndisch vulgarus*, iar în socoteli vamale *közlondis* sau pur şi simplu *angliai posztó* adică postav englezesc, care apare, de altfel, şi în tariful vamal din 1620 de la Cluj [36]. Cantităţile de londrină obişnuită importate prin Polonia spre Cluj erau mai reduse decît cele de londrină fină. Iată anii şi cantităţile în care ea era importată în acest oraş :

Anii :	1599	1633	1634	1635	1636
cantitatea :	2,5 valuri	6 valuri	2,5 valuri	7 valuri	2,5 valuri
vama :	3,75 fl.	13,50 fl.	5,625 fl.	15,75 fl.	5,25 fl.

Prima constatare care se impune e că londrina obişnuită lipseşte cu desăvîrşire la un şir întreg de ani din socotelile tricesimale de la Cluj-Mănăştur pe cînd londrina fină este prezentă în toţi anii din care ni s-au păstrat listele mai complete. Apoi vedem în ce priveşte cantităţile că ele sînt foarte reduse între 2,5 şi 7 valuri anual pe cînd londrina fină depăşea şi cantitatea de 100 de valuri anual. Situaţia nu se schimbă în mod radical chiar dacă ţinem seama de faptul că londrina obişnuită, ca de altfel şi londrina fină, se aducea la Cluj nu numai prin Polonia, dar şi din oraşele ca Viena, Prešov, Levoča, Gdańsk şi Bordejov. Cantităţile de londrină obişnuite sosite la Cluj prin intermediul oraşelor amintite erau foarte mici, în orice caz mult mai mici decît cele de londrină fină. În ce priveşte preţul londrinei obişnuite, el era mult mai ieftin decît cel al londrinei fine. Pentru un val de londrină fină se plătea o vamă între 2 şi 3 fl., pe cînd pentru un val de londrină obişnuită se plătea abia o vamă între 1,50 şi 2 fl.

O altă stofă scumpă care era adusă în Transilvania în cantităţi mari, incomparabil mai mari decît londrina fină şi obişnuită era carasia. Majoritatea covîrşitoare a cercetătorilor recunosc că această stofă îşi are originile în industria textilă engleză, ea fiind produsă la Yorkshire [37]. Carasia era adusă în Transilvania pe calea comerţului nordic prin Polonia. În recentele lor cercetări istoricii poloni M. Wołański şi A. Maczak au arătat că această stofă era dusă prin Polonia în ţările vecine. M. Wołański analizînd datele oferite de socotelile de vamă din Cracovia arată că în ce priveşte exportul de carasia din Polonia „dintre oraşele transilvănene locul cel mai important ocupă Clujul" [38]. El subliniază însă şi faptul că această stofă putea să fie nu numai de origine englezească ci şi de origine

---

[36] Jakab Elek, *loc. cit.*, p. 244; Walter Endre, *Közipkori angol textil-importunk gyapjùszövetei* (Stofe de lingă englezeşti importate in Ungaria medievală), în „Századok" 1970, nr. 2, p. 288—300.

[37] Cf. E. Lipson, *The Economic History of England II, The Age of Merkantilism*, ed. a 5-a, Londra, 1948, p. 12; A. Maczak, *Rola kontaktów...*, p. 245; Walter Endre, *op. cit.*, p. 290—293.

[38] M. Wołański, *Zwiazki handlowe...*, p. 163 Cf. şi M. Wołański, *Statystika handlu Slaska z Rzeczď pospolita w XVII wieku*, Wrocław, 1963.

sileziană. A. Maczak a demonstrat clar că carasia produsă iniţial în Anglia lîngă Yorhshire este fabricată ulterior în Olanda, iar de la mijlocul secolului al XVI-lea chiar şi în Silezia. El menţionează că în socoteli apare în 1610 în Polonia *karazja slaska*, adică carasia de Silezia, alături de carasia din Anglia care este de 1/6—1/4 ori mai scumpă decît cea dintîi [39]. Chiar în faţa acestei realităţi din lucrarea lui Maczak apare evident că şi în cursul secolului al XVII-lea stofele engleze (inclusiv carasia) pătrundeau în Polonia în cantităţi mari şi de acolo ajungeau în Transilvania, Moldova şi alte ţări vecine [40].

Cele constatate de cercetătorii din Polonia sînt confirmate de cercetările efectuate cu privire la Transilvania. Într-adevăr în această ţară se aduceau cantităţi însemnate de carasia atît de provenienţă engleză cît şi de producţie sileziană sau de altă fabricaţie. În această privinţă este foarte interesantă constatarea pe care ne-o oferă lista de preţuri maximale din 1627 la capitolul de stofe. Printre sortimentele foarte variate de carasia sînt menţionate cele din Veneţia, Anglia şi Silezia. Este interesant că stofa numită carasia de Veneţia este cea mai scumpă. Carasia de Veneţia era de trei feluri, de trei calităţi: calitatea I-a care se vindea cu 2,25 fl. cotul; calitatea a II-a, cu 2 fl. cotul şi, în sfîrşit, calitatea a III-a, cu 1,25 fl. cotul. Carasia englezească, incomparabil mai ieftină, era şi ea de mai multe calităţi. Calitatea I-a sau carasia cea mai bună roşie ori albastră se vindea cu 25 de florini valul, adică cu 1 fl. cotul; calitatea a II-a cu 24 de florini valul, adică cu 0,90 fl. cotul; calitatea a III-a, cu 23 de florini valul, deci cu 0,80 fl. cotul. De altfel, în lista de preţuri se arată că de orice altă culoare ar fi carasia englezească cea mai fină să fie vîndută în Transilvania cu 24 fl. valul, adică 0,95 fl. cotul, iar cele de calitate inferioară să se vîndă între 22 şi 23 fl. valul, adică între 80 şi 90 de denari cotul [41]. În sfîrşit, urmează ca preţ carasia de Silezia, cea mai ieftină. Şi ea era, bineînţeles, de calităţi diferite şi se vindea în Transilvania conform tarifului vamal din 1627 între 15 şi 17 florini valul adică, între 75 şi 85 de denari cotul. Mai apare în această listă şi carasia de Gdańsk care costa între 70 de denari şi un florin cotul [42]. Carasia apare şi în celelalte liste de preţuri precum şi în tarifele vamale din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În tariful vamal din 1603 balotul de carasie era impus la o vamă de 6 pînă la 10 fl.[43] În lista de preţuri maximale din 1600 se pomeneşte de dolmane lungi şi scurte confecţionate din carasie, de paltoane din carasie, de pantaloni şi haină din carasie şi altă îmbrăcăminte confecţionată din carasie [44]. Tariful vamal din jurul anului 1620 de la tricesima din Cluj-Mănăştur cuprinde şi el indicaţii privind mai multe feluri de stofă carasia. După acest tarif vama plătită pentru un balot de carasie este de 10 fl., iar pentru un val 20 de denari. Mai mare este vama la carasia roşu-închis la care se plăteşte o vamă de 60 de denari valul [45].

---

[39] A. Maczak, *Sukiennictwo Wielkopolskie...*, p. 232.
[40] *Ibidem*, p. 233.
[41] Nagy Iván, *loc. cit.*, p. 210.
[42] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, VIII, p. 380.
[43] *Ibidem*, vol. V, p. 194.
[44] *Ibidem*, vol. VI. p. 143.
[45] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 244.

Cît priveşte socotelile vamale de la Cluj-Mănăştur ele nu conţin precizări cu privire la originea carasiei, nu arată dacă ea este englezească, veneţiană sau din Silezia. Constatăm însă că există deosebiri în ce priveşte vama plătită la aceeaşi cantitate de carasie, ceea ce s-ar putea explica nu numai prin calitatea deosebită a carasiei de aceeaşi origine, ci mai degrabă prin importul la Cluj al carasiei din Anglia şi Silezia în acelaşi timp. S-ar putea ca în această direcţie socotelile vamale din Polonia, în special cele de la Cracovia, să ne dea indicaţii mai precise atunci cînd ele ne vor fi accesibile. Pînă atunci sîntem nevoiţi să rămînem la această constatare generală. Însă indiscutabil este faptul că pe piaţa Transilvaniei era prezentă în prima jumătate a secolului al XVII-lea atît carasia engleză cît şi carasia fabricată în Silezia. Neavînd un criteriu direct cu privire la originea carasiei importate la Cluj între 1599 şi 1636 din Polonia am totalizat la un loc toate datele referitoare la această marfă chiar dacă existau deosebiri în ce priveşte vama plătită la aceeaşi cantitate. Datele generalizatoare ne indică următorul tablou;

Anii:	1599	1613	1614	1615	1616	1618	1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
cantitatea de carasie:	2,5 baloturi 163 de valuri	172 de valuri	520 de valuri	2,5 baloturi şi 502 de valuri	224 de valuri	456 de valuri	343 de valuri	666 de valuri	260 de valuri	513 de valuri	312 de valuri	825 de valuri	165 de valuri
vama plătită în fl.	57,60	34,40	104,20	124,90	61,80	90,60	68,60	133,20	78,00	154,90	93,60	256,24	49,50

Ce reprezentau aceste cantităţi de carasie pe piaţa unui oraş de proporţia Clujului? Dacă avem în vedere că un val avea 25 de coturi, iar un balot cuprindea 50 de valuri ne putem imagina cantităţile, indicate de cifrele de mai sus. Constatăm astfel că numai prin Polonia se importa o cantitate de carasie care varia între 4200 de coturi în 1613 (cînd înregistrăm cantitatea cea mai mică de carasie adusă, ţinînd seama de faptul că socotelile referitoare la 1636 sînt incomplete) şi 20.625 de coturi în 1635 cînd s-a adus cantitatea cea mai mare. Era vorba deci de cantităţi apreciabile dacă ne gîndim la faptul că din cei 20.625 de coturi de carasie se puteau confecţiona mai mult de 4000 de costume de haine bărbăteşti la o populaţie de circa 6000—7000 de locuitori cîţi avea Clujul în secolul al XVII-lea. Este evident însă că nu populaţia orăşenească a Clujului era aceea care consuma complet această mare cantitate de stofe.

În Transilvania se aducea şi o altă stofă englezească. Este vorba de saia, care era o stofă la fel de scumpă. După cum menţionează cercetătoarea poloneză Maria Bogucka [46] această stofă apare în socotelile oraşului Gdańsk şi în documentele din secolul al XVII-lea sub numele de saia englezească, saia de Gdańsk şi saia de Olanda [47].

[46] Maria Bogucka, *Gdańskie rzemioslo tekstylne od XVI do polowy XVII wieku*, Wroclaw, 1956, p. 64 şi 65.

[47] *Ibidem*, p. 64, 73, 77, 87, 88, 84, 94, 102 şi 105.

În tariful vamal de la Cluj din jurul lui 1620 nu se precizează nimic în legătură cu provenienţa sau originea acestei stofe, se spune doar că ea era adusă în valuri întregi sau în jumătăţi de valuri, ca şi alte stofe scumpe fine şi că pentru un val întreg se plătea o vamă de 2 fl.[48]

Nici în lista de preţuri din 1627 nu se precizează dacă este vorba de saia din Anglia. Se spune doar că preţul unui cot de saia de calitate bună este de 3 fl.[49] Menţionăm însă că la diferitele obiecte de îmbrăcăminte confecţionate din stofe scumpe saia se află alături de londrina fină, de carasia scumpă [50]. Este şi firesc doarece saia este stofa cea mai scumpă după londrina fină.

Se limitau oare relaţiile comerciale ale Angliei cu Transilvania numai la importul de stofe englezeşti scumpe? Este evident că nu. Întîi de toate constatăm faptul că în Transilvania pătrundeau o serie de mărfuri care constituiau obiectul comerţului Companiei Levantului sau ale comerţului desfăşurat de englezi şi scoţieni în Marea Baltică. Examinarea celor mai mult de două sute de mărfuri înregistrate la vama de la Cluj-Mănăştur ca fiind aduse din Polonia între 1599 şi 1636 ne arată că majoritatea lor nu erau mărfuri polone, ci ajungeau la noi pe calea comerţului de tranzit desfăşurat de negustorii străini, printre care şi mulţi englezi şi scoţieni. Este evident că o bună parte din condimentele şi mirodeniile aduse la Cluj [51] proveneau de la negustorii englezi şi scoţieni, ei transportîndu-le pînă la tîrgurile din Polonia, de unde le procurau negustorii transilvăneni sau cei din Moldova.

Este însă tot atît de clar că în lipsă de informaţii directe nu putem preciza care anume dintre mărfurile de tranzit în afară de stofele identificate, erau de origine engleză sau aduse de negustori englezi ori scoţieni. Cu atît mai greu este de urmărit problema mărfurilor din Transilvania care să fi ajuns în Anglia. Informaţiile în această privinţă sînt şi mai puţine şi ceea ce este mai regretabil e că nu există o continuitate în această informaţie, nu putem aplica metode cantitative de cercetare. Cu toate acestea este sigur că existau mărfuri indigene care în secolul al XVII-lea prezentau interes pentru Anglia şi au fost achiziţionate de negustorii englezi ori scoţieni. Informaţiile pe care ne bazăm sînt următoarele:

În timpul domniei lui Vasile Lupu şi al lui Gheorghe Ştefan negustorii scoţieni au obţinut de la domnii Moldovei dreptul de a produce şi a exporta din Moldova potasiu obţinut prin arderea arborilor. După însemnările destul de ample oferite de englezul Robert Bargrave, cu ocazia călătoriei sale prin Moldova în toamna lui 1652, un cunoscut negustor scoţian din Gdańsk, Dunbarr a arendat pădurea de lîngă Drăcşeni, la sud de Botoşani pentru producerea potasiului. Robert Bargrave descrie chiar şi tehnologia folosită de oamenii lui Dunbarr, dintre care-i aminteşte pe Black şi Steward, scoţieni şi ei [52].

---

[48] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 244.

[49] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. VIII, p. 380.

[50] *Ibidem*, p. 380.

[51] Cf. studiul nostru *Comerţul polono-transilvănean în prima jumătate a secolului al XVII-lea* (în mss.).

[52] Cf. Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*. Extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", Seria III, tom. XVII, p. 172—173, traducere de Ioanna R. Rosetti, la p. 186—187.

Domnia lui Gabriel Bethlen în Transilvania este perioada în care se încheie primul contract comercial între negustorii scoţieni şi principe. El se referea — după cum rezultă dintr-un document de la începutul anului 1624 — la exportul de mărfuri, materii prime din Transilvania. În preambulul acestui document se relatează faptul că nişte negustori din Gdańsk anume Daniel Vichman şi Friederich Von der Ren au încheiat un contract cu principele Bethlen, dar ei nu şi-au respectat obligaţiile. Cînd cantitatea de mercur şi de ceară a fost expediată de principe conform înţelegerii la Prešov, negustorii amintiţi pur şi simplu au plecat cu marfa fără să achite suma cuvenită. Principele Transilvaniei a suferit în felul acesta, o mare pagubă, căci nici măcar cheltuielile legate de strîngerea cerii şi de extragere a mercurului nu le-a putut scoate. Primind la începutul anului 1624 o nouă ofertă de contract din partea unor negustori scoţieni pentru exportul de ceară şi mercur, Bethlen formulează o serie de condiţii. Aceste condiţii ale noului contract încheiat între administratorul princiar Dávid Bélaváry din părţile ungurene şi Georg Kate, William Peter şi William Kate senior, toţi trei negustori scoţieni, au fost confirmate de principe în următoarele:

1) Se arendează exportul de mercur şi de ceară din Transilvania pe trei ani. O majă de mercur la preţul de 95 de florini ungureşti de aur, iar o majă de ceară 62 florini ungureşti în aur. Valoarea unui florin de aur se fixează la 2 taleri sau 3 florini ungureşti obişnuiţi.

2) Marfa va fi transportată pe socoteala principelui pînă la Košice, unde urmează să fie cîntărită. Negustorii scoţieni vor putea prelua marfa abia după ce au achitat contravaloarea ei.

3) Mărfurile de care principele va avea nevoie de la Gdańsk, Amsterdam sau din Polonia vor fi procurate de negustorii scoţieni şi vîndute principelui la preţul de achiziţionare. În caz de nevoie Bethlen putea să trimită şi oameni de ai săi la cumpărarea acestor mărfuri. Preţul lor va fi achitat din suma ce revine din următorul transport de ceară şi de mercur. Achitarea trebuie să aibă loc încă în cursul aceluiaşi an în care mărfurile au fost cumpărate şi predate principelui.

4) Deoarece negustorii scoţieni nu pot depune un zălog în bani gata, principele se învoieşte de a permite lor să depună mărfuri la Prešov, din cele aduse din alte ţări. Ei vor putea să facă comerţ liber în Ungaria şi Transilvania, desigur, plătind vama obişnuită[53].

Interesul negustorilor din Anglia, dar mai ales al acelora din Scoţia era faţă de Transilvania şi Moldova evident. Dovadă este şi relatarea succintă despre aceste ţări apărută în cartea de călătorii a scoţianului William Lithgow, care numai în cursul secolului al XVII-lea a cunoscut în Anglia cinci ediţii, iar în Olanda o traducere în limba olandeză.

Lithgow a făcut o călătorie în mai multe ţări, trecînd, la începutul domniei lui Bethlen, şi prin Transilvania şi Moldova. După călătorul scoţian, Transilvania „este aşa de înconjurată de munţi înalţi şi de neîntrecut încît nu sînt decît cinci trecători pentru a pătrunde în ea, ceea ce o face foarte puternică şi de necucerit. În interior se află o vale bogată sau o cîmpie de 30 de mile lungime şi 6 mile lăţime, împodobită cu

[53] „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle", V (1898), p. 46—47.

şase oraşe frumoase. Cel mai de seamă dintre ele este Braşovul, apoi Alba Iulia şi Sibiul. În interior povîrnişurile munţilor se înalţă lin chiar pînă la vîrfuri, ceea ce face ca ţara să fie arătoasă şi plăcută ochilor şi pămîntul să fie cel mai bine rînduit... din Europa. Căci pe cîmpia încununată de munţi nu creşte decît grîu, secară, orz, mazăre şi fasole. Şi pe jumătate din dealuri sau pe poalele lor sînt numai vii şi sate nesfîrşite, iar spre înălţimile înconjurătoare cele mai depărtate se află păşuni pentru vaci, oi, capre şi cai şi desişuri de păduri. Şi este astfel orînduită încît fiecare regiune îndestulează pe cealaltă, căci cei din sate îndestulează celelalte două părţi cu alimente şi acestea la rîndul lor le îndestulează cu vinuri, vite, unt şi brînză; ele schimbă între ele toate cele de trebuinţă, după nevoile lor".

Despre populaţie Litghow scrie că este „foarte îndatoritoare şi prietenoasă". În ce priveşte statutul internaţional al ţării el menţionează că „este un principat liber şi totuşi se află într-o anumită privinţă sub autoritatea sultanului"[54].

Cele relatate mai sus dovedesc că în prima jumătate a secolului al XVII-lea au existat încercări şi mai durabile de a stabili contacte economice directe între Anglia pe de o parte şi Moldova şi Transilvania, pe de altă parte. Interesant că baza pentru aceste încercări au constituit-o nu atît mărfurile engleze, ci anumite produse indigene, de mare interes pentru economia engleză. Printre aceste mărfuri se află: potasiul, miedul, ceara şi altele[55].

Aceste mărfuri nu erau incidental achiziţionate de negustorii scoţieni ori englezi. Să luăm de exemplu potasiul din Moldova. Se ştie că potasiul şi alte produse lemnoase erau mărfuri achiziţionate în mod sistematic de negustorii englezi şi scoţieni în diferitele porturi ale Mării Baltice. Ele proveneau din Polonia, Prusia, ţările baltice şi Rusia[56]. Potasiul din Moldova exportat aproape permanent spre Polonia nu era o marfă care să prezinte interes pentru această ţară care şi ea producea şi exporta potasiu. Putem afirma cu certitudine că potasiul din Moldova semnalat în cursul secolului al XVII-lea mai multe ori ca fiind dus în Polonia lua drumul spre ţările Europei apusene, printre care şi Anglia, care avea nevoie de această materie pentru producţia sa de săpun şi mai ales pentru vopsirea stofelor fine englezeşti.

Ceea ce se întîmpla cu potasiul nu constituia excepţia. Aceeaşi soartă aveau şi o serie de alte mărfuri moldoveneşti sau ardeleneşti. Este evident că pentru o ţară care şi ea exporta în cantităţi mari ceară,

---

[54] W. Lithgow, *The total discourse of the Rare Adventures...*, London, 1632, p. 416—417; traducerea în limba română în *Călători străini despre ţările române*, vol. IV, Bucureşti, 1972, p. 426.

[55] N. Iorga, *Istoria comerţului romănesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1925, p. 289.

[56] Cercetătorii poloni recunosc unanim că încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea produsele lemnoase constituiau o marfă permanentă de export din Polonia. H. A. Piirimäe a arătat de asemenea că Rusia încă la mijlocul secolului al XVII-lea exporta în ţările Europei apusene potasiu, waidasche sau waitasch (asemănător cu potasiu, dar de o calitate inferioară), gudron vegetal (Theer) şi smoală din lemn (Pech), iar spre sfîrşitul secolului însăşi material lemnos. Este interesant că — aşa cum reiese din tabelele statistice întocmite de autor — Anglia se află de fapt pe primul loc în ce priveşte importul de potasiu, gudron vegetal şi smoală din lemn. H. A. Piirimäe, *Sostaw, obiem i raspredelenie russkogo vivoza*, în „Skandinavskii Sbornik", VI (1962), p. 72—73.

mied sau hidromel [57], vite cornute şi produse animaliere în special piei,[58] aceste mărfuri tradiţionale nu erau căutate pe piaţa internă poloneză pentru consumul intern. Ele, de fapt, alături de cele polone, luau calea comerţului cu ţările apusene, tîrgurile din Polonia servind doar ca loc de contact pentru negustorii apuseni cu mărfurile de pe meleagurile transilvănene sau moldovene. Constatarea noastră se referă şi la vitele din Moldova şi Transilvania precum şi pieile de vite. În secolul al XVII-lea Polonia era una din principalele furnizoare de vite şi piei pentru Apusul Europei [59].

Era cunoscut în general şi pînă acum că o parte din vitele care ajungeau în Apusul Europei sub numele de vite polone provenea de fapt din Moldova. Recent cercetătorul Maurycy Horn a adus noi dovezi în această direcţie. Pe baza informaţiilor scoase din aşa zisele cărţi orăşeneşti ale oraşelor Halici, Trenchen, Belcz, Busko şi Lvov el reconstituie întregul export de vite din Rusia Neagră între 1600—1648, ajungînd la concluzia că o parte din vitele vîndute în tîrgurile Cameniţa 20.054 de capete), Iaworow (20.701), Iaroszlaw (103.772), Grodsk (20.498), Radymn (8 299), Gdańsk (3 621) şi alte oraşe (circa 35.000) proveneau din Moldova [60]. Printre negustorii străini care duceau boi spre Polonia în 1609 a fost şi un „Ormianin Iwanisz", care *a dus din Moldova la iarmarocul din Radymn 130 de boi*[61]. Negustorul din Lvov Isaac Nachmanovicz a cumpărat, vite în Moldova şi cu oamenii săi le duce prin Rusia Neagră, Polonia Mică, Silezia pînă în Prusia [62]. În 1687 negustorul Zyd Szymon a cumpărat în Moldova 30 de vite cornute pe care le-a dus prin Sniatyn în Polonia. O bună parte din vitele cornute provenite din Moldova erau duse la Gdańsk [63] unde erau cumpărate de negustori din ţările apusene [64] printre care erau evident negustori englezi şi scoţieni. M. Wołański constată de asemenea că boii aduşi din Moldova la iarmaroacele din Polonia erau achiziţionaţi de negustorii străini. După cercetătorul polon la iarmarocul din Iaroslaw, acest centru al comerţului de vite din Rusia Neagră, Podolia şi Moldova, numărul vitelor, aduse nu o dată, se ridica la cifra de 40.000 [65]. Importanţa acestui comerţ inclusiv pentru relaţiile Moldovei cu Anglia o sublinia N. Iorga. El arăta „din Moldova veneau mai ales

---

[57] Socotelile de vamă de la Cluj-Mănăştur conţin foarte puţine informaţii despre exportul de ceară, mied şi hidromel din Transilvania spre Polonia. Faptul se explică prin aceea că vinderea acestor produse au constituit încă din timpul principelui Bethlen un monopol princiar.

[58] M. Wołański, *Zwiazki hanslowe...*, p. 231, 256—262, 267, 283.

[59] M. Wołański arată că Polonia exporta anual 60.000 de vite cornute, constatînd că alături de materiile prime şi minerale exportul de vite ocupă locul cel mai important în exportul polonez. Cf. M. Wołański, *op. cit.*, p. 256—257.

[60] Maurycy Horn, *Handel wolami na Rusi Czernowej w pierwszej polowie XVII w.*, în „Roczniki dziejow spolecznych i gospodarczych", vol. XXV (1963), p. 74, 79, 83 şi 86.

[61] Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79 nota 14.

[62] M. Balaban, *Zydzi lwowscy na przelomie XVI i XVII w*, 1906, p. 399 şi 412 ; Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79 nota 15.

[63] Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79, nota 15.

[64] După Maurycy Horn trei erau principalele căi pe care vitele cornute din Moldova erau exportate spre nord, nord-vest : 1) Sniatyn—Colomeia—Halici—Rohatin—Bobrk şi Lvov ; 2) Zolkiew—Tomaszow—Zamask—Liublin—Varşovia şi Gdańsk ; 3) Sadova—Wisnier—Przemysl—Iaroslaw—Laneut—Rzehow—Pilsznc—Krakow—Olmusz—Opole—Brzeg—Wroclaw şi Nüremberg.

[65] M. Wołański, *op. cit.*, p. 267—268.

boi, care treceau pînă la Danzig şi de aici în Europa apuseană, ba chiar în Anglia" [66]. De altfel, tot N. Iorga atrăgea atenţia asupra ştirii că boii cumpăraţi foarte ieftin în Moldova erau vînduţi la Gdańsk pe un preţ ridicat [67].

Din Transilvania şi Moldova se exportau de asemenea şi piei de vite căutate de negustorii străini în tîrguri mari din oraşele Poloniei. M. Wołański arată că numai prin Cracovia se exportau anual circa 100.000 de piei [68], care erau procurate — după acelaşi istoric — în cea mai mare parte din Polonia Mică, Podolia şi Moldova. Negustorii englezi şi scoţieni ca şi alţi negustori străini care vizitau Polonia cumpărau deci piei din Moldova alături de piei provenite din Transilvania.

LES RELATIONS ÉCONOMIQUES ENTRE LA TRANSYLVANIE ET L'ANGLETERRE AU COURS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au cours du XVII-e siècle et surtout vers la fin de celui-ci, lorsque l'on voit se former les deux grands centres — celui baltique et celui levantin — du marché mondial d'èchange de valeurs matérielles, la Transylvanie établit des contacts directs avec la lointaine Angleterre. Toute une série de marchandises y parviennent par des voies plus directes. L'étude recueille toutes les informations concernant les échanges commerciaux entre l'Angleterre et la Transylvanie durant la période 1541—1660, utilisant à cet égard les riches informations des livres de comptes douaniers de Sibiu et de Cluj, encore inédites.

L'auteur présente également certaines formes de l'échange direct, telles que les contrats commerciaux conclus par les princes transylvains et les négociants du royaume insulaire. Les informations de détail et d'ensemble viennent compléter l'image de l'inclusion de la Transylvanie dans le contexte européen des échanges de valeurs culturelles et nationales.

---

[66] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1925, p. 283.
[67] Cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a V-a, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 128.
[68] M. Wołański, *op. cit.*, p. 266—267.

6-c.2831

ATITUDINEA DIPLOMAŢIEI FRANCEZE ÎN PROBLEMA MĂRII NEGRE ŞI A DUNĂRII DE JOS, DE LA CONGRESUL DE LA PARIS (1856) PÎNĂ LA CONGRESUL DE LA BERLIN (1878)

DE

TRAIAN IONESCU

După înfrîngerea Rusiei ţariste în războiul Crimeii, Anglia şi Franţa i-au impus acesteia, prin Tratatul de pace de la Paris din 1856 [1], condiţii care trebuiau să o împiedice, în viitor, să mai atace şubredul Imperiu otoman, în care cele două puteri maritime occidentale aveau de apărat însemnate poziţii economice, obţinute în decursul secolelor prin capitulaţiile încheiate cu Poarta otomană. Principiile de bază ale tratatului de pace erau *menţinerea integrităţii Imperiului otoman* şi *garantarea colectivă* a acestei integrităţi de către toate puterile europene. Se spera ca prin aceasta să se bareze calea armatelor ţariste spre Constantinopol şi să se amîne sine die deschiderea succesiunii „omului bolnav", cum era denumit Imperiul turc.

Pentru atingerea acestui scop, Rusia era obligată să nu mai aibă flotă de război şi arsenale militare navale în Marea Neagră şi să înapoieze Moldovei regiunea din sudul Basarabiei limitrofă Dunării. Astfel Imperiul ţarist înceta să mai fie un stat dunărean, iar Marea Neagră era neutralizată, căci şi Turcia se obliga să nu mai întreţină flotă de război şi arsenale militare navale în acea mare. De asemenea, gurile Dunării, scoase de sub stăpînirea ţaristă şi trecute sub controlul colectiv al marilor puteri europene, deveneau accesibile tuturor pavilioanelor de comerţ. Pentru a asigura libertatea de navigaţie pe această importantă arteră fluvială şi pentru a o face navigabilă, prin îndepărtarea tuturor obstacolelor din această regiune acumulate în timpul celor patru decenii de stăpînire ţaristă, sînt create organisme internaţionale, înarmate cu prerogativele şi mijloacele materiale necesare atingerii acestui scop.

Desigur, măsurile arătate mai sus nu urmăreau numai asigurarea şi garantarea integrităţii Imperiului otoman ci, mai ales, crearea condiţiilor optime pentru dezvoltarea comerţului maritim şi fluvial englez

---

[1] Asupra Congresului de la Paris din 1856 vezi lucrarea Luciei Taftă, *Atitudinea Franţei privind regimul Dunării de Jos şi al Mării Negre între 1774—1856*, în manuscris la Institutul de istorie „N. Iorga". În prezenta lucrare ne limităm numai la principalele idei şi hotărîri ale acestui congres, în măsura în care ele sînt necesare pentru a explica politica acestei ţări în problema pe care o tratăm.

REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 11, p. 2125—2143, 1980

şi francez în bazinele Mării Negre şi Dunării, unde cele două ţări avuseseră o activitate comercială susţinută şi înainte de Congresul de la Paris [2]. Ele doreau să profite din plin de avantajele pe care le ofereau aceste regiuni, atît ca exportatoare de cereale, în condiţii foarte avantajoase pentru puterile maritime occidentale, cît şi ca debuşee însemnate pentru produsele industriale ale Angliei şi Franţei.

În privinţa Mării Negre, la 30 martie 1856, se semnează la Paris aşa zisa „Convenţia Strîmtorilor", între Franţa, Marea Britanie, Prusia, Austria Rusia, Sardinia şi Turcia, prin care se menţine vechea interdicţie pentru toate vasele de război străine să intre în Bosfor şi Dardanele, atît timp cît Poarta se va afla în stare de pace, puterile semnatare angajîndu-se să respecte acest principiu şi să se conformeze lui (art. 1), excepţie de la regulă făcînd numai navele uşoare de război aflate în serviciul puterilor amice, care au acces pe baza unui firman eliberat de Poartă (art. 2), şi navele uşoare de război, cîte două de fiecare putere, autorizate să staţioneze la gurile Dunării, pentru a asigura libertatea fluviului (art. 3). Convenţia a fost anexată la tratatul general de pace pe care-l completează (art. 4) [3].

Prin tratatul de pace Marea Neagră era declarată neutră, Rusia şi Turcia ne mai avînd dreptul să întreţină în această mare nave de război şi nici arsenale navale militare [4]. Desigur, prevederea era prea grea pentru Rusia, căci ea se vedea lipsită de orice posibilitate de apărare pe toată întinderea coastelor ei maritime europene sudice.

La stabilirea acestui regim pe Marea Neagră şi în strîmtori un rol de seamă l-a avut Franţa, prin reprezentantul ei, contele Walewski, şi soluţia adoptată corespunde cel mai bine punctului de vedere al politicii napoleoniene şi intereselor cercurilor financiare şi industriale engleze.

Regimul stabilit la Paris în 1856 în problema strîmtorilor şi a Mării Negre a rămas neschimbat atîta timp cît la conducerea Franţei s-a aflat Napoleon al III-lea, în timpul domniei căruia această problemă nu a mai făcut obiectul unor tratative diplomatice. Deci, în întreaga perioadă de la Congresul de la Paris pînă la căderea lui Napoleon al III-lea, poziţia diplomaţiei franceze în această problemă a rămas neschimbată, aşa cum fusese fixată în timpul Congresului din 1856, cu toate că, ulterior congresului, împăratul francez şi-a modificat atitudinea faţă de Rusia, de care căuta să se apropie [5].

---

[2] Despre comerţul francez în aceste regiuni, înainte de anul 1856, vezi Traian Ionescu, *L'échange maritime des marchandises entre les Principautés danubiennes et la France durant la période 1829—1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, no. 2, 1974, p. 269—284. Asupra comerţului englez în aceleaşi ţinuturi vezi: Paul Cernovodeanu, *Interesele economice engleze la Dunărea de Jos şi în Marea Neagră între 1803—1829*, în „Revista de istorie", t. 28, nr. 11, 1975, p. 1695—1709; idem, *An unpublished british source concerning the international trade through Galatz and Braila between 1837 and 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. XIV, no. 3, 1977, p. 517—531; Paul Cernovodeanu, Beatrice Marinescu, Irina Gavrilă, *Comerţul britanic prin Galaţi şi Brăila între 1837—1852*, în „Revista de istorie", t. 31, nr. 4, 1978, p. 629—650.

[3] *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, Ministerul Afacerilor Străine, Bucuresci, MDCCCLXXXIII, p. 144—145.

[4] Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, Edit. politică, Bucureşti, 1966, p. 87.

[5] *Istoria diplomaţiei*, traducere din limba rusă, vol. I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, p. 583.

Mult mai complicată avea să se prezinte problema Dunării, căci nu era vorba numai de a statua un regim, ci şi de a preda marii navigaţii acest fluviu şi de a împiedica pe viitor reinstaurarea dominaţiei a unei mari puteri şi erau două pretendente, Rusia şi Austria.

Prin articolul XV al tratatului din 1856, navigaţia pe Dunăre, conform principiilor actului de la Viena din 1815 care erau extinse şi la acest fluviu, era declarată liberă de orice taxe sau obstacole [6]. Pentru asigurarea navigaţiei şi îndepărtarea tuturor obstacolelor se creează, din delegaţii Franţei, Austriei, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei, Sardiniei şi Turciei, o comisie care se va ocupa de sectorul de la Isaccea la vărsarea fluviului. Această comisie urma să perceapă taxe la un nivel convenabil, hotărîte de ea cu majoritate de voturi şi folosite la acoperirea cheltuielilor prilejuite de degajarea obstacolelor şi de aşezămintele necesare liberei navigaţii pe acest sector al fluviului (art. XVI) [7]. O altă comisie, formată din delegaţii statelor riverane, Austria, Bavaria, Turcia şi Würtembergul, la care se adaugă cei ai celor trei principate dunărene (Serbia, Ţara Românească şi Moldova) aprobaţi de Poartă, va elabora regulamentele de navigaţie şi poliţie fluvială, va înlătura piedicile ce se opun aplicării la Dunăre a principiilor tratatului de la Viena, va face să se execute lucrările necesare pe tot parcursul fluviului, iar după dizolvarea Comisiei europene va veghea la menţinerea navigabilităţii gurilor Dunării şi a părţilor de mare învecinate (art. XVII) [8]. Comisia europeană, în decurs de doi ani, va îndepărta piedicile şi va întocmi regulamentele, după care puterile semnatare o vor dizolva, iar atribuţiile ei vor fi luate de Comisia riverană, care va fi permanentă (art. XVIII). Cîte două staţionare uşoare de fiecare putere vor avea dreptul să staţioneze în tot timpul la gurile Dunării, pentru a veghea la aplicarea regulamentelor ce vor fi hotărîte de comun acord (art. XIX) [9]. Prin articolul XX Rusia e îndepărtată de la Dunăre, prin retrocedarea către Moldova a trei judeţe din sudul Basarabiei, traseul noii frontiere urmînd a fi fixat de puterile contractante [10].

Se creează astfel două comisii: una cu durată limitată, Comisia europeană a Dunării, şi cealaltă care trebuia să fie permanentă, Comisia riveranilor. Desigur, în formularea articolelor referitoare la Dunăre, reprezentantul Franţei, contele Walewski, a avut un cuvînt greu de spus.

Existenţa paralelă a celor două comisii a făcut ca toată lupta diplomatică, în perioada de care ne ocupăm şi în care Franţa a avut aproape întotdeauna un cuvînt de spus, să se concentreze în jurul problemei duratei şi atribuţiilor acestor comisii. Mai ales Austria, interesată în a-şi stabili dominaţia pe tot parcursul Dunării, pînă la mare, va căuta să dea, diferitelor formulări ale Tratatului de la Paris şi ale convenţiilor ce vor urma pentru reglementarea celor două comisii, interpretările care corespundeau intereselor ei, dar dăunau celor ale celorlalte state şi mai ales celor ale micilor state riverane Dunării.

---

[6] Carlo Rosetty, Francisc Rey, *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, Imprimèrie nationale, Paris, MCMXXXI, p. 411. În continuare : *La Commission Européenne du Danube*...

[7] *Ibidem*, p. 412.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*, p. 413.

Aplicarea prevederilor Congresului de la Paris în problema Dunării a întîmpinat obstacole chiar de la început. Astfel Rusia ţaristă, sub pretextul că luase gurile Dunării de la Turcia, refuza să le înapoieze Moldovei, sperînd să cadă mai uşor la învoială cu Poarta [11].

La rîndul ei, Austria se grăbi să convoace, pentru întocmirea regulamentului de navigaţie şi poliţie pe Dunărea navigabilă, conform prevederilor articolului XVII al Tratatului de la Paris, pe toţi riveranii prevăzuţi în acel articol. Convocarea era făcută pentru 29 noiembrie 1856, la ea participînd reprezentanţii Austriei, Bavariei, Turciei, Würtembergului, Ţării Româneşti, Moldovei şi Serbiei. Reprezentantul Ţării Româneşti la această conferinţă a fost Nicolae Rosetti, iar al Moldovei Ludovic Steege, care l-a înlocuit pe Panait Donici, care se pronunţase împotriva punctului de vedere austriac în privinţa regulamentului de navigaţie [12]. După aproape un an de zile de deliberări, la 7 noiembrie 1857 este semnat „Actul de navigaţie al Dunării" care, întocmit în conformitate cu interesele Austriei, nesocotea principiile tratatelor de la Viena din 1815 şi de la Paris din 1856 [13] şi avea să întîmpine opoziţia celorlalte puteri pentru că, deşi proclama libertatea absolută a comerţului pe fluviu şi pe mare, stabilea că navigaţia interioară a fluviului (cabotajul) va fi permisă numai între riverani [14], ceea ce practic însemna că era lăsată la discreţia Austriei, singurul dintre riverani care avea o flotă serioasă pe Dunăre.

La puţin timp după convocarea Comisiei riverane la Viena, s-a constituit la Galaţi, la 4 noiembrie 1856, Comisia europeană a Dunării, conform articolului XVI al Tratatului de la Paris, din reprezentanţii celor 7 mari puteri [15], denumiţi comisari. Primul comisar al Franţei în această comisie a fost Ed. Engelhardt, care a îndeplinit această funcţie între anii 1856—1866. I-au urmat baronul d'Avril, între 1867 şi 1876, şi Herbette, între 1877 şi 1879 [16].

În afara acestor comisari, iar mai tîrziu delegaţi ai Franţei, întîlnim şi alţi francezi care îndeplinesc funcţii în cadrul Comisiei europene a Dunării. Astfel funcţia de secretar general al Comisiei pînă în 1887 este îndeplinită şi de un francez, Mahler, între anii 1857—1873 şi 1879—1887. Între anii 1857 şi 1858 îndeplineşte funcţia de medic şef al Spitalului de la Sulina al comisiei francezul Engelhardt, iar între anii 1870 şi 1887 un alt francez, medicul Vignard, ocupă acelaşi post [17].

Deci contribuţia Franţei la organizarea şi buna funcţionare a Comisiei europene a Dunării nu s-a rezumat numai la rolul jucat de comisarii sau delegaţii ei în această comisie. De altfel, înfiinţată pentru o durată de numai doi ani, această comisie, după cum rezultă din numele şi datele

---

[11] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 43.

[12] M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, Partea I, Tipografia Academiei Române, Bucuresci, 1882, p. 2.

[13] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 43.

[14] Dinu C. Arion, *Chestia Dunării*, conferinţă, Bucureşti, 1916, p. 25.

[15] *La Commission Européenne du Danube...*, p. 65.

[16] Arhivele Comisiei europene a Dunării arzînd în incendiul din 1917, nu se pot stabili cu precizie datele de funcţionare ale acestor reprezentanţi şi s-au luat cele ale primei şi ultimei sesiuni plenare la care ei au participat. *Ibidem*, p. 75—76.

[17] *Ibidem*, p. 104, 106

prezentate mai sus, a durat mult mai mult, existenţa ei încheindu-se, după mai bine de opt decenii de funcţionare, în preajma celui de al doilea război mondial. Astfel, prin utilitatea sa, Comisia europeană a Dunării, din temporară, a devenit permanentă, pe cînd cealaltă comisie, aceea a riveranilor, prevăzută a fi creată cu un caracter permanent, nu se va constitui niciodată.

Prelungirea repetată a duratei Comisiei europene a Dunării îşi are explicaţia în faptul că ea corespundea unor nevoi reale, la data înfiinţării ei nici Turcia şi nici Principatele Române nedispunînd de mijloacele tehnice şi nici de specialiştii necesari înfăptuirii operei realizate de această comisie. Pentru poporul român lucrările înfăptuite de ea au avut o mare însemnătate din punct de vedere economic, pentru că asigurarea navigaţiei pe Dunăre a contribuit la dezvoltarea economică a ţării noastre. Şi pe plan politic, prezenţa ei pe solul românesc a constituit o chezăşie pentru aceste principate, scoase de Congresul de la Paris de sub dublul protectorat turco-ţarist şi puse sub garanţie colectivă a marilor puteri, că nu vor fi prada tendinţelor acaparatoare ale celor trei mari imperii vecine.

Multe din problemele navigaţiei pe Dunăre ce se vor ridica în deceniile următoare vor fi rezolvate de marile puteri, prin reprezentanţii lor, în cadrul Comisiei europene a Dunării. De aceea, o parte a atitudinii marilor puteri, şi deci şi a Franţei, faţă de problema navigaţiei pe Dunăre, se va reflecta în poziţia pe care o vor lua reprezentanţii lor în această comisie. Dar problemele cele mai spinoase depăşeau atribuţiile şi posibilităţile de soluţionare ale Comisiei europene şi atunci trebuiau să intervină direct marile puteri, întrunite în conferinţe sau în congrese, pentru a găsi o soluţie care, de cele mai multe ori, era de compromis.

Încă din anul următor Congresului de la Paris marile puteri au trebuit să intervină în urmărirea aplicării prevederilor tratatului de pace. Prima problemă care se ridica era retrocedarea sudului Basarabiei şi a Deltei către Moldova. Comisia europeană găsise prezente în Deltă trupele austriece, iar Rusia ridica pretenţii asupra acestui teritoriu, în care, după raportul delegatului francez către guvernul său, „Arbitrarul se întrecea cu dezordinea, despotismul cu anarhia, iar comerţul era lipsit de garanţiile cele mai elementare de securitate"[18]. De aceea, prin tratatul din 19 iunie 1857, puterile întrunite la Paris modifică dispoziţiile tratatului din 1856, care dădea Delta Moldovei, atribuind Turciei suveranitatea asupra acestui teritoriu[19].

În anul 1858 se împlineau cei doi ani fixaţi de tratat pentru terminarea lucrărilor de ameliorare a condiţiilor de navigaţie pe Dunăre, în sectorul în aval de Isaccea, de către Comisia europeană şi de intrare în funcţiune a Comisiei riveranilor. Totodată trebuia definitivată situaţia Principatelor Române, după ce acestea, conform Tratatului de la Paris, îşi exprimaseră dorinţele prin intermediul Adunărilor ad-hoc. Pentru soluţionarea acestor probleme, în august 1858, marile puteri s-au întrunit în Conferinţa de la Paris.

În problema Principatelor Române conferinţa se află în faţa cererii de Unire formulată de Adunările ad-hoc. Unirea era privită cu ostilitate

[18] *Ibidem*, p. 9—10.
[19] *Ibidem*, p. 9. Vezi şi *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, p. 146.

de Imperiul otoman, de Anglia, pentru că ea ducea în mod logic la slăbirea unității Imperiului otoman, și de Austria, care-și vedea barată astfel calea spre Est. Erau pentru unire Rusia, care dorea pe orice cale slăbirea Turciei, Sardinia și Prusia, care urmăreau crearea unui precedent pentru a putea trece la unificarea Italiei și Germaniei, și mai ales Franța. Pentru Napoleon al III-lea prin Unire se realiza un stat tampon între Rusia și Imperiul otoman și se sporea influența și prestigiul Franței în aceste regiuni, ceea ce ar fi avut ca urmare și întărirea pozițiilor sale economice. În fond, pentru diplomația europeană și pentru cea franceză, Unirea și problema Dunării erau dependente între ele. Pozițiile marilor puteri pro sau contra Unirii păreau de neîmpăcat. Totuși, în întrevederea de la Osborne, din august 1857, dintre Napoleon al III-lea și regina Victoria, se ajunse la un compromis, pe care și-l însuși Conferința de la Paris din 1858 a marilor puteri, statuînd o unire formală, cu numele, cele două țări rămînînd practic separate. Soluția problemei avea însă să o dea poporul român, împotriva hotărîrii marilor puteri, prin dubla alegere ca domn a lui Cuza, soluție agreată de Napoleon al III-lea, ceea ce va aduce deosebita simpatie a poporului român pentru împăratul francez și întărirea prestigiului și pozițiilor Franței în regiunea Dunării de Jos.

În problema celor două comisii dunărene, în ședința din 9 august 1858 a Conferinței de la Paris, plenipotențiarul Franței, contele Walewski, întreabă pe cei ai Austriei și Turciei dacă, în conformitate cu articolul XVII al tratatului de la Paris, Comisia riverană a elaborat regulamentele de navigație pe Dunăre și dacă sînt gata să comunice conferinței această lucrare. Plenipotențiarul austriac, sprijinit și de cel turc, declară că e autorizat să o prezinte, deși, după Tratatul de la Paris, ea trebuie prezentată conferinței odată cu aceea a Comisiei europene. Plenipotențiarii Franței, Marii Britanii și Sardiniei cred că conferința poate lua act de acest document numai după ce-l va fi examinat. Conferința adoptă propunerea contelui Walewski de a se remite unei viitoare ședințe observațiile ce s-ar putea ivi din examinarea atentă a documentului comunicat de baronul Hübner[20].

În ședința din 16 august plenipotențiarul Franței a cerut să se prezinte și să se discute observațiile făcute pe marginea lucrării prezentată de delegații Austriei și Turciei. Reprezentantul Angliei, lordul Cowley, arăta că acest regulament nu menționează dispozițiile cele mai importante ale actului Congresului de la Viena și decide asupra multor puncte în sens contrar hotărîrilor Tratatului de la Paris [21]. La fel se pronunță și contele Walewski, aderînd la observațiile și propunerile plenipotențiarului englez. Plenipotențiarul francez se declară pentru deschiderea tuturor afluenților Dunării, fără excepție, tuturor pavilioanelor, invocînd drept precedent faptul că guvernul francez, în urma intervenției celui austriac pe lîngă Poartă, consimțise la anularea unor concesiuni acordate de guvernul Moldovei unei companii franceze, pentru exploatarea Siretului. El crede că trebuie invocate principiile actului Congresului de la Viena și nu interpretarea lui, cum face baronul Hübner, și atrage atenția că Tratatul de

---

[20] *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 333—338. Protocol nr. 14.

[21] *Ibidem*, p. 337—338. Protocol nr. 18. Vezi și Armand Lévy, *La Roumanie et la liberté du Danube*, Librairie du Luxembourg, Paris, 1883, p. 25.

la Paris prevede tratament egal pentru toate pavilioanele în prelevarea de taxe la gurile Dunării [22]. De asemenea, conform articolului XVIII al aceluiaşi tratat, Comisia riverană trebuie să termine lucrările în decurs de doi ani, independent de cele ale Comisiei europene, şi el speră că în acest interval Austria şi Turcia vor fi în măsură să comunice urmarea dată de Comisia riverană observaţiilor consemnate în acest protocol [23].

În încheierea şedinţei, plenipotenţiarii Franţei, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei şi Sardiniei, cărora li se alătură în cele din urmă şi cel al Turciei, în opoziţie cu poziţiile adoptate de reprezentantul Auustriei, consideră că spiritul Tratatului de la Paris este clar în a acorda Comisiei europene sarcina de a degaja gurile Dunării de obstacole, că Actul de navigaţie elaborat de Comisia riverană nu va fi pus în aplicare înaintea stabilirii unui acord complet între toate puterile semnatare, că stabilirea acestui acord nu ştirbeşte suveranitatea Austriei, fiind vorba numai de executarea tratatelor, şi ei sînt convinşi că guvernul austriac va lua în consideraţie observaţiile consemnate în protocol şi îşi va modifica decizia luată anterior. Baronul Hübner ţine să rezerve guvernului său întreaga exercitare a dreptului său în aceste probleme [24].

În şedinţa din 19 august 1858, reprezentanţii Franţei, Marii Britanii, Rusiei, Prusiei, Sardiniei şi Turciei, convinşi că, în intervalul de doi ani stabilit prin articolul XVI al Tratatului de la Paris, Comisia europeană a Dunării nu-şi va putea termina lucrările ce i se atribuiseră prin acel articol, sînt de părere să relungească acest termen pînă la terminarea ziselor lucrări. Plenipotenţiarul Austriei îşi rezervă asupra acestui punct opinia guvernului său, care se va înţelege, pe cale diplomatică, cu celelalte puteri semnatare [25].

Conferinţa de la Paris, din august 1858, reuşise să încheie un compromis în privinţa Unirii Principatelor Române, compromis în care Franţa avusese rol hotărîtor în toate clauzele favorabile românilor, să respingă regulamentul de navigaţie propus de Comisia riverană, care de altfel nici nu va funcţiona, împiedicînd astfel tendinţa Austriei de a instala dominaţia sa pe tot traseul Dunării, şi să prelungească mandatul Comisiei europene a Dunării pînă la terminarea lucrărilor cu care ea fusese însărcinată. În stabilirea ultimelor două hotărîri, privitoare la Dunăre, alături de Anglia, Franţa avusese un rol determinant, atitudinea ei fiind dictată de interesele pe care le avea în această regiune.

Austria va încerca, în mai multe rînduri, să obţină de la celelalte mari puteri asentimentul pentru constituirea Comisiei riverane care însă, datorită opoziţiei constante a acestora, nu va lua fiinţă niciodată [26].

[22] *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, p. 338. Protocol nr. 18.
[23] *Ibidem*, p. 341.
[24] *Ibidem*, p. 341—342.
[25] *Ibidem*, Protocol 19.
[26] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 45. Printre încercările făcute de Austria pentru a obţine asentimentul celorlalte guverne la Actul de navigaţie din 7 noiembrie 1857, menţionăm „Articolele adiţionale" la acest act, întocmite la Viena la 1 martie 1859, prin care se avansează unele concesii ca : dreptul tuturor navelor, indiferent de pavilion, de a face transporturi de mărfuri şi de călători pe Dunăre ; dreptul statelor riverane de a lua unele măsuri proprii navigaţiei din apele lor teritoriale, dacă aceste măsuri nu contravin dispoziţiilor Actului de navigaţie ; o atenuare a rigorilor măsurilor de carantină ; dreptul de pilotaj pentru piloţii tuturor naţiunilor ; afirmarea principiului liberii navigaţii pe Dunăre stabilit prin Tratatul de la Viena, atît în privinţa fluviului cît şi a afluenţilor săi. *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, p. 342—344.

După Conferința de la Paris Comisia europeană a Dunării își continuă opera de îmbunătățire a condițiilor de navigație la gurile Dunării, prin lucrări tehnice concepute și executate sub conducerea competentului inginer hidrolog englez Charles Hartley, aflat în serviciul acestei comisii. Cea mai importantă dintre aceste lucrări a fost amenajarea brațului Sulina, care a fost adîncit pentru a primi și nave de mare tonaj, iar traseul său a fost corectat prin săparea unui canal [27]. Comisia lucra totuși în condiții destul de grele deoarece, pînă în 1858, rezidau la Galați numai delegații Franței și Angliei, ceilalți venind în acest oraș numai în perioadele de sesiune ale Comisiei europene, în restul timpului îndeplinind alte funcții: delegații Prusiei, Rusiei și Sardiniei erau consuli la București iar cel al Turciei era guvernator la Tulcea [28].

Este greu de urmărit atitudinea Franței în problema Dunării în perioada 1858—1866. Ea se materializează în activitatea depusă de comisarul francez în Comisia europeană a Dunării și e consemnată în numeroase protocoale ale ședințelor privind rezolvarea problemelor curente sau în cele care se ocupau cu redactarea Actului public, semnat de delegații puterilor membre ale comisiei de la Galați în ședința din 2 noiembrie 1865.

La 26 aprilie 1859, discutînd din nou durata existenței sale și neputînd să se ajungă la un punct de vedere comun, Comisia europeană a Dunării și-a prelungit durata. Situația s-a repetat și în ședința din 27 iunie 1861 a Comisiei europene, cînd delegații au hotărît să prelungească mandatul acestei comisii pînă cînd guvernele țărilor reprezentate în ea vor discuta această chestiune. Tot în acea ședință s-a decis întocmirea unui act internațional referitor la navigația la gurile Dunării [29]. Dar proiectul acestui act, terminat încă de la 2 decembrie 1861, nu a putut fi semnat decît 4 ani mai tîrziu cînd, după lungi tratative cu Turcia, care se opunea, s-a ajuns la un acord. Astfel, la 2 noiembrie 1865, la Galați, s-a semnat Actul public relativ la navigația la gurile Dunării, avînd ca anexe „Regulamentul de navigație și de poliție fluvială" și „Tarifele taxelor" ce urmau să se perceapă [30].

Ratificarea Actului public din 2 noiembrie 1865 de către puterile membre ale Comisiei europene a Dunării s-a făcut în Conferința ținută la Paris, în martie 1866, care a avut drept obiectiv principal discutarea situației create în România în urma detronării lui Alexandru Ioan Cuza. Pentru a doua oară, la o conferință chemată să discute problemele românilor, era tratată și problema Dunării.

Conferința a ratificat Actul public din 2 noiembrie 1865 și a prelungit mandatul Comisiei europene pe încă 5 ani [31].

---

[27] Asupra lucrărilor Comisiei europene a Dunării vezi *La Commission Européenne du Danube...*, precum și lucrarea lui F. A. Sturdza, *Les Travaux de la Commission Européenne des bouches du Danube. 1859 à 1911. Actes et documents*, Librairie Gerold, Vienne, 1913, XI + 248 p. + 4 anexe și 13 tabele de diagrame.

[28] *La Commission Européenne du Danube...*, p. 66.

[29] *Ibidem*, p. 19—20.

[30] „Arhiva Ministerului Afacerilor Externe", București, fond Convenții, dosar 17, vol. III, f. 173; cf. Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 49. Textul Actului public din 1865 și al anexelor sale se află integral în *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 363—394 și în *La Commission Européenne du Danube...*, p. 416—422.

[31] N. Dașcovici, *Dunărea noastră*, București, p. 28—29.

Cu prilejul dezbaterilor pentru prelungirea mandatului Comisiei europene, delegatul Franţei, Drouyn de Lhuys, găsind că termenul de minimum trei ani propus de inginerul englez şi discutat în şedinţa comisiei din 2 noiembrie 1865 ar fi prea scurt, cere să se acorde un an în plus. Plenipotenţialul Marii Britanii se pronunţă pentru o prelungire maximă de cinci ani, opinie care e imediat sprijinită de omologul său francez. Drouyn de Lhuys reaminteşte, că, şi în Conferinţa din 1858, toţi plenipotenţiarii, cu excepţia celui al Austriei, care rezerva opinia guvernului său, fuseseră pentru prelungirea duratei acestei comisii pînă la terminarea completă a lucrărilor enunţate în articolul XVI al Tratatului de la Paris. Fără a susţine ultima alternativă, el se pronunţă totuşi pentru un termen destul de lung pentru a fi luat în serios. Ceilalţi plenipotenţiari acceptă termenul de 5 ani propus de plenipotenţiarii Angliei şi Franţei, sub rezerva aprobării guvernelor lor [32]. În şedinţa din 24 aprilie 1866, plenipotenţiarii Austriei, Marii Britanii, Franţei, Italiei, Prusiei şi Turciei anunţă că guvernele lor au aderat la propunerea făcută în şedinţa din 28 martie, de a se prelungi pe cinci ani durata Comisiei europene a Dunării. Plenipotenţiarul Rusiei face aceiaşi declaraţie, dar adaugă că guvernul său adoptă acest termen ca extrem şi netrebuind în nici un caz să fie depăşit [33].

În şedinţa din 28 martie contele Cowley, plenipotenţiarul Marii Britanii, propune extinderea jurisdicţiei Comisiei europene pînă la Brăila [34]. Deşi în şedinţa din 2 mai plenipotenţiarii Italiei, Prusiei şi Franţei aderă la propunerea britanică [35], aceasta nu poate fi adoptată de conferinţă, pentru că în şedinţa din 17 mai contele Goltz declară că guvernul rus, deşi şi-a dat apobarea, îşi poate modifica opinia dacă se vor ivi dificultăţi în aplicarea acestei măsuri [36].

În şedinţa din 28 martie, plenipotenţiarul francez a ridicat şi problema regulamentului elaborat în 1857 de Comisia riverană, întrebînd la ce dată această lucrare ar putea fi terminată în întregime [37], dar discuţiile nu au dus la niciun rezultat.

Rezultatul final al Conferinţei de la Paris din 1866 a fost favorabil punctelor de vedere ale plenipotenţiarilor francez şi britanic, care au desfăşurat o activitate intensă pentru a obţine adoptarea acestor puncte. Mandatul Comisiei europene a Dunării era prelungit pînă în 1871. Prin ratificarea Actului public din 2 noiembrie 1865 se crea un adevărat statut al Dunării de Jos, iar comisia primea prima lege care organiza funcţionarea ei şi stabilea drepturile ei, ale ţărilor riverane şi ale navigatorilor. Prin acest act, rămas în vigoare pînă în anul 1878, Comisia europeană a Dunării era pusă sub regimul dreptului internaţional, garantat de marile puteri [38].

Conferinţa de la Paris din 1866 a fost ultimul prilej în care diplomaţia napoleoniană şi-a spus cuvîntul în problema Dunării, în care nu

---

[32] *La Commission Européenne du Danube...*, p. 394—395, Protocol nr. 3, din 26 martie 1866.
[33] *Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, p. 398. Protocol nr. 6.
[34] *Ibidem*, p. 397, Protocol nr. 3.
[35] *Ibidem*, p. 398—399, Protocol nr. 7.
[36] *Iibdem*, p. 399, Protocol nr. 8.
[37] *Ibidem*, p. 396, Protocol nr. 3.
[38] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 49—50.

va mai interveni nimic pînă în anul 1871. Timp de 15 ani, între 1856 și 1871, statutul juridic al Mării Negre și al Dunării fusese cel pe care îl impuseseră interesele coaliției anglo-franceze, învingătoare în războiul Crimeii. Acest statut corespundea totodată și raportului de forțe stabilit în Europa prin Tratatul de pace de la Paris. Dar ridicarea tot mai îndrăzneață a Prusiei ca mare putere europeană, în urma războaielor victorioase din 1864 și 1866, începea să schimbe acest raport de forțe în detrimentul Franței și al Angliei. Victoria Prusiei asupra Franței în războiul din 1870—1871 avea să răstoarne complet acest raport de forțe, creînd un nou echilibru european, în care Germania unificată devenea prima putere de pe continent, iar Rusia țaristă, care plătise din greu înfrîngerea din 1855, în mod normal va căuta să profite de această nouă situțaie, pentru a anula acele clauze ale Tratatului de la Paris privind regimul Mării Negre care o puneau în imposibilitate de a apăra granițele meridionale ale imperiului său. Regimul Mării Negre și al Dunării devenea din nou obiectul unor tratative internaționale, care aveau să-i aducă serioase modificări tocmai în momentul în care, grav înfrîntă în războiul cu Prusia, Franța nu-și mai putea susține cu suficientă tărie punctul de vedere în această problemă. Înfrîngerea din 1870 însemnase și falimentul politicii diplomației napoleoniene în chestiunea Dunării și a Mării Negre.

*

Profitînd de înfrîngerea militară a Franței în 1870, de divergențele dintre ea și Anglia și Austro-Ungaria, precum și de atitudinea binevoitoare a Prusiei, guvernul țarist a hotărît să treacă la acțiune, pentru a obține anularea articolelor Tratatului de la Paris din 1856 referitoare la Marea Neagră care o dezavantajau. În septembrie 1870, Bismarck a reafirmat promisiunea de a sprijini deplin Rusia în vederea acestei anulări. Printr-o circulară către toate puterile participante la Tratatul de la Paris, guvernul țarist declară, la 31 octombrie 1870, că, deoarece Tratatul de la Paris fusese încălcat în mai multe rînduri de alte state [39], nu poate admite ca acest tratat, nerespectat în multe din hotărîrile sale esențiale, să rămînă obligatoriu „în acele puncte care afectează interesele directe" ale Rusiei. De aceea „el declară nul articolul care îngrădea numărul și tonajul navelor de război pe care puterile maritime riverane le puteau ține în apele Mării Negre" [40].

Declarația stîrni indignare în Anglia și Austro-Ungaria iar, la propunerea Prusiei de a se crea o conferință pentru a discuta problema anulării unilaterale a Tratatului de la Paris, Gorceakov a răspuns că hotărîrea guvernului rus este fermă și definitivă și că participarea sa la conferință este condiționată și de „asigurarea anticipată a satisfacerii dorințelor sale", conferința avînd numai de aprobat formal un nou statut al Mării Negre [41]. Guvernul francez, preocupat de războiul cu Prusia, arăta că Rusia abroga, printr-o declarație unilaterală, stipulațiile unui tratat internațional, dar lăsa inițiativa diplomatică Angliei, adăugînd că va

[39] Între aceste violări este considerată și Unirea Principatelor. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 18.

[40] *Istoria diplomației*, traducere din limba rusă, vol. I, p. 651.

[41] *Ibidem.*

examina pe urmă hotărîrea ce o va lua. Franța acceptă în grabă un congres, dorind să profite de aceasta pentru a ieși din izolarea în care se afla [42]. Bismarck nu dorea discutarea chestiunii Orientului înainte de înfrîngerea definitivă a Franței. Surprins însă de circulara rusă din 20 noiembrie către guvernul englez și pentru a face inutil orice concurs al Franței, la 22 noiembrie el propunea convocarea unei conferințe a marilor puteri semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856. Între 26 noiembrie și 2 decembrie puterile acceptară pe rînd propunerea lui Bismarck [43]. Franța răspunse și ea la 2 decembrie, cînd Jules Favre, ministrul Afacerilor Externe al Guvernului Apărării Naționale, declară: „Franța este prea ocupată cu afacerile sale pentru a se amesteca în cele ale Europei". Peste două zile, el dădu un răspuns favorabil dar la o chestiune ce nu fusese pusă: „Primesc cu plăcere, și am cerut întotdeauna, întrunirea unui congres în care să fie examinate și rezolvate toate problemele care dezbină Europa; dacă este posibil ca el să fie precedat de un preliminariu care să recunoască integritatea teritoriului, voi fi încîntat; dacă acest lucru nu este posibil, consimt ca totul să fie rezervat, pentru a fi supus dezbaterilor și votului unei adunări care va fi numită prin intermediul unui armistițiu o dată cu aprovizionarea" [44].

Declarația lui Favre, aflat în Parisul asediat, era nerealistă, puterile, și în primul rînd Prusia, neputînd să o accepte. Chandordy, care-l suplinea pe Jules Favre la Tours, înțelegea mai realist situația și declara: „Anglia va fi profund jignită și Europa surprinsă, căci ea ar crede că am avea interesul să acceptăm această reuniune pentru a putea expune acolo problemele noastre" [45].

La 19 decembrie declarația de la Bordeaux anunța că „guvernul a decis, pentru a da dovadă de bunăvoință, să fie reprezentat la Londra, și el a avut grijă, pentru ca nimeni să nu ignore asta, să le telegrafieze tuturor agenților săi că va trebui ca interesele franceze să fie discutate la conferință" [46]. Deci decizia de a participa la Londra era legată nu atît de dorința de a-și spune cuvîntul în problema Mării Negre și a Dunării, cît de speranța de a folosi această conferință pentru a face celelalte puteri europene să intervină diplomatic în conflictul dintre Franța și Prusia.

Bismarck, la curent cu intențiile franceze și nedorind ca diplomația europeană să intervină în condițiile de pace pe care el voia să le impună Franței învinse, pentru ca „să nu micșoreze fructul victoriei noastre" [47], se hotărî să întîrzie cît mai mult posibil sosirea ministrului francez la conferință, pentru a-l împiedica să ridice problema războiului în fața forumului european. La sfîrșitul lui decembrie, hotărît să meargă personal la Londra, Jules Favre cere lui Granville să obțină „salv-conductul" necesar pentru a putea ieși din Parisul asediat. Dar Bismarck refuză să dea el această „liberă trecere" pe care ministrul francez trebuia să o ceară comandantului șef al armatei ce asedia capitala Franței. Nego-

---

[42] N. Dașcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, „Georg", Genève, 1915, p. 235.
[43] *Ibidem*, p. 236.
[44] Henri Hauser, J. Ancel, L. Cohen, R. Guyot, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, vol. I, P.U.F., Paris, 1929, p. 34—35.
[45] *Ibidem*, p. 35.
[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*, p. 36.

cierile se duc prin Wash, ministrul Statelor Unite la Paris, iar pentru a da răgazul necesar sosirii reprezentantului francez, lordul Granville întîrzie cu cîteva zile deschiderea conferinţei ce trebuia să se facă la 31 ianuarie 1871. O nouă declaraţie a ministrului francez, care vrea să fie sigur că Franţa e invitată pe picior de egalitate şi nici nu vrea să părăsească Parisul asediat, permite lui Bismarck să sugereze posibilitatea de a fi desemnat alt plenipotenţiar sau de a se lăsa protocoalele deschise pînă cînd Franţa va vrea să le semneze [48].

Salv-conductul nesosind la timp, se cere o nouă amînare a conferinţei, dar Granville răspunse că amînarea nu poate depăşi data de 17 ianuarie. Pe 17 ianuarie Bismarck îi scrie personal lui Jules Favre, refuzîndu-i salv-conductul, pe motivul că nu este ministrul unui guvern „oficial recunoscut" [49].

Conferinţa de la Londra se deschide la 17 ianuarie 1871 în absenţa unui reprezentant al Franţei, care va sosi mai tîrziu, după încheierea dezbaterilor. Jules Favre cedă locul ducelui de Broglie, numit de Thiers ambasador la Londra. Reprezentantul Franţei nu poate participa decît la şedinţa din 13 martie, cînd se ajunsese la un acord general, a doua zi conferinţa încheindu-se [50]. El răspunse la curtenitorul bun venit al lordului Granville cu tact şi demnitate, marcînd foarte net poziţia Franţei, prin cuvintele :

„Poate guvernul francez ar fi preferat să se abţină pînă la capăt să se asocieze unor hotărîri la a căror dezbatere nu a participat".

„Dar el s-ar fi temut prelungind abţinerea sa, acum cînd trista cauză a dispărut, de a nu arăta destul de deschis preţuirea pe care o dă la tot ce poate întreţine sau restabili armonia între statele mari. De aceea el foloseşte cu grabă prilejul de a menţine regula salvatoare a societăţii europene, anume, de a nu aduce nici o schimbare esenţială relaţiilor dintre popoare, fără examinarea şi consimţămîntul tuturor marilor puteri, practică tutelară, adevărată garanţie a păcii şi a concilierii, de la care s-au făcut prea multe derogări în aceşti ultimi ani" [51].

Declaraţia plenipotenţialului francez aducea aderarea Franţei la noua reglementare a statutului juridic al Mării Negre şi al Dunării, la care ea nu participase dar pe care o confirma prin semnătura delegatului său.

În ceea ce priveşte lucrările conferinţei, ele s-au desfăşurat în intervalul de la 7 ianuarie la 19 martie 1871.

Convocată pentru a da consacrarea internaţională hotărîrii Rusiei de a nu respecta acele clauze ale Tratatului de la Paris din 1856 care lăsau fără apărare regiunile ei meridionale, conferinţa se încheie cu un triumf total al diplomaţiei ţariste. Au fost anulate cele trei articole care limitau numărul de nave de război pe care Rusia şi Turcia le puteau menţine în apele Mării Negre, precum şi dreptul de a se construi fortificaţii pe malurile ei. Se renunţa astfel la neutralizarea Mării Negre şi Rusia putea dispune în acea mare de o flotă de război. S-a menţinut în acelaşi timp

---

[48] *Ibidem*, p. 35.

[49] *Ibidem*, p. 36.

[50] N. Daşcovici, *Marea noastră sau regimul strîmtorilor*, Iaşi, 1937, p. 106. Edouard Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*. Félix Alcan, Paris, 1902, p. 205.

[51] Henri Hauser ş.a., *op. cit.*, p. 38.

dreptul Turciei, stabilit prin Tratatul de la Paris din 1856, de a închide și deschide accesul navelor de război aparținînd unor puteri prietene Porții în strîmtorile Bosfor și Dardanele, în cazul cînd va considera acest lucru necesar pentru asigurarea executării hotărîrilor Tratatului de pace de la Paris. În felul acesta erau respinse propunerile austro-engleze cu privire la strîmtori iar, datorită opoziției Turciei, a căzut și pretenția Angliei de a obține o bază maritimă militară la Sinope, pe teritoriul otoman, drept compensație pentru anularea hotărîrii cu privire la neutralizarea Mării Negre. Hotărîrile luate la Londra în 1871 vor reglementa regimul strîmtorilor pînă la izbucnirea primului război mondial[52]. Ele au fost numai semnate de delegatul francez, care a lipsit de la discutarea și stabilirea lor.

Conferința de la Londra din 1871 era chemată să se pronunțe și asupra Comisiei europene a Dunării, al cărei mandat, prelungit pe 5 ani de Conferința de la Paris din 1866, expira în anul 1871. Anglia, care fusese nevoită să cedeze Rusiei în problema neutralizării Mării Negre, caută compensație în prelungirea mandatului Comisiei europene, existența acesteia fiind legată de interesele economice britanice în regiunea Dunării de Jos. De asemenea Austro-Ungaria lega problema Comisiei europene de cea a Comisiei riverane care, deși declarată permanentă și succesoare a celei europene, nu se constituise încă. Problema libertății navigației pe Dunăre a fost ridicată de contele Appony, plenipotențiarul Austro-Ungariei, care a prezentat două propuneri: a) dacă s-ar pune problema modificării, printr-o conferință specială a puterilor cosemnatare, a articolului 17 al Tratatului de la Paris, referitor la Comisia riverană, condițiile acestei modificări să fie discutate în prealabil de puterile riverane și b) guvernul austro-ungar se va pune de acord cu coriveranii din zona cataractelor și a Porților de Fier ale Dunării asupra lucrărilor pe care le va avea de executat în această zonă pentru îndepărtarea obstacolelor ce stau în calea navigației și dăunează comerțului[53]. Anglia nu se opuse acestei propuneri, dorind să obțină cîștig de cauză în problema prelungirii mandatului Comisiei europene a Dunării[54].

Plenipotențiarul Angliei, contele Granville, propuse, la rîndul său, prelungirea mandatului Comisiei europene a Dunării pe o durată de 26 ani, începînd de la data de 24 aprilie 1871, timp necesar pentru terminarea lucrărilor îngreprinse de comisie și pentru rambursarea avansurilor făcute de Turcia și amortizarea împrumuturilor contractate de această comisie. Totodată el repetă propunerea engleză din 1866, de a se prelungi competența Comisiei pînă la Brăila[55]. Plenipotențiarii Austro-Ungariei și Rusiei declară că au instrucțiuni precise pentru o prelungire pe o durată maximă de 12 ani. Ceilalți plenipotențiari nu aveau instrucțiuni în acest sens[56]. Regretînd absența Franței, lordul Grandville este convins că guvernul francez nu va face obiecții cu privire la prelungirea mandatului

---

[52] *Istoria diplomației*, vol. I, p. 651—652. Vezi și Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p.51.
[53] *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 405—406, Protocol nr. 3, din 3 februarie 1871.
[54] Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Edit. politică, București, 1970, p. 69—70.
[55] *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 407. Protocolul nr. 3, din 3 februarie 1871.
[56] *Ibidem*.

Comisiei europene[57]. Într-adevăr, în şedinţa penultimă, din 13 martie, la care a participat, ducele de Broglie a declarat că „guvernul francez ar fi consimţit la termenul cel mai lung pe care-l propusese contele Granville la început dar că, în lipsa acestuia, va accepta termenul mai limitat de 12 ani"[58]. Şi în privinţa extinderii competenţei Comisiei europene pînă la Brăila plenipotenţiarul Franţei declară că „ar fi consimţit la această extindere dar că era silit să renunţe la asta în urma opoziţiei Turciei"[59]. Cele două declaraţii ale ducelui de Broglie definesc foarte clar interesul Franţei de a prelungi în timp şi a extinde în spaţiu competenţa Comisiei europene a Dunării.

În cele din urmă, conferinţa prelungi pentru o perioadă de 12 ani mandatul Comisiei europene a Dunării, care-şi păstra caracterul internaţional şi neutru stabilit prin Actul public din 2 noiembrie 1865, dar se respinse extinderea competenţei ei pînă la Brăila. Spre a fi recompensată Austro-Ungaria, pentru consimţămîntul dat la prelungirea mandatului Comisiei europene, i se încredinţează executarea lucrărilor de la Porţile de Fier şi dreptul de a percepe taxe pentru acoperirea cheltuielilor. Conferinţa menţinea şi ideea creării Comisiei riverane, al cărei mod de organizare şi de funcţionare urma să fie stabilit printr-o convenţie încheiată între marile puteri. Practic însă exista numai Comisia europeană a Dunării[60].

În acest fel noul statut al Mării Negre şi prelungirea mandatului Comisiei europene a Dunării satisfăceau numai parţial puterile prezente la conferinţă. Rezultatul final al lucrărilor Conferinţei de la Londra din 1871 era un compromis între interesele divergente ale părţilor contractante, principalul beneficiar rămînînd Rusia, iar cea care a făcut concesiile cele mai mari fiind Anglia. Franţa a fost ca şi în trecut de partea Angliei, dar fără a mai juca rolul de prim rang pe care-l avusese înainte de înfrîngerea militară din războiul cu Prusia, care o trecea în rîndul puterilor de rangul al doilea. Absentă la negocieri, ea şi-a făcut marcată prezenţa numai în partea finală a conferinţei, cînd a semnat protocoalele. Chiar dacă ar fi fost prezentă, rolul ei s-ar fi redus la acela de simplu secondant al Angliei, situaţia grea în care se afla ne mai permiţîndu-i să dea tonul negocierilor şi să-şi impună punctul de vedere.

Timp de 7 ani, după Conferinţa de la Londra din 1871, problema Dunării nu mai reveni în discuţia marilor puteri. Pe baza noilor stipulaţii de la Londra, Comisia europeană a Dunării îşi continua opera de rutină. îmbunătăţind şi dezvoltînd lucrările tehnice de la gurile fluviului şi desăvîrşindu-şi organizarea. Se părea că nimic nu va mai interveni pînă la scurgerea termenului de 12 ani pentru a readuce această problemă în atenţia Europei.

Dar izbucnirea răscoalelor antiotomane din Bosnia şi Herţegovina din 1875 şi a celei din Bulgaria din aprilie 1876 redeschidea criza orientală şi punea în pericol libertatea navigaţiei pe Dunăre. Turcia începe să folosească acest fluviu în scopuri militare, transportînd trupe pentru a înăbuşi răscoalele populare balcanice. Situaţia devenind periculoasă, ministrul

---

[57] *Ibidem*, p. 408.
[58] *Ibidem*, p. 410. Protocol nr. 5, şedinţa din 13 martie 1871.
[59] *Ibidem*.
[60] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 51.

de Externe al României, Mihail Kogălniceanu, a luat iniţiativa unor demersuri diplomatice în vederea obţinerii consimţămîntului marilor puteri la declararea neutralizării acestui fluviu internaţional, singura măsură prin care s-ar fi putut asigura libertatea de navigaţie pe această importantă arteră de navigaţie [61]. Demersurile repetate ale ministrului român negăsind ecoul dorit, nu se luă nici o măsură în această problemă [62]. Rusia nu putea privi cu indiferenţă masacrele comise de turci asupra popoarelor slave şi creştine din Balcani. Pentru a se evita un nou război, s-a ţinut o conferinţă a ambasadorilor marilor puteri, la Constantinopol, în decembrie 1876, dar Turcia nu vru să ţină seama de sfaturile ce i s-au dat [63]. Inevitabil s-a ajuns la războiul ruso-româno-turc din 1877, la care România a participat ca aliată a Rusiei, urmărind să-şi cucerească independenţa.

Înfrîngerea Turciei în război a dus la semnarea preliminariilor de pace de la San Stefano, din 3 martie 1878, prin care Rusia învingătoare, fără a ţine seamă de interesele fostului aliat, România, a impus condiţiile de pace care satisfăceau numai scopurile politicii ţariste. Cum condiţiile tratatului ofereau Rusiei învingătoare avantaje foarte mari, care ar fi putut nelinişti celelalte puteri europene, diplomaţii ruşi au inserat în articolul 12 al preliminariilor o clauză potrivit căreia drepturile, obligaţiile şi prerogativele Comisiei europene a Dunării rămîneau neatinse, iar, prin articolul 13, Imperiul otoman era obligat să plătească despăgubiri Comisiei europene a Dunării şi armatorilor ce au avut de suferit de pe urma războiului şi să restabilească navigaţia pe braţul Sulina [64].

Clauzele relative la Dunăre, inserate de Rusia în preliminariile de la San Stefano, nu erau însă de natură să liniştească celelalte mari puteri, nemulţumite mai ales de importantele avantaje pe care Imperiul ţarist le obţinea prin acest tratat. Neliniştite de situaţia nou creată, marile puteri s-au decis să o discute în cadrul unui congres. Iniţiativa convocării acestui conges a luat-o Bismarck [65]. Celelalte puteri acceptînd propunerea cancelarului german, congresul se ţinu la Berlin, în lunile iunie—iulie 1878. La lucrările congresului, care avea de discutat situaţia creată în Orient în urma războiului, Franţa era reprezentată de Waddington, ministrul de Externe, de Saint-Vallier, ambasador la Berlin, şi de Desprez, consilier de stat [66].

---

[61] În privinţa acestor demersuri vezi documentele din lucrarea *Documente oficiaile. Neutralitatea României. Neutralisarea Dunărei. Diverse. Presentate representaţiunii naţionale. Octobre 1876*, Bucuresci, 1876, VIII + 107 p., precum şi Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p.52.

[62] R. B. Bossy, *Politica externă a României între 1873—1880, privită de la agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, 1928, p. 12—13.

[63] S-au făcut demersuri de către România şi la Conferinţa ambasadorilor de la Constantinopol, pentru a se obţine neutralizarea Dunării. Vasile Maciu, *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876—janvier 1877*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome I, no. 2/1962, p. 325—350.

[64] Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 57.

[65] Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 74. Încă înainte de San Stefano, la 3 februarie 1878, imediat după semnarea armistiţiului, Austro-Ungaria luase iniţiativa unei conferinţe la Viena, între puterile semnatare ale actelor internaţionale care au avut ca obiect sistemul politic în Orient. Chiar a doua zi, la 4 februarie, Franţa a aderat prima la propunerea austro-ungară, sub rezerva ca programul deliberărilor să fie limitat şi definitiv. N. Daşcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, p. 253.

[66] „Arhivele Statului Bucureşti", fond Casa regală, dosar 78 1877, f. 124.

Atitudinea pe care delegaţia franceză o ia în timpul congresului este consemnată în protocoalele şedinţelor acestuia.

În şedinţa din 29 iunie 1878, Waddington susţine propunerea lordului Salisbury, sprijinită şi de contele Andrassy şi de contele Corti, ca reprezentanţii României să fie admişi să-şi spună cuvîntul în congres, sperînd că această dovadă de interes va înlesni aderarea României la hotărîrea congresului, oricare va fi ea [67].

La 1 iulie Waddington intervine din nou în problema României, cerînd ca, indiferent de greutăţile locale, România să acorde drepturi evreilor, „insistînd ca aceleaşi condiţii de ordin politic şi religios indicate pentru Serbia să fie impuse şi României" [68]. În aceiaşi şedinţă, pentru a uşura situaţia României, pe care a sfătuit-o să accepte retrocedarea teritoriului revendicat de Rusia ministrul francez intervine din nou, fără a face o propunere formală, solicitînd Rusiei ca, în compensaţia ce se va acorda României, să fie inclus şi teritoriul din sudul Dobrogei, care să cuprindă şi Silistra [69–70].

În şedinţa din 2 iulie, în care se discută articolele XII şi XIII ale Tratatului de la San Stefano relative la Dunăre şi la fortăreţe şi în care baronul Haymerle prezintă proiectul unei noi redactări a articolului XII [71], Waddington intervine în mai multe rînduri în problema despăgubirii de război de 300.000.000 ruble, pentru a obţine de la reprezentantul Rusiei, Şuvalov, promisiunea că această datorie nu va avea prioritate asupra ipotecilor deţinute de creditorii francezi şi englezi ai datoriei publice otomane, iar de la cel al Turciei, Caratheodory, angajamentul că Turcia îşi va onora toate datoriile şi angajamentele luate. Se pare că pe reprezentantul francez nu-l interesau decît aceste asigurări, pentru că el nu intervine în discuţiile legate de problema Dunării şi mai ales de implicaţiile ce rezultau din faptul că Rusia redevenea stat riveran la acest fluviu.

La 4 iulie 1878, congresul trecînd la examinarea chestiunii Dunării, contele Şuvalov prezintă o propunere a delegaţiei ruse privind această problemă. Astfel, în faţa a două documente cuprinzînd puncte de vedere diferite, proiectul austro-ungar şi propunerea rusă, preşedintele Bismarck, sprijinit şi de Waddington şi de contele de Saint-Vallier, propune şi adunarea decide că: în scopul stabilirii unui acord între cele două texte, se vor întîlni un plenipotenţiar austro-ungar, unul rus şi un coleg de al lor, în timpul suspendării şedinţei. Pentru stabilirea acestei înţelegeri sînt desemnaţi baronul de Haymerle şi baronul d'Oubril, precum şi contele de Saint-Vallier [72]. Prezenţa unui reprezentant francez în acest mic comitet de studiu privind problema Dunării a scutit se pare delegaţia franceză de a interveni în timpul discuţiilor, pentru a-şi spune punctul de vedere, reprezentantul Franţei, de Saint-Vallier, avînd posibilitatea, prin medierea între cel al Austro-Ungariei şi cel al Rusiei, să obţină, în textul final,

---

[67] Ibidem, f. 139, Protocol nr. 9, şedinţa din 29 iunie, 1878.

[68] Ibidem, f. 140 v., Protocol nr. 10, şedinţa din 1 iulie 1878.

[69–70] Ibidem, f. 141.

[71] Proiectul austriac se afla în protocolul nr. 11, din 2 iulie 1878.

[72] Ibidem, f. 142.

formulări de clauze care să corespundă și intereselor Franței. În orice caz, la redactarea formei definitive pe care au luat-o articolele referitoare la regimul Dunării a participat și delegatul Franței.

În ziua de 13 iulie 1878 congresul semna textul final al Tratatului de la Berlin, în care clauzele referitoare la regimul Dunării erau cuprinse în articolele 45 la 63. În această problemă congresul hotăra : 1. România retrocedează Rusiei sudul Basarabiei, primit prin Tratatul de la Paris din 1856 (art. 45); 2. România primea Delta Dunării, Insula Șerpilor și Dobrogea pînă la linia ce pleca din estul Silistrei și se termina la sudul Mangaliei și care trebuia să fie definitivată pe teren de Comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei (art. 46); 3. Comisia europeană a Dunării va arbitra împărțirea apelor și pescăriilor (art. 4)7; 4. toate fortărețele și fortificațiile situate pe Dunăre între Porțile de Fier și vărsarea fluviului vor fi dărîmate și nu se vor ridica altele noi iar navele de război nu vor circula pe Dunăre în aval de Porțile de Fier, cu excepția navelor poliției fluviale și serviciului vămilor, staționarele puterilor aflate la gurile Dunării putînd urca pînă la Galați (art. 52); 5. România intră în Comisia europeană a Dunării, care e menținută în funcțiile sale și le va exercita pe viitor pînă la Galați, într-o completă independență de autoritatea teritorială; toate tratatele, angajamentele, actele și deciziile relative la drepturile, privilegiile, prerogativele și obligațiile acestei comisii sînt menținute (art. 53); 6. cu un an înaintea expirării termenului fixat pentru durata Comisiei europene, puterile se vor pune de acord asupra prelungirii prerogativelor sale sau asupra modificărilor pe care le vor socoti necesare să i le aducă (art. 54); 7. regulamentele de navigație, de poliție fluvială și de supraveghere a porțiunii de la Porțile de Fier pînă la Galați vor fi elaborate de Comisia europeană a Dunării, asistată de delegații statelor riverane, și vor fi puse în armonie cu cele care au fost sau vor fi edictate pentru parcursul în aval de Galați (art. 55); 8. Comisia europeană a Dunării se va înțelege cu cei în drept pentru a asigura întreținerea farului de pe Insula Șerpilor (art. 56); și 9. Tratatul de la Paris din 30 martie 1856 ca și Tratatul de la Londra din 13 martie 1871 sînt menținute în toate dispozițiile lor care nu sînt abrogate sau modificate prin stipulațiile precedente (art. 63) [73].

Congresul de la Berlin a refuzat să consacre în tratatul său un act adițional special referitor la strîmtori, cerut de lordul Salisbury în ședința din 9 iulie [74], și strîmtorile vor rămîne pînă la primul război mondial sub regimul stabilit la Londra în 1871.

Deci, în privința Dunării, prin Congresul de la Berlin, Rusia redevenise țară riverană și Gorceakov, recunoștea că navigația pe acest fluviu e de interes european [75]. România devenea membru permanent al Comisiei europene a Dunării, care era menținută în toate atribuțiile sale, își extindea pînă la Galați autoritatea, declarată independentă de cea a puterii teritoriale, și primea sarcina de a întocmi regulamente de navigație și de poliție fluvială pentru sectorul fluvial cuprins între Porțile

---

[73] *La Commission Européenne du Danube*..., p. 426—427.
[74] N. Dașcovici, *op. cit.*, p. 225.
[75] F. Heinrich Geffcken, *La Question du Danube*, „H. W. Müller", Berlin, 1883, p. 23.

de Fier și Galați. Dunărea în aval de Porțile de Fier era neutralizată. Nici o referire în tratat la Comisia riverană. Deci poziția Comisiei europene a Dunării se consolida.

În fapt Tratatul de la Berlin din 1878 era un compromis între marile puteri europene. Pentru a compensa cîștigurile teritoriale realizate de Rusia în urma victoriei asupra Turciei, Anglia obținuse prin tratative directe cu Turcia insula Cipru, care îi asigura ruta mediteraniană cu India, iar congresul hotărîse ca Austro-Ungaria să ia în administrația Bosnia și Herțegovina. Franța își asigurase mîinile libere în Tunisia și se îndepărta de Dunăre. Italia ridica pretenții asupra Albaniei și Tripolitaniei. Germania nu formulă nici o revendicare. Numai noile state balcanice nu obținură satisfacțiile pe care le sperau [76].

În stabilirea acestor hotărîri delegația franceză avusese un rol destul de șters. Franța, resimțind încă urmele războiului din 1870, căuta o apropiere de Germania, pentru care se pronunțaseră aproape toate cabinetele franceze pînă atunci [77]. De aceea la congres delegația franceză a fost aproape în permanență de acord cu părerile emise de delegația Germaniei. Waddington era un adept al apropierii franco-germane iar de Saint-Vallier, ca ambasador al Franței la Berlin, era de asemenea adeptul aceleiași idei.

Statutul stabilit Dunării în Congresul de la Berlin din 1878 va rămîne în vigoare pînă la Conferința de la Londra din 1883, cînd puterile semnatare ale Tratatului din 1878 vor statua din nou în această problemă, prelungind mandatul Comisiei europene a Dunării pe o nouă durată de 21 de ani, cu posibilitatea de a fi reînnoit din trei în trei ani. Conferința de la Londra din 1883 a căutat să reactualizeze și vechea Comisie riverană, sub o formă nouă, de Comisie mixtă, dar opoziția hotărîtă a României a făcut ca *această decizie să nu fie aplicată niciodată.*

L'ATTITUDE DE LA DIPLOMATIE FRANÇAISE DANS LA QUESTION DE LA MER NOIRE ET DU BAS-DANUBE PENDANT LA PÉRIODE COMPRIS ENTRE LE CONGRÈS DE PARIS (1856) ET LE CONGRÈS DE BERLIN (1878)

RÉSUMÉ

En détenant depuis des siècles, aux côtés de l'Angleterre, d'importantes positions économiques dans l'Empire ottoman, consignées dans les capitulations conclues avec la Porte Ottomane, la France était intéressée au maintien de l'intégrité de cet empire qu'elle s'appliqua à imposer après la victoire dans la guerre de Crimée, par le Traité de Paix de Paris de 1856. Par ce traité, la France freina la progression de la Russie tsariste vers le sud, en neutralisant la mer Noire, en plaçant les bouches du Danube sous le contrôle international, en écartant la domination tsariste de ce fleuve et en instaurant la garantie des grandes puissances sur les Principautés Roumaines, tout en soutenant leur Union.

[76] G. Demorgny, *Danube et Adriatique*, Paris, 1934, p. 35; N. Dașcovici, *Marea noastră sub regimul strîmtorilor*, p. 116; E. Driault, *op. cit.*, p. 223.
[77] Henri Hauser, ș.a., *op. cit.*, vol. I, p. 226–229.

Le système instauré par l'Angleterre et la France par le Traité de Paris assurait à celles-ci des positions politiques et économiques dominantes dans le bassin de la mer Noire et du Bas-Danube. Celui-ci fut maintenu tout au long de la période où le rapport de forces établi par suite de la victoire de 1856 fut conservé.

La défaite essuyée par la France dans la guerre avec la Prusse, de 1870, a modifié le rapport de forces sur le contient, permettant à la Russie, lors de la Conférence de Londres de 1871, d'obtenir l'annulation de la clause concernant la neutralisation de la mer Noire. Absente aux débats du fait de la guerre, la France se vit obligée de signer des décisions à l'élaboration desquelles elle n'avait participé pas.

Fort affaiblie par la défaite militaire de 1870—1871, la diplomatie française s'efforca d'éviter le rebondissement de la crise orientale qui aurait mis en danger ses positions dans cette zone.

Mais la défaite de la Turquie pendant la guerre de 1877—1878 remit dans la discussion des grandes puissances le problème touchant le maintien de l'Empire ottoman. Lors du Congrès de Berlin de 1878, encore méfiante après la défaite subie en 1870, la diplomatie française soutint le point de vue de la diplomatie allemande.

En obtenant des compensations en Tunisie, la France se désintéressa toujours davantage de ses positions économiques et politiques dans le bassin de la mer Noire et du Bas-Danube, en faveur de la Russie et de l'Autriche-Hongrie, attitude qui deviendra toujours plus évidente à l'occasion de la Conférence de Londres de 1883, dans la question du Danube.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU — UN OM, O EPOCĂ, UN CUNOSCĂTOR ȘI UN IUBITOR DE ISTORIE

DE

GHEORGHE I. IONIȚĂ

Dacă ar fi trăit, strălucitul militant și gînditor revoluționar, comunist Lucrețiu Pătrășcanu, luna aceasta, ar fi împlinit 80 de ani.

Pierzîndu-și viața în anul 1954, acum 26 de ani deci, pe cînd avea 54 de ani, el a dispărut dintre noi la o vîrstă de la care, pornind, ar fi mai avut multe de spus și de scris, iar pe planul acțiunii politice concrete ar mai fi avut încă mult de realizat ca participant direct la făurirea istoriei socialismului pe pămîntul patriei sale dragi.

Născut la Bacău, la 4 noiembrie 1900, descendent dintr-o familie de vechi intelectuali moldoveni, el a absolvit studiile liceale și apoi facultatea de drept din București, al cărui licențiat „magna cum laude" a fost. Scurt timp după aceea a obținut doctoratul în economie, la Leipzig.

Tinerețea sa și apoi întreaga lui viață s-au legat indisolubil de mișcarea revoluționară și democratică, de năzuințele spre mai bine ale celor mai destoinici fii ai poporului român — luptătorii revoluționari, comuniști. A intrat de timpuriu în mișcarea revoluționară. În 1919 — avea 19 ani și era student pe atunci — era deja membru al Partidului Socialist. Doi ani mai tîrziu, cînd pe arena vieții politice a țării își făcea apariția cel mai viguros vlăstar al epocii contemporane a României, partidul comunist, Lucrețiu Pătrășcanu s-a aflat printre membrii acestuia. Ca militant comunist, a îndeplinit o serie de funcții de mare răspundere. El a fost membru al Comitetului Central al Tineretului Socialist și membru al C.C. al P.C.R. din partea Tineretului Socialist, redactor al ziarului „Deșteptarea", secretar al Biroului juridic al Ajutorului Roșu, membru în conducerea organizației democratice de masă Blocul muncitoresc-țărănesc. El a participat activ la Congresele II, IV și V ale P.C.R.

Lucrețiu Pătrășcanu s-a numărat printre apărătorii activi în unele mari procese înscenate de burghezie revoluționarilor, comuniștilor și antifasciștilor în perioada interbelică, în diferite centre ale țării.

Participarea sa la lupta generală antifascistă a poporului român a fost extrem de activă și eficientă. În numele și din însărcinarea P.C.R., el a purtat nenumărate discuții cu fruntași ai diferitelor partide și grupări politice în vederea creării unei largi coaliții a forțelor antifasciste. El s-a numărat, în anii războiului hitlerist, printre împuterniciții partidului comunist care au dus tratative cu cercurile Palatului regal și cu diferiți

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 11, p. 2145–2168, 1980

politicieni ai vremii în vederea creării condițiilor necesare pentru răsturnarea dictaturii militare-fasciste, scoaterea țării din războiul antisovietic și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

Pentru activitatea sa desfășurată în acești ani ai marilor încercări a fost în mai multe rînduri arestat și condamnat, deținut în lagăre sau cu domiciliul forțat.

În pregătirea insurecției naționale, armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944 — moment memorabil în istoria partidului comunist și a poporului român, începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă din țara noastră — Lucrețiu Pătrășcanu a avut un rol de prim ordin.

După 23 August 1944 a îndeplinit, din însărcinarea P.C.R., o serie de înalte funcții pe linie de partid și de stat pe care le-a onorat cu întreaga sa pregătire politică și ideologică clarvăzătoare, cu întreaga sa capacitate de muncă, de abnegație pe care, în atîtea rînduri, o dovedise pentru cauza partidului, a clasei muncitoare, a poporului.

Lucrețiu Pătrășcanu, militant de seamă al partidului nostru, a fost prin întreaga sa activitate o personalitate complexă, de prim rang.

În împrejurările cunoscute, el și-a pierdut viața, în aprilie 1954, în momente în care se afla în plină activitate creatoare [1].

Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 privind reabilitarea politică post-mortem a lui Lucrețiu Pătrășcanu constituie semnul prețuirii activității lui revoluționare și al cinstirii memoriei militantului de frunte comunist.

În completarea actului de dreptate pe care l-a făcut partidul nostru în anul 1968 prin reabilitarea politică post-mortem a lui Lucrețiu Pătrășcanu, în anii din urmă a fost republicată, practic, aproape întreaga sa operă [2] și s-a insistat mult în publicistica istorică și cultural-educativă asupra valorii științifice, politico-ideologice și instructiv-educative a scrierilor sale.

Cititorului interesat — căruia, din motivele cunoscute, înainte de anul 1968, îi era aproape imposibil contactul cu gîndirea și scrierea lui Lucrețiu Pătrășcanu — i se deschide azi larg orizontul de înțelegere — pînă la ultimele resorturi — a ceea ce i-a caracterizat strădania pe tărîmul științelor social-politice. Înlesniri remarcabile au făcut și fac pe acest tărîm numeroasele studii și articole publicate de oamenii de știință din țara noastră, din 1968 încoace, cu privire la viața, personalitatea și activitatea multiplă a celui pe care-l evocăm.

---

[1] *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—25 aprilie 1968*, Edit. politică, București, 1968, p. 65—73.

[2] *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970; *Un veac de frămîntări sociale. (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969; *Curente și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971; *Studii economice și social-politice*, Edit. politică, București, 1978; *Texte social-politice (1821—1938)*, Edit. politică, București, 1979.

Rămîne încă de reeditat lucrarea *Problemele de bază ale României* (publicată în Editura Socec et Co. S.A.R. în 1944) și de înmănunchiat într-o culegere antologică o serie de alte studii și articole publicate de Lucrețiu Pătrășcanu în presă de-a lungul anilor, atît înainte, cît și după 23 August 1944, și care n-au intrat în compunerea *Textelor social-politice (1821—1938)*.

În acest cadru se cuvin a fi amintite studiile ce pun în evidenţă preocupările cu caracter economico-social ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu [3], cele care vizau aprofundarea analizei fenomenelor politice româneşti [4], studiile care-i prezintă activitatea politică propriu-zisă [5], activitatea publicistică [6], activitatea sa avocăţească [7], de cercetător al istoriei [8], de cadru didactic universitar [9], bogata activitate de valorificare a operei lui Lucreţiu Pătrăşcanu [10] ş.a.m.d.

---

[3] Nicolae I. Văleanu, *Geneza, caracterul şi structura economiei româneşti în viziunea lui L. D. Pătrăşcanu*, în „Viaţa economică", nr. 9/1971; Simion I. Pop, *Concepţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu despre naşterea şi dezvoltarea capitalismului în România*, în „Forum" — Ştiinţe sociale, nr. 11/1970; Aneta Spiridon, *Lucreţiu Pătrăşcanu despre cadrul de mişcare şi ideologic al gîndirii economice burgheze contemporane*, în „Forum" — Ştiinţe sociale, nr. 5/1973; Sultana Sută-Selejan, *Lucreţiu Pătrăşcanu despre geneza, particularităţile şi perspectivele capitalismului în România interbelică*, în „Studii şi cercetări economice", nr. 3/1971; Constantin Dropu, *O lucrare inedită a lui Lucreţiu Pătrăşcanu privind reforma agrară în România din 1921 şi urmările ei*, în „Anale de istorie", nr. 6/1973; Aneta Spiridon, *Lucreţiu Pătrăşcanu on the Orientation and the Ideological Frame of the Contemporary Bourgeois Economic Thought*, în „Revue roumaine des sciences sociales. Sciences économiques", nr. 2/1974; Aneta Spiridon, *The Genesis of Romanian Capitalism in Lucreţiu Pătrăşcanu's works*, în „Revue roumaine des sciences sociales. Sciences économiques", nr. 2 1975; Aldea Enăchescu Maria, Ion Bulborea ş.a., *Concepţia economică şi social-politică a lui C. Dobrogeanu-Gherea şi L. D. Pătrăşcanu*, Bucureşti, 1976; Varvara Donici, *Lucreţiu Pătrăşcanu, om politic de seamă, economist, sociolog şi filozof marxist*, în „Carpica", nr. 7/1975; V. Iota, *Contribuţii ale lui L. D. Pătrăşcanu la dezvoltarea gîndirii economice româneşti*, în „Revista economică" nr. 15/1979; Augustin Deac, *Lucreţiu Pătrăşcanu: un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, în „Anale de istorie", nr. 1/1970; V. Iota, *Concepţia lui L. D. Pătrăşcanu despre stadiul dezvoltării capitalismului în România interbelică*, în „Era socialistă", nr. 3/1980 şi 4/1980.

[4] Z. Ornea, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi geneza României moderne* în „Lupta de clasă", nr. 1/1970; Gh. I. Ioniţă, *Un eminent militant şi teoretician al partidului nostru comunist* în „Era socialistă", nr. 21/1975.

[5] Ion Popescu-Puţuri, *Un luptător pentru cauza socialismului în România: Lucreţiu Pătrăşcanu* în „Viitorul social", nr. 4/1975; M. Sărmăşanu, *Lucreţiu Pătrăşcanu — militant comunist al democraţiei autentice* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" — Iaşi" — Ştiinţe filozofice, 1976; Mihai Drecin: *Iunie 1945. O filă din activitatea şi ideile lui Lucreţiu Pătrăşcanu* în „Lucrări ştiinţifice. Oradea — istorie", 1974; Dumitru Tudor, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi antifasciştii din Argeş* în „Studii şi comunicări" — Piteşti, 1971; Achim Valeriu, Katz Nándor, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi Maramureşul* în „Lupta maselor populare maramureşene împotriva exploatării, pentru edificarea, sub conducerea P.C.R., a societăţii socialiste, Baia Mare, Muzeul judeţean Maramureş, 1972; Cristian Popişteanu, *Lucreţiu Pătrăşcanu, tînăr comunist* în „Magazin istoric", nr. 9/1975.

[6] Gh. I. Ioniţă, *Demascarea fascismului în scrierile social-politice ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu* în „Anale de istorie", nr. 6/1970; Gh. I. Ioniţă: *Lucreţiu Pătrăşcanu — gînditor social-politic* în „Cercetări istorice" — Iaşi, nr. 1/1970; M. C. Stănescu, *Despre contribuţia publicistică a lui Lucreţiu Pătrăşcanu la lupta dusă de P.C.R. împotriva pericolului fascist şi pentru apărarea independenţei şi suveranităţii ţării în deceniul al patrulea* în „Muzeul Naţional", nr. 4/1978; Mircea Miciu, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi ştiinţa politică marxistă românească*, în „Revista de filozofie", nr. 2/1976.

[7] Corneliu Lungu, *Aspecte ale activităţii lui Lucreţiu Pătrăşcanu — avocat al apărării în procesele antimuncitoreşti (1928—1930)* în „Revista Arhivelor", nr. 3/1974; Vasile Stoian: *Lucreţiu Pătrăşcanu — eminent jurist marxist* în „Revista română de drept", nr. 12/1970.

[8] Al. Gh. Savu, *Lucreţiu Pătrăşcanu, istoric* în „Magazin istoric", nr. 9/1975; D. Hurezeanu, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi fenomenul istoric românesc* în „Revista de istorie", tom. 28 (1975) nr. 10.

[9] Livia Dandara, *Lucreţiu Pătrăşcanu, profesor universitar* în „Magazin istoric", nr. 11/1975.

[10] A. Porţeanu, Traian Udrea, *La réedition des œuvres de Lucreţiu Pătrăşcanu* în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3/1971.

Așadar, în scurta dar laborioasa lui viață, paralel cu activitatea politică desfășurată în organe și organizații ale Partidului Comunist Român, în funcțiile de onoare pe care le-a îndeplinit, Lucrețiu Pătrășcanu s-a remarcat permanent ca un gînditor social-politic profund, de o vastă erudiție, ca un publicist remarcabil și, o perioadă de timp, ca un profesor universitar desăvîrșit. Și dacă azi vorbim — și avem dreptul a o face — despre o istoriografie a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului clasei muncitoare de dinaintea celui de-al doilea război mondial, și dacă avem a remarca activitatea istoriografică a unora care — deși puțini la număr — au stăruit pe acest front în acei ani ai marilor și grelelor încercări, numele lui Lucrețiu Pătrășcanu să figureze și figurează printre cele dintîi, la loc de mare cinste.

Deși, prin formația sa intelectuală, nu a fost istoric, cu avantajul omului politic, al militantului pe frontul științelor sociale, al făuritorului de istorie, al omului de acțiune revoluționară, el s-a dovedit capabil nu numai să gîndească istoric ci să și scrie istorie. Și, după cum se știe, a scris mult.

Nu este, în același timp, mai puțin adevărat că, animat de anumite judecăți politice de moment și în fierbințeala unei epoci de mare încordare politică, în care soluționarea diverselor probleme ale revoluției nu suporta vreun fel de amînare, Lucrețiu Pătrășcanu a alunecat uneori — în planul creației sale — spre judecăți insuficient elaborate, căzînd chiar, sub imperiul tristului obicei al încercării de punere de acord a trecutului istoric cu prezentul.

Am auzit uneori exprimîndu-se părerea că n-ar fi deloc potrivit să ne referim la aceste insuficiențe, că a le dezvălui ar însemna de fapt să atacăm valabilitatea unui act de dreptate ce s-a făcut de către partid, în aprilie 1968, în legătură cu Lucrețiu Pătrășcanu.

Greșită părerea — trebuie să spunem — și foarte departe de ceea ce numim îndeobște reconsiderare istorică de pe pozițiile noastre revoluționare !

Oricîte vicii s-au înregistrat în acest plan — și nu ne putem ascunde regretul că, în cazul lui Lucrețiu Pătrășcanu, avem de observat asemenea lucruri în unele probleme majore precum cea națională, a unității statului, în aprecierea caracterului politicii externe românești interbelice, a relației fascism-antifascism —, la ansamblul operei sale, la sporul de informație și interpretare pe care l-a adus într-o gamă largă de probleme, alunecările din realitatea și obiectivitatea istorică au rămas și rămîn totuși periferice. Pentru că orice personalitate trebuie judecată în toată complexitatea valențelor sub care a aspirat sau a reușit să se impună !

Nu subliniem acest lucru spre a propune cumva a se șterge cu buretele tristele inconsecvențe sau greșeli avute aci în vedere ci pentru a insista asupra necesității de a judeca o operă apreciabilă la realele ei proporții și nu încorsetîndu-se aprecierile în funcție de unele scăderi observabile nu numai la scara operei sale ci a multor altor creatori ai genului, la el, poate — mai mult decît la alții — și din pricina poziției politice pe care a deținut-o și care nu i-a permis întotdeauna detașări.

Temele predilecte în gîndirea şi creaţia istorică ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu sînt : analiza rădăcinii proceselor revoluţionare profunde petrecute în societatea românească în secolul al XIX-lea (fireşte, în prim-planul analizei se aşază momentele 1821 şi 1848)[11], problemele fundamentale ale mişcării revoluţionare şi democratice, ale activităţii partidului politic al clasei muncitoare la început de veac al XX-lea[12], naşterea şi creşterea primejdiei fasciste; acţiunea largă a maselor pentru făurirea Frontului popular antifascist[13], evoluţia politică a României în preajma celui de-al doilea război mondial[14], confruntările ideologice din România interbelică[15], problemele dezvoltării economice interbelice şi postbelice a României[16] ş.a.m.d.

Fireşte, locul cel mai important în activitatea desfăşurată de Lucreţiu Pătrăşcanu, ca gînditor social-politic şi publicist în acest domeniu, îl ocupă lucrările sale cu caracter monografic. O trăsătură comună a acestor lucrări o constituie preocuparea asiduă a lui Lucreţiu Pătrăşcanu pentru cunoaşterea veridică a realităţilor social-economice, politice şi culturale ale României, pentru formularea unor concluzii cît mai fundamentate cu privire la tactica şi strategia partidului comunist, în vederea desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice şi cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare.

El era călăuzit de ideea valorificării critice a tradiţiilor gîndirii progresiste româneşti în scopul stabilirii soluţiilor practice cele mai adecvate specificului ţării noastre. „Pentru înţelegerea şi explicarea atît a fenomenelor sociale şi politice trecute, ca şi pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor — scria el — problema determinării liniilor evoluţiei lui este de cea mai mare însemnătate. Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se desprinde şi se încheagă, în acelaşi timp, din elementele şi materialul pe care îl oferă tocmai trecutul"[17].

Volumul *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)* a fost publicat pentru prima dată în 1945. Primele schiţe ale lucrării au fost făcute de Lucreţiu Pătrăşcanu în 1933. Arestarea şi condamnarea lui l-au împiedicat să-şi finalizeze încă atunci munca. Abia în 1937 a reuşit să publice în revista „Viaţa românească" un număr de opt studii care au şi constituit osatura monografiei pe care avea s-o publice în 1945. Această lucrare constituie un valoros studiu sociologic în care autorul schiţează dezvoltarea României pe făgaşul capitalismului de la revoluţie pînă în 1907. Este cu totul remarcabilă abordarea în această lucrare a cauzelor care au împiedicat pe parcursul mai multor decenii desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice în România.

Analiza istorică profundă caracterizează şi volumul *Sub trei dictaturi*, elaborat de Lucreţiu Pătrăşcanu în anii grei ai războiului, în condiţiile

[11] Vezi *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, Bucureşti, 1969.
[12] Vezi, în special : *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, Bucureşti, 1970 ; *Curente şi tendinţe în filozofia românească*, Edit. politică, Bucureşti, 1971.
[13] *Idem*.
[14] Vezi *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, Bucureşti, 1970.
[15] Vezi *Curente şi tendinţe în filozofia românească*, Edit. politică, Bucureşti, 1971.
[16] Vezi *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co. S.A.R., Bucureşti, 1944.
[17] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 7:

în care a fost permanent hărțuit de agenții siguranței, urmărit, arestat și internat în repetate rînduri în lagăr. Cartea a fost tipărită în 1944. În ea își găsesc reflectarea dintr-un unghi realist factorii social-economici și politici care au determinat instaurarea dictaturii în cele trei forme cunoscute — regală, legionară și militaro-fascistă. Dezvăluind în profunzime fascismul și expresia lui cea mai abjectă cunoscută în țara noastră — legionarismul, autorul relevă caracterul retrograd pe care îl sortea fascismul țării și poporului român.

În anii 1942—1943, ani în care s-a aflat cu domiciliul forțat la Poiana Țapului, Lucrețiu Pătrășcanu a elaborat o altă lucrare fundamentală a sa — *Problemele de bază ale României* — care a văzut lumina tiparului în 1944. Într-o manieră concretă și explicită, el a înfățișat în această lucrare evoluția economică a României din ultimul secol, oprindu-se cu analiza la momentul eliberării patriei de sub jugul fascist.

Poate cea mai profundă dintre lucrările sale este cea care analizează *Curente și tendințe în filozofia românească*, o carte care, deși s-ar părea că este de filozofie pură, abordează direct și o problematică istorică de un real interes. Se află aci, în fond, dezbătută pe multiple fațete starea de lucruri din România interbelică, cu încordările cunoscute, cu stările conflictuale produse, cu zbuciumul social și politic aparținător evoluției procesului revoluționar neîntrerupt, față-n față cu primejdiile cunoscute reprezentate de fascism și pregătirile de război efectuate pe continentul european.

Excepțională este contribuția științifică a lui Lucrețiu Pătrășcanu în această lucrare tipărită în 1946. Aci el supune unei analize critice principiale curente și tendințe filozofice românești din ultimul secol, relevînd încadrarea lor în gîndirea filozofică contemporană. Combătînd necruțător „trăirismul”, „gîndirismul” și alte curente filozofice autohtone, stigmatizînd conținutul lor metafizic și mistico-religios, Lucrețiu Pătrășcanu a înfățișat detaliat influența nefastă pe care au avut-o acestea pe plan politic prin încurajarea ascensiunii fascismului spre putere.

Avînd la bază o minuțioasă documentare și o interpretare consecvent materialist-istorică, aceste lucrări ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, cum, dealtfel, întreaga lui operă, duc mai departe, pe o treaptă mai înaltă, analiza realităților social-economice și politice ale societății românești analiză începută, încă din secolul trecut, de conducătorii mișcării socialiste din România. Din acest punct de vedere, scrierile sale marchează o etapă superioară prin studierea și interpretarea sociologică multilaterală a fenomenelor, prin elaborarea unor judecăți de valoare, a unor concluzii de sinteză cu privire la unele momente cruciale din istoria clasei muncitoare și a poporului român. Aceste lucrări sînt, totodată, caracterizate printr-un ascuțit spirit critic, pătrunse de combativitate revoluționară față de teoriile retrograde susținute de ideologii claselor exploatatoare din România, ca și față de orice încercare de denaturare a teoriei socialismului științific.

Departe de a ne propune să reținem în cele ce urmează — fie și într-o manieră generală — întreaga bogăție de idei a operei aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu, socotim firesc ca în paginile „Revistei de

istorie" să ne referim doar la cîteva probleme care, sub raport teoretic, s-au înscris în epocă drept contribuții remarcabile ale neuitatului gînditor la dezvoltarea științelor social-politice în țara noastră.

Veacul de frămîntări sociale pe care-l supune unei minuțioase analize Lucrețiu Pătrășcanu îi oferă posibilitatea reală nu numai de a reliefa componentele procesului revoluționar înnoitor — ce avea atunci loc, dar și de a da ipoteze de lucru pentru impulsionarea cercetării în domenii deosebit de importante privind istoria poporului român și a clasei muncitoare. El a supus mișcările revoluționare care au avut loc în decursul unui secol pe teritoriul patriei noastre unei analize temeinice și a dat o ripostă concludentă ideologilor claselor exploatatoare, care treceau cu vederea aportul și rolul maselor populare și al reprezentanților lor la dezvoltarea societății românești. Lucrețiu Pătrășcanu a demonstrat cu consecvență ideea că numai ridicarea hotărîtă la luptă a celor exploatați și asupriți în momentele de cotitură ale istoriei a asigurat progresul social.

Analiza acestui veac de frămîntări sociale i-a permis lui Lucrețiu Pătrășcanu să exemplifice cu fapte și date din istoria poporului nostru viabilitatea generală a o seamă de principii fundamentale ale socialismului științific — caracterul obiectiv al dezvoltării, raportul dintre obiectiv și subiectiv în desfășurarea istorică, corelația dintre factorii interni și externi, rolul maselor ca făuritoare ale istoriei, raportul dintre mase, clase și personalități istorice, îmbinarea socialului cu naționalul în dezvoltarea revoluției etc., pe care le-a aprofundat și evidențiat, în mod deosebit, în contrast cu teoriile idealiste.

Lucrețiu Pătrășcanu demonstrează că toate marile evenimente din această frămîntată perioadă a istoriei poporului nostru își aveau cauza obiectivă în schimbările survenite în baza economică și socială a societății românești, iar rolul determinant în aceste transformări structurale l-au avut factorii interni. „Importanța și rolul jucat de capitalismul apusean asupra așezărilor și evoluției poporului român au fost, fără îndoială, însemnate. Cu toate acestea, pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor sociale care s-au desfășurat în secolul trecut în Principate — sublinia L. Pătrășcanu — este necesar, în primul rînd, să fie puse în lumină forțele interne — economice și sociale — care ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani. Numai îmbrățișînd acest punct de vedere, este posibilă deslușirea adevăratelor cauze ale mișcărilor sociale și revoluționare din tot acest timp" [18]. El ajungea la concluzia că marile momente istorice — revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția română de la 1848, Unirea Principatelor, răscoalele țărănești din 1888 și 1907 — nu au fost manifestări izolate, nici fenomene disparate sau simple izbucniri spontane, datorate unor circumstanțe vremelnice, ci a existat între ele o legătură legică, organică. Cu o argumentare remarcabilă prin forța ei logică, autorul subliniază că marile zguduiri și lupte sociale care au avut loc în România timp de un secol reflectau în mod nemijlocit diferitele stadii ale unui fenomen mult mai

---

[18] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969, p. 19.

adînc, pe care societatea românească l-a cunoscut în tot acest răstimp, și anume transformarea intervenită în structura economică o dată cu apariția și dezvoltarea noilor relații de producție, capitaliste. Normala și organica desfășurare în viața poporului român a acestui proces economic — releva L. Pătrășcanu — a determinat continuitatea tuturor fenomenelor sociale în ultimul secol.

Concomitent cu analiza evoluției noului mod de producție capitalist, L. Pătrășcanu sesizează și apariția puțin conturată, dar evidentă totuși, a celor două clase ale noii societăți moderne, a burgheziei și proletariatului, constatînd că, și din acest punct de vedere, dezvoltarea Principatelor române se încadrează în evoluția generală a economiei din celelalte țări europene.

Procesul incipient de formare a proletariatului român și primii germeni ai mișcării muncitorești, după cum observă L. Pătrășcanu, se manifestă încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Dar caracterul restrîns al industriei manufacturiere, limitele pieței de desfacere, datorită condițiilor generale existente atunci în Principate, tempoul lent al întregii vieți economice, toate acestea, conchidea el, au împiedicat formarea unui proletariat puternic în adevăratul sens al cuvîntului.

Pornind de la aceste considerente, spre deosebire de o seamă de alți istorici și economiști, Lucrețiu Pătrășcanu consideră anul 1821 ca fiind începutul revoluției burghezo-democratice în România, începutul istoriei moderne a țării.

Clarificări importante a adus Lucrețiu Pătrășcanu în problema formării și dezvoltării conștiinței naționale la români. Subliniind că fenomenul în sine al conștiinței naționale nu poate fi izolat de cadrul economic, social și politic în care apare, ci, dimpotrivă, există o strînsă legătură între evoluția stărilor și claselor din Principate și primele manifestări naționale și culturale care au avut loc, el menționa că conștiința națională apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății, o dată cu apariția burgheziei, cu lupta ei revoluționară împotriva vechiului regim. El recurgea la analogia procesului de la noi cu cel petrecut la alte națiuni (statele italiene, aflate în stăpînire străină, țările cuprinse în monarhia austro-ungară, unele țări balcanice): „Cauze și împrejurări identice au produs — au trebuit să producă — efecte asemănătoare. Pretutindeni aici, burgheziile naționale apar (ca) clase deja formate sau în formație și au de luptat nu numai pe tărîm economic și social, ci și pe tărîm național. De aceea, lupta revoluționară a burgheziei, în toate aceste țări, a luat un caracter național"[19].

Iată deci cum, pentru prima dată, clar, temeinic, au fost analizate de către un om de știință comunist, atît cauzele apariției conștiinței naționale cît și raportul dintre social și național în contextul realităților românești. Pornind de la aceste constatări, Lucrețiu Pătrășcanu remarca rolul însemnat pe care l-au jucat strădulnțele naționale și culturale ale acelora care au pregătit revoluția română de la 1848.

L. Pătrășcanu a apreciat pe bună dreptate perioada care a urmat revoluției de la 1821 și pînă la revoluția de la 1848 ca fiind „epoca deșteptării naționale în Principatele române"[20]. El releva că tocmai această

[19] *Ibidem*, p. 132.
[20] *Ibidem*.

epocă, „care a pregătit conţinutul social şi politic al revoluţiei paşoptiste", stă mărturie că revoluţia de la 1848 „nu a fost o izbucnire spontană sau un simplu act reflect al răsturnărilor din apusul şi centrul Europei, după cum n-a fost nici o banală imitaţie, artificial importată de pe malurile Senei pe cele ale Dîmboviţei, ci dimpotrivă că ea şi-a avut cauzele în structura societăţii româneşti din acea vreme . . ." [21].

Aprecieri deosebit de pătrunzătoare se întîlnesc în opera lui Lucreţiu Pătrăşcanu privind cauzele reale, social-economice care au constituit premise ale procesului de unire a Moldovei şi Ţării Româneşti, ale punerii bazelor statului naţional român modern. „Deci cadrul economic în mijlocul căruia se mişcă viaţa lăuntrică a Principatelor la mijlocul secolului al XIX-lea, necesităţile politice născute după pacea de la Adrianopol în dezvoltarea circulaţiei mărfurilor, alături de tendinţa închegării unei pieţe interne, cît mai întinse, pentru primele începuturi industriale — arată resorturile reale care au dat naştere, au cultivat şi au dus la izbîndă ideea unirii" [22].

Cercetător atent al istoriei poporului român, Lucreţiu Pătrăşcanu sesizează că, după Unirea Principatelor, problema ţărănească a trecut pe primul plan. El relevă faptul că conflictele ideologice, curentele de idei, ciocnirile politice „au pornit toate — indiferent de domeniul în care se manifestau — de la felul în care se înţelegea soluţionarea relaţiilor dintre proprietarii mari şi iobăgime" [23].

Analiza cauzelor obiective ale numeroaselor răscoale ţărăneşti declanşate într-o perioadă de dezvoltare ascendentă a capitalismului în România, cînd, în general, se înregistra un sensibil progres social şi erau în curs de aplicare o serie de reforme, constituie conţinutul mai multor lucrări ale lui L. Pătrăşcanu. El s-a referit în mod special la răscoalele ţărăneşti din 1888, care au izbucnit în plină „epocă de aur" a dezvoltării capitaliste a ţării, şi mai ales la marile răscoale din 1907, care, prin caracterul lor adînc, au întrecut în importanţă pe toate celelalte anterioare.

Mai ales în lucrarea *Un veac de frămîntări sociale*, pe lîngă analiza desfăşurării răscoalelor de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, întîlnim prezentată legătura strînsă dintre luptele muncitorimii şi cele ale ţărănimii, care a existat „nu în formele lor organizatorice, ci prin fondul social şi prin obiectivele lor politice comune, ceea ce le dă unitatea şi le încadrează sub unul şi acelaşi aspect în evoluţia României moderne" [24]. În acelaşi timp, cele două mişcări sociale — de la oraş şi sat — s-au influenţat, evidenţiindu-se un paralelism care — arată L. Pătrăşcanu — a inclus ideea progresivităţii.

Lucreţiu Pătrăşcanu a subliniat adeseori locul şi rolul istoric al maselor muncitoare, mai ales al clasei muncitoare, încă de la jumătatea veacului trecut, în vederea transformărilor radicale pentru asigurarea progresului social şi a bunăstării poporului român. Încrezător în capacităţile revoluţionare ale maselor muncitoare din România, Lucreţiu Pătrăşcanu îşi încheie lucrarea *Un veac de frămîntări sociale* cu mult optimism,

---

[21] *Ibidem*, p. 110.
[22] *Ibidem*, p. 222.
[23] *Ibidem*, p. 233.
[24] *Ibidem*, p. 307.

afirmînd : „Ne putem deci îndrepta privirile spre viitor cu deplină încredere" [25].

În ansamblul istoriografiei şi sociologiei din ţara noastră, prin surprinderea în profunzime a unor trăsături caracteristice proceselor social-economice şi politice ale evoluţiei societăţii româneşti din secolul al XIX-lea şi din primii ani ai secolului al XX-lea, Lucreţiu Pătrăşcanu a adus contribuţii remarcabile. Toate acestea constituie un izvor fecund şi util atît pentru cercetătorul de specialitate, cît şi pentru oricine este doritor să cunoască sub aspectele sale multilaterale trecutul de luptă revoluţionară al maselor populare din ţara noastră, trecut de care sînt legate prezentul României socialiste, lupta comuniştilor pentru viitorul tot mai luminos al patriei, al poporului.

Contribuţii remarcabile a adus de asemenea Lucreţiu Pătrăşcanu la cercetarea problemei agrare — problemă fundamentală a etapei desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice şi a trecerii la revoluţia şi construcţia societăţii socialiste. El a făcut acest lucru în mai multe din lucrările sale şi, în mod special, în teza de doctorat intitulată *Reforma agrară în România Mare şi urmările ei.*

Studiind în modalităţi foarte cuprinzătoare situaţia României după încheierea procesului de desăvîrşire a statului naţional unitar, Lucreţiu Pătrăşcanu considera că problema economică centrală care se cerea neîntîrziat rezolvată era problema agrară. Din studiul întreprins el a detaşat mai întîi de toate concluzia privitoare la dreptul de veacuri al locuitorilor satelor asupra pămîntului care le-a fost răpit prin samavolnicii, înşelăciune şi aservire economică.

Interesante preocupări întîlnim în întreaga sa operă privind căile de aservire a ţărănimii şi, faţă în faţă cu aceasta, ne sînt înfăţişate frecventele mişcări ţărăneşti ce au străbătut ca un fir roşu istoria ţării veacuri la rînd şi cu deosebire începînd cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea pe care Lucreţiu Pătrăşcanu o şi are în prim plan în atenţie. El dealtfel şi apreciază ca pozitiv faptul că tocmai în anii în care s-a plămădit organismul social şi politic al României moderne chestiunea agrară s-a situat la loc de frunte.

Pentru L. Pătrăşcanu, reforma agrară din 1864 a fost limitată, determinată în acest sens de înseşi interesele de clasă ale celor ce au legiferat-o, a fost parţială şi nu a putut duce la înlăturarea completă a relaţiilor feudale. Din asemenea constatări pornesc şi explicaţiile pe care gînditorul comunist le socotea potrivite în legătură cu afirmarea în variate forme în deceniile ce au urmat a potenţialului revoluţionar al ţărănimii.

O atenţie importantă a acordat Lucreţiu Pătrăşcanu încercărilor de rezolvare a problemei agrare prin prevederile reformei din 1918—1921 [26], despre care spunea că n-au fost măsuri revoluţionare, înfăptuite pe căi revoluţionare.

---

[25] *Ibidem*, p. 341.

[26] Vezi, în acest sens, teza sa de doctorat pe care a susţinut-o la facultatea de filologie a Universităţii din Leipzig sub titlul *Reforma agrară în România Mare şi urmările ei* (Teza a fost publicată integral în Lucreţiu Pătrăşcanu : *Studii economice şi social-politice (1925—1945)*, Edit. politică, Bucureşti, 1978, p. 9—130).

În mai multe scrieri ale sale, consecințele acestei reforme își capătă contur prin înfățișarea luptelor necurmateale țărănimii — în întreaga etapă interbelică — pentru rezolvarea reală a problemei agrare.

A revenit partidului comunist — în anii luminoși ai socialismului — misiunea de a rezolva această problemă pe coordonatele contemporaneității. În calitate de component al primelor guverne ale puterii populare, Lucrețiu Pătrășcanu a militat activ pentru realizarea unei reforme agrare democratice, o „necesitate socială și națională" — cum o denumea el. Cînd această reformă a devenit fapt împlinit — operă a maselor largi conduse de partidul comunist —, va rămîne lui Lucrețiu Pătrășcanu să constate caracterul ei revoluționar în următoarele cuvinte : „Marea proprietate a fost definitiv lichidată pentru că, de astă dată, reforma agrară n-a mai fost o formulă de compromis burghezo-moșieresc, ci ea a fost impusă atît marii proprietăți, cît și vîrfurilor burgheziei din România".

Cu gîndul la viitor și credința fermă că doar socialismul va putea rezolva deplin problema agrară, Lucrețiu Pătrășcanu afirma că „numai societatea socialistă poate chezășui lichidarea mizeriei omenești, ridicarea nivelului social și material al maselor, emanciparea individului, condițiile creării unei vieți libere, producătoare de valori".

Era unul din marile vise ale aceluia care atît de mult a dorit deplin rezolvată problema agrară în folosul celor mulți, un vis ce a devenit realitate sub soarele socialismului victorios, fără ca Lucrețiu Pătrășcanu s-o mai poată vedea cu proprii ochi.

*

Concluzii extrem de valoroase — de factură teoretică și practic-politică — a desprins Lucrețiu Pătrășcanu din abordarea problematicii legate de geneza și evoluția mișcării fasciste din România.

Acordînd un spațiu extins în scrierile sale analizării sub raport ideologic a mișcării fasciste din România, tocmai pentru a putea surprinde mai profund cauzele apariției și semnificației acestei mișcări, Lucrețiu Pătrășcanu a cercetat cu principialitate științifică desăvîrșită „creația" diferiților ideologi ai fascismului în România. A început cu Nae Ionescu, pentru că acesta — arăta L. Pătrășcanu — „a făcut școală, a lăsat în urma lui învățăcei care sînt ferventi apărători ai zestrei lui spirituale" [27]. Caracterizîndu-l drept „metafizician și mistic", L. Pătrășcanu dezvăluia modul în care Nae Ionescu a venit, prin filozofia sa, în întîmpinarea activității desfășurate de legionari. Firesc, ortodoxismul autorului burghez este situat pe primul plan între serviciile pe care acesta le-a adus mișcării legionare. „Care este aportul lui Nae Ionescu în filozofia românească ?" — se întreabă L. Pătrășcanu. „Diletantism, poză și frică în fața gîndirii consecvente și realizatoare, cultivarea unui misticism comod și maleabil ce nu cere nici un fel de efort intelectual pentru a sprijini anumite premise sau încheieri, apelul la mirajul necunoscutului și jonglări cu necunoscutul necontrolabil și nedovedibil, folosirea ortodoxismului și a frazei religioase de cea mai curentă circulație tocmai într-o epocă de dezertare morală

---

[27] Lucrețiu Pătrășcanu, *Curente și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971, p. 112.

și intelectuală a societății românești, ceea ce ușura răspîndirea prejudecăților religioase ca o adevărată molimă, lipsa de probitate intelectuală — acesta este aportul lui Nae Ionescu în cultura și filozofia noastră" [28].

Cu deosebită vigoare a fost demascată de Lucrețiu Pătrășcanu și creația filozofică a lui Emil Cioran, unul dintre slujitorii de frunte ai trăirismului legionar. „Obsesia morții stăpînește de la un capăt la altul întreaga producție scriitoricească a lui Emil Cioran" [29] — notează el.

Lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu oferă aprecieri privind activitatea „teoretică" a tuturor acelora, care, într-un fel sau altul, au alimentat, de pe platforma filozofică, ideologică, publicistică, legionarismul și toate celelalte nuanțe de fascism existente în perioada interbelică în România. La capătul analizei întreprinse, autorul afirmă, cu deplină dreptate, că întreaga paletă de mijloace și idei din planul filozofic au fost adoptate de către legionari din literatura existențialistă curentă, pe care au încercat s-o înfățișeze nu numai ca specific românească, dar și ca specific legionară. „Că tocmai existențialismul a fost îmbrățișat de legionarism, lucrul nu poate surprinde. S-a văzut doar la ce a trebuit să servească elogiul morții, necesitatea suferinței și toată frazeologia de aceeași factură, care a constituit temeiul ideologic pentru o activitate ilustrată de un lung șir de asasinate, individuale și în masă" [30].

Punîndu-și întrebarea dacă există o doctrină legionară, L. Pătrășcanu ajunge la concluzia că nu se poate vorbi nici despre o ideologie, nici despre o doctrină. „Este clar că lipsa unei doctrine legionare nu-i întîmplătoare. Ca toate mișcările în care demagogia și promisiunea joacă un rol propagandistic precumpănitor, gardismul s-a ferit de fixări doctrinare și programatice. Au avut preferințe cuvintele de ordin general („omul și pogonul", „înnobilarea muncii") sau chiar fraze lipsite de conținut precis, dar impresionante prin sonoritatea lor („să faci căpitane o țară ca soarele de pe cer")" [31].

Într-adevăr, este bine cunoscut faptul că legionarii au recurs frecvent, pentru „rezolvarea" problemelor lor, și la alte lozinci grandilocvente — „veac nou legionar", „sfînta tinerețe legionară", „moartea — cea mai sfîntă nuntă dintre nunți" — sau la împrumuturi din textele religioase — „ecumenicitate națională", „învierea neamului" —, noțiuni de neluat în seamă în arena politică unde, de regulă, nu se validează istoric decît soluțiile care corespund realității.

În prezentarea mișcării legionare în culorile ei caracteristice, în conformitate cu ceea ce ea singură și-a încrustat în filele unei istorii de tristă amintire, Lucrețiu Pătrășcanu aducea elemente precise. El amintea, de pildă, cum „unul dintre publiciștii de extremă dreaptă, N. Roșu, s-a grăbit să și „dovedească" inutilitatea unei ideologii pentru toate mișcările care afirmă „un crez naționalist" [32]. La fel, „teoreticianul « en titre » al mișcării legionare a formulat și mai plastic aceste afirmații". Nae Ionescu —

[28] *Ibidem*, p. 117.
[29] *Ibidem*, p. 142.
[30] *Ibidem*, p. 144.
[31] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co. S.A.R., București, 1944, p. 240.
[32] *Ibidem*, p. 241.

căci despre el este vorba — socotea normal faptul că legionarii „nu au program și nici ideologie", căci „ideologia este o chestiune scornită de liberali și de democrați" [33].

Cu mare putere de surprindere și caracterizare, Lucrețiu Pătrășcanu a stigmatizat practicile fasciștilor autohtoni, cu deosebire ale legionarilor, care au început cu „tendința reducerii întregului nostru corp social la fondul de primitivism, de incultură, de prejudecăți și superstiții", proprii celor care s-au lăsat atrași în mascarada Maglavitului. În 1935, „Maglavitul devenise exemplul încurajator pentru conducătorii legionari" [34] — precizează Lucrețiu Pătrășcanu.

Un alt factor caracteristic legionarismului a fost socotit de L. Pătrășcanu „încorporarea creștinismului ortodox doctrinei politice a mișcării" [35]. Pe drept cuvînt se poate spune că gardismului i-au fost specifice încorporarea și subordonarea ortodoxismului scopurilor politice pe care le urmărea. Ajunși aici, trebuie să relevăm faptul că în sprijinul gardismului au venit o serie de „ideologi" fideli mișcării, dar și o serie de oameni de cultură a căror concepție filozofică, pe undeva șubredă prin concesiile făcute iraționalismului, i-a făcut să alunece cînd pe o pantă, cînd pe alta și să ajungă de cele mai multe ori la ortodoxism.

În lucrările sale, Lucrețiu Pătrășcanu a atras atenția asupra faptului că „în publicistica românească, și în parte chiar în cea străină, nu o singură dată s-a afirmat că organizațiile extremei drepte din România nu erau altceva decît simple imitații ale formațiilor similare din centrul Europei", că „mișcarea fascistă italiană și cea național-socialistă ar fi fost modele copiate pînă în servilă imitație". Afirmația — precizează L. Pătrășcanu — cuprinde „o parte de adevăr. Dar numai o parte". Ceea ce trebuie subliniat și scos în evidență este tocmai faptul că dacă cele două grupări au reușit să cîștige aderenți, în unele perioade chiar destul de mulți, „acest lucru nu se datora elementelor formale, împrumutate de aiurea, ci adaptării la mediul autohton" [36].

Perseverînd pe coordonatele surprinderii trăsăturilor specifice fascismului din România, Lucrețiu Pătrășcanu realizează o amplă discuție în jurul modului în care „Garda de fier anexează ortodoxismul, prejudecățile și superstițiile țărănimii". În legătură cu aceasta se argumentează pe larg felul în care fascismul în România a „încorporat religia creștină ortodoxă agitației politice. Nu numai ca fond, dar și ca formă" [37]. Totul începea și se termina cu slujbe religioase. Cu aceasta a fost cîștigată de partea mișcării legionare în primul rînd o bună parte a clerului.

Lucrețiu Pătrășcanu aprecia că împletirea propagandei politice cu exploatarea misticismului păturilor înapoiate ale populației, îndeosebi al țărănimii, subordonarea religiei unor scopuri politice și încadrarea ei în programul Gărzii de fier au constituit unul dintre evenimentele caracteristice și specifice ale mișcării fasciste din România.

---

[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem*, p. 242.
[35] *Ibidem.*
[36] Lucrețiu Pătrășcanu : *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1976, p. 46.
[37] *Ibidem*, p. 51—52.

Procedeele întrebuințate de Garda de fier în propaganda ei, adaugă Laurențiu Pătrășcanu, nu dovedeau vreo inconsecvență față de „ideologia" mișcării. „Dimpotrivă, această propagandă se integra complet propriei sale „ideologii" atunci cînd apela la instinctele primare și la fondul de primitivitate" al omului de rînd, „rodul atîtor veacuri de întuneric, de crîncenă apăsare și sîngeroasă exploatare" [38].

Se știe că una din afirmațiile des repetate de literatura legionară era necesitatea „păstrării nealterate a sufletului poporului român". Aceasta înseamnă că poporul român trebuia să rămînă rătăcitor prin aceleași tenebre ale neputinței, ale analfabetismului și mizeriei, căci numai astfel „putea fi el însuși" și, firește, numai astfel legionarismul își putea găsi un climat propice. Între idealul conducătorilor gardiști în ce privește situația poporului român și sumbra realitate în care acesta trăia, exista o perfectă identitate. La fel între mijloacele de propagandă întrebuințate și fondul însuși al gîndirii legionare. Propaganda și „ideologia" se suprapuneau deci perfect. Aceasta, remarca L. Pătrășcanu, a constituit o a doua trăsătură specifică a mișcării fasciste din România [39].

Pentru atragerea de adepți din rîndul păturilor orășenești, gardismul a recurs și la alte mijloace decît cele utilizate la sate, unde misticismul era de cele mai multe ori suficient. Un anume „cult al morții" și al reînvierii prin moarte a fost conceput și propagat cu o insistență diabolică. „Legionarul iubește moartea căci sîngele lui va servi pentru plămădirea cimentului României legionare" — se putea citi în *Cărticica șefului de cuib*. „Cine renunță la mormînt, renunță la înviere" — stătea scris în broșura *Pentru legionari*. „Moartea, numai moartea legionară ne este cea mai scumpă nuntă dintre nunți" — susținea un cîntec legionar. „Moartea — scria un publicist gardist — este singurul mijloc de a mai înnobila biata turpitudine omenească" [40].

Într-una din lucrările sale, pornind de la asemenea concepte ale mișcării legionare, Lucrețiu Pătrășcanu sublinia cu adîncă semnificație : „Am putea înmulți citatele după dorință. Dar n-ar folosi prea mult. Ar fi o simplă repetare a acelorași teme : moarte-disperare, disperare-moarte . . ." [41].

În mod firesc, de la aceste teze „încurajatoare" nu a mai rămas decît un pas pînă la alcătuirea echipelor morții. Obiectivul lor — asasinarea adversarilor politici, fără excepție, chiar din propriile rînduri. Stelescu a fost doar unul dintre exemplele ce se pot da. Aspectul mistic-cultural al „ideologiei" gardiste a reprezentat, prin urmare, cea de-a treia caracteristică a mișcării [42].

Cea de-a patra trăsătură a fascismului la noi — după aprecierea lui Lucrețiu Pătrășcanu — nu a fost specific românească. Dar conținutul pe care l-a îmbrăcat i-a conferit o notă de originalitate ce se cere subliniată. De niște caracteristici imperialiste ale politicii românești nu se putea vorbi ; însuși Pătrășcanu a afirmat în unele din scrierile sale motivele

---

[38] *Ibidem.*, p. 54.
[39] *Idem.*, p. 55.
[40] *Ibidem*, p. 56.
[41] *Ibidem*, p. 57.
[42] *Ibidem.*

pentru care teoria unui imperialism românesc — în adevăratul sens al cuvîntului — nu sta în picioare. Împrumutînd teze din arsenalul ideologic al fascismului din alte țări, și în primul rînd din Germania hitleristă, Garda de fier s-a asociat Berlinului, străduindu-se să atribuie „propagandei antisovietice un caracter de „necesitate" națională"[43]. Prin aceasta s-a dat de fapt consistență unei anume trăsături imperialiste a politicii românești ceea ce constituie — potrivit părerii lui L. Pătrășcanu — o a patra caracteristică a mișcării fasciste din România.

În scrierile lui Lucrețiu Pătrășcanu se face o vehementă înfierare actelor nesăbuite de pactizare cu fasciștii ale diferiților lideri ai partidelor burgheze, de încurajare a propagandei trădătoare a acestora. Extrem de ascuțită este în acest sens critica făcută liderului P.N.Ț., Iuliu Maniu, care, în preajma alegerilor parlamentare din decembrie 1937, a intrat, cum se știe, în cîrdășie cu Garda de fier, prin semnarea pactului de „neagresiune". O cîrdășie, după cum observă L. Pătrășcanu, „cu cel mai consecvent și primejdios adversar al democrației, cu agentura hitlerismului german în România". Prin aceasta, „tot trecutul de crime și asasinate al lui Codreanu, precum și al întregii mișcări se găsi deodată absolvit de orice oprobiu. În special în sînul țărănimii, prestigiul Gărzii cunoscu o rapidă creștere, conducerea legionară folosind, la maximum, situația atît de favorabilă pe care miopia și reacționarismul d-lui Iuliu Maniu i-o creaseră"[44].

Evoluția grupărilor fasciste în perioada de după alegerile parlamentare din decembrie 1937 este îndeaproape urmărită de Lucrețiu Pătrășcanu. El pornește de la constatarea că, în acea perioadă, Carol al II-lea s-a ferit de-a face loc spre putere gardismului, preferîndu-i pentru numai 44 de zile pe gogo-cuziști, cu toate că obținuseră în alegeri mult mai puține voturi și mandate decît Garda de fier.

Un loc aparte în lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu revine analizei cuprinzătoare a cauzelor în virtutea cărora, în viața politică interbelică a țării, au fost posibile loviturile date regimului parlamentar pe ruinele căruia s-a instaurat, la 10 februarie 1938, dictatura regală, iar doi ani mai tîrziu, la 6 septembrie 1940, o dictatură de tip fascist. Din această analiză reținem cu mare interes, părerea exprimată în lucrarea *Sub trei dictaturi* potrivită căreia „dacă dictatura regală s-a putut înfăptui în România pe ruinele mișcării democratice, iar dacă mai tîrziu am avut o dictatură legionară, aceasta s-a datorat în cea mai largă măsură gravelor greșeli, rezultate ale reacționarismului, lipsei de înțelegere politică și miopiei celor care, în acele timpuri și împrejurări, se găseau în fruntea Partidului național-țărănist și, în primul rînd, d-lui Iuliu Maniu"[45].

Răspunderea acestor factori în fața istoriei este cu atît mai mare cu cît au respins timp îndelungat propunerile venite din partea partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice pe linia făuririi unui front comun al tuturor forțelor dispuse a se opune ofensivei fascismului spre putere. Toate aceste propuneri, remarcă L. Pătrășcanu, „n-au

---

[43] *Ibidem*, p. 59.
[44] *Ibidem*, p. 105—106.
[45] *Ibidem*, p. 107.

găsit decît urechi închise și minți neînțelegătoare, izbindu-se de retrogradismul celor care vorbeau în numele democrației românești"[46].

O problemă care l-a preocupat în măsură deosebită pe Lucrețiu Pătrășcanu a fost cercetarea condițiilor de instaurare a dictaturii legionare în România și a felului în care această nouă formă de guvernare și-a exercitat „mandatul". El analizează condițiile care au determinat manifestarea în formele extreme, nedisimulate, a terorismului și sadismului legionar. Cum se știe, conducerea legionară a absolvit total cadrele mișcării de orice răspundere pentru întreaga activitate asasină desfășurată. Aici trebuie găsite explicațiile, originile chestiunii puse în discuție. „Crima, cînd nu era comandată de sus, era tolerată, de cele mai multe ori, în mod expres. Siguri de imunitate, convinși că regimul este înscăunat pentru vecie, întreg acel contingent de declasați, de mici burghezi înrăiți în mizerie și umilință, toată acea epavă omenească — plină de gînduri și porniri răzbunătoare —, din care legiunea și-a recrutat cu predilecție poliția și aparatul ei represiv, a putut da frîu liber instinctelor care stăpîneau întreaga ființă morală, mînată de toate antecedentele vieții ei personale, coruptă de propaganda asasină legionară ..."[47].

Lucrețiu Pătrășcanu tratează pe larg situația creată în țară după înăbușirea rebeliunii legionare din ianuarie 1941. „O dată cu înăbușirea revoltei — afirmă el — , guvernarea gardistă a fost definitiv lichidată. O dată cu ea a fost lichidată și mișcarea legionară ca organizație legală, fiind împinsă în clandestinism. Existența și reapariția Gărzii pe scena vieții politice românești nu depind însă de forțele ei proprii, de cadrele pe care le-a salvat sau pe care și le va putea reface, ci de soarta pe care o va avea războiul. Dacă Germania hitleristă ar ieși victorioasă, nu este exclusă o a doua ediție a guvernării legionare în România. Dacă... Posibilul apare însă puțin probabil în cazul de față"[48] — observa Lucrețiu Pătrășcanu, cu cunoscutul său simț al realității, atunci, în anul 1941, cu mult înainte ca omenirea progresistă să-și fi rostit verdictul asupra soartei celui de-al doilea război mondial și, o dată cu acesta, să fi condamnat definitiv fascismul și ororile comise de el pretutindeni, ca și la noi, în România, atît cît a putut s-o facă.

Lucrețiu Pătrășcanu, luînd în considerare raportul dintre forțele antifasciste, democratice și patriotice, pe de o parte, și mișcarea fascistă, pe de altă parte, constata că forța cea mai consecventă care s-a ridicat neîntrerupt în apărarea așezămintelor democratice, a independenței și suveranității țării a fost Partidul Comunist Român. Este meritul acestui partid de a-și fi dat seama de la început că el are „de apărat libertățile și de înfrînt dușmanul principal al maselor populare : gardismul și cuzismul".

În această perspectivă, apare clar că lupta eroică dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste, sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste.

---

[46] *Ibidem*, p. 107—108.
[47] *Ibidem*, p. 238.
[48] *Ibidem*, p. 274.

Chiar dacă, datorită măsurilor extreme, adoptate ca urmare a unei politici nefericite pentru țară, fascismul a ajuns la putere la finele anului 1940, susținătorii săi fanatici, făcînd uz de întregul arsenal al măsurilor teroriste, iar Germania hitleristă amestecîndu-se brutal în treburile interne ale țării noastre, nimeni și nimic nu a putut înăbuși dezvoltarea ideilor nobile, antifasciste, patriotice, pe care P.C.R., organizațiile de masă influențate de el le sădiseră în rîndurile tuturor acelora care, membri activi sau simpli simpatizanți, se încadraseră pînă atunci în mișcarea antifascistă și participaseră la acțiunile inițiate de acesta.

Numai pornind de aici se poate înțelege pentru ce anume izvoarele succeselor deosebite repurtate de poporul român, sub conducerea încercată a partidului comunist, după 6 septembrie 1940, în perioada grea a luptei împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, pentru scoaterea țării din acest război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, izvoarele victoriei insurecției din august 1944 și ale succeselor dobîndite ulterior, în opera de instaurare și consolidare a puterii populare, trebuie căutate în opoziția înaintată a mișcării democratice, antifasciste din întreaga perioadă interbelică, în activitatea susținută desfășurată de P.C.R. în anii grei ai ilegalității pentru strîngerea legăturii sale cu masele, în vederea mobilizării acestora în lupta eroică și grea pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva fascismului, pentru apărarea integrității teritoriale a țării, a independenței și suveranității naționale.

Lucrețiu Pătrășcanu nu a mai putut cuprinde în lucrările sale decît tangențial considerațiile privitoare la această perioadă pregătitoare a insurecției din august 1944. Cum se știe, în timpul dictaturii militare-fasciste — atunci cînd de fapt a scris și a definitivat lucrările sale de bază — s-a aflat vreme îndelungată sub supravegherea autorităților antonesciene, un timp chiar cu domiciliul forțat la Poiana Țapului. Spre sfîrșitul amintitei perioade și în apropierea memorabilului august 1944, Lucrețiu Pătrășcanu a îndeplinit — în numele și din însărcinarea conducerii P.C.R. — nenumărate misiuni, care s-au înscris pe linia pregătirii condițiilor politice și organizatorice necesare în vederea declanșării insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste.

O dată cu victoria insurecției, antrenat efectiv în organele de conducere guvernamentale și de partid, Lucrețiu Pătrășcanu nu a mai putut completa ceea ce el însuși ar fi dorit să completeze în aceste lucrări.

Ca profesor titular al catedrei de economie politică teoretică la facultatea de drept din București, Lucrețiu Pătrășcanu și-a deschis cursul la 27 februarie 1947 cu o excelentă prelegere inaugurală intitulată: „A încetat economia politică să fie o știință?" [49]. Cursul său se remarca printr-o ținută științifică și măiestrie pedagogică greu de descris în cuvinte. Caracterizîndu-se printr-o temeinică informare, bazată pe o bogată argumentație de specialitate, prin probitate științifică și mai ales prin evidente încercări de detașare de unele practici dogmatice ale timpului, lecțiile

[49] La Muzeul Universității din București există un exemplar al acestei prelegeri. Revista „Forum", a publicat-o integral.

lui Lucreţiu Pătrăşcanu erau primite cu un mare interes de toţi cei care îl ascultau. La acest lucru contribuia în măsură hotărîtoare şi faptul că el îmbina în chip fericit metoda expunerii logice cu înfăţişarea dezvoltării istorice a diferitelor teorii şi doctrine economice pe care, frecvent, le supunea unor analize critice, subliniind de fiecare dată veridicitatea tezelor fundamentale ale socialismului ştiinţific.

Un model de prezentare la asemenea parametri a problematicii cursului pe care-l preda îl constituie însăşi lecţia de deschidere în cuprinsul căreia, la capătul unui dialog cu fel de fel de alte genuri de tratare, ajungea să conchidă : „Concluzia noastră este clară : economia politică este şi trebuie să rămînă o ştiinţă economică ; ea nu poate trăi şi nu se poate dezvolta decît plecînd de la ceea ce îi este propriu : economicul în sine. Acesta-i este cadrul. Acesta-i determină conţinutul. Ea nu se poate afirma decît ca o ştiinţă obiectivă, avînd drept scop cercetarea relaţiilor născute în cadrul vieţii sociale, deci dincolo de orice aprecieri subiective, dincolo de modul de comportare a indivizilor, în faţa materialităţii lumii înconjurătoare".

Mărturisindu-şi credo-ul său didactico-ştiinţific încă în această prelegere inaugurală, Lucreţiu Pătrăşcanu spunea cu adînci semnificaţii : „Ceea ce doresc să subliniez este importanţa teoriei pentru orice cercetare ştiinţifică, a teoriei născute din contactul nemijlocit cu faptele, întărită şi controlată de observaţia directă şi de experienţa, bazată pe datele cerute pe care ni le oferă un control riguros".

Apreciind că orice proces economic „trebuie privit nu izolat, ci în raport cu fenomenele înconjurătoare, nu rupt ci în complexitatea care îi dă viaţă", Lucreţiu Pătrăşcanu socotea că „Înarmarea teoretică a cercetătorului cere în primul rînd fixarea unor criterii de judecată, care pleacă de la concepţia unitară şi consecventă plasată obiectiv în însăşi materialitatea lucrurilor. Apoi ridicarea la un punct de vedere general, reflex a ceea ce este esenţial şi de o accepţiune cît mai totală.

Numai astfel, părăsind cadrul faptului măsurat, al faptului izolat, putem păşi spre cuprinderea şi explicarea teoretică a lumii înconjurătoare. Dincolo de elementul descriptiv, de analiza de concret a unui fenomen, trebuie mers, pînă la interpretarea care să-l încadreze într-un punct de vedere general, căruia concretul să nu-i slujească decît drept întruchipare singulară şi trecătoare".

Nici nu puteau fi mai firesc exprimate rosturile teoriei decît în următoarele cuvinte, iscusit alese : „Să nu uităm că, în realitate, teoria în cuprinsul şi înţelesul dat de noi mai sus luminează căile vieţii practice, ajutîndu-ne să descifrăm formele deseori tenebroase şi confuze sub care ne apar lucrurile şi faptele, felul în care se dezvoltă şi dispar în desfăşurarea necontenită a vieţii sociale. Fără luminile teoriei, nici unul din fenomenele vieţii materiale nu poate fi înţeles în adevăratul lui sens".

Adresîndu-se studenţilor săi cu aceste aprecieri asupra rosturilor teoriei „fără de care nu există putinţa înţelegerii şi creaţiei ştiinţifice", Lucreţiu Pătrăşcanu le atrăgea atenţia : „În această afirmaţie este mai mult decît o constatare, aş dori să fie pentru studenţimea noastră o adevărată îndrumare".

Articolul politic militant, scris cu patos revoluționar și talent publicistic remarcabil a constituit o altă modalitate prin care Lucrețiu Pătrășcanu a difuzat în mase concepțiile sale înaintate, pline de încărcătură politico-ideologică partinică, cuvîntul cîntărit, cu sensuri precise, mobilizator, la obiect.

Sub semnătura sa, de multe ori sub pseudonimele „Andrei Moldoveanu", „A.M."., „V.M.", „Ion C. Ion", „N. Grigorescu", „R. Boldur" ș.a., Lucrețiu Pătrășcanu a publicat în presa vremii un mare număr de studii, articole, conferințe, cuvîntări, scrisori etc. Trebuie subliniat neapărat faptul că aria tematică a acestor scrieri a fost extrem de cuprinzătoare, denotînd prin ea însăși cum și prin conținutul de idei exprimate în fiecare caz în parte, preocupările variate și profunzimea cunoștințelor aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu. El a abordat adeseori problematica majoră și complexă a începuturilor capitalismului în țara noastră : *Începuturile capitalismului în cele trei Principate Române* („Viața românească" din august—septembrie 1937), *Divanul Ad-hoc și chestiunea țărănească* („Viața românească" din iunie 1938), *Adevărata cauză a răsturnării lui Cuza* („Viața românească" din octombrie 1938), *Epoca de redeșteptare națională a Principatelor Române* („Viața românească" din decembrie 1944), s-a ocupat de evoluția rînduielilor capitaliste în țara noastră : *Început de criză în economia mondială* („Viața românească" din aprilie 1938), *Guvernul ce va veni va fi un guvern de front unic burghez împotriva maselor muncitoare* („Înainte" din 11 noiembrie 1928), *Iarăși tactica opoziției. Împrumutul extern și sforțările guvernului* („Deșteptarea" din 15 ianuarie 1928), *Un nou împrumut* („Deșteptarea" din 1 februarie 1931), a analizat feluritele aspecte ale luptei clasei muncitoare pentru organizarea profesională și politică : *Organizația și organizațiile de clasă* („Tineretul socialist" din 15 aprilie 1920), *Organizațiile de clasă. Nașterea marelui capital industrial. Lămurirea și separarea celor două clase. Sindicatele* („Tineretul socialist" din 15 mai 1920), *Organizațiile de clasă. Partidul* („Tineretul socialist" din 15 mai 1920), *Unificarea tineretului* („Tineretul socialist" din 18 martie 1922), *Congresul sindical. Ce a făcut Comisia Generală pentru tineret?* („Tineretul socialist" din 28 mai 1922), *Unificarea* („Tineretul socialist" din 2 iulie 1922).

Numeroase sînt titlurile sub care Lucrețiu Pătrășcanu a scris despre rolul și locul partidului comunist în sistemul vieții politice a României, despre alianțele clasei muncitoare și ale partidului ei de avangardă, văzînd în acestea rațiuni principale de a exista pentru fiecare partid politic al clasei muncitoare : *Ce vor comuniștii?* („Cuvîntul liber" din 26 septembrie 1936), *După alegeri* („Socialismul" din 16 martie 1922), *Învățămintele alegerilor* („Înainte" din 30 septembrie 1928), *Condiția victoriei. Front unic* („Deșteptarea" din 22 aprilie 1926), *Ce fac național-țărăniștii?* („Deșteptarea" din 18 decembrie 1927) ; în mai multe materiale el a popularizat unele dintre problemele fundamentale ale socialismului științific : *Un fapt divers. Înmormîntarea centrismului* („Socialismul" din 7 septembrie 1922). În alte materiale, el a contribuit la mobilizarea opiniei publice în vederea sprijinirii internaționaliste a luptei revoluționare și democratice a altor țări și popoare : *Să ajutăm Rusia* („Tineretul socialist" din 15 aprilie 1922), *Ajutorarea Rusiei și Comisia Generală* („Tineretul socialist"

din 16 mai 1922), *Războiul împotriva Abisiniei* („Manifest" din 28 iulie 1935), *Cum l-am cunoscut pe Lenin* („Revista Fundațiilor" din octombrie—noiembrie 1947).

În numeroase materiale publicate s-a ocupat de orientarea opiniei publice în vederea apărării comuniștilor și antifasciștilor, a luptătorilor revoluționari urmăriți, arestați, judecați și întemnițați de către autoritățile represive ale burgheziei și moșierimii : *Pentru libertăți cetățenești și muncitorești* („Înainte" din 21 octombrie 1928), *Pledoarie în procesul lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea* („Înainte" din 17 februarie 1929), *Pledoarii în procesul comuniștilor și antifasciștilor de la Tribunalul militar Craiova* („Dimineața" din 19 iunie 1936).

Deosebite sînt și pentru cititorul de azi abordările făcute asupra unor teme de pronunțat caracter teoretic în care se regăsesc analize de stringentă însemnătate pe probleme sociale, economice și filozofice fundamentale : *Curente și tendințe în filozofia românească* („Viața românească" din martie—aprilie 1945), *Sfîrșiturile de epoci istorice și producția lor filozofică* („Revista Fundațiilor Regale" din ianuarie 1946), *Spre o justiție populară* (Editura P.C.R. București. 1948), *De ce democrația burgheză este neputincioasă?* („Deșteptarea" din 8 ianuarie 1928), *La apariția „Capitalului" în românește* („Scînteia" din 2 august 1947), *Existențialismul și precursorii lui* („Scînteia" din 14 aprilie 1947), *Criza gîndirii filozofice și materialismul dialectic* („Scînteia" din 7 octombrie 1945).

După 23 August 1944, mereu prezent în publicistica comunistă și democrată, aproape că nu este problemă importantă pe care Lucrețiu Pătrășcanu să nu o fi abordat cu competență de pe pozițiile militante ale partidului comunist — reforma agrară, consecințele diferențierii sociale în lumea satelor, politica economică a guvernului democrat-popular, reforma justiției și reforma electorală, alegerile parlamentare din 1946 etc. În unele din scrierile sale s-a ocupat pe larg în acei ani de necesitatea întăririi organizațiilor de partid, de sindicat și tineret, de temeiurile politicii internaționaliste a partidului comunist, de popularizarea realizărilor Uniunii Sovietice.

Vorbim adeseori de combativitate și spirit partinic, pretinzînd istoricului să fie animat și de una și de alta și-n planul istoriografiei noastre cunoaștem în acest sens atîtea exemple pozitive. Printre ele — în cuprinsul preocupărilor sale istoriografice — s-a impus de mult Lucrețiu Pătrășcanu a cărui creație este prin excelență combativă și partinică, uneori chiar exagerată și într-un sens și-ntr-altul, de unde și anumite tendințe stîngiste ce s-au manifestat la el cu prilejul interpretării anumitor fenomene. Greșeală ce i-a fost caracteristică nu numai lui ci și altor militanți comuniști care au însoțit activitatea publicistică cu cea de luptă concretă în eșaloanele mișcării revoluționare, antifasciste.

Extrem de pertinent se află întipărită în creația lui Lucrețiu Pătrășcanu triada dialectică : trecut—prezent—viitor, ei subordonîndu-i-se orice judecată asupra unui fenomen particular oarecare. „Pentru înțelegerea și explicarea atît a fenomenelor sociale și politice trecute, ca și pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor — subliniază el într-o lucrare —, problema determinării liniilor evoluției lui este de

cea mai mare însemnătate. Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se desprinde şi se încheagă, în acelaşi timp, din elementele şi materialul pe care îl oferă tocmai trecutul"[50].

Ducînd mai departe ideea, gînditorul aprecia că : „Legînd trecutul cu prezentul, reactualizînd lupte şi fapte din trecutul apropiat al poporului român, multe sînt învăţămintele care pot fi trase.

Mai puţin poate din victoriile obţinute, cît mai ales din greşelile, slăbiciunile şi înfrîngerile suferite"[51].

Credincios pînă în ultima clipă a vieţii cauzei partidului comunist, al cărui membru a fost de la începuturile activităţii acestuia, Lucreţiu Pătrăşcanu a scris mult despre acest partid, fiind practic, unul dintre primii istorici de marcă ai Partidului Comunist Român. „Dacă burghezia română şi-a închipuit că distrugînd partidul comunist va putea schimba ceva din procesul istoric care azi se desfăşoară în toată lumea, s-a înşelat — scria Lucreţiu Pătrăşcanu, de pildă, în 1922. Starea de ilegalitate în care ea a voit să pună partidul nostru nu poate să schimbe nimic, nici pentru ea, nici pentru revoluţie"[52].

Iar în altă parte, o apreciere de toată frumuseţea punea în evidenţă sentimentele de adîncă ataşare a lui Lucreţiu Pătrăşcanu faţă de tradiţiile luptei şi de viitorul acţiunii partidului. „Continuatori ai vechiului partid socialist, noi, partidul comunist începem organizarea şi lupta cu tot bagajul de experienţă şi învăţăminte ale unui trecut furtunos"[53].

Un optimism robust, o credinţă nestrămutată în victoria cauzei revoluţionare străbate prin întreaga operă a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, pornindu-se de la considerentul că „greutăţile, ca şi pierderile, sînt făcute spre a fi învinse. În viaţa popoarelor, mai mult chiar decît în efemera existenţă a individului. Ne putem deci îndrepta privirile spre viitor, cu deplină încredere"[54].

Pe aceeaşi idee, în altă parte, stigmatizînd vremurile de tristă amintire ale rebeliunii legionare şi declanşarea celui de-al doilea război mondial, Lucreţiu Pătrăşcanu considera că : „România a intrat pe calea marilor şi fundamentalelor prefaceri.

Viitorul — aprecia el — nu va lăsa multă vreme nedesluşite căile lui..."[55].

Intelectual prin origine dar mai ales prin formaţia sa profundă şi multilaterală, Lucreţiu Pătrăşcanu s-a manifestat în permanenţă ca un om deplin ataşat clasei muncitoare şi problemelor ei majore.

Cu toate că unii din adversarii săi, declaraţi sau nedeclaraţi — precum Ana Pauker şi Vasile Luca ar fi poate cei mai reprezentativi — , încercînd să-i diminueze meritele şi căutînd — mai bine zis creînd — motive pentru înlăturarea sa din dispozitivul de conducere al partidului, au invocat provenienţa sa intelectuală şi au inventat şi exagerat anume poziţii nemun-

---

[50] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 7.

[51] *Ibidem*, p. 20.

[52] „Socialismul" din 8 februarie 1922.

[53] „Socialismul" din 15 februarie 1922.

[54] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 341.

[55] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, Bucureşti, 1970, p. 286.

citoreşti ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu, ilustrul activist comunist a fost dintotdeauna apropiat cauzei proletare şi a militat stăruitor pentru înfăptuirea aspiraţiilor muncitorimii. O probează — cu forţa lor de convingere — multiplele sale abordări publicistice de acest gen şi, practic, întreaga lui activitate politică. „Mişcarea muncitorească — scria el în decembrie 1937 — va sta neclintită în postul ei de acţiune şi de veghe. Singură pe trăinicia credinţelor ei, ea nu se îndoieşte de siguranţa izbîndei. Această izbîndă va fi nu numai a muncitorimii, ci şi a tuturor acelor care au astăzi atitudine împotriva fascismului aducător de ruină şi moarte şi luptă pentru o Românie liberă şi prosperă" [56].

*

În judecarea operei lui Lucreţiu Pătrăşcanu — în special a celor patru cărţi de bază ale sale — nu trebuie scăpat din vedere faptul că au fost elaborate în timpul domiciliului forţat ce i-a fost stabilit de organele dictaturii militare-fasciste la Poiana Ţapului, un loc în care i-au lipsit posibilităţile de documentare obişnuită pentru un om ce-şi propune să abordeze asemenea subiecte. Aşa se face că cele patru cărţi poartă puternica amprentă a unor reflecţii făcute de autorul lor departe de documente şi oglindesc capacitatea intelectuală a gînditorului, marea lui forţă de sinteză. El însuşi dealtfel a fost conştient de partea slabă a lucrărilor sale, provenită din deficitara lor documentare. În acest fel, în „Cuvîntul înainte" la *Problemele de bază ale României* citim şi-l înţelegem bine pe semnatar : „Datorită imposibilităţii frecventării unei biblioteci publice nu a putut fi consultat întregul material publicat, privitor la problemele tratate. Aceleaşi împrejurări explică şi lipsa aproape totală a bibliografiei străine, deci a unui material comparativ. În sfîrşit, în ce priveşte literatura marxistă, procurarea ei a întîmpinat greutăţi şi mai mari, dată fiind campania de distrugere sistematică a acestei literaturi tocmai în acea vreme. Lipsa izvoarelor directe, în acest domeniu, aici îşi găseşte explicaţia. Întreaga lucrare ar fi avut deci nevoie, şi din acest punct de vedere, cel puţin de ample completări. Ceea ce ar îndemna însă la răscoliri de biblioteci şi aride cercetări bibliografice. Momentele pe care le trăim sînt — fără putinţă de tăgadă — foarte puţin propice unor asemenea îndeletniciri..." [57].

Realmente lucrurile aşa stăteau căci rîndurile de mai sus erau datate în octombrie 1944, într-o perioadă în care, după izbînda din August, poporul român se concentra deschis pe complexele probleme ale revoluţiei şi Lucreţiu Pătrăşcanu, printre conducătorii acestui suflu înnoitor, se afla în prim plan. Deci în imposibilitate atunci de a-şi revedea şi adăugi scrierile.

Nu ne putem ascunde totuşi unda de satisfacţie că asemenea reflecţii ale gînditorului comunist sînt aşternute tocmai în deschiderea *Problemelor de bază ale României*, lucrarea cea mai dificilă şi mai nesatisfăcător realizată, în mod sigur tocmai din cauza lipsei informaţiei ştiinţifice necesare. În absenţa materialului documentar de susţinere a cărţii, Lucreţiu Pătrăşcanu a dat aici, frîu liber unor poziţii şi supoziţii greşite în probleme importante cum ar fi : caracterul înfăptuirii României Mari în 1918, problema naţională

---

[56] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 95/1937.

[57] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co., S.A.R., Bucureşti, 1944, p. 6.

în România interbelică, trăsăturile politicii externe româneşti în aceeaşi perioadă.

Oricîte şi oricît de mari asemenea interpretări greşite în această carte şi întreaga operă a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, la scara unor strădanii demne de a fi cunoscute de generaţiile de azi şi de mîine la proporţiile lor şi la valoarea lor reală globală, rămîne de domeniul necesităţii ignorarea insuficienţelor constatate.

Semnatarul acestor rînduri este de mult timp cîştigat de memoria aceluia care a fost Lucreţiu Pătrăşcanu, activistul revoluţionar, comunist, cu vechi state de serviciu în mişcare, omul care n-a ezitat a cheltui oricîte energii pentru a putea răsări — fie şi cu un ceas mai devreme — soarele libertăţii pe pămîntul României şi pentru acest motiv socoteşte potrivită o astfel de tratare a inconsecvenţelor şi neîmplinirilor întîlnite în opera sa. Pentru că noi credem că o asemenea operă trebuie judecată nu exclusiv cu viziunea noastră de azi, ci în contextul împrejurărilor complexe în care a fost elaborată în urmă cu aproape patru decenii. Astăzi, ştiut este, judecăţile noastre, mult îmbogăţite de experienţa istorică de atîtea decenii, arată şi pot arăta mult diferite în unele privinţe de ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu dar aceasta nu poate anula valoarea unor exprimări pe care acesta ni le-a putut furniza în acei ani ai marilor şi grelelor încercări.

După cum rezultă din aspectele mai sus înfăţişate, activitatea social-politică, teoretică şi practică a lui Lucreţiu Pătrăşcanu a fost permanentă şi extrem de bogată. Contribuţiile sale au fost de certă valoare în abordarea unor probleme majore care au preocupat partidul comunist, mişcarea revoluţionară şi democratică din România atît în perioada interbelică cît şi în anii postbelici.

Pornind de aici, cercetătorul de azi şi de mîine trebuie să se aplece cu şi mai multă atenţie asupra scrierilor lui Lucreţiu Pătrăşcanu spre a desluşi idei, concluzii şi aprecieri noi şi importante, poate nu întotdeauna dintr-odată sesizabile. Dorim să exprimăm cu aceasta opinia potrivit căreia numai cercetarea atentă a fiecărei lucrări în parte, înţelegerea profundă a bogatului lor conţinut de idei poate constitui o garanţie sigură a înţelegerii valoroasei opere social-politice a aceluia care a fost Lucreţiu Pătrăşcanu.

Om al realităţilor şi al acţiunii comuniste ferme, patriot înflăcărat, plin de virtute cetăţenească şi de devotament faţă de partid şi popor, clarvăzător şi înţelept, gînditor remarcabil al problemelor social-politice ale timpului său, Lucreţiu Pătrăşcanu rămîne în Pantheonul spiritualităţii româneşti şi al militanţilor comunişti de seamă una dintre marile figuri iar în memoria contemporanilor săi o vie prezenţă.

Prin întreaga-i activitate pusă în slujba intereselor superioare ale partidului, ţării şi poporului, prin strălucirea gîndirii şi faptelor sale, el s-a înscris deopotrivă în istoria ce-l va înveşnici.

Toate acestea le afirmăm încercînd sentimentul de regret firesc în legătură cu faptul că întreruperea firului vieţii sale a împiedicat rodirea unor noi opere şi a unor idei noi pe care, fără îndoială Lucreţiu Pătrăşcanu ar fi continuat să ni le ofere, ani în şir, neîntrerupt, pe ogorul ştiinţelor social-politice. Căci, să nu uităm, dacă ar fi trăit, Lucreţiu Pătrăşcanu ar fi împlinit acum 80 de ani.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU — UN HOMME, UNE ÉPOQUE, UN CONNAISSEUR ET UN PASSIONNÉ D'HISTOIRE

RÉSUMÉ

L'auteur tente un aperçu d'ensemble de la vie, de l'activité et de l'œuvre du combattant révolutionnaire, communiste et penseur social-politique Lucrețiu Pătrășcanu, depuis la naissance duquel il y a eu le 4 novembre 80 ans.

Tenant compte du profil de la „Revue d'histoire", l'auteur a accordé une attention particulière à la présentation de la conception de L. Pătrășcanu concernant l'histoire. Certes, vu les proportions d'une telle personnalité d'exception, on ne saurait prétendre de clarifier toute la problématique abordée, l'auteur se bornant à signaler seulement certaines directions des plus importantes vers lesquelles les études sur la personnalité de L. Pătrășcanu devront évoluer à l'avenir. Décisive à cet égard — est-il souligné dans l'article — demeure, certes, la publication, jusqu'à ce jour, de la presque totalité de l'œuvre du penseur, ce qui facilite le travail de ceux intéressés à approfondir de tels problèmes tellement importants.

ECOURI ROMÂNEŞTI ÎN OPERA LUI LUIGI FERDINANDO MARSILI

(250 ani de la moarte)

DE

CONSTANTIN ŞERBAN

Luigi Ferdinando Marsili, savant italian de renume european, spirit enciclopedist — comparat de unii din biografii săi cu un Leonardo da Vinci al epocii moderne — a desfăşurat o bogată activitate ştiinţifică multilaterală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea abordînd cu aceeaşi uşurinţă problemele de bază ale ştiinţelor naturii (zoologia, botanica, geografia, geologia), ale ştiinţelor umanistice (istoria, filologia, arheologia, orientalistica) şi ale ştiinţelor exacte (fizica, astronomia) asupra cărora a lăsat un mare număr de lucrări de referinţă consultate cu interes şi în zilele noastre de specialiştii din cele mai diverse domenii de activitate [1].

Călător neobosit în numeroase ţări europene şi asiatice (Franţa, Germania, Ţările de Jos, Elveţia, Austria, Imperiul otoman) inclusiv ţările române, acesta a desfăşurat în acelaşi timp o rodnică activitate în domeniul politic, diplomatic şi militar [2] în perioada războiului Ligii sfinte contra Imperiului otoman (1683—1699), care a modificat radical nu numai raportul de forţă între marile puteri din părţile sud-estice ale continentului nostru dar a generat totodată şi conturarea problemei orientale în complicatul păienjeniş al relaţiilor internaţionale europene [3].

Contemporan cu oameni de ştiinţă şi cultură de renume din vremea sa (de ex. Denis Papin, G.W. Leibnitz, Isac Newton, I. Bernouli, Olaus Roemer, Gianbattista Vico), cu personalităţi politice şi militare (de ex. papa Inocenţiu al IX-lea, principele Eugeniu de Savoia) cu care a avut legături directe şi indirecte, Luigi Ferdinando Marsili a stabilit totodată strînse legături cu poporul român într-o epocă în care pe plan internaţional se manifesta tot mai mult interesul pentru viitorul statut juridic al acestui popor care era împărţit în mod nefiresc în trei ţări : Transilvania,

---

[1] Pentru bogata sa activitate acesta a fost ales membru al Academiei Franceze şi al Academiei de ştiinţe din Londra. Relativ la viaţa şi opera sa vezi : P. Ducati, *Marsili*, Milano, 1930, 349 p. ; C. Tagliavini, *L. F. Marsigli*, Bologna, 1930, 29 p. ; Maria Longhena, *Bibliografia marsiliana*, în vol. *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 503—509.

[2] L. Marinelli, *Luigi Ferdinando Marsili uomo di guera*, în vol. *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 1—55.

[3] Constantin Şerban, *Românii şi problema orientală* (sub tipar).

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 11, p. 2169—2187, 1980

Moldova şi Ţara Românească. Împrejurări neprielnice au făcut ca primele drumuri ale lui L. F. Marsili pe teritoriul ţărilor române să aibă loc pe cînd acesta se afla în captivitate la otomani [4]. Ca rob a străbătut mai întîi părţile de nord şi sud-est ale Ungariei, apoi partea de vest a Transilvaniei şi Banatului, fapt care i-a permis să cunoască locurile şi pe locuitorii de neamuri diferite, inclusiv pe români. Ulterior, scăpat din robia otomană şi reîntors în armata austriacă, el a participat sub comanda ducelui de Lorena la campania militară desfăşurată pe teritoriul ţărilor române. După cucerirea Budei (1686) a contribuit la fortificarea acesteia şi la salvarea unor cărţi şi manuscrise de mare valoare [5]. De asemenea a mai luat parte la lupta de la Mohaci (1687), la campania pentru cucerirea Transilvaniei, cu care prilej a ajuns la frontiera acestei ţări cu Moldova şi Ţara Românească. Trece astfel prin Cluj, Alba Iulia, Sibiu, Deva [6]. După capitularea oraşelor Niş şi Vidin, L. F. Marsili, ca inginer militar, a primit misiunea să studieze fortificarea malurilor Dunării lîngă Porţile de Fier şi să construiască un pod de vase pentru corpul de armată austriac ce urma să ierneze în Oltenia [7]. Cu acest prilej nu numai că a intrat în Ţara Românească pe la Cerneţi dar a cunoscut ruinele podului lui Traian de la Drobeta-Turnu Severin. În autobiografia sa L. F. Marsili ţine să menţioneze cu acest prilej legăturile lui Constantin Brîncoveanu cu principele Ludovic de Baden, noul comandant al trupelor austriece, drumul pe care l-a făcut „cu mii de greutăţi" de la hotarul Ţării Româneşti la palatul domnesc de la Brîncoveni, misiunea pe care a primit-o de a se deplasa la mînăstirea Bistriţa pentru a captura tezaurul lui Şerban Cantacuzino, fostul domn al ţării, ascuns acolo de ginerele acestuia, boierul aga Constantin Bălăceanu, amănunt mai puţin cunoscut pînă acum de cei care au studiat această perioadă din istoria Ţării Româneşti [8], în fine încheierea unei convenţii între Constantin Brîncoveanu şi principele Ludovic de Baden relativ la iernarea trupelor austriece în Ţara Românească [9]. Totodată acesta relatează asupra timpului petrecut pe malul Dunării la Orşova unde a construit o şosea cu caracter militar pe malul stîng al Dunării, unde a studiat regiunea din punct de vedere istoric şi geografic şi unde a efectuat recunoaşteri militare în interiorul Banatului pînă la Caransebeş [10]. Mai mult L. F. Marsili a efectuat tot în 1689 o incursiune in Ţara Făgăraşului unde a executat lucrări militare menite să asigure retragerea în bune condiţii, la nevoie, a armatei austriece şi a întreprins recunoaşteri asupra tuturor trecătorilor Carpaţilor

---

[4] La 2 iulie 1683 în timpul războiului Ligii sfinte cu otomanii a căzut prizonier în lupta de lîngă cetatea Raab vezi *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930 p. 44—45.

[5] În două moschei din oraş a descoperit şi salvat de la distrugere cărţi şi manuscrise din biblioteca lui Matei Corvin vezi I. de Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1844, vol. III, p. 214; *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 180.

[6] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 83—84.

[7] Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, Bucureşti, 1959, p. 27; Radu Popescu, *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 189; Cronicari munteni, II, Bucureşti, 1961, p. 19—22 I de Hammer, *op. cit.*, vol. III, p. 240.

[8] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 120—121.

[9] Al. Marcu, *Date ce ne privesc în autobiografia contelui Marsili*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 250.

[10] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 125.

meridionali. În acest fel savantul italian a avut posibilitatea să cunoască teritoriul Transilvaniei și al Banatului cît se poate de bine și din toate punctele de vedere [11]. Dealtfel în anii ce au urmat, timp de aproape un deceniu, acesta a participat la operațiile militare desfășurate în Banat, la Orșova, Lipova, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, avînd misiuni de a construi poduri peste Timiș și Bega, de a fortifica cetăți (Orșova, Caransebeș), de a îndruma trupele de geniu la distrugerea de fortificații, de a construi drumuri de acces în zonele mlăștinoase. În anii 1693—1697 L. F. Marsili a luat de asemenea parte la operațiile militare din Transilvania contra otomanilor, pe valea Mureșului, la asediul Timișoarei, la Dunăre pentru a construi un nou pod de vase [12].

Cu unele întreruperi el a desfășurat în aceeași perioadă și o bogată activitate diplomatică și anume a participat ca agent al Curții din Viena la inițierea negocierilor de pace între Liga sfîntă și Înalta Poartă. În acest scop s-a deplasat în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea de cîteva ori la Constantinopol [12 bis]. Astfel în 1690 în capitala Imperiului otoman el a intrat în legătură cu ambasadorii Angliei și Olandei care mediau pacea între principalii beligeranți. După îndeplinirea uneia din aceste misiuni L. F. Marsili a trecut, în drum spre Viena, prin Țara Românească, unde domnea Constantin Brîncoveanu, la curtea căruia a fost primit cu toată cinstea rangului său. „Înștiințat despre această grăbită sosire a mea, principele (adică C. Brîncoveanu — n.n.) veni numaidecît la București și trimițînd să mă ia mare mulțime de osteni, ofițeri și servitori de la curte cu mare pompă și curtenie (con gran pompa e cortesia) mă primi într-o frumoasă încăpere ale cărei uși punînd să le închidă prinse a mă intreba de schimbările de la Poartă, despre urmările marii victorii a împerialilor și despre gîndurile turcilor pentru pace" [13]. În timpul acestei convorbiri secrete domnul muntean și-a exprimat atașamentul său față de Liga sfîntă care lupta împotriva Înaltei Porți. În continuare diplomatul italian prezintă pe larg în însemnările sale autobiografice banchetul dat la curte în cinstea sa. „Mă tratà cu un somptuos banchet (un sontuoso banchetto) la care au fost mai mulți arhiepiscopi de rit grecesc, mai mulți miniștri de ai săi și mai mulți nobili din acea țară. Mîncărurile au fost alese, vinurile de preț și toate din acea provincie; muzica împărțită între uzul creștin, turcesc și persan, a fost totuși foarte plăcută în varietatea ei. Slujitorii la masă erau printre alții mai mult turci, care stăteau în picioare în jurul mesii — continuă L. F. Marsili. „Principele cu glas încet (con voce bassa) închină în sănătatea augustului (adică a împăratului Austriei — n.n.) și aceiași închinare dar tot pe șoptite (ma sempre sotto voce) o făcu să treacă pe la toți cei care stăteau în preajma noastră ... se bău apoi și se ciocni cu glas tare (ad alta voce) în sănătatea regelui Wilhelm și a Statelor Olandei de care lucru se bucurară chiar și turcii" [14].

---

[11] Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 31, 32, 46, 47, 49.

[12] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 171, 192; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 252.

[12bis] Aici l-a cunoscut și pe Dimitrie Cantemir, viitorul domn al Moldovei.

[13] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 150; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 211; N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine...*, p. 65 (sept. 1691); audiența a avut loc la 14 septembrie și ar fi durat 6 ore.

[14] *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 393; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 251; E. de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, București, 1900, III, p. 465—466.

Se mai arată apoi că după acest ospăţ princiar diplomatul italian a avut o nouă întrevedere cu Constantin Brîncoveanu timp de două ore „stînd turceşte pe perne vreme de două ceasuri, cu cafele şi tutun am vorbit de tot felul de lucruri (de varie cose)". Printre altele domnul muntean l-a anunţat pe interlocutorul său de intenţia sa de a trimite un delegat la congresul de pace ce se anunţa a fi la Viena. La plecare lui L. F. Marsili i s-a dăruit de către domnitor un cal după care acesta l-a însoţit pînă la gazda sa cu multe onoruri. Diplomatul italian mai relatează în Autobiografia sa şi întîlnirea pe care a avut-o cu stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul domnului muntean, „conducătorul tuturor treburilor din Valahia (direttore di tutto il governo della Valachia) care printre altele s-a scuzat de „fapta împotriva Transilvaniei" (este vorba de participarea trupelor muntene la campania din Transilvania încheiată cu bătălia de la Zărneşti din 1690 — n.n.). [15]

După prima lor întîlnire L. F. Marsili şi stolnicul C. Cantacuzino vor întreţine o bogată corespondenţă cu caracter politic, de la Bucureşti şi Tîrgovişte fiind transmise numeroase ştiri relative la situaţia internă din Imperiul otoman [16]. Dealtfel la întoarcerea la Viena diplomatul italian a întocmit un amplu raport asupra misiunii sale la Constantinopol şi Bucureşti, în care erau incluse şi unele referiri la politica externă promovată de domnul Ţării Româneşti, la ataşamentul acestuia faţă de aliaţii din Liga sfîntă, faţă de Emeric Tököly, pentru scurt timp principe al Transilvaniei. „Il Principe de Walakia si vanta d'essere nemico del Tekli ... il Principe di Walachia paghi del proprio, rimborsi il Tekli ... Li walachi hanno occisi molti ribelli e fatteli quanti damni han potuto ... Il voda o Principe cerca ogni strada di scusarsi dell fatto contra vostra majesta ... se scrie în acest raport [17]. Un alt raport întocmit tot de L. F. Marsili în 1691 cuprinde unele aprecieri asupra viitorului statut internaţional al ţărilor române, care însă să favorizeze interesele Austriei şi Poloniei, în sensul că se propunea ca partea de apus a Moldovei dintre Carpaţi, Siret şi Bistriţa să fie atribuită Poloniei iar restul din această ţară să fie ocupat de Austria pînă la Dunăre [18].

În acelaşi an, 1691, diplomatul italian a mai efectuat încă două călătorii în Ţara Românească la curtea lui C. Brîncoveanu, tot cu misiuni politice [19], în timpul cărora a fost din nou primit în audienţă particulară (privatamente) de domnul muntean. Un an mai tîrziu îl aflăm pe acesta

---

[15] *Documente Hurmuzaki* vol. V, partea 1, p. 388; *Autobiografia de Luigi Ferdinand Marsili*, Bologna, 1930, p. 151; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 252.

[16] Constantin Şerban, *Contribuţii la repertoriul corespondenţei stolnicului C. Cantacuzino*, în „Studii", 4/1966, p. 694—695; N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relativ la istoria românilor, al doilea memoriu* în „Analele Academiei Române", seria II, tom. XXI, mem. sect. ist., Bucureşti, 1899, p. 67—78, scrisoare din 4 martie 1694 — C. Cantacuzino către L. F. Marsili; vezi şi scrisorile lui C. Brîncoveanu către acelaşi în *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 368—370, 387—388, 391—394.

[17] N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine*, p. 66—67, vezi Relazione dell'autore a sua majesta Cesarei dello stato della Corte Ottomana, delle sua milizia, de trattati fattisi insino a quel tempo intorno alla pace del 91, dell'intenzione delle Transilvania, dell inchinazione della Valacchia e del portamento del Tekly ed Aisler, vezi şi *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 392—393 (probabil din 5 octombrie 1691).

[18] N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine...*, p. 65.

[19] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 156—157. E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 467.

la Constantinopol, negociind în compania ambasadorilor Angliei şi Olandei încheierea păcii între Austria şi Înalta Poartă. La întoarcerea spre Viena el a trecut prin Dobrogea (sul paese de Dobra), apoi prin Ţara Românească (iunie 1692), unde l-a vizitat iar pe domnul muntean, care i-a acordat o audienţă specială. „Giunsi a Bucorest, dove privatamente parlai col principe della Walachia", notează acesta în Autobiografia sa [20], fără însă să dea amănunte asupra obiectului convorbirii.

După încheierea păcii de la Carlovitz (1699), L. F. Marsili a fost numit în cadrul comisiei mixte austro-otomane pentru delimitarea noii frontiere dintre Imperiul habsburgic şi Imperiul otoman. Această comisie a funcţionat o vreme în Bosnia şi Croaţia, apoi în Banat, unde a trebuit să fixeze linia de frontieră dintre cele două imperii — de la vărsarea Mureşului în Tisa apoi spre est de-alungul apei Mureşului pînă aproape de Lipova, iar de aici spre sud, de-alungul părţii vestice a Carpaţilor meridionali pînă la Orşova veche. Din această vreme s-au păstrat în manuscris zeci şi poate sute de scrisori schimbate între L. F. Marsili şi partenerii săi otomani din comisie, de ex. de la Halil paşa, guvernatorul Bosniei, de la Ibrahim capigi paşa, guvernatorul Timişoarei, în care sînt informaţii importante relativ la măsurătorile efectuate pe teren (după metoda triangulaţiei) pentru fixarea liniei noii frontiere. În afară de aceasta, corespondenţa la care ne referim mai cuprinde şi ştiri privind rezolvarea litigiilor de frontieră dintre otomani şi autohtoni, efectuarea comerţului prin anumite puncte de frontieră, combaterea comerţului de contrabandă, dărîmarea unor fortificaţii plasate prea aproape de noua frontieră (de ex. cetatea Caransebeş şi Lugoj). Din loc în loc scrisorile lui L. F. Marsili sînt însoţite de hărţi şi planuri care reprezintă anumite sectoare din zona de frontieră de ex. din zona estică a Banatului, de la Dunăre la Mureş, inclusiv unele regiuni din partea de vest a Olteniei [21]. În timpul delimitării frontierei între Banat şi Ţara Românească şi Transilvania, diplomatul italian şi-a avut reşedinţa cînd la Timişoara, cînd la Făget, cînd pe rîul Bistra, unde a şi redactat un protocol amplu relativ la misiunea sa diplomatică [22]. De remarcat că lucrările pentru delimitarea frontierei austro-otomane în Banat s-au desfăşurat în condiţiile flagelului unei epidemii de ciumă care a izbucnit în 1700 şi care a durat mai multe luni de zile [23]. Pentru combaterea ei L. F. Marsili, care a dovedit că avea şi temeinice cunoştinţe în domeniul medicinei [24], de vreme ce a întocmit şi un raport intitulat „La natura delle peste in Turchia" [25] şi un regulament pentru profilaxia epidemiei de ciumă [26], a reorganizat

[20] *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 164; E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 487, nota 1.

[21] Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 39 c. 495—496, 568—580, 582—586, 588, 605; Rola 45 c. 726; Rola 47 c. 118.

[22] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 47 c. 378—384 vezi Instrumentum particolare limites Caesareo-Ottomanico inter Transylvania, fluvius Marasium et Tibiscum et Caesarea et Banatum-Temesvariensem et Ottomaniia parte, text latin, italian şi german, Rola 39 c. 432—442, 451—456.

[23] Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 47 c. 80, 100—106.

[24] L. Münster, *Un manuscritto inedito del generale L. F. Marsili sulla peste ed i provvedimenti da lui presi in occasione dell'epidemia di Temesvar nell inverno dell 1700*, s. 1, 1930, p. 3, 5.

[25] Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 84.

[26] L. Münster, *op. cit.*, p. 11—15.

serviciul sanitar al trupei ce avea în subordine, a creat posturi de carantină la noua frontieră, a luat măsuri pentru izolarea localităţilor contaminate, pentru care a solicitat şi sprijinul autorităţilor otomane din zonă[27]. Talentatul desenator L. F. Marsili a lăsat în corespondenţa sa politică şi diplomatică din această vreme o interesantă schiţă a lagărului de pe malul rîului Bistra unde a lucrat în iarna anului 1700 comisia mixtă austro-otomană pentru delimitarea frontierei, din care rezultă că apa Bistrei despărţea taberele celor două părţi ale comisiei, tabăra otomană aflată pe malul stîng, constituită din corturi iar cea austriacă pe malul drept alcătuită din case de lemn pentru soldaţi, corpul de gardă, spital cancelarie, comisarul imperial, înconjurate fiecare de şanţ şi palisadă. Interesant mai este şi faptul că membrii comisiei (comisarul, secretarul şi interpretul) erau instalaţi pe cîte un podeţ pe cele două maluri ale apei faţă în faţă, şi discutau de la distanţă pentru a evita orice fel de contaminare [28].

În timpul de peste un deceniu cît a stat în ţările române L. F. Marsili a împletit preocupările sale militare şi diplomatice cu cele ştiinţifice, fie cercetînd la faţa locului vestigii istorice din antichitatea romană, fie făcînd observaţii geografice asupra teritoriilor parcurse, fie adunînd un material documentar relativ la istoria poporului român şi a limbii sale sau studiind istoria şi limba altor naţionalităţi care mai locuiau în Transilvania. Cele mai multe din aceste materiale de mare valoare şi azi pentru specialişti au rămas în manuscris [29]; din ele puţine la număr au văzut lumina tiparului fie în timpul vieţii lui Marsili fie ulterior [30]. Din rîndul celor publicate, şi care au o mare importanţă pentru istoria poporului român, unul se intitulează : *Danubius Pannonicus-Mysicus observationibus geographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos degubis*, care de fapt este o descriere a întregului bazin hidrografic al Dunării, de la muntele Kalenberg de lîngă Viena pînă la confluenţa acestui fluviu cu Iantra [31], însoţită de informaţii preţioase din domeniul geografiei, etnografiei, litologiei, hidrografiei, astronomiei, biologiei deoarece sînt prezentate pe larg nu numai toţi afluenţii marelui fluviu, dar şi bogăţiile solului şi subsolului din vasta regiune, precum şi locuitorii şi toate vieţuitoarele (păsările, patrupedele, peştii, insectele), în fine clima însoţită de observaţii meteorologice aproape zilnice din perioada 1696—1697.

În această lucrare alcătuită din şase mari părţi (1. Observaţii geografice ; 2. Antichităţi ; 3. Minerale ; 4. Peştii ; 5. Păsări ; 6. Diverse)

---

[27] Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 47, c. 80, 100—106 ; vezi Proiectul pentru apărarea frontierei Cisdanubiene de pericolul ciumei.

[28] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 66 c. 407—409, ms. 84.

[29] Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili secţia msse. ; în iunie 1968 am cercetat prima dată această arhivă cu sprijinul prof. Carlo Tagliavini căruia îi aducem mulţumirile noastre pe această cale ; vezi Constantin Şerban, *Călătorie de studii în Italia*, în „Studii", 5/1968, p. 960—962 ; Idem, *Muzeul Luigi Ferdinando Marsili din Bologna* în „Revista muzeelor", 2/1970, p. 187—188.

[30] Mario Longhena, *Bibliografia marsiliana*, în vol. *Memorie intorno de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 503—509.

[31] Haga 1726, 6 vol. ; o ediţie franceză *Description du Danube depuis la montagne de Kalenberg en Autriche jusqu'au confluent de la riviere Jantra dans la Bulgarie contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et physiques*, La Haye 1744, 6 parties, 3 vol., folio (38 × 55).

de o mare valoare pentru trecutul poporului român este mai întîi o descriere generală a ţărilor române. „Din toate provinciile care depind de Ungaria (din punct de vedere geografic) Transilvania este de rangul I; aceasta este Dacia mediteraneană sau Ţerra ferme a vechilor locuitori care cuprinde deasemenea Valachia dincolo de munte şi Moldova”... ungurii dau Transilvaniei numele de Erdeli, ...această ţară este extrem de fertilă în tot ceea ce este necesar vieţii” [32]. Urmează apoi o alta privind numai Ţara Românească (Valachia) şi anume: „Valahia este ultima provincie dincolo de Dunăre, este un principat separat la est de Moldova prin rîul Milcov, la sud prin Dunăre, de Serbia de jos şi Bulgaria de sud, la vest prin rîul Cerna de Banatul Timişoarei. Ea este împărţită în principatul propriu zis şi Banat ultimul întinzîndu-se de la rîul Cerna pînă la Olt şi cealaltă parte de la acest rîu la Milcov [33]. Întreaga provincie ... este guvernată de un principe ai cărei locuitori au dreptul de a-l alege şi care se numeşte voevod sau gospodar. Cel de azi se numeşte Constantin Brîncoveanu ...„a fost confirmat în această funcţie de sultan căruia îi plăteşte un tribut anual” [34]. Tot atît de interesante sînt şi acele ştiri despre locuitorii ţărilor române: „Valahii — scrie acesta — deşi sînt de religie greacă (adică ortodoxă) au totuşi o limbă şi obiceiuri diferite. Locuiesc pe malurile Dunării din locul unde munţii Hemus şi Carpaţi se întîlnesc cu fluviul ... lor nu le place deloc să trăiască la cîmpie ... este sigur că provin din vechii romani, din aceasta îşi fac un titlu de glorie ca şi din limba lor care este un fel de limbă latină sau de limbă italiană foarte coruptă; ei pronunţă româneşte. Ei locuiesc de obicei de bună voie la munte, sînt separaţi prin munţi de popoarele care dominau odinioară în Ungaria şi Transilvania ... sînt harnici şi destoinici, se îndeletnicesc cu munci agricole şi în mod particular cu creşterea turmelor de oi, la ei afli o oarecare politeţe şi o blîndeţe ţărănească care-i deosebeşte de unguri şi de alte popoare” [35].

Observaţii interesante face autorul în această lucrare şi asupra principalilor afluenţi ai Dunării care străbăteau ţările române şi anume asupra izvoarelor, lungimii cursului şi locului confluenţei cu marele fluviu. Aşa de exemplu se arată că Mureşul izvorăşte din munţii Tarcăului că ar avea 80 mile şi că se varsă în Tisa, Bega îşi are izvoarele lîngă Lugoj, are o lungime de 30 mile şi se varsă în Dunăre lîngă Panceva, Carasul izvoreşte de lîngă Caransebeş, are 10 mile şi se varsă în Dunăre lîngă Ui Palanka, Nera izvorăşte din regiunea Almaşului, are 6 mile şi se varsă în Dunăre lîngă Orşova, Topolniţa izvorăşte de lîngă minele de aramă, are 12 mile şi se varsă în Dunăre lîngă Cerneţi, Jiul izvorăşte lîngă Tismana (unul din izvoare) are 20 mile şi se varsă în Dunăre la 9 leghe în amonte de Turnu, Oltul izvorăşte din Munţii Tarcăului, are 60 mile lungime şi se varsă în Dunăre în apropiere de Turnu” [36].

Lucrarea este însoţită de numeroase planşe, hărţi, schiţe, planuri, tabele. Între acestea se impune mai întîi o hartă hidrografică a bazinului

---

[32] L. F. Marsili, *Description du Danube*... La Haye, 1744, vol. I, p. 3

[33] Autorul considera Oltenia sub numele de Banatul Olteniei şi de aceea indica astfel hotarul acestei provincii.

[34] L. F. Marsili, *Description du Danube*... La Haye, 1744, vol. I, p. 10.

[35] *Ibidem*, p. 25.

[36] *Ibidem*, p. 61.

Dunării, în care pentru teritoriul ţărilor române au fost consemnate o seamă de date foarte preţioase. De ex. sînt semnalate *antichităţi romane* la Bosisiena, Gradisca, Corvincule, Pescabara, Marekobila, Orşova, Severin unde se află şi „Pontis Traiani", Rudera, Gieli (Celei), Giorgio, Turen (Turnu), Csernetz, Moldova, Ui Palanka, apoi afluenţii Dunării de pe malul stîng din Banat şi Oltenia (Karasza, Nerai, Csernetz, Bosna, Syl, Aluta), insula Banul din mijlocul Dunării, iar la Severin este indicat traseul Podului lui Traian de la un mal la celălalt al fluviului. În mod special la localitatea Gieli (Celei) este menţionată „via lapidisbus starta". Pe această hartă sînt desenate cu o deosebită grijă cetăţile care aveau în vremea sa un important rol militar ca de ex. *Giurgiu* (Giorgio) de formă pentagonală cu turnuri rotunde la colţuri, *Turnu* (Turen) de formă pentagonală cu 5 turnuri rotunde şi unul patrat. *Orşova* de formă patrată cu turnuri rotunde la colţuri, *Ui Palanka;* la unele din aceste cetăţi se indică dacă au garnizoane de ex. Turen (Turnu) are o garnizoană otomană care-i obligă pe români (valahi) să-şi respecte îndatoririle faţă de Poartă, tot aşa şi la Giurgiu [37].

Pe o altă hartă sînt indicate cu semne topografice bogăţiile subsolului din ţările române (cu excepţia Moldovei) astfel : În Ţara Românească se află aramă la Baia de Aramă (Baja di Rama), şi sare la Ocna mare (Ocna). În Banat se indică sulfură de mercur (cinabru) într-o zonă între Bîrzava şi Vodnek, dar şi la Oraviţa (Oruvitza), aur la confluenţa Bistrei cu Timişul în nisipul apei, argint lîngă Bîrzava [38]. Pentru Transilvania sînt indicate următoarele minerale şi minereuri : sare într-o zonă la izvoarele Jiului, într-o zonă la nord de Turda, la Ocna Dej (Akna Dees) lîngă Sighetul Marmaţiei, lîngă Aiud, lîngă Vaşcău ; fierul lîngă Hunedoara ; plumbul în munţii Apuseni ; mercurul la Zlatna ; aurul la Baia mare (Nagybanya), Rodna (Radna), la Baia de Abrud, la Zlatna, în nisipul rîurilor ; fier în districtul Ciuc, antimoniu la Baia de Abrud (Abrudbanya), pietre preţioase ca granatul, de culoare roşu viu şi de mare densitate pe valea Arieşului, gaze naturale în zona dintre cele două Tîrnave la nord de Mediaş (hic fons datur qui baculo periculosus ignis flammam emitit). Mai sînt apoi menţionate locurile bogate în ape termale şi minerale ca de ex. lîngă Batitz, Geoagiu, la nord de Simeria, în masivul Harghita (prin indicatoarele : Gioagi thermas fundes ; Batiz hic caldissima aqua sculet ; Miclos hic in medio flumine acidulo datur aqua ; Archita M. acidulum aquam emitens et in quo foramen est veneum spiraus lethale) [39].

În privinţa antichităţilor romane de pe teritoriul ţărilor române autorul a cercetat castrele pe care le-a întîlnit în cale, semnalate de el la Gradisca, Corvincule, Pescarara, Orşova vetus valachiae, Severin, insula Banul [40]. O deosebită atenţie a acordat savantul italian ruinelor de la Severin ale podului lui Traian pe care le-a vizitat în iarna anului 1689 şi asupra cărora a făcut intense măsurători, şi anume relativ la lăţimea fluviului în acest loc, la numărul picioarelor din apa fluviului, la dimensiunile pilelor rămase pe cele două maluri ale Dunării, la materialul din

---

[37] L. F. Marsili, *Description du Danube...*, La Haye, 1744, vol. I, p. 14, 23.

[38] *Ibidem*, vol. III, p. 105, 106.

[39] Vezi şi A. T. Turdeanu. Opera cartografică a lui Marsili şi importanţa ei pentru ţara noastră în „Studii şi cercetări de bibliologie" XIII, 1974, p. 229.

[40] L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 11—12, 15.

care a fost construit la tehnica folosită la construcţia acestuia. Mai mult el a făcut prima reconstituire a acestui pod. Cum era şi de aşteptat textul este însoţit de numeroase planşe explicative, cu desene de detaliu. Rezultatele acestor cercetări aveau să fie făcute cunoscute savanţilor vremii chiar înainte de a apare lucrarea sa monumentală *Danubius Pannonicus Mysicus*[41]. Tot el a mai făcut observaţii preţioase asupra podului de peste Dunăre construit de Constantin cel Mare între gura Jiului şi a Oltului[42].

În cercetările sale L. F. Marsili a mai studiat şi antichităţile dacoromane din Transilvania şi Ţara Românească şi anume : cetatea de la Deva, construcţiile de la Sarmizegetuza „olim Ulpia Traiana" din valea Haţegului, însoţind concluziile sale de observaţia că multe din pietrele cu inscripţii au fost ridicate şi transportate la castelele nobilimii din apropiere[43]. În această parte a lucrării se află o interesantă hartă a sudului Transilvaniei cu indicarea localităţilor unde se aflau atunci antichităţi romane[44]. Cît priveşte castrele romane din Transilvania ele sînt indicate la Beretz în Carpaţii orientali, la Micaze, Deva, lîngă Turnu Roşu, dar şi în Banat la Mehadia, şi în Ţara Românească, la Jidova lîngă Cîmpulung şi la Antina lîngă Caracal[45]. Sînt studiate drumurile romane din fosta provincie Dacia, dar mai ales inscripţiile descoperite întîmplător (de ex. la Cerneţi, Mehadia, Ulpia Traiana, la confluenţa Bistrei cu Timişul, la satul Marga, la Deva, Nălătvad lîngă Haţeg, la Pesti, Ostro, Clopotiva, Malovitz, toate lîngă Haţeg, la Alba Iulia, la Antina[46]. Aceste inscripţii sînt reproduse în desen, transcrise şi chiar traduse, ceea ce demonstrează seriozitatea cercetărilor sale şi mai ales înaltul caracter ştiinţific al acestora fapt care i-a consacrat numele de „primul arheolog al Daciei"[47].

O altă lucrare a lui L. F. Marsili de mare importanţă pentru istoria poporului român este intitulată : *Stato militare dell Impero ottomano incremento e decremento del medissimo* apărută în ediţie bilincva (italo-franceză) *(L'Etat militaire de l'empire ottoman ses progres et sa décadence)*. În *Prefaţa* lucrării autorul arată în ce condiţii a călătorit în Imperiul otoman şi cum a putut aduna încă din tinereţe materiale pentru a-şi alcătui opera, cum a luptat împotriva armatelor otomane în timpul războiului Ligii sfinte, perioadă în care a reuşit să cunoască mai bine starea internă şi externă a acestui stat aflat în plină decădere. De aceea opera sa, care este de fapt o istorie analitică a Imperiului otoman de la crearea acestuia pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cuprinde aspecte foarte diferite : economic, social, militar, administrativ, politic, juridic, cul-

---

41 Vezi Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 48 ms. 102, c. 526—532, scrisoarea sa din 1713 către „Journal des Savants".

42 Vezi şi D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1958, p. 12, 14, 19, 55, 61, 83.

43 L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 63.

44 *Ibidem*, vol. II, tab. 25.

43 L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 63.

44 *Ibidem*, vol. II, tab. 25.

45 *Ibidem*, vol. II, p. 59, 60, 68, 69.

46 *Ibidem*, vol. II, tab. 53, 56, 58, 60, 84 ; printre cele semnalate se mai află şi materiale din alte epoci de ex. oasele de elefant de lîngă Făgăraş din paleolitic.

47 Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 50 c. 50—237 ; Rola 66 ms. 84 ; Dinu Adameşteanu, *Il primo archeologo della Romania, L. F. Marsigli*, în revista „Roma", XXI, 1942, p. 1—9.

tural [48]. Ici şi colo acesta se referă la legăturile pe care le-au avut în vremea sa Ţările române cu Poarta otomană. Astfel, prezentînd Ţara Românească (în text Carawla), Moldova (Bogdanvil) şi Transilvania (Erdelvil) L. F. Marsili precizează că aceste state sînt confederate, că pe teritoriul lor nu se află garnizoane otomane, că pe principii acestor ţări îi numeşte sau îi destituie Înalta Poartă, deşi poporul român a dus deseori lupte cu otomanii pentru drepturile sale strămoşeşti. Din aceste motive se arată că Înalta Poartă a luat măsuri pentru a preveni răscularea lor nu numai pentru motivul că teritoriul lor este închis de munţi şi acoperiţi de păduri (unde lupta este mai greu de dus), ci mai ales că sînt aşezate în vecinătatea unor mari puteri europene (care ar putea să le acorde protecţia) [49]. Relativ la obligaţiile ţărilor române faţă de Poartă, acesta menţionează că ele plătesc un tribut care este deseori mai mult în profitul miniştrilor otomani decît al tezaurului imperial, în fine că au o armată proprie [50]. În privinţa valorii tributului plătit se arată că ar fi fost de 820 pungi de bani de argint pentru cele trei ţări luate împreună [51]. Dar autorul mai adaugă şi alte obligaţii ale ţărilor române faţă de Poartă şi anume de natură militară şi economică „moldovenii — scrie acesta — nu sînt copleşiţi numai de taxe în bani şi în provizii; ei trebuie să procure un corp de cavalerie întreţinut pe cheltuiala lor ... condus de voevodul ţării" [52]. Tot aşa şi muntenii. În Transilvania acest corp de cavalerie se compune şi din maghiari şi secui nu numai din români, împărţit pe căpitănii [53]. În privinţa numărului de trupe furnizate de ţările române se dau următoarele cifre: pentru Moldova şi Ţara Românească cîte 4 000 de fiecare iar Transilvania 8 000 singură [53bis]. Autorul nu uită însă să adauge că această cavalerie se bucură de a fi înzestrată cu cai buni din Transilvania care rezistă la marş [54] şi au pieptul şi crupa destul de late. Acest fapt s-ar datora — explică autorul — faptului că provin din iepe aduse din Moldova. În ceea ce priveşte caii din Ţara Românească aceştia ar fi mai grosolani, se poticnesc şi au o statură oarecum mediocră [54bis]. Autorul mai menţionează apoi că în campanie locul trupelor din ţările române era la periferia celor otomane cînd se stabilea o tabără şi în avangardă împreună cu tătarii cînd se lua formaţie de marş [55].

În contextul acestor relatări autorul adaugă că în ţările române se vorbeşte limba română care este o limbă coruptă din limbile latină şi italiană, că naţiunea română numeşte limba sa „limba romană", că din aceasta locuitorii îşi fac un titlu de glorie de a se numi „romen" adică români şi că numesc ţara lor „Ţara românească", în fine că limba lor este scrisă cu caractere slavone (corect chirilice) [56]. În privinţa Transil-

---

[48] O analiză succintă a lucrării mai ales în privinţa titlului vezi M. Romanescu, *Cantemir. Montesqieu şi Marsigli*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 420—427.

[49] L. F. Marsili, *Stato militare dell Impero otomano...*, Amsterdam, 1732, II, p. 10.

[50] *Ibidem*, p. 18—19.

[51] *Ibidem*, p. 55.

[52] *Ibidem*, vol. I, p. 101.

[53] *Ibidem*, I, p. 102.

[53bis] *Ibidem*, vol. I, p. 134—135.

[54] *Ibidem*, vol. II, p. 41.

[54bis] *Ibidem*, vol. II, p. 41.

[55] *Ibidem*, vol. II, p. 78, 82, şi Pl. 76

[56] *Ibidem*, vol. I, p. 22.

vaniei se arată că în această ţară este un adevărat babilon deoarece se vorbesc mai multe limbi în afară de cea română şi anume limba germană şi maghiară [57].

O lucrare mai puţin cunoscută şi cercetată este *Prefaţa la catalogul de manuscrise orientale* pe care intenţiona să-l publice autorul în 1721, şi în care sînt prezentate împrejurările strîngerii unor numeroase manuscrise în limbile : greacă, arabă, persană, turcă şi ebraică aflate azi în colecţia Muzeului L. F. Marsili din Bologna. Printre altele savantul italian arată cum a reuşit să obţină şi o traducere a unei valoroase hărţi a Imperiului otoman din vremea lui Mehmet al IV-lea (1648—1687), care i-a permis apoi să lucreze un lexicon geografic al numelor otomane, româneşti şi maghiare [58]. În contextul aceleiaşi *Prefeţe* sînt indicate condiţiile procurării unor cărţi şi manuscrise în limba ilirică în timpul operaţiilor militare din anii 1688—1689. Prin limba ilirică autorul înţelegea o limbă romanică rezultată din amestecul cu elemente de limbă slavă şi scrisă cu caractere chirilice. În acest fel el identifica caracterul acestei limbi cu cea vorbită în Valahia căreia autohtonii îi spuneau Ţara Românească (Zara romagnesca) sau patria română (patria romana) „pentru că în mod efectiv toţi locuitorii din această ţară (din Valahia) proveneau din vechii colonişti romani aduşi să populeze Daciile şi care vorbeau o italiană coruptă ca şi în Moldova" (tutta quelo popolazione, non essendo oriunda che dalle romane antiche colonie introdottesi e popolare le Dacie non parla che un italiano corroto, come anche succede per l'intiero Moldavia) [59].

Lui L. F. Marsili îi aparţine şi o lucrare extrem de interesantă privind ţările române, rămasă în manuscris, intitulată după aprecierile lui N. Iorga „*Trattato istorico naturale-geografico della Dacia*" [60]. Cercetări recente privind această operă [61], întreprinse mai ales pe baza studierii manuscrisului acesteia, duc la concluzia că iniţial lucrarea purta numele de *Descriere naturală, civilă şi militară a Daciei Ripensis, Mediteranea şi Transalpine* (Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie cive Ripense, Mediteranee e Transalpine) [62]. Inedită în forma ei integrală, această operă cuprinde valoroase elemente privind latinitatea limbii române, romanitatea poporului român, unitatea de neam şi limbă a poporului român şi continuitatea acestuia pe teritoriul fostei Dacii. După modul cum a fost concepută, ţinînd seama de conţinutul ei extrem de variat care dovedesc că autorul ei avea cunoştinţe cu caracter enciclopedic privind ţările române şi locuitorii acestora la sfîrşitul secolului al XVII-lea, se poate afirma cu toată convingerea că ne aflăm în faţa primei sinteze a istoriei poporului român, realizată de un străin, la nivelul cerinţelor vremii, în epoca lui Constantin Brîncoveanu.

---

[57] *Ibidem*, p. 102; se mai arată că ţările române erau state libere iar cetăţile otomane de la hotarele lor aveau misiunea să le supravegheze.

[58] Albano Sorbelli. *Lettere, prefazione al catalogo dei manuscripti orientali*, în vol. *Scritti inediti de Luigi Ferdonando Marsili*, Bologna, 1930, p. 183.

[59] Albano Sorbelli, *op. cit.*, p. 185.

[60] N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine...*, p. 67.

[61] D. Zaharia, *Mărturii străine despre unitatea românilor. Fraţii din cele trei Dacii*, în „Magazin istoric". 6/1980, p. 12—15.

[62] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49, c. 62—11; Universitatea din Bolognia, Muzeul L. F. Marsili, ms. 108 cărţile 1—3; în acelaşi manuscris se mai află şi alte lucrări similare despre Tartaria, Serbia, Bulgaria, Tracia (cărţile 4—8).

Mai întîi se cuvine o explicaţie relativ la titlul iniţial. De ce autorul se referă la mai multe Dacii pe care le şi numeşte : Ripensis, Mediteranea şi Transalpina ? Răspunsul nu este greu de dat şi anume că el considera, ca mulţi savanţi europeni care-l precedaseră, că ţările române cunoscute ca Transilvania, Moldova şi Ţara Românească făceau parte dintr-o entitate statală mai veche care evoluase în cursul unui mileniu şi jumătate nu numai ca formă dar şi sub aspectul conţinutului în sensul că în cele trei state numite de el Dacii exista un singur popor care vorbea o singură limbă, care avea aceleaşi obiceiuri dar care în mod nefiresc era împărţit în trei ţări deosebite ca nume. Identificînd cele trei Dacii cu realitatea istorică din secolul al XVII-lea L. F. Marsili arată în opera sa că Dacia Ripènsis cuprinde teritoriul Banatului şi Crişanei, că Dacia Mediteranea cuprinde teritoriul Transilvaniei, iar Dacia Transalpina cuprinde teritoriile Valahiei (Ţara Românească) şi Moldovei luate împreună. Descrierea lor teritorială potrivit acestui criteriu corespunde realităţii istorice ca şi denumirea principalelor topice geografice. Un singur teritoriu românesc mai lipseşte din această prezentare şi anume este vorba de cel aflat între Dunăre şi Marea Neagră — Dobrogea — la acea vreme aflat sub stăpînirea otomană.

După o *Introducere* intitulată sugestiv „A chi legge", menită să avertizeze pe „cel care citeşte" cu privire la conţinutul operei sale, şi mai ales la condiţiile istorice în care a alcătuit-o [63], autorul prezintă cadrul general geografic al operei sale, cele trei Dacii cu hotarele lor naturale în special (munţi, ape) [64]. După aceea fiecare din cele trei Dacii sînt prezentate în mod analitic cu diferitele lor aspecte caracteristice şi particulare. Astfel în ceea ce priveşte *Dacia Ripensis* (adică Banatul şi Crişana) L. F. Marsili prezintă pe larg hotarele lor naturale, reţeaua lor hidrografică, apele curgătoare care se varsă în Tisa şi Dunăre, subliniind că acestea sînt navigabile, bogăţiile lor naturale, regiunile de podgorii din zona Oradiei, bogăţiile animaliere [64bis]. Un loc deosebit îl constituie ştirile relativ la limba vorbită de locuitori şi anume limba română şi limba maghiară „atît la munte cît şi la cîmpie", la religia lor, la principalele oraşe (Oradea, Timişoara, Lipova, Caransebeş, Deva). Se mai dau ştiri şi de natură politică şi anume că teritoriul era în acea vreme sub directa stăpînire otomană şi anume că făcea parte din două paşalîcuri ; totuşi se adaugă că înainte de venirea otomanilor aceste teritorii româneşti s-au aflat sub administraţia maghiară şi că aici puterea regală deţinea multe proprietăţi.

Urmează apoi descrierea Transilvaniei, *Dacia mediteranea.* După prezentarea aspectului geografic al ţării cu hotarele ei naturale (cu ape şi munţi) autorul expune istoria acestui stat în cadrul unei periodizări : epoca veche (Vecchia), medie (Media), nouă (Noua) şi foarte nouă (Novissima) [65]. Aşadar o concepţie cu totul modernă în tratarea istoriei unui popor [66]. La epoca veche L. F. Marsili analizează viaţa popoarelor care

---

[63] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49 c. 59—61.
[64] Idem, c. 62—66.
[64bis] Idem, c. 66—72.
[65] *Ibidem*, c. 73—74.
[66] Vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 99 nota ; ştirile despre Transilvania publicate de Emilia Amaldi, *La Transilvania a traverso i documenti dei conti L. F. Marsili in „Europa orientale" 1927—1928.*

au locuit-o începînd cu dacii, continuînd cu coloniştii romani apoi cu popoarele migratoare : goţii, hunii, gepizii, longobarzii. La epoca medie se menţionează faptul că ţara a cunoscut stăpînirea maghiară iar la epoca modernă (Noua) se face precizarea că a cunoscut două forme statale republicane şi anume voevodatul şi principatul (după 1540). Ultima epocă (foarte nouă), coincide după părerea autorului, cu stăpînirea austriacă. Reluînd apoi fiecare epocă în parte, savantul italian dă mai multe amănunte privind organizarea Transilvaniei (economic şi administrativ, demografic). Nu lipsesc din această parte nici amănuntele despre coloniştii saşi şi secui nici ştirile despre diferiţii conducători ai ţării din epoca Principatului, nici menţionarea principalelor oraşe. Se insistă totodată şi asupra principalelor momente din istoria ţării de exemplu cel de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi anume războiul antiotoman în cadrul Ligii creştine. Nu mai puţin interesante sînt acele date relativ la principii Transilvaniei din secolul al XVII-lea şi realizările lor (Gabriel Bathory, Gabriel Bethlen, Gheorghe I Rakoczi, Gheorghe II Rakoczi, Acaţiu Barczai, Ioan Kemeny Mihail Apafi) : se dau apoi amănunte despre organizarea administrativă a ţării din această vreme. Expunerea se încheie cu o prezentare amplă a bogăţiilor naturale, cereale, minereuri (aur, argint, antimoniu, mercur), a limbilor vorbite, a cultelor practicate, cu o subliniere a legăturilor pe care Transilvania le are cu celelalte două ţări româneşti şi anume cu Ţara Românească şi cu Moldova.

Mai multe date întîlnim în acea parte a lucrării unde autorul se referă la *Dacia Transalpină* adică la Ţara Românească şi Moldova [66bis], pentru documentarea căreia a avut la dispoziţie un material mai bogat. Aşa se explică de ce pentru Ţara Românească (Valahia) sînt indicate toate apele şi locul unde acestea se varsă în Dunăre [67], de ce autorul face referiri la clima acestei ţări şi la unele produse, de exemplu cereale, fructe, miere, vinuri. „Grîul este de calitate deosebită" scrie el [68], cea mai bună miere se află în judeţul Mehedinţi (il mele ... si raccoglie nel comitato di Mehedins per la candideca non cede al zucchero quando per la fraguanza gia pare profumato) [69]. În ceea ce priveşte istoria Ţării Româneşti, aceasta este precedată de o prezentare liniară a domnilor ţării începînd cu Radul Negrul (il primo) şi încheind cu Constantin Brîncoveanu. Relativ la primul domn se arată că provenea din Ţara Haţegului (Comitato de Azak), că a pus bazele statului în 1290, că ar fi întemeiat şi oraşul Cîmpulung (Campolungo). Despre Mircea cel Bătrîn (Mircia) se sublinia că a înfruntat în multe lupte oştile otomane conduse de sultanul Baiazid (sultan Ildirim e Baiazet detto Folgere) şi că a întemeiat mînăstirea Cozia pe valea Oltului în 1393 (în realitate în 1398). Tot aşa despre Neagoe Basarab (Nagoe Basaraba primo) se afirmă că acesta a rămas în amintirea poporului prin pietatea şi înţelepciunea sa (per la grandezza d'animo, pieta e valore di cui tanto in pace), că a întemeiat mînăstirea de la Argeş, biserica mitropoliei din Tîrgovişte şi alte fundaţii de cult la sfîntul Munte [70].

66bis Idem, c. 75—92
67 Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 49 c. 92—94
68 Idem, c. 95
69 Idem, c. 95
70 Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49 c. 97

Despre Mihai Viteazul (Mihai il secondo) se relatează că acesta s-a făcut celebru în fața întregii Europe prin războaiele duse contra otomanilor [71], iar despre Radu Şerban (cognominato Radul Sorbano Bassaraba primo) se precizează că a devenit nemuritor în ochii posterității pentru ostilitatea manifestată față de tătari și otomani.

Savantul italian nu mai însoţeşte prin aprecieri prezentarea principilor Ţării Româneşti, care au domnit în secolul al XVII-lea, deşi avea materialele necesare la dispoziţie. În schimb își informează cititorul asupra organizării administrative și politice a țării, care atunci se bucura de autonomie în fața Înaltei Porți. De aceea știrile sale se referă la orașe (București, Buzău, Rîmnic, Pitești, Focșani, Tîrgoviște), la limbile vorbite în afara celei românești, la circulația monetară, la bogățiile subsolului[72].

Cum era şi firesc în lucrarea savantului italian se face apologia victoriilor armatelor austriece contra otomanilor pe timpul împăratului Leopold I; totuși nu lipsesc acele aprecieri privind unele greutăți și pierderi suferite de acestea pe teritoriul Valahiei, despre care afirmă că este înzestrată de natură cu astfel de condiții naturale încît populația țării poate distruge orice amenințare străină [73].

În ceea ce priveşte Moldova, autorul indică mai întîi hotarele naturale ale țării și caracteristicile lor, orașele, confesiunile, limba vorbită, împărțirea administrativă pe ținuturi, calitatea extraordinară a pămîntului de culturi în comparație cu celelalte țări vecine, remarcă originea comună a populației cu cea din Țara Românească precum și existența unor obiceiuri identice, subliniază organizarea militară a țării [74]. Referindu-se și la unii domni ai țării din trecut, începînd cu Dragoș întemeietorul și încheind cu Duca vodă, autorul se oprește mai mult asupra lui Ștefan cel Mare (Ștefan cognominato il quatro et il grande) [75] despre care afirmă că istoricii poloni îl consideră drept un luptător glorios în lupta antiotomană [76]. L. F. Marsili nu omite să arate că dintotdeauna atît românii din Moldova cît și cei din Țara Românească au trăit liberi, că trecătorile Carpaților au fost favorabile pentru comerțul de o parte și de alta a munților, că locuitorii țării folosesc o tactică deosebită contra dușmanilor pentru a obține victoria și anume se retrag în munți unde continuă lupta [77].

Aşa cum se prezintă lucrările publicate de L. F. Marsili în timpul vieții sale, desigur că și această operă trebuia să fi fost însoțită în forma finală de tabele genealogice, hărți, ilustrații. Acest fapt rezultă mai întîi din corespondența pe care acesta a avut-o după prima vizită la București cu Constantin Brîncoveanu și Constantin Cantacuzino stolnicul [78], corespondență care arată că, prin intermediul domnului Țării Românești și al unchiului acestuia după mamă, savantul italian a obținut valoroase

---

[71] Idem, c. 97
[72] Idem, c. 100
[73] Idem, c. 101; vezi și c. 102—103
[74] Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 49 c. 105—112
[75] Idem, c. 109
[76] Idem
[77] Idem, c. 109 vezi și c. 110—112
[78] N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relativ la istoria românilor ... op. cit.*, p. 68—78; Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. f. 191—204; Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 57 c. 47—80.

materiale informative, ca de exemplu liste de domni, descrieri geografice şi administrative ale Ţării Româneşti şi Moldovei, aprecieri asupra organizării politice şi religioase, hărţi etc.[79] pe care deseori le întîlnim printre manuscrisele inedite ale acestuia. Ceea ce este interesant rămîne faptul că alături de ştirile relativ la Ţara Românească şi Moldova mai sînt şi altele privind Transilvania şi Banatul. De la cine să le fi obţinut nu este prea greu de aflat dacă ne gîndim că el a călătorit prin această provincie românească unde desigur a stabilit contacte cu oamenii politici ai vremii, mai ales în timpul negocierilor purtate în vederea încheierii tratatului de pace de la Carlovitz. Este foarte posibil ca altele să le fi obţinut chiar din arhivele imperiale din Viena.

Ţinînd seama de aceste consideraţii este necesar de menţionat mai întîi existenţa unei hărţi integrale a Daciei, pe care savantul italian a alcătuit-o, în care se observă cele trei subîmpărţiri (Dacia Ripensis, Dacia Mediteranea, Dacia Transalpina) fiecare fiind marcată cu o culoare deosebită. Dealtfel o astfel de prezentare a celor trei ţări române se mai întîlneşte şi într-o hartă geografică din vremea sa, alcătuită de L. F. Marsili sau de alţi cartografi contemporani cu el, şi care cuprinde o arie geografică mai mare, de exemplu fie zona operaţiilor militare din timpul războiului Ligii sfinte, fie Imperiul otoman înainte de pacea de la Carlovitz.

Dar savantul italian a lăsat şi hărţi separate pentru Banat, Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, unele din ele fiind mai bogate în elemente topografice, altele mai sărace. Aşa de exemplu pentru Banat s-au păstrat mai multe exemplare, dar deosebite între ele; faptul se explică prin prezenţa sa mai multă vreme în această regiune unde a îndeplinit misiuni militare dar şi politice. Una din ele cuprinde *Banatul* în întregime, aşadar de la Tisa la Dunăre apoi la Mureş şi la culmile Carpaţilor. În comparaţie cu altele similare, este cea mai bogată în topice geografice — 150 la număr — şi anume : ape, forme de teren, localităţi mari şi mici. Printre localităţi menţionăm : Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Mănăstur, Curtea, Tomeşti, Belinţ, Bucovăţ, Jacovu, Zac, Obreja, Bocşa, Varadin, Caras, Carasova, Cuidanoviţa, Fărliug, Mehadia, Oraviţa, Bozovia, Prigor, Gîrboveţ, Orşova etc. Relativ la drumuri sînt marcate mai ales acelea care făceau legătura între principalele localităţi de ex. Timişoara — Vărădia, Făget—Fărcădia, Vărădia—Ui Palanca, Făget—Caransebeş Lugoj—Zac, Mehadia—Orşova. Pe hărţi sînt marcate şi colinele, dealurile, mlaştinile, cîmpiile, apele cu afluenţii lor. O altă hartă, parţială însă, a Banatului cuprinde partea de sud de la Ui Palanca unde apa Caras-ului se varsă în Dunăre (aici este consemnată o cetate de formă dreptunghiulară cu turnuri la colţuri aşezată pe o insulă). Pe o altă hartă a Banatului (în hotarele sale naturale) sînt mai puţine date geografice (de ex. numai localităţile : Lugoj, Făget, Caransebeş, Timişoara, Varadia, Rudna, Ui Palanca, Versitz, cîteva drumuri şi ape, pe o alta tot aşa de săracă în date se poate observa masivul păduros care se întindea atunci pînă aproape de oraşul Timişoara, pe de o parte, iar pe de alta numeroasele bălţi şi mlaştini aflate mai ales în partea de apus a provinciei. Un interes deosebit

[79] Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 48 f. 45; ms. 49 f. 28—29, 31

prezintă harta care se referă la sudul provinciei şi în care este inclus detaliat o parte din cursul Dunării şi al afluenţilor de pe malul stîng [80].

În ceea ce priveşte *Transilvania* aceasta este reprezentată cu numeroase forme de teren (dealuri, coline, cîmpii, munţi) cu păduri, cu ape (Mureş, Olt, Someş şi afluenţii lor). În privinţa aşezărilor umane, destul de multe (sate, tîrguri şi oraşe), acestea sînt redate unele în limba germană, altele în maghiară şi altele în limba română de exemplu Clauseburg, Hermannstadt, Kronstadt, Millenbach, Sachsburg, Rothenturm, Alba Iulia, Făgăraş, Deva, Haţeg (Hacsek), Bistriţa, Dej, Poiana Mărului, Vlădeni, Ohaba, Turda, Tohani, Măgura Mărului, Brad, Szekel Odorhei, Miklosvar, Nagy Enyed, Abrudbanya; în total sînt înscrise peste 350 topice. De remarcat că pe aceeaşi hartă sînt menţionate şi unele topice din Ţara Românească ca de exemplu localităţile Cîineni, Titeşti, Rucăr, Cîmpulung, Cîmpina, precum şi principalele drumuri din Transilvania care treceau şi munţii Carpaţi prin trecători spre est şi sud, şi anume pe valea Oltului, de la Turnu Roşu, pe valea Timişului şi a Buzăului, pe valea Oituzului şi prin pasul Ghimeş. Aceste drumuri străbăteau Transilvania prin Făgăraş—Braşov—Sibiu—Mediaş—Sighişoara Odorhei, sau de la Cluj prin Turda, Alba Iulia, Abrud, Deva, Sibiu. Un drum pornea de la Bistriţa spre NE şi trecea în Moldova şi spre SE spre Odorhei şi un altul spre SV la Cluj [81].

În privinţa hărţii *Ţării Româneşti*, aceasta cuprinde de asemenea formele de teren principale, pădurile, pînă la Dunăre, drumurile care făceau legătura cu Transilvania dar şi cu părţile sudice ale ţării şi chiar dincolo de fluviu. În comparaţie cu cele din hărţile precedente sînt mai puţine topice de exemplu numai localităţile: Baia de Aramă (Baia de rama), Cerneţi (Czernet), Tismana (La tisman), Ranca, Padina, Tîrgu Jiu (Trigosciul), Strehaia (Stray), Tîrgul Bengăi (Tragobenga), Polovraci (Polverag), Româneşti, Bistriţa, Ocna Mare, Rîmnicul Vîlcii (Ribnik), Ruda, marea Dintrunlemn (Deunlemn), Gradestea, Rîureni. Craiova, Brîncoveni, Antina, Aragu, Celei (Gieli), Slatina (Zlatina), Curtea de Argeş (Argiş), Piteşti, Bucovăţ, Tîrgovişte (Tergovista), Cîmpulung (Campolongo), Rucăr, Cîmpina, Jidova, Cartebest, Bucziest, Kostatinie, Turnu. Majoritatea acestor localităţi sînt legate între ele prin drumuri. De remarcat că savantul italian a inclus toate apele cu afluenţii lor ca şi unele drumuri vechi romane („via Romana" de la Rîmnic la Severin, şi de la Rîmnic la Celei) [82].

Şi harta *Moldovei* pare a fi mai săracă în topice în comparaţie cu harta Transilvaniei. Aşa de exemplu aici sînt menţionate Dorna, Ang pe Bistriţa care trebuie să fie Hangu, Comăneşti (Kumanesti), Reşca, Neamţ Secul, Suceviţa (Socsevitza), Putna, Rădăuţi (Reduntz), Suceava „ubi episcopatus secta arminiane", Slatina, Pobrata, Roman „episcopatus greci", Huşi (Usz spiscopatus ritus greci), Sadova, Vacovina sylva", Stăneşti, Siret, Stefăneşti, Iaşi (Jaszy) „residentia principis et arhiepiscopi ritus graeci", Bogdana, Trotus (Tartos), Focşani (Foxani), Bîrlad (Berlat), Ionăşeşti (Ianaset), Galaţi (Galacs), Fălciu (Folgiu) etc. în total circa

---

[80] Pentru hărţile Banatului vezi Arh. St. Buc. Microfime Italia Rola 57 c. 33; Rola 66 c. 2; 267; Rola 40 c. 48; Rola 57 c. 7—16

[81] Arh. St. Buc. Microfilm Italia Rola 40 c. 219

[82] Idem, c. 220

50 topice. Mai sînt apoi marcate pe hartă drumurile de exemplu de la Focşani spre NV pe valea Oituzului şi al Ghimeşului, sau spre Fălciu, sau de la Cîmpulung la Rodna în Transilvania [83].

Desigur că aceste hărţi ar fi trebuit să însoţească textul *Tratatului istoric-natural-geografic al Daciei* rămas în manuscris pînă azi dacă împrejurări favorabile ar fi permis lui L. F. Marsili să-l publice. Ele rămîn totuşi realizări foarte valoroase care oglindesc unele aspecte din gîndirea istorică a savantului italian cu privire la poporul român şi la ţările române. Mai întîi că în tratatul mai sus amintit autorul a inclus *toate* teritoriile locuite de români (cu excepţia celui dintre Dunăre şi Marea Neagră, aflat atunci sub stăpînire directă otomană). Apoi că în repetate rînduri acesta face apropieri între limba vorbită în fiecare din ţările române luate separat, constatînd la un moment dat similitudini care conving de originea comună atît a limbii locuitorilor din ţările române dar şi a lor ca popor de origină romanică. În fine în ceea ce priveşte hărţile, ele sînt realizări cartografice remarcabile, la nivelul tehnicii moderne europene [84].

În opera cartografică a lui L. F. Marsili se mai întîlnesc şi unele planuri ale diferitelor cetăţi din Banat şi Transilvania unde s-au desfăşurat operaţiile militare la care el a luat parte în anii 1688—1695 şi care au o deosebită valoare pentru cei care studiază istoria oraşelor din această parte a ţării la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Aşa de exemplu planul *Mehadiei* (Meadia) reprezintă aşezarea amplasată pe un bot de deal apărată la nord, est şi sud de apa Biela, avînd o formă triunghiulară cu bastioane la colţuri [85], acela al *Caransebeşului* (Karansebeş) ne prezintă aşezarea avînd o formă patrulateră cu 9 bastioane cu drumuri de acces, cu construcţii militare în interior (magazii, comandament, cazarmă) [86]. Planul *Lugoj*-ului de pe malul Timişului are formă patrulateră cu 6 bastioane, cu o incintă dublată de şanţ, cu drum de acces pe latura de nord-est [87], al *Făget*-ului, amplasat la cotul unei ape, are formă patrată cu şanţ şi val de pămînt, cu un bastion pătrat pe latura de vest [88], al *Lipovei* (Lippa) pe malul Mureşului de formă dreptunghiulară cu bastioane pentagonale la colţuri cu incintă de pămînt, val şi şanţ, avînd în interior cîteva clădiri cu caracter militar şi civil [89], în fine *Aradului* (Arat), aşezat pe malul drept al Mureşului şi pe malul unui canal, de formă dreptunghiulară, cu bastioane pentagonale la colţuri şi cu bastioane triunghiulare pe latura de sud şi nord, cu zid de incintă din cărămidă dublat de şanţ şi val de pămînt, cu drum de acces pe latura de nord, cu bastion înaintat pe malul stîng al apei legat de corpul cetăţii cu un pod din pontoane [90]. În afară

---

[83] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 40 c. 221; Universitatea din Bolognia, Muzeul L. F. Marsili, ms. 1044 f. 24.

[84] A. T. Turdeanu, *Opera cartografică a lui Marsili şi importanţa ei pentru ţara noastră*, în „Studii şi cercetări din bibliologie", XIII, 1974, p. 211—212; Popescu Spineni, *România în izvoare geografice şi cartografice din antichitate pînă în pragul veacului nostru*, Bucureşti, 1978, p. 180—181.

[85] Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 39 c. 636.

[86] Idem, c. 628, 630.

[87] Idem, c. 624.

[88] Idem, c. 622 vezi şi *Vepries* de formă trapezoidală cu două turnuri circulare pe latura de nord, idem, c. 620.

[89] Idem, c. 617.

[90] Idem, c. 616.

de acestea în manuscrisele lui L. F. Marsili se mai află planurile oraşelor : *Deva, Făgăraş, Braşov, Cluj, Mediaş, Bistriţa* [91].

Din anexele care trebuiau să completeze *Tratatul* lui L. F. Marsili despre vechea Dacie se mai aflau şi cîteva tabele genealogice ale principilor Transilvaniei cuprinzînd de exemplu pe Ioan Sigismund, Ştefan Bathori, Christofor Bathori, Sigismund Bathori, Ştefan Botskai, Sigismund Rakoczi, Gabriel Bathori, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I, Gheorghe Rakoczi II, Acaţiu Barceai, Ioan Kemeny, Mihai Apafi I, Mihai Apafi II [92], ale domnilor Ţării Româneşti de la Radul Negrul I pînă la Constantin Basarab II, adică Constantin Brîncoveanu, în total 52 nume [93], ale domnilor Moldovei începînd cu Dragoş şi încheind cu Constantin III (Constantin Duca), în total 55 nume [94]. Tot atît de importante sînt şi acele liste care cuprind topice geografice din cele trei ţări româneşti (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania), de care s-a folosit savantul italian pentru redactarea textului tratatului şi a hărţilor [95], apoi liste de nume comune şi nume proprii româneşti, avînd alăturat transcrierea din cirilică în caractere latine şi traducerea în limba italiană, ceea ce presupune că sînt procurate prin intermediul stolnicului Constantin Cantacuzino. Numărul acestor nume se ridică la aproape 300, aşadar un mic dicţionar italo-român [96]. Prezentarea acestor termeni de limbă româneşti cu traducerea italiană în paralel l-au convins foarte uşor pe L. F. Marsili de faptul că limba română este o limbă romanică, fapt mărturisit deseori în opera sa prin afirmaţia că limba română este provenită din limba latină şi din italiana coruptă.

Desigur că pe lîngă aceste materiale documentare edite şi mai ales inedite mai sînt şi altele care oglindesc interesul manifestat de savantul şi omul politic italian pentru poporul român sub cele mai variate aspecte. Marea valoare a acestor ştiri istorice, geografice şi lingvistice constă în faptul că ele sînt noi dovezi incontestabile privind originea romanică a limbii şi poporului nostru [97], cît şi a continuităţii şi unităţii populaţiei daco-romane în regiunile carpato-danubio-pontice dealungul veacurilor [98]. Dar ceea ce este mult mai important şi dă temeinicie mai mare concluziilor la care a ajuns L. F. Marsili privind ţările române în evul mediu din punct de vedere istoric îl constituie faptul că el şi-a desfăşurat munca ştiinţifică nu numai studiind în biblioteci şi arhive izvoarele de bază (documente şi cronici) privind trecutul acestora, ci efectuînd cercetări chiar pe teritoriul lor, în Transilvania, Banat, Ţara Românească, adică cunoscînd la faţa locului modul de viaţă al poporului român, interesîndu-se de limba vorbită de acesta, studiind vestigiile istorice care evocau civilizaţia strămoşilor săi, ceea ce înseamnă că din punct de vedere metodologic savantul italian a adoptat o investigaţie cu totul modernă, practicată în vremea

---

[91] Idem, Rola 49 c. 316—328
[92] Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 40 c. 318—319.
[93] Idem, c. 320—321.
[94] Idem, c. 322—323.
[95] Idem, Rola 57 c. 36—46, 47—52, 72—77.
[96] Idem, Rola 57 c. 52—71.
[97] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 96—100
[98] *Ibidem*, p. 101—147; Idem, *La formation de l'etat national unitaire roumain*, Bucarest, 1980, p. 34—41

în care a trăit. La toate acestea se mai pot adăuga acele relatări obţinute de el din partea stolnicului C. Cantacuzino, umanist român de nivel european. În fine merită să fie subliniat şi faptul că activitatea sa ştiinţifică s-a împletit armonios cu cea politică şi diplomatică în direcţia aflării unei soluţii pentru slăbirea dominaţiei otomane asupra ţărilor române. Din aceste motive opera sa ştiinţifică, diplomatică şi politică este considerată de istorici, geografi, cartografi, lingvişti drept un izvor de mare valoare care îmbogăţeşte pe celelalte cunoscute pînă acum, prin intermediul căruia se aduc noi dovezi privind originea romanică a limbii şi poporului român, continuitatea şi unitatea acestuia de-a lungul secolelor pe vatra străbunilor săi.

ECHOS ROUMAINS DANS L'ŒUVRE DE LUIGI F. MARSILI

(250 ans depuis sa mort)

RÉSUMÉ

Luigi F. Marsili, savant italien de réputation européenne, mort il y a 250 ans, a déployé une intense activité militaire, politique et diplomatique dans les pays roumains de la fin du XVII-e siècle laquelle atteste son intérêt particulier pour le passé du peuple roumain.

Sur la base d'amples investigations concernant ses ouvrages publiés mais surtout ceux inédits, figurant au musée qui porte son nom et qui est aménagé à l'Université de Bologne, l'auteur présente dans la première partie de son étude les circonstances dans lesquelles celui-ci a connu les vestiges archéologiques qui reflètent la latinité et la romanité du peuple et de sa langue, d'une part, et la continuité et l'unité du peuple roumain dans l'espace carpato-danubien-pontique, de l'autre. On présente en même temps ses voyages à caractère diplomatique en Valachie et au Banat destinés à aboutir à la conclusion de la paix de Carlowitz (1699) ainsi qu'à l'application des stipulations de cette paix.

Dans la seconde partie de l'étude on analyse les principaux ouvrages du savant, à caractère historique, géographique et linguistique qui révèlent l'ample connaissance par celui-ci de la vie économique, sociale, militaire, administrative et politique du peuple roumain dans la seconde moitié du XVII-e siècle. L'un de ces ouvrages inédits „La description naturelle — civile et militaire des Daces" a non seulement le caractère d'une esquisse monographique des pays roumains depuis l'antiquité jusqu'à la fin du XVII-e siècle, mais il contient aussi de valeureuses affirmations de L. F. Marsili concernant l'ancienneté du peuple roumain, sa romanité, la latinité de sa langue, l'unité et la continuité de notre peuple sur le territoire de l'ancienne Dacie. C'est pourquoi, les ouvrages du savant italien sont considérés par les historiens roumains comme figurant parmi les précieuses sources de l'histoire médiévale de la Roumanie.

V I A Ţ A Ş T I I N Ţ I F I C Ă

ACTIVITATEA SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE DIN R. S. ROMÂNIA

Declanşarea revoluţiei de eliberare socială şi naţională din august 1944 a inaugurat o etapă nouă în istoria patriei şi a deschis calea unor uriaşe transformări economice şi social politice, care aveau să impulsioneze dezvoltarea ţării pe calea socialismului şi să îmbunătăţească condiţiile de muncă şi nivelul de trai al întregului nostru popor. După cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare şi naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, sub conducerea Partidului Comunist Român, oamenii muncii din fabrici, uzine, de pe ogoare şi din instituţiile de cultură — conştienţi de rolul şi răspunderea lor — au depus eforturi tot mai susţinute pentru edificarea societăţii socialiste.

Transformările economice şi social-politice au facilitat dezvoltarea ştiinţei şi culturii, ducînd la o adevărată revoluţie culturală. Mai ales după reforma învăţămîntului din 1948, cărturarii români, cărora li s-a deschis un cîmp larg de afirmare, şi-au sporit eforturile pentru a contribui la dezvoltarea ştiinţei, la legarea teoriei de practică, la crearea unui climat favorabil cercetărilor ştiinţifice în toate domeniile. Profesorii, la rîndul lor, s-au străduit să lege cît mai mult învăţămîntul de viaţă şi să-şi perfecţioneze nivelul de predare al cunoştinţelor de specialitate.

Fundamentarea învăţămîntului pe concepţia ştiinţifică materialist dialectică despre natură şi societate, orientarea educaţiei spre marile ţeluri ale construcţiei socialiste, accesul la învăţătură şi cultură tuturor cetăţenilor patriei fără nici o discriminare, crearea condiţiilor materiale necesare, formarea unui corp didactic competent, devotat profesiunii sale şi dornic să-şi perfecţioneze continuu activitatea la catedră — toate acestea au constituit o preocupare permanentă a partidului nostru în domeniul şcolii. Cadrele didactice au fost continuu sprijinite şi stimulate, prin variate forme, să-şi însuşească problemele noi din domeniul specialităţii lor şi al metodicii de predare, să-şi lărgească orizontul ştiinţific, să cunoască experienţa înaintată a învăţămîntului pe plan mondial, să-şi îmbogăţească şi să-şi valorifice propria lor experienţă, pentru a realiza la nivel maxim sarcinile instruirii şi educării tineretului.

În procesul de perfecţionare multilaterală a profesorilor din ţara noastră s-a considerat că un rol important îl pot avea şi societăţile ştiinţifice ale cadrelor didactice. Şi în adevăr, societăţile ştiinţifice — organizaţii profesionale cu caracter obştesc ale membrilor corpului didactic — şi-au adus o contribuţie meritorie la progresul culturii şi ştiinţei, la ridicarea măestriei pedagogice, implicit la opera de construire a socialismului. Restructurarea vechilor asociaţii ştiinţifice, cît şi înfiinţarea unor noi societăţi — în urmă cu trei decenii — a oferit posibilitatea organizării largi a muncii ştiinţifice din şcoala noastră, pe baza concepţiei materialist dialectice despre lume şi, totodată, a stimulat cultivarea tradiţiilor progresiste ale culturii româneşti şi experienţa valoroasă a înaintaşilor [1]. Crearea acestor societăţi ştiinţifice a fost determinată de interesul crescînd al cadrelor didactice pentru perfecţionarea pregătirii lor de specialitate, de sarcinile importante ce reveneau şcolii şi de atracţia profesorilor spre munca de cercetare [2].

Societăţile ştiinţifice ale cadrelor didactice au devenit, treptat, nu numai nuclee de stimularea creaţiei ştiinţifice, de informare şi îndrumare a cercetărilor, ci şi puternice centre de afirmare a culturii noi, socialiste. În acest cadru de eforturi constructive s-a format şi afirmat, totodată, şi Societatea de ştiinţe istorice — intitulată, în primii ani, Societatea de ştiinţe istorice filologice şi folclor — care a antrenat în munca de cercetare ştiinţifică şi metodică o masă considerabilă de intelectuali pasionaţi de studiul istoriei, recrutaţi mai ales din rîndurile profe-

---

[1] Arhiva Societăţii; Darea de seamă asupra activităţii Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice 1949—1969, f. 2—3.

[2] Vezi „Scînteia" din 27 noiembrie 1964.

sorilor din învăţămîntul mediu, cuprinzînd însă şi alte categorii de cercetători : cadre didactice universitare, membri ai institutelor de specialitate, arhivişti, muzeografi, etnografi etc.[3]

În activitatea Societăţii de ştiinţe istorice din R.S.R. se disting două perioade : prima (1949—1968) în care activitatea istoricilor s-a desfăşurat împreună cu a filologilor, — bine înţeles în secţii separate — în cadrul Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice, şi a doua (1968—1979), cu activitate distinctă, organizată pe profilul actualelor secţii de istoria României, istoria universală şi metodică ale Societăţii de ştiinţe istorice.

I. PERIOADA 1949—1968

La începutul lunii iunie 1949, la sugestia forurilor superioare de partid, un grup de istorici şi filologi — în frunte cu academicienii şi profesorii universitari : Petre Constantinescu-Iaşi, Iorgu Iordan, M. Roller, Al. Graur, Grigore Preoteasa, N. Popescu Doreanu, David Prodan, V. Maciu ,Andrei Oţetea — s-a întrunit la sediul Institutului de istorie al Academiei din bulevardul Aviatorilor, nr. 1 şi a discutat necesitatea înfiinţării unei asociaţii ştiinţifice, asumîndu-şi totodată sarcina de a redacta statutul provizoriu de funcţionare a acesteia.

Grupul de iniţiativă a convocat în ziua de 9 iunie 1949, tot la Institutul de istorie, o adunare la care au luat parte peste 100 de profesori de istorie şi limba română din învăţămîntul superior, mediu şi elementar, precum şi mai mulţi studenţi, între care se găsea şi semnatarul acestor rînduri. Participanţii au dezbătut problema constituirii asociaţiei ştiinţifice, sarcinile acesteia şi proiectul de statut prezentat de grupul de iniţiativă. Adunarea a aprobat înfiinţarea asociaţiei sub denumirea de „Societatea de ştiinţe istorice, filologice şi folclor din R.P.R.", precum şi statutul provizoriu. Totodată, această adunare — denumită prima Adunare generală — a ales un Consiliu de conducere al Societăţii (format din 27 membri) care şi-a desemnat — din rîndurile sale — şi primul birou (format din 13 membri), ca organ executiv. Preşedinte al biroului — implicit al Societăţii — a fost ales acad. Petre Constantinescu-Iaşi, vicepreşedinţi : prof. univ. Al. Graur, conf. univ. Eliza Campus şi învăţătorul Ioan Mircea, iar ca secretar general conf. univ. Vasile Maciu.

Tot atunci s-a propus şi aprobat de către adunare ca revista „Cum vorbim" — care începuse să apară din aprilie 1949 — să devină un organ al Societăţii (secţia filologie), iar secţia de istorie „să editeze o revistă proprie"[4].

Procesul verbal al şedinţei primei Adunări generale, din 9 iunie 1949, a devenit *Actul constitutiv al Societăţii*. În afară de membrii biroului, procesul verbal este semnat şi de mulţi alţi profesori, membri fondatori ai Societăţii : A. Oţetea, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Aurel Sacerdoţeanu, M. Cruceanu, I. Coteanu, Barbu Cîmpina, I. Ionaşcu, Emil Boldan, Paul Cernovodeanu, C. Şerban, Georgeta Mitru, Alois Grigorovici, Arbore Virgil, Al. Bistriţeanu, G. Tohăneanu ş.a. *Acest act constitutiv*[5] a fost reactualizat la 24 septembrie 1949, cînd a fost autentificat de Tribunalul Ilfov. La 5 noiembrie 1949 acelaşi tribunal, aprobînd *Actul constitutiv* şi statutul, a acordat personalitate juridică Societăţii de ştiinţe istorice, filologice şi folclor din R.P.R.[6].

Între timp, încă din luna iulie 1949, statutul provizoriu al Societăţii fusese publicat [7], spre a fi cunoscut de profesorii de istorie şi filologie de pe întreg cuprinsul ţării, şi — pe baza lui — se trecuse chiar la înfiinţarea filialelor judeţene. Statutul definea scopul, sarcinile şi structura Societăţii, precum şi drepturile şi îndatoririle membrilor săi.

Scopul Societăţii — menţionat în articolul 2 al statutului — era :

a) să ridice nivelul de cunoştinţe al membrilor săi prin cercetarea ştiinţifică a problemelor teoretice şi practice de istorie şi filologie ;

b) să contribuie la educarea ideologică a membrilor săi pe baza teoriei marxist-leniniste ;

c) să combată teoriile pseudo-ştiinţifice ;

d) „să contribuie prin toată activitatea ei la lupta pe care o duce regimul de democraţie populară pentru construirea socialismului în R.P.R.".

Statutul prevedea că Societatea :

---

[3] Robert Deutsch, *Istoricii şi ştiinţa istorică din România 1944—1969*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 543.

[4] „Cum vorbim", I, nr. 3, iunie 1949, p. 1—2.

[5] Vezi facsimilul *Actului constitutiv*, cu semnăturile unor membri fondatori ai Societăţii, în *Anuar 1976. Istoric. Realizări*. Societatea de ştiinţe filologice, Bucureşti, 1976, p. 35—36.

[6] Arhiva Societăţii; Dosar cu actele constitutive.

[7] Vezi „Cum vorbim", I, nr. 4, iulie 1949, p. 62—64.

a) ține ședințe periodice de lucru cu referate și comunicări, organizează conferințe, editează reviste și lucrări de specialitate :

b) îndrumează și sprijină activitatea științifică colectivă sau individuală a membrilor săi ;

c) colaborează cu institutele și celelalte societăți științifice din țară. Articolul 17 preciza că „membri Societății pot fi : istoricii, filologii și folcloriștii din învățămîntul superior, mediu și elementar, din institutele de cercetări științifice, studenții facultăților de istorie și filologie", de asemenea „persoanele a căror activitate profesională este în legătură cu științele istorice, filologice și folclorul, precum și oricine se preocupă de problemele acestor științe" [8].

Acest prim statut a suferit modificări la propunerea adunărilor generale din 1953, 1960, 1964 și 1968 spre a corespunde transformărilor culturale și reorganizărilor administrative a țării, precum și pentru a se formula mai precis scopul, structura și sarcinile Societății, insistîndu-se asupra stimulării cercetării științifice în domeniul istoriei patriei și asupra îmbunătățirii activității metodico-didactice a profesorilor. Asupra ultimei modificări a statului vom reveni. De altfel, unele modificări au fost determinate de schimbarea numelui și a structurii organizatorice a Societății.

Se știe că, pe parcursul celor 30 de ani de existență, Societatea a suferit modificări în nomenclatura și structura sa organizatorică, impuse de condițiile de dezvoltare a activității sale, care a înregistrat permanente progrese. Pe baza hotăririlor Adunării generale din 13 decembrie 1953, denumirea Societății a fost schimbată în „Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.". Motivele care au determinat schimbarea numelui s-au bazat pe considerente de ordin gramatical și stilistic, în special pe faptul că noțiunea de folclor, ca sferă, se include în cea de filologie [9].

Dacă în primii ani Societatea activase cu trei secții — istorie, filologie, folclor — din decembrie 1953 activitatea ei a fost restrînsă în cadrul secțiilor de istorie și filologie, folclorul literar fiind inclus în sfera largă a filologiei. La sfîrșitul anului 1957 s-a creat, pe lîngă Consiliul de conducere, și Secția de studii orientale. Această nouă secție a Societății nu avea însă ramificații la filiale. În 1964 s a creat secția de metodică a Societății și, totodată, au mai fost înființate încă două secții în domeniul filologiei. Dar, indiferent de secțiile înființate de Societate, majoritatea filialelor din țară și-au desfășurat activitatea, de la început, în cadrul celor două ramuri principale : istorie și filologie.

Procesul de transformări care au avut loc în activitatea Societății a culminat cu scindarea ei, în februarie 1968, cînd s-a convenit ca atît istoricii cît și filologii să-și reorganizeze societăți distincte, profilate pe specificul specialității lor. Asupra separării Societății și a creării unei societăți independente de filologie vom mai reveni în cuprinsul articolului de față, menit să reliefeze, în special, activitatea secției de istorie a Societății pînă la 1968, iar apoi a Societății de științe istorice reorganizate.

Tot pe plan organizatoric, e de precizat că, începînd din vara anului 1949, au fost înființate și primele filiale ale Societății. În privința creării primelor filiale găsim informații prețioase și în revista „Cum vorbim". Astfel, revista precizează că în ziua de 5 iulie 1949, la Institutul de istorie al Academiei a avut loc ședința de constituire a filialei București. Au participat acad. Petre Constantinescu-Iași, M. Roller, C. Balmuș C. Daicoviciu și numeroși alți oameni de știință, profesori și studenți. Ședința a fost deschisă de Petre Constantinescu-Iași, iar profesorul M. Cruceanu a prezentat statutul și a reliefat scopul Societății [10]. Participanții la discuții au arătat importanța înființării filialei București. În numerele viitoare. revista menționează crearea altor filiale ale Societății, precizînd totodată că filiala București „și-a alcătuit două colective : unul de istorie și unul de filologie, al căror rost este de a cerceta și a aprofunda noile metode de predare a acestor discipline în învățămîntul mediu și superior" [11].

Întrucît în unele materiale publicate au apărut și erori de datare asupra înființării filialelor Societății, considerăm necesară redarea tabelului în ordine cronologică, adică în ordinea vechimii principalelor filiale. Situația se prezintă astfel :

Filiala	București	s-a	înființat	la	6 iulie	1949.
„	Cluj	„	„	„	24 „	1949
„	Iași	„	„	„	24 „	1949
„	Brașov	„	„	„	30 august	1949
„	Constanța	„	„	„	10 septembrie	1949

[8] Ibidem, p. 63.

[9] Arhiva Societății; Dosar cu lucrările Adunării generale din decembrie 1953,

[10] „Cum vorbim", I, nr. 4, din iulie 1949, p. 59.

[11] *Ibidem*, nr. 7, din noiembrie 1949, p. 48.

Filiala	Craiova	„	„	„	27	octombrie	1949
„	Galaţi	„	„	„	30	„	1949
„	Botoşani	„	„	„	18	martie	1950
„	Timişoara	„	„	„	19	martie	1950
„	Sibiu	„	„	„	19	mai	1950
„	Ploieşti	„	„	„	12	iulie	1950
„	Bacău	„	„	„	1	septembrie	1950
„	Oradea	„	„	„	15	„	1950
„	Arad	„	„	„	17	„	1950
„	Buzău	„	„	„	24	„	1950
„	Piteşti	„	„	„	21	octombrie	1950
„	Tîrgovişte	„	„	„	1	decembrie	1950
„	Lugoj	„	„	„	7	„	1950
„	Brăila	„	„	„	17	decembrie	1950
„	Alba Iulia	„	„	„	21	mai	1951
„	Tg. Mureş	„	„	„	30	mai	1951
„	Baia Mare	„	„	„	20	iunie	1953
„	Suceava	„	„	„	3	iulie	1954
„	Focşani	„	„	„	5	iulie	1954
„	Deva	„	„	„	3	„	1956
„	T. Severin	„	„	„	28	decembrie	1957[12].

Datele înfiinţării a 11 dintre aceste filiale sînt prezentate eronat în lucrarea *Istoricii şi ştiinţa istorică din România.* De pildă, se afirmă că filiala Baia Mare ar fi luat fiinţă în 1964, iar filialele Galaţi şi Craiova în 1948 şi respectiv în ianuarie 1949[13], adică înainte de constituirea Societăţii!

În primii ani au mai fost înfiinţate filiale ale Societăţii şi la Piatra Neamţ, Bîrlad şi Giurgiu, dar, din cauza activităţii reduse, acestea au fost transformate temporar în subfiliale, subordonate direct filialelor mai apropiate din centrele regionale. Din aceleaşi motive, după cîţiva ani de activitate, şi filialele Focşani şi T. Severin vor fi transformate temporar în subfiliale; prima depinzînd de filiala Galaţi, iar a doua de filiala Craiova. Dealtfel, cele mai active filiale şi-au extins munca înfiinţînd din proprie iniţiativă — bineînţeles după avizul biroului Societăţii — subfiliale în centrele raionale mai apropiate.

Numărul filialelor şi subfilialelor, implicit al membrilor cotizanţi, a crescut mereu ajungîndu-se ca în 1959 — la zece ani de la înfiinţare —, Societatea să aibă: 25 filiale, 15 subfiliale şi un număr total de 2 752 membri. Iar în 1968 — în ajunul separării — Societatea avea 28 filiale, 43 subfiliale şi un număr total de 5700 membri. Dacă în 1959 numărul cel mai mare de membri îl avea filiala Sibiu (547), urmată de: Bucureşti (350), Craiova (188), Cluj (165), Timişoara (147), Oradea (136), Iaşi (120) etc.[14], în 1968 pe primul loc se situa, cum era şi firesc, filiala Bucureşti.

Filialele — ca dealtfel şi biroul de conducere al Societăţii[15] — au activat în general prin cele două secţii: istorie şi filologie. În comitetele filialelor — pe lîngă preşedinte, vicepreşedinte, secretar se alegea, de la început, şi cîte un responsabil al secţiei de istorie şi unul al celei de filologie, dintre profesorii cei mai bine pregătiţi, care îndrumau munca în specialitatea respectivă. Şedinţele de referate şi comunicări ştiinţifice, ca şi dezbaterile diferitelor probleme de specialitate, se organizau numai pe secţii. În filiala Cluj a funcţionat şi o secţie de etnografie, la filiala Sibiu o subsecţie de folclor, iar la filiala Bucureşti au activat trei subsecţii în cadrul filologiei.

Îndrumarea şi controlul muncii se făcea prin vizite periodice la filiale, efectuate de membri ai biroului Societăţii[16], prin circulări şi prin contactul direct cu comitetele de filială

[12] Arhiva Societăţii; Dosarul *Zece ani de activitate 1949—1959*, f. 5—6; vezi şi Registrul de procese verbale ale şedinţelor de birou, I. f. 19—20.

[13] Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 553, 574 şi 578.

[14] Arhiva Societăţii; Dosarul: *Zece ani de activitate*, f. 7.

[15] În şedinţa din 19 martie 1956 s-a stabilit ca „biroul Societăţii să se organizeze în două secţii după cum urmează. Secţia istorie: P. Constantinescu-Iaşi (preşedinte), V. Maciu, Eliza Campus, I. Dragomirescu, G. Strempel, Sebastian Morintz, N. Adăniloaie (secretar); Secţia filologie: Al. Graur (preşedinte), D. Panaitescu Perpessicius, Al. Bistriţeanu, Gh. Bulgăr, Emil Boldan, Emilia Milicescu, D. Stănescu, Emil Cizmărescu (secretar)". (Arhiva Societăţii; Registrul de procese verbale, I, f. 73.)

[16] Arhiva Societăţii; Registrul de procese verbale, I, f. 38—40, 52—54, 69, 75, 85, 105—106, 140, 161, 185—189.

în cadrul adunărilor generale. Treptat, prin activitatea desfăşurată, majoritatea filialelor au devenit focare de ştiinţă şi cultură, ajutoare de nădejde în acţiunea de ridicare a învăţămîntului, a cercetărilor în domeniul istoriei şi filologiei, a culturalizării maselor largi, pe plan local.

În organizarea muncii ştiinţifice, Societatea a primit sprijin material şi moral atît din partea Ministerului Învăţămîntului cît şi din partea organelor locale de partid şi de stat. Acest sprijin s-a intensificat, în 1951, odată cu apariţia Hotărîrii Comitetului Central al Partidului şi a Consiliului de Miniştri prin care se trasa Ministerului Învăţămîntului sarcina de a lua „măsurile necesare pentru întărirea activităţii societăţilor ştiinţifice de matematică şi fizică, de ştiinţe naturale şi geografie, de istorie, filologie şi folclor" [17].

Din anul 1956 Societatea este membră a Asociaţiei oamenilor de ştiinţă din România (A.O.Ş.), prin intermediul căreia este afiliată şi la Federaţia mondială a oamenilor de ştiinţă. De altfel, la şedinţa de constituire a Asociaţiei oamenilor de ştiinţă, care a avut loc la 23 martie 1956, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice a fost reprezentată printr-o delegaţie a biroului de conducere, formată din nouă persoane [18]. În iunie 1956 Societatea a început să cotizeze ca membră a A.O.Ş., iar în octombrie 1958 aproape 100 de membri activi ai Societăţii, atît din Bucureşti cît şi de la filialele regionale, avînd recomandarea biroului, au depus adeziuni de înscriere individuală la această asociaţie [19].

Ca momente organizatorice mai importante în viaţa Societăţii pot fi menţionate şedinţele de consiliu şi mai ales Adunările generale. În şedinţa consiliului de conducere din 6 iulie 1950, după analiza primului an de activitate a Societăţii, au fost cooptaţi în consiliu mai mulţi profesori din învăţămîntul mediu şi elementar. Iar la 24 iunie 1951, într-o altă şedinţă, consiliul a analizat munca biroului, precum şi rapoartele de activitate ale filialelor Bucureşti, Arad şi Galaţi, hotărîndu-se înfiinţarea unor noi filiale în centrele regionale. Adunări generale ale Societăţii — în afară de cea din 9 iunie 1949 — au avut loc: la 13 decembrie 1953, la 29 ianuarie 1956, la 8 decembrie 1957, la 6 mai 1960, la 5 ianuarie 1964 şi la 10 februarie 1968. Această din urmă adunare generală, care a hotărît separarea filologiei de istorie, a fost numită — conform statutului modificat — *Conferinţă pe ţară* a Societăţii.

Adunările generale — la care, pe lîngă membrii consiliului de conducere, au participat şi reprezentanţi ai filialelor din întreaga ţară — au dezbătut, de fiecare dată, darea de seamă asupra activităţii Societăţii, raportul comisiei de cenzori şi planul de muncă propus de birou pentru anul următor. Exceptînd Adunarea generală din 13 decembrie 1953, toate celelalte au fost urmate, a doua zi, de sesiuni ştiinţifice organizate la nivel central atît pentru secţia de istorie cît şi pentru cea de filologie. De fiecare dată Adunarea generală a ales un nou consiliu de conducere format din 41—49 istorici şi filologi, de regulă specialişti cu autoritate în cele două domenii. Consiliul a ales, de asemenea, pentru conducerea lucrărilor curente ale Societăţii, din rîndurile sale, un nou birou alcătuit, de fiecare dată, cu mici fluctuaţii, cam din aceleaşi persoane, care — în treacăt fie spus — au stimulat, îndrumat şi coordonat, cu abnegaţie şi perseverenţă, activitatea ştiinţifică şi metodică a miilor de profesori secundari de istorie şi limba română, membri ai filialelor Societăţii.

Conform statutului, Adunările generale trebuiau convocate odată la 2 ani, iar din 1964 odată la 4 ani. Din păcate, această prevedere statuară s-a respectat numai în 1957 şi în 1968. Celelalte Adunări generale au fost convocate cu mari întîrzieri. Între două Adunări generale activitatea Societăţii trebuia asigurată de consiliul de conducere. În atribuţiunile consiliului mai intrau: — pe lîngă alegerea biroului — aplicarea hotărîrilor Adunării generale, stabilirea planului de activitate, controlarea îndeplinirii sarcinilor de către filiale, îndrumarea publicaţiilor, întocmirea dării de seamă ş.a. Dar, cu toate că, statutar, consiliul era organul de conducere al Societăţii, din 1953 pînă în 1967 nu s-a putut convoca nici o şedinţă plenară a acestui organ, în intervalul dintre Adunările generale, deşi n-au lipsit iniţiativele biroului în acest sens [20]. În realitate consiliul nu era organul de conducere, ci — cu rare excepţii — o listă de personalităţi reprezentative care onorau Societatea mai mult cu numele, decît cu participarea lor efectivă.

În fiecare an, sarcinile consiliului au fost îndeplinite de biroul Societăţii, iar uneori de secretariatul acestuia. Pentru coordonarea muncii filialelor şi rezolvarea problemelor curente, biroul Societăţii se întrunea aproape în fiecare lună, în şedinţă de lucru, consemnînd în procese verbale hotărîrile adoptate. Uneori, pentru rezolvarea anumitor probleme urgente, se întruneau numai membrii secretariatului biroului. De menţionat este şi faptul că la 11 mai 1956 şi

---

[17] Vezi art. 7 al *Hotărîrii C. C. al P. M. R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R., cu privire la măsurile de îmbunătăţire a condiţiilor de trai şi de muncă ale cadrelor didactice din învăţămîntul elementar şi mediu*, Edit. de stat pentru literatură ştiinţifică, Bucureşti, 1951.

[18] Arhiva Societăţii; Registrul de procese verbale, I, f. 72.

[19] Ibidem, f. 80 şi 155—156.

[20] Ibidem, f. 76, 81, 85, 98, 171.

la 14 noiembrie 1965 toţi membri biroului au fost convocaţi la Ministerul Învăţămîntului unde, în şedinţa de colegiu, s-a analizat şi s-a apreciat totodată activitatea Societăţii [21].

Spaţiul rezervat nu ne permite să ne ocupăm de lucrările fiecărei Adunări generale a Societăţii. Unele dintre ele au fost deja prezentate în coloanele acestei reviste [22]. Vom zăbovi puţin doar asupra celei din 1960 care — la fel ca cea din 1968 — are o semnificaţie mai deosebită.

Adunarea generală din 6 mai 1960, pe lîngă analiza muncii pe ultimii doi ani, a oferit — biroului şi participanţilor la discuţii — ocazia efectuării unui bilanţ asupra primului deceniu de activitate a Societăţii. Această Adunare generală a fost un prilej deosebit de a trece în revistă, retrospectiv, realizările obţinute, de a arăta greutăţile şi lipsurile existente — atît ale filialelor cît şi ale biroului Societăţii — de a propune măsuri menite să ducă la înlăturarea lor, pentru a se asigura pe viitor o muncă mai rodnică, legată mai strîns de sarcinile dezvoltării ştiinţei istorice şi a predării ei în şcoală.

După cum s-a relevat chiar în Darea de seamă, activitatea ştiinţifică a Societăţii s-a manifestat prin comunicări şi referate, prezentate în şedinţe săptămînale sau lunare, iar uneori şi prin sesiuni ştiinţifice organizate de filiale pe plan local. Astfel, s-a precizat că în cei zece ani care s-au scurs de la înfiinţarea Societăţii, în cadrul secţiilor filialelor şi subfilialelor sale — de pe întreg cuprinsul ţării — , s-au prezentat 2762 de comunicări dintre care 1404 de istorie, 1392 de filologie şi 26 de orientalistică [23]. Autorii comunicărilor au cercetat arhivele şi muzeele locale căutînd să depisteze şi să valorifice documentele istorice existente şi în primul rînd pe cele inedite.

În ciuda greutăţilor întîmpinate, numeroşi membri ai filialelor au desfăşurat o activitate ştiinţifică susţinută izbutind să cerceteze probleme variate legate de istoria oraşului sau a regiunii respective, de viaţa culturală a localităţii şi mai ales de lupta maselor populare împotriva exploatării, pentru libertate, dreptate şi progres social, pentru unitate şi independenţă naţională. Mişcarea muncitorească, desfăşurarea răscoalei ţărăneşti din 1907 în anumite zone, contribuţia locuitorilor din unele judeţe la lupta pentru unirea Principatelor ori la susţinerea războiului de neatîrnare au fost, de asemenea, abordate în comunicări ori în studii de mai mare întindere de membri filialelor [24]. Unele dintre aceste lucrări au fost deja publicate.

Interesante au fost şi comunicările de orientalistică ; o parte dintre acestea au văzut lumina tiparului în culegerea *Studia et acta orientalia* [25], care a fost apreciată atît în ţară cît şi în străinătate, Societatea primind de peste hotare scrisori elogioase la adresa orientaliştilor români [26].

Activitatea metodică a constituit, de asemenea, o preocupare majoră pentru filiale şi subfiliale mai ales că circa 85% din membrii Societăţii sînt cadre didactice din învăţămîntul mediu şi elementar. S-a subliniat, în Adunarea generală, că referatele privind metodica predării istoriei în şcoală, prin conţinutul lor, prin prezentarea unor metode şi procedee noi, aplicate în munca de la catedră, au constituit un preţios sprijin şi un folositor schimb de experienţă pentru profesori [27].

Potrivit hotărîrilor Adunărilor generale anterioare şi a îndrumărilor primite din partea Ministerului învăţămîntului, Societatea a întreprins — în cei zece ani — şi o serie de alte acţiuni pentru îmbunătăţirea procesului de învăţămînt. Astfel : a trimis cărţi şi reviste de specialitate şi materiale metodice la filiale, a participat la consfătuirile cadrelor didactice, a organizat patru excursii ştiinţifice în diferite locuri istorice pentru profesori şi, mai ales, a participat activ la discutarea programelor şi a manualelor şcolare făcînd propuneri judicioase pentru îmbunătăţirea lor. O atenţie deosebită a fost acordată — în special de filialele : Iaşi, Buzău, Craiova, Piteşti, Lugoj, Sibiu, Deva şi Oradea — manualelor de istorie de clasa V, VI, VII, VIII şi IX, precum şi pentru noile ediţii ale manualelor de clasa IX şi X. Toate observaţiile primite de la filiale au fost centralizate de biroul Societăţii şi apoi trimise Consiliului superior al şcolilor din Ministerul Învăţămîntului pentru a aviza, în consecinţă, Editurii

---

[21] Ibidem, f. 77; vezi şi Registrul de procese verbale, II, f. 88.

[22] Vezi N. Adăniloaie, *Cu privire la activitatea Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din R. P. R.*, în „Studii", IX, nr. 2 — 3/1956, p. 135—139.

[23] Arhiva Societăţii; Dosarul: Adunarea generală din 1960, Darea de seamă, f. 6.

[24] Vezi lista comunicărilor prezentate în cadrul filialelor, în Arhiva Societăţii; Dosarul: *Zece ani de activitate*, f. 1—131.

[25] *Studia et acta orientalia*, I, Bucureşti, 1958.

[26] Arhiva Societăţii; Dosarul: Adunarea generală din 1960, Darea de seamă, f. 27.

[27] Ibidem, f. 21—22.

didactice şi pedagogice în scopul îmbunătăţirii manualelor respective [28]. Chiar şi în timpul discuţiilor din Adunarea generală unii delegaţi ai filialelor Piteşti, Bucureşti şi Brăila au făcut observaţii pertinente asupra manualelor, cerînd ca acestea să fie în concordanţă cu programa şcolară şi subliniind că autorii lor ar trebui să ţină seama, în primul rînd, de vîrsta şi puterea de înţelegere a elevilor şi apoi de exigenţele profesorilor [29].

Reprezentanţii Ministerului Învăţămîntului — prezenţi la Adunarea generală — au adus călduroase mulţumiri Societăţii şi membrilor ei care „au ajutat la îmbunătăţirea manualelor" [30]. La încheierea lucrărilor Adunării generale, profesorul Petre Drăgoescu, preşedintele Consiliului superior al şcolilor, — entuziasmat de realizările filialelor şi de dezbaterile însufleţite la care a asistat — a declarat : „Înainte de toate ţin să arăt, în numele Ministerului, că sîntem deosebit de mulţumiţi de activitatea pe care această Societate — condusă de biroul căruia i-a expirat astăzi mandatul — a dus-o timp de zece ani" [31]. Apreciind succesele Societăţii pe linia îmbunătăţirii manualelor şi a metodicii de predare în şcoală, el a felicitat, totodată, biroul de conducere şi pe toţi membri activi ai filialelor pentru faptul că au izbutit să antreneze atît de multe cadre din învăţămîntul mediu în munca de cercetare, cadre care „au dat şi au arătat că sînt în stare să dea lucrări ştiinţifice de valoare" [32].

Adunarea generală din 6 mai 1960 a ales un nou consiliu al Societăţii format din 49 de membri, iar din cadrul consiliului s-a ales noul birou — organ operativ de lucru — cu următoarea componenţă : preşedinte : acad. Petre Constantinescu-Iaşi ; vicepreşedinţi : acad. C. Daicoviciu, acad. A. Oţetea, prof. V. Maciu, Al. Bistriţeanu şi M. Guboglu ; secretar general : Emil Boldan ; secretari : N. Adăniloaie şi I. Dragomirescu [33].

Lucrările Adunării generale au fost completate de cea de a treia [34] sesiune ştiinţifică a Societăţii, care a avut loc în ziua de 7 mai 1960. La această sesiune, în cadrul secţiei de istorie, au prezentat comunicări : Venera Teodorescu (Bucureşti), Cornel Cîmpeanu (Cluj), Constantin Boncu (Ploieşti), Dan Popescu (Lugoj) şi Mircea Valea (Deva). Comunicările au oglindit momente importante din lupta clasei muncitoare şi a ţărănimii din patria noastră. Dar, nu numai prin tematica lor, ci şi prin noutatea materialelor documentare utilizate, comunicările după cum au subliniat şi participanţii la discuţii — au fost interesante, contribuind la elucidarea unor fenomene istorice mai puţin cunoscute [35]. Sesiunea ştiinţifică şi Adunarea generală din mai 1960, încheindu-se cu rezultate pozitive, au demonstrat ce contribuţii preţioase pot aduce profesorii secundari la dezvoltarea istoriei şi a procesului de învăţămînt, dacă sînt antrenaţi şi îndrumaţi în munca lor.

Ţinînd seama de cerinţa formulată la Adunarea generală din mai 1960, de a organiza sesiuni ştiinţifice la nivel republican nu numai în Bucureşti, biroul Societăţii a hotărît ca viitoarele manifestări de acest fel să se desfăşoare, de regulă, în diferite alte oraşe ale ţării, spre a contribui, totodată, şi la ridicarea prestigiului filialelor din localităţile respective. De asemenea, luînd în considerare unele sugestii ale delegaţilor la menţionata Adunare generală, Societatea a practicat, cu bune rezultate, în anii următori o nouă formă de lucru cu filialele — aceea a organizării sesiunilor metodico-ştiinţifice interregionale. Aceste sesiuni au constituit tot atîtea prilejuri de a dezbate, cu participarea unui mare număr de filiale, diferite probleme ale muncii ştiinţifice, metodico-didactice şi organizatorice. Se întîlneau la sesiuni reprezentanţi ai filialelor şi ai conducerii Societăţii nu numai pentru dezbateri pe marginea comunicărilor metodico-

---

[28] *Ibidem*, f. 22—23.

[29] *Ibidem*, Stenograma Adunării generale din 6 mai 1960, f. 23—24, 30—33, 40—43.

[30] *Ibidem*, f. 11.

[31] *Ibidem*, f. 51.

[32] *Ibidem*, f. 52—53.

[33] *Ibidem*, f. 50—51. Întrucît acest birou nu s-a putut întruni niciodată în plenul lui, în următorii patru ani, sarcinile biroului au fost îndeplinite de secretariatul acestuia, care se întrunea periodic, spre a adopta măsurile necesare îndrumării şi coordonării întregii activităţi a Societăţii. În mod semnificativ, în Darea de seamă, prezentată Adunării generale la 6 ianuarie 1964, secretariatul biroului îşi făcea autocritica pentru că „nu a reuşit să antreneze şi să activizeze un număr mai mare de membri ai consiliului, cel puţin" pentru unele „expuneri" la filiale. Totodată, era considerată drept „o lipsă a secretariatului faptul că, în toată această perioadă, n-a fost convocată decît o singură şedinţă a biroului... şedinţă în care a fost discutată prezenta Dare de seamă". (Vezi Darea de seamă pe anii 1960—1963, f. 18. Vezi şi Registrul de procese verbale, II, f. 8—51).

[34] Prima sesiune ştiinţifică avusese loc la 30 ianuarie 1956, iar a doua la 9 decembrie 1957.

[35] Vezi Elvira Preda, *Din activitatea ştiinţifică a Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din R. P. R.*, în „Studii", XIII, nr. 4/1960, p. 261—264.

științifice, ci și pentru un schimb de experiență, larg și concret, în toate problemele de muncă ale filialelor [36]. La reușita acestor sesiuni — la care participau, cu regularitate și reprezentanți ai Ministerului Învățămîntului — o contribuție meritorie aveau, de fiecare dată — inclusiv prin pregătirea unor comunicări și referate locale — , filialele gazdă.

Sesiunile metodico-științifice interregionale și republicane au avut un caracter complex, prin varietatea aspectelor și a problemelor care i-a preocupat pe participanți, un loc important acordîndu-se, de fiecare dată, perfecționării procesului de învățămînt. De pildă, la sesiunea metodico-științifică interregională organizată de conducerea Societății, în zilele de 11—13 decembrie 1960, la Sibiu — în special pentru filialele din Transilvania — a fost pusă în discuție *Programa de istorie a României pentru clasa a XI* și s-au prezentat referate colective despre importanța pregătirii ideologice a profesorilor de istorie și despre contribuția lor la întărirea educației patriotice a elevilor. Totodată, s-a asistat la unele lecții deschise de istorie — la clasele a VII și a XI — și s-au purtat discuții ample, atît asupra programei, referatelor și lecțiilor, cît și asupra lucrării — recent apărute — *Din istoria Transilvaniei.*

La sesiunea metodico-științifică de la Iași, organizată — în primul rînd pentru filialele din Moldova — în zilele de 28—30 mai 1961, pe lîngă diferite comunicări științifice, s-a prezentat referatul colectiv *Realizarea educației ateist-științifice prin orele de istorie* și s-au ținut lecții deschise cu caracter recapitulativ, care au suscitat discuții folositoare. Iar la sesiunea metodico-științifică de la Ploiești, din 17—19 decembrie 1961, lecțiile deschise au fost ținute la clasele serale, prilejuind discuții aplicate la specificul acestui învățămînt. De asemenea, la cele trei sesiuni metodico-științifice interregionale din anul 1963, organizate la : Timișoara (24—26 martie), Oradea (9—10 iunie) și Galați (13—14 iunie), tot îmbunătățirea procesului de învățămînt a stat în centrul atenției participanților. La aceste sesiuni au fost prezentate și dezbătute critic unele aspecte ale predării istoriei patriei în școala de cultură generală, pe baza unui referat întocmit de un colectiv de profesori din București [37]. Este de menționat că importanța acestor sesiuni metodico-științifice ale Societății — în care s-a dezbătut și „contribuția predării istoriei la educația patriotică a elevilor" — a fost semnalată și de ziarul „Scînteia" [37bis].

Pe aceeași linie se înscrie și sprijinul acordat de Societate Ministerului Învățămîntului în organizarea cursurilor de perfecționare a profesorilor de istorie ce au avut loc, în vara anilor 1960 și 1961, la Breaza și Predeal. Conducerea și îndrumarea științifică a acestor cursuri — la care au participat circa 1000 de profesori — au fost asigurate de biroul Societății [38].

Sesiunile științifice ori metodico-științifice organizate de biroul Societății au continuat în anii următori. La 6 și 7 ianuarie 1964 a avut loc o sesiune științifică la București, cu numeroase comunicări [39], sesiune prilejuită de convocarea Adunării generale, ale cărei lucrări se desfășuraseră în ziua precedentă. Spre sfîrșitul aceluiași an — în zilele de 12 și 13 decembrie — Societatea a organizat o altă sesiune științifică, de nivel republican, la Craiova, consacrată evidențierii rezultatelor obținute în cercetarea istorică și filologică în cele două decenii ce s-au scurs de la declanșarea revoluției de eliberare națională și socială. Cele 22 comunicări, prezentate la această sesiune, au adus contribuții locale interesante la cunoașterea desfășurării insurecției din august 1944 și au evidențiat, totodată, rolul Societății în promovarea studiilor de specialitate, în îmbunătățirea continuă a pregătirii cadrelor didactice, și, mai ales, în antrenarea lor în activitatea științifică [40].

Interesantă, prin comunicările prezentate, a fost și sesiunea științifică pe țară, organizată la Ploiești, în zilele de 13 și 14 mai 1967, consacrată împlinirii a 90 de ani de la proclamarea independenței României [41], și cea organizată la București, la 8 septembrie 1967, cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu. De asemenea, un viu interes a stîrnit sesiunea metodico-științifică ținută, în zilele de 23 și 24 aprilie 1966, la Cluj, consacrată problemei folosirii mijloacelor moderne audio-vizuale în predarea istoriei și simpozionul interregional de la Lugoj, din 25 noiembrie 1967, care a dezbătut — printre altele — contribuția istoriei la educarea elevilor, în spiritul umanismului socialist.

Relevant este faptul că și unele filiale — pe lîngă ședințele obișnuite de comunicări — organizau sesiuni științifice ori metodico-științifice cu o largă participare; uneori cînd două

[36] Arhiva Societății; Darea de seamă pe anii 1960—1963, f. 17.

[37] *Ibidem*, f. 9—10.

[37bis] „Scînteia" din 27 noiembrie 1964.

[38] Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, II, f. 14.

[39] În privința comunicărilor dezbătute la această sesiune științifică, vezi „Studii", XVII, nr. 2/1964, p. 382—384.

[40] Vezi tematica sesiunii în „Studii", XVIII, nr. 1/1965, p. 193—194.

[41] Vezi titlurile comunicărilor prezentate la această sesiune, în „Studii și articole de istorie", XII, 1968, p. 237.

filiale efectuau un schimb de experienţă colaborau şi la organizarea de sesiuni ori simpozioane (cum a fost cazul filialelor Craiova şi Constanţa). Filiala Bacău, de pildă, a organizat o sesiune metodico-ştiinţifică — în zilele de 27—28 martie 1964 — al cărei program a cuprins, pe lîngă comunicări, referate şi lecţii practice la unele şcoli din oraş. Filiala Craiova a organizat, în noiembrie 1965, o sesiune ştiinţifică, prilejuită de comemorarea a 25 de ani de la moartea lui N. Iorga, iar filiala Galaţi, în octombrie 1966, printr-o altă sesiune, a comemorat 90 de ani de la moartea lui Costache Negri. Filiala Focşani a sărbătorit printr-o sesiune ştiinţifică centenarul liceului „Unirea" din localitate, iar filiala Iaşi — cu participarea şi a unor membri ai filialei Bucureşti — a organizat, la 10 iunie 1967, o sesiune consacrată împlinirii a 120 de ani de la naşterea lui A. D. Xenopol[42]. Reuşite sesiuni comune au ţinut — în acei ani — filialele Arad şi Lugoj, Suceava şi Iaşi, Tîrgu Mureş şi Cluj, ultima a fost consacrată comemorării a 150 de ani de la moartea lui Gh. Şincai. De menţionat sînt şi sesiunile ample organizate de filiala Cluj la : Zalău, Dej, Abrud şi Bistriţa, cu prilejul înfiinţării în aceste localităţi a unor subfiliale[43].

Conducerea Societăţii a fost tot timpul preocupată să-i ajute pe profesori nu numai să-şi îmbunătăţească nivelul de predare la catedră, ci şi să-i orienteze în munca de cercetare pentru a putea prezenta comunicări ştiinţifice interesante şi elabora lucrări publicabile. Această preocupare a luat forme variate de-a lungul anilor. Dar, pe plan general, prima acţiune specială a fost întreprinsă în cadrul sesiunii metodico-ştiinţifice de la Ploieşti, din decembrie 1961, cînd un grup de oameni de ştiinţă — în frunte cu acad. Tudor Vianu — au prezentat o serie de referate cu îndrumări concrete de metodologia cercetării în domeniul istoriei şi al istoriei literare. Referatele conţineau indicaţii preţioase asupra muncii de cercetare a profesorilor din învăţămîntul secundar, a necesităţii pregătirii ideologice şi profesionale a autorilor, a tehnicii de documentare şi redactare a lucrărilor ştiinţifice, inclusiv a celor de istorie locală[44]. O lună mai tîrziu, în ianuarie 1962 au fost elaborate şi difuzate tuturor filialelor instrucţiuni concrete de metodologia cercetării ştiinţifice, precum şi liste orientative cu teme din diferite perioade istorice pe care membrii Societăţii le puteau aborda, cu prioritate, pe baza documentelor locale.

În anii următori, a luat o mai mare amploare munca de îndrumare directă a membrilor Societăţii ca autori de comunicări, cerute pentru diferite sesiuni ştiinţifice, ori ca autori de studii şi articole trimise în vederea publicării. Tot pentru orientarea şi îmbunătăţirea muncii ştiinţifice şi metodice a cadrelor didactice, Societatea a organizat o sesiune, la nivel republican, în zilele de 1 şi 2 aprilie 1967, la Constanţa cu tema : „Bibliografia didactică şi de specialitate şi valorificarea ei în practica la catedră şi în munca ştiinţifică". Referatele prezentate la sesiune au abordat o gamă variată de aspecte ca: raporturile dintre bibliografie şi documentare, necesitatea şi mijloacele documentării profesorului şi, mai ales, valorificarea documentării de specialitate în lucrările ştiinţifice elaborate de cadrele didactice[45].

În vederea stimulării muncii de cercetare, biroul Societăţii a iniţiat, începînd cu anul 1964, un concurs de lucrări ştiinţifice pentru cadrele didactice din învăţămîntul de cultură generală, membri ai filialelor, dotat cu premii în bani şi cu posibilitatea includerii, cu prioritate, a lucrărilor premiate în culegerile Societăţii. Interesul mare stîrnit de organizarea acestui concurs a făcut ca el să devină o acţiune permanentă a Societăţii, avînd loc din doi în doi ani[46]. Iar în semn de înaltă apreciere a muncii ştiinţifice şi metodico-didactice, la cererea Ministerului Învăţămîntului, biroul Societăţii a recomandat un număr de 50 de membri ai filialelor, cu activitate deosebită, pentru a fi distinşi cu „Ordinul muncii" şi „Medalia muncii", ori cu titlul de „Profesor emerit"[47].

II. PERIOADA 1968—1979

Creşterea rolului societăţilor în ridicarea nivelului de pregătire ştiinţifică şi metodică a cadrelor didactice, adîncirea specializării, diversitatea problemelor ştiinţifice în domeniile istoriei şi filologiei au făcut necesară schimbarea cadrului organizatoric al Societăţii de ştiinţe

---

[42] Pentru tematica sesiunii, vezi „Studii", XX, nr. 5/1967, p. 1007 — 1008.

[43] Vezi titlurile numeroaselor comunicări ţinute la aceste sesiuni, în „Studii şi articole de istorie", XII, 1968, p. 239—240.

[44] În privinţa acestei sesiuni, vezi „Studii", XV, nr. 1/1962, p. 195—197.

[45] Arhiva Societăţii; Darea de seamă pe anii 1964—1967, f. 7.

[46] Ibidem; Darea de seamă pe anii 1949—1969, f. 8; vezi şi Registrul de procese verbale, II, f. 75—76 şi III, f. 35.

[47] Ibidem, Registrul de procese verbale, II, f. 61—62.

istorice şi filologice şi crearea altuia nou, corespunzător acestor cerinţe. În condiţiile create de partidul nostru, de stimulare a activităţii ştiinţifice a tuturor ramurilor ştiinţei, de necesitatea imperioasă a aprofundării cercetării şi a valorificării rezultatelor multiple şi variate ale acesteia, existenţa societăţilor cu dublu profil nu se mai justifica. Este adevărat că, pe plan organizatoric, colaborarea dintre istorici şi filologi a fost rodnică, deşi cei din urmă aveau uneori tendinţa de a-şi crea noi secţii în cadrul consiliului de conducere. O serie de sesiuni ale Societăţii avuseseră un caracter mixt şi ele au interesat, îndeaproape, atît pe profesorii de istorie cît şi pe cei de limba română. Dar atari manifestări — după cum s-a arătat la Conferinţa pe ţară din 10 februarie 1968 — ar fi putut fi şi mai bine pregătite, conţinutul lor mai interesant, dacă s-ar fi realizat în cadrul unor societăţi axate pe un profil mai specializat[48]. Restructurarea şi scindarea Societăţii în două societăţi distincte — una de istorie şi alta de filologie — a avut, deci, în vedere perspectivele ce se deschideau adîncirii activităţii ştiinţifice şi metodico-didactice a profesorilor, în cadrul unor societăţi orgnizate pe o singură specialitate. S-a apreciat, totodată, că o societate de istorie, în afară de adîncirea studiului acestei ştiinţe, ar putea lărgi colaborarea şi pe plan extern cu asociaţii similare din străinătate, axate tot pe profil de strictă specialitate[49].

La 10 februarie 1968 — după prezentarea şi discutarea Dării de seamă pe anii 1964—1967 — Conferinţa pe ţară a Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice a aprobat, cu unanimitatea voturilor delegaţilor participanţi, scindarea acestei societăţi şi constituirea a două societăţi separate: una de ştiinţe istorice şi cealaltă de ştiinţe filologice. Această hotărîre — sugerată de altfel de forurile superioare[50] — a avut o importanţă deosebită pentru structura organizatorică şi viitoarea activitate a Societăţii de ştiinţe istorice. În după amiaza aceleiaşi zile, lucrările Conferinţei pe ţară au fost continuate, separat, de cele două societăţi nou constituite şi fiecare societate şi-a adoptat statutul propriu şi şi-a ales organele de conducere.

Conferinţa pe ţară din 10 februarie 1968, după lungi dezbateri[51] a aprobat noul statut al Societăţii de ştiinţe istorice. Acest nou statut — după cum apreciaseră unii delegaţi — „reprezenta rezultatul experienţei acumulate de Societate în cei aproape 20 de ani de existenţă"[52] şi aducea precizări importante în privinţa: scopului, sarcinilor, structurii organizatorice, organelor de conducere şi filialelor Societăţii. Spre deosebire de vechiul statut, noul text conţinea o serie de completări şi prevederi menite să amplifice şi să impulsioneze activitatea profesorilor de istorie, membri ai Societăţii. Astfel, se prevedea, de la început, că „Societatea de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România (S.Ş.I.) este organizată şi funcţionează ca persoană juridică", în cadrul legilor ţării şi a statutului, „sub îndrumarea şi controlul Ministerului Învăţămîntului" şi că, prin întreaga sa activitate, „contribuie la înfăptuirea politicii partidului şi statului în domeniul ştiinţei şi culturii". Se arăta că Societatea urmăreşte: „să stimuleze cercetarea ştiinţifică şi metodologică în domeniul ştiinţelor istorice" şi interesul tineretului pentru studiul istoriei; „să contribuie, la îmbunătăţirea activităţii metodico-didactice" a profesorilor de specialitate din învăţămîntul de toate gradele; să colaboreze cu celelalte societăţi ştiinţifice din ţară şi de peste hotare; să sprijine activitatea cercurilor sau asociaţiilor ştiinţifice ale elevilor[53].

Statutul — prin articolul 5 — preciza că, pentru realizarea scopului ce şi l-a propus, Societatea de ştiinţe istorice „desfăşoară următoarele activităţi principale:

a) organizează şedinţe de comunicări şi informări ştiinţifice, referate, colocvii, simpozioane, consfătuiri, sesiuni ştiinţifice şi metodico-ştiinţifice, congrese naţionale; organizează

---

[48] Ibidem, Dosarul Conferinţei pe ţară din 10 februarie 1968. f. 287 288.

[49] Ibidem, f. 209; vezi şi Registrul de procese verbale, III, f. 61.

[50] În cuvîntul adjunctului Ministrului Învăţămîntului, Miron Constantinescu — participant la Conferinţă —, s-a elogiat activitatea de pînă atunci a Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice subliniindu-se totodată necesitatea disjungerii acestei asociaţii în două societăţi distincte care să contribuie şi mai mult la intensificarea şi diversificarea muncii ştiinţifice şi metodice a cadrelor didactice de specialitate (Arhiva Societăţii, Dosarul Conferinţei pe ţară din 10 februarie 1968, f. 224—226). În privinţa activităţii Societăţii, analizată de Conferinţa pe ţară din februarie 1968, vezi şi revista „Studii", 21, nr. 3/1968, p. 551—533.

[51] În cadrul acestor dezbateri au fost aduse mai multe amendamente proiectului de statut prezentat de N. Adăniloaie, în numele şi din însărcinarea vechiului birou al Societăţii. Totodată, Conferinţa a respins unele propuneri ale delegaţilor care cereau lărgirea atribuţiunilor consiliului de conducere în dauna biroului, ori admiterea elevilor de liceu ca membri ai Societăţii. (Arhiva Societăţii; Dosarul Conferinţei pe ţară din 10 februarie 1968, f. 175—177 şi 181—183).

[52] Ibidem, f. 7.

[53] Ibidem, f. 60—61.

excursii de studii şi de informare, cursuri de vară, schimburi de experienţă, consultaţii; participă la manifestări interne şi internaţionale cu caracter istoric; organizează schimburi de publicaţii şi de informaţii ştiinţifice pe plan naţional şi internaţional;

b) editează reviste de specialitate şi publică lucrări cu caracter ştiinţific şi metodologic;

c) stimulează şi valorifică activitatea ştiinţifică colectivă şi individuală a membrilor săi." Se sublinia totodată că Societatea organizează concursuri de lucrări ştiinţifice pentru profesori şi, de asemenea, concursuri pentru elevii din învăţămîntul secundar[54].

Articolul 12 prevedea că Societatea îşi desfăşoară activitatea prin trei secţii: Secţia de istorie a României, Secţia de istorie universală şi Secţia de metodică. Aceste secţii „fac propuneri pentru planul de muncă, îşi dau avizul asupra unor probleme de specialitate" şi sprijină biroul Societăţii „pentru buna desfăşurare a activităţii". Preşedinţii secţiilor erau vicepreşedinţi ai Societăţii. În privinţa membrilor Societăţii, articolul 31 stabilea ca „membri ai S.Ş.I. pot fi: cadrele didactice a căror specialitate intră în profilul Societăţii, cercetătorii din institutele ştiinţifice, din biblioteci şi arhive, muzee şi alte instituţii similare; studenţii din ultimii ani ai facultăţilor de specialitate; alte persoane interesate de cercetările în domeniul ştiinţelor istorice"[55]. Celelalte articole statuau atribuţiunile consiliului şi biroului de conducere, organizarea şi activitatea filialelor şi subfilialelor, drepturile şi îndatoririle membrilor S.Ş.I. şi fondurile de care aceasta putea dispune.

După votarea noului statut, Conferinţa pe ţară a Societăţii de ştiinţe istorice a ales noile organe de conducere şi a aprobat totodată planul de muncă pe anul 1968. În noul consiliu de conducere au fost aleşi 55 de membri (24 din capitală şi 31 din provincie) reprezentînd filialele din toate regiunile ţării[56]. Consiliul a ales apoi, din rîndurile sale, noul birou al Societăţii, cu următoarea componenţă: preşedinte acad. Petre Constantinescu-Iaşi; vicepreşedinţi: prof. univ. Vasile Maciu, conf. univ. C. Velichi şi prof. dr. Aurel Iordănescu; secretar general lector univ. Ion Dragomirescu; membri: N. Adăniloaie, Ladislau Banyai, Dan Berindei, Lucia Georgian, Carol Göllner, Imreh Stefan, Gh. T. Ionescu[57], Ştefan Pascu, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Gh. Smarandache.

În încheierea lucrărilor Conferinţei pe ţară a S.Ş.I. acad. P. Constantinescu-Iaşi a dat îndrumări referitoare la constituirea secţiilor, la reorganizarea filialelor şi la înfiinţarea de noi filiale in toate municipiile şi capitolele de judeţ spre a corespunde cit mai bine noii împărţiri teritorial-administrative a ţării. De asemenea, subliniind că hotărîrile Conferinţei marchează o nouă cotitură în viaţa şi activitatea S.Ş.I., preşedintele a cerut membrilor biroului şi consiliului să vegheze, cu toată răspunderea, ca acţiunea de disjungere pe plan local, adică de scindare la nivelul filialelor şi subfilialelor — ce se va face în lunile următoare —, să nu ducă la o stagnare a muncii Societăţii, ci la o intensificare şi diversificare a ei[58].

Conformîndu-se hotărîrilor şi indicaţiilor Conferinţei pe ţară, biroul Societăţii de ştiinţe istorice a trecut, de îndată, la punerea acestora în aplicare. La prima şedinţă de birou (21 februarie 1968) s-au organizat cele trei secţii ale Societăţii desemnîndu-se, conform statutului, şi colectivele de conducere ale acestora. Astfel, la Secţia de istorie a României: preşedinte V. Maciu, vicepreşedinte N. Adăniloaie, membri: C. Corbu, I. Cupşa, C. Şerban, Venera Teodorescu; la Secţia de istorie universală: preşedinte C. Velichi, vicepreşedinte Radu Manolescu, membri: Eliza Campus, D. Tudor; la Secţia de metodică: preşedinte Aurel Iordănescu, vicepreşedinte Gh. Smarandache, membri: C. Dinu, I. Doncea, Florea Stănculescu, Maria Vasilescu[59]. Activitatea secţiilor era coordonată de biroul S.Ş.I. A doua şedinţă a biroului (22 martie 1968) a fost consacrată organizării adunărilor generale şi separării pe plan local a filialelor, a treia şedinţă (7 iunie 1968) a făcut o analiză minuţioasă a publicaţiilor Societăţii[60], iar şedinţele următoare ale biroului s-au ocupat de problemele curente ale activităţii, adoptînd, de fiecare dată, şi măsurile necesare pentru impulsionarea acestei activităţi.

În perioada aprilie—iunie 1968 au avut loc sub îndrumarea delegaţilor trimişi de birou acţiunea de disjungere — între istorici şi filologi — la cele 28 de filiale existente — constituirea

---

[54] Ibidem, f. 61—62.

[55] Ibidem, f. 64 şi 68.

[56] Ibidem, f. 192—194. Vezi lista membrilor consiliului şi la Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 546—547.

[57] Gh. T. Ionescu, neparticipînd la acţiunile Societăţii, a fost înlocuit în birou — peste cîteva luni — cu Ion Şendrulescu (Arhiva Societăţii, Registrul de procese verbale, IV, f. 14—15).

[58] Ibidem, Dosarul Conferinţei pe ţară din 10 februarie 1968, f. 200—204.

[59] Ibidem, Registrul de procese verbale, IV, f. 3.

[60] Ibidem, f. 8—10.

deci, de filiale separate pe profilul celor două societăți — și alegerea noilor comitete de conducere la fiecare filială [61]. Aceeași acțiune de separare a avut loc, în toamna anului 1968, la nivelul subfilialelor. Totodată, ca urmare a reorganizării administrativ-teritoriale a țării, S.Ș.I. a înființat, începînd din septembrie 1968, filiale în toate centrele județene nou create: Alexandria, Bistrița, Mercurea Ciuc, Reșița, R. Vîlcea, Satu Mare, Sf. Gheorghe, Slatina, Slobozia, Tulcea, T. Severin, Vaslui, Zalău. Cu excepția filialelor Slobozia și Satu Mare, toate celelalte au fost înființate pînă la 13 decembrie 1968, dată la care comitetele lor [62] au fost ratificate de biroul S.Ș.I.[63]. E de precizat că o parte dintre acestea funcționaseră și pînă atunci ca subfiliale; după cum, în anii următori, și subfilialele: Călărași, Caransebeș și Gh. Gheorghiu-Dej vor fi transformate în filiale [64]. Paralel cu aceasta, s-a constituit și acțiunea de înființare a unor noi subfiliale ale Societății de științe istorice la: Jimbolia, Sînicolaul Mare, Dej, Buziaș, R. Sărat, Mediaș, Luduș, Cîmpina, Breaza, Oltenița etc.[65]; ajungîndu-se ca în 1979, la sărbătorirea celei de-a 30-a aniversări, Societatea să aibă 45 de filiale și 46 de subfiliale, iar numărul membrilor săi să crească de la 2000 (cîți avea în 1968 secția de istorie) la 4500.

Pentru intensificarea muncii științifice și metodico-didactice a profesorilor de istorie din toate județele țării, biroul Societății a repartizat fiecăruia dintre membri săi cîte 3—4 filiale spre a le vizita periodic și îndruma în permanență [66]. În afară de îndrumările concrete date pe teren de reprezentanții biroului S.Ș.I. cu prilejul deplasărilor la adunările generale ale filialelor, sau la diferite alte acțiuni cu caracter științific — sesiuni, simpozioane organizate pe plan local —, conducerea Societății a convocat de mai multe ori, în acești ani, pe președinții și secretarii de filiale spre a dezbate, în ședințe de lucru, toate problemele ivite în procesul muncii lor și a recomanda soluțiile optime care să ducă la îmbunătățirea întregii activități pe linie organizatorică, științifică ori metodico-didactică. Aceste ședințe de lucru — organizate de obicei cu prilejul unor sesiuni științifice centrale — au constituit, totodată, un util schimb de experiență între filiale. De altfel, îndrumarea activității filialelor — și implicit a subfilialelor — se mai realiza prin avizarea de către birou a planurilor anuale ori trimestriale, prin trimiterea unor circulare, iar uneori și prin trimiterea de delegați pe teren spre a controla munca și a da indicații concrete. Din păcate, în ultimii ani, datorită lipsei de fonduri, îndrumarea și controlul filialelor s-a făcut din ce în ce mai rar, fapt ce a dus și la o diminuare a activității lor.

S.Ș.I. a avut, după separarea de filologie, o perioadă de activitate intensă pe toate planurile. Din 1972 au început însă să apară unele dificultăți de ordin organizatoric și mai ales financiar administrativ care au avut repercusiuni și asupra activității științifice și metodico-didactice a Societății. Pînă în 1972 fondurile Societății proveneau din cotizații ale membrilor, din publicații și subvenții acordate anual de Ministerul Învățămîntului. În virtutea acestor fonduri — care au crescut mereu în decursul celor 22 de ani de existență — Societatea și-a putut organiza și desfășura întreaga ei activitate, beneficiind și de un personal științific și administrativ retribuit, inclusiv de secretari de filială cu jumătate de normă. La sfîrșitul anului 1971 Ministerul a anunțat societățile științifice că nu vor mai primi subvenții, ci vor trebui să-și găsească mijloace proprii de autofinanțare prin rentabilizarea publicațiilor, lărgirea numărului de membri, majorarea cotizațiilor, reducerea aparatului tehnic administrativ retribuit. În consecință și Societatea de științe istorice a trebuit să treacă la reducerea posturilor de secretari de filială și a aparatului central, cu excepția a doi secretari științifici (unul coordonator și altul al comitetului de redacție) și la desființarea drepturilor de autor la publicația „Studii și articole de istorie" [67].

Activitatea Societății — deși încorsetată de măsurile adoptate — a continuat totuși, timp de patru ani, să se desfășoare aproape normal pe întreaga țară, prin eforturile neprecupețite făcute de unii membri ai biroului și personalului retribuit ce mai rămăsese. La 26 mai 1976 Ministerul Educației și Învățămîntului a adus la cunoștință o altă hotărîre potrivit căreia societățile științifice — păstrîndu-și statutul de „persoană juridică", cu fonduri proprii — vor trece pe lîngă facultățile și institutele de resort din cadrul Universității din București și vor funcționa numai pe bază obștească, fără personal retribuit. Conformîndu-se acestor măsuri, biroul a fost nevoit să renunțe și la serviciile celor două secretare științifice Zenovia Belin-

---

[61] Ibidem, f. 5—6 și 12.

[62] Vezi componența comitetelor filialelor și a subfilialelor din acești ani, la Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 548—616.

[63] Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, IV, f. 14.

[64] Ibidem, f. 29—30, 39 și 53.

[65] Ibidem, f. 21, 35, 39, 41—42 și 53.

[66] Ibidem, f. 38.

[67] Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, IV, f. 43—44 și 47.

deanu-Grigore şi Elvira Preda — care şi-au dat aportul la realizările obţinute de Societate servind-o cu abnegaţie şi devotament aproape 20 de ani — , să revizuiască planul de muncă dînd prioritate acţiunilor care se puteau îndeplini pe bază de voluntariat, sau pe colaborarea cu Uniunea sindicatelor din învăţămînt, ştiinţă şi cultură şi cu alte instituţii [68].

Dificultăţilor financiare, din aceşti ani, li s-au adăugat cele de ordin organizatoric. Statutar, biroul, consiliul de conducere şi comisia de cenzori aveau mandat pe patru ani, şi, în februarie 1972, trebuiau să-şi depună acest mandat în faţa Conferinţei pe ţară, care urma să aleagă noile organe de conducere.

Începînd din 1972, pentru a rămîne în cadrul prevederilor statutare, biroul a hotărît de mai multe ori — la 22 decembrie 1972, la 14 aprilie 1973, la 6 martie 1974, la 19 aprilie 1975, la 23 aprilie 1977, la 30 august 1978 — convocarea Conferinţei pe ţară în vederea alegerii unui nou consiliu, implicit a unui nou birou de conducere [69]. Dar, de fiecare dată, Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului — din considerente neexplicite — a amînat ţinerea alegerilor.

Între timp, la 1 decembrie 1977, Societatea de ştiinţe istorice a suferit o grea pierdere prin decesul preşedintelui ei, acad. Petre Constantinescu-Iaşi. Neputînd avea loc Conferinţa pe ţară pentru alegerea noilor organe de conducere, a rămas în funcţiune—cu unele modificări — tot biroul din 1968. Îmbolnăvirea şi retragerea din activitate a prof. V. Maciu şi I. Dragomirescu şi apoi decesul preşedintelui au impus înlocuirea lor precum şi alte modificări în componenţa biroului. I. Şendrulescu a fost desemnat (încă din iunie 1976) [70] secretar general, acad. Şt. Pascu preşedinte al Societăţii, N. Adăniloaie vicepreşedinte, iar Şt. Ştefănescu a fost cooptat membru în birou ; dealtfel, în 1973, mai fusese cooptată în birou prof. Elena Cojan din Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului [71].

Oricum, în pofida greutăţilor întîmpinate, datorită zelului depus de-a lungul anilor de unii membri ai biroului — acad. P. Constantinescu-Iaşi, prof. V. Maciu şi I. Dragomirescu (pînă în 1976), acad. Şt. Pascu, Aurel Iordănescu, I. Şendrulescu, Lucia Georgian ş.a. — şi de unii preşedinţi ori secretari ai filialelor — V. Popeangă (Arad), I. Ciută şi I. Mitrea (Bacău), Aurel Dorcu şi Dragomir Ştefan (Botoşani), I. Nicoară şi Florea Salvan (Braşov), I. Mocioiu (Brăila), M. Spînu (Buzău), V. Zaim (Călăraşi), D. Braharu (Cluj), I. Călin (Craiova), V. Petrache (Focşani), Mircea Petrescu-Dîmboviţa şi Gh. Platon (Iaşi), Dan Popescu (Lugoj), Titus Roşu (Oradea), Mircea Zomoşteanu (P. Neamţ), Paul Popescu (Ploieşti), V. Cîmpeanu (Sibiu), C. Chindea şi V. Ionescu (Suceava), Mircea Georgescu şi Gh. T. Ionescu (Tîrgovişte), I. Palaşcă (T. Severin) etc. — activitatea Societăţii de ştiinţe istorice din R.S.R. a mers înainte (după cum vom arăta în continuare) chiar dacă drumul a fost uneori sinuos, iar rîndurile entuziaştilor s-au mai rărit.

Activitatea ştiinţifică şi metodico-didactică a S.Ş.I. a crescut simţitor după 1968, ceea ce denotă că separarea de filologie a fost bine venită şi necesară. Propunîndu-şi să antreneze un număr cît mai mare de profesori în munca de cercetare, să asigure o informare ştiinţifică a acestora în domeniul specialităţii lor şi să ridice nivelul predării istoriei în învăţămîntul de cultură generală, conducerea Societăţii a folosit o gamă largă de metode, de forme de organizare a activităţii, spre a-şi duce sarcinile la îndeplinire, spre a obţine rezultate optime. Astfel, pentru a veni în sprijinul perfecţionării profesorilor, pentru a contribui la lărgirea orizontului lor ştiinţific şi ideologic şi pentru a impulsiona activitatea de cercetare pe plan local, biroul de conducere şi filialele Societăţii au organizat numeroase sesiuni ştiinţifice ori metodico-ştiinţifice, simpozioane, şedinţe lunare ori bilunare de comunicări [72], concursuri de lucrări ştiinţifice şi cursuri (lectorate), de vară în mai multe oraşe ale ţării.

În vederea stimulării activităţii ştiinţifice a profesorilor de istorie, Societatea a căutat să le trezească interesul şi pasiunea spre adîncirea problemelor de specialitate prin descoperirea de documente noi, prin valorificarea arhivelor locale şi prin sădirea convingerii că un bun profesor poate deveni şi un bun cercetător, poate contribui prin comunicările şi articolele lui ştiinţifice la elaborarea lucrărilor mari de sinteză, implicit la dezvoltarea istoriografiei româneşti. Pentru o mai eficientă îndrumare a activităţii ştiinţifice şi metodice a profesorilor, conducerea S.Ş.I. — în afară de faptul că a continuat trimiterea la filiale a unor recomandări referitoare la munca de cercetare şi a unor liste tematice orientative — a organizat şi sesiuni în care a dezbătut metodologia cercetării. Pe această linie se înscrie sesiunea interjudeţeană organizată

---

[68] Ibidem, f. 73—74.
[69] Ibidem, f. 41, 56, 59—61, 65, 66, 69, 70.
[70] Ibidem, f. 72—73.
[71] Ibidem, f. 59—61.
[72] Filiala Bucureşti a ţinut, în unele trimestre, chiar săptămînal şedinţe de comunicări.

la Tîrgu-Mureş, la 25 mai 1969, cu tema *Munca de cercetare în domeniul istoriei şi al metodicii predării istoriei* şi sesiunea metodico-ştiinţifică de la Bucureşti, din 28 decembrie 1970, cu tema *Modalitatea de elaborare a lucrărilor ştiinţifice şi metodice de istorie.* Referatele prezentate la aceste sesiuni, cuprinzînd indicaţii concrete şi îndrumări speciale cu caracter orientativ şi tehnic, au avut în vedere îndeosebi pe profesorii începători în activitatea ştiinţifică. La cererea participanţilor şi, totodată, pentru a da posibilitate unui număr cît mai mare de profesori să ia cunoştinţă de aceste îndrumări, referatele prezentate la sesiunea de la Bucureşti au fost publicate în „Studii şi articole de istorie" [73]. De altfel, îndrumarea şi stimularea activităţii de cercetare a membrilor Societăţii s-a făcut şi în cadrul şedinţelor organizate de unele filiale, iar în anii 1968 şi 1970 şi prin premiile acordate unor profesori în cadrul concursului de lucrări ştiinţifice [74].

Informarea profesorilor de istorie în domeniul specialităţii — după cum am menţionat — s-a realizat, în bună parte, în cadrul numeroaselor sesiuni ştiinţifice organizate de biroul Societăţii sau de filiale. Prilejuite de aniversarea sau comemorarea unor evenimente şi personalităţi istorice, aceste sesiuni — prin comunicările lor interesante — au dat posibilitate auditorilor să-şi îmbogăţească cunoştinţele, implicit să-şi ridice nivelul de predare la clasă. În această ordine de idei vom aminti, în primul rînd, sesiunile ştiinţifice consacrate următoarelor aniversări : *150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu* (organizată la R. Vîlcea, la 21, 22 iunie 1969); *20 de ani de existenţă şi activitate a Societăţii* (Bucureşti, 22 decembrie 1969, în colaborare cu Societatea de filologie); *Centenarul naşterii lui V. I. Lenin* (Bucureşti, 11, 12 aprilie 1970); *Semicentenarului Partidului Comunist Român* (Bucureşti, 12, 13 aprilie 1971); *150 de ani de la revoluţia din 1821* (T. Severin, 4, 5 aprilie 1971); *25 de ani de la proclamarea Republicii* (Bucureşti, 22 decembrie 1972); *100 de ani de la moartea lui Al. I. Cuza* (Focşani, iunie 1973); *300 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir* (Breaza, 28 decembrie 1973); *30 de ani de la insurecţia din august 1944.* (Bucureşti, 19 aprilie 1974); *500 de ani de la bătălia de la Vaslui* (Vaslui 17 ianuarie 1975); *Centenarul independenţei de stat a României* (Bucureşti, 23 aprilie 1977); *130 de ani de la revoluţia din 1848* (Craiova, 10 iunie 1978); *30 de ani de la înfiinţarea Societăţii de ştiinţe istorice din R.S.R.* (Bucureşti, 21 decembrie 1979). De asemenea, Societatea a organizat la Iaşi la 10 noiembrie 1979, în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza", o amplă sesiune ştiinţitică cu tema : Contribuţia marilor istorici din ţara noastră la dezvoltarea istoriografiei româneşti, sesiune dedicată celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. La sesiunile menţionate au participat mii de profesori, reprezentanţi ai filialelor şi subfilialelor din întreaga ţară.

E de precizat că în afara acestor ample manifestări organizate de conducerea Societăţii, majoritatea filialelor şi chiar unele subfiliale au închinat unora din aniversările menţionate sesiuni ştiinţifice ori simpozioane. De asemenea, filialele au organizat, pe plan local, sesiuni ori simpozioane închinate şi altor aniversări ori comemorări, cum au fost cele prilejuite de împlinirea : a 100 de ani de la naşterea lui N. Iorga, a 100 de ani de la moartea lui Avram Iancu, a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare, a 40 de ani de la luptele ceferiştilor şi petroliştilor din 1933, a 190 de ani de la răscoala lui Horea, a 80 de ani de la procesul Memorandumului, a 375 de ani de la prima unire politică a ţărilor române sub conducerea lui Mihai Viteazul, a 70 de ani de la răscoala din 1907, a 60 de ani de la marea unire de la Alba Iulia ş.a.[75].

Un loc important în activitatea Societăţii, pe linia informării şi perfecţionării profesionale a profesorilor de istorie, l-a ocupat organizarea cursurilor de vară. Organizînd pentru prima dată, în iulie 1968, un asemenea lectorat la Vălenii de Munte, S.Ş.I. a reînnoit tradiţia cursurilor de vară ale Universităţii populare conduse de N. Iorga. Eficienţa acestor cursuri, succesul de care s-au bucurat, au determinat biroul Societăţii să organizeze, an de an, şi în alte centre lectorate de vară : la Piatra Neamţ, Cluj, Constanţa, Suceava. Datorită sprijinului deosebit primit din partea rectoratului Universităţii din Cluj şi a Institutului pedagogic din Suceava, cele două oraşe au devenit centre permanente [76]; exceptînd vara anului 1979 cînd lectoratul a funcţionat numai la Cluj-Napoca. Numărul profesorilor participanţi la cursurile de vară

---

[73] Vezi în acest sens : Aurel Iordănescu, *Criteriile de alegere a unui subiect de lucrare istorică sau metodică şi condiţiile desfăşurării cercetării*, în „Studii şi articole de istorie", XVII, 1972, p. 83—90; Dan Berindei, *Caracterul şi tipologia lucrărilor ştiinţifice de istorie şi structura lor*, Ibidem, XVIII, 1972, p. 89—94; Lucia Georgian, *Caracterul lucrărilor metodice de istorie şi structura lor, Ibidem*, XIX, 1972, p. 73—78; Mariana Vasilescu, *Tehnica elaborării lucrărilor de metodică a istoriei, Ibidem*, XX, 1972, p. 86—93; N. Adăniloaie, *Tehnica elaborării unei lucrări ştiinţifice de istorie, Ibidem*, XXI, 1973, p. 69—77.

[74] Arhiva Societăţii; Registrul de procese verbale, IV, f. 14—15.

[75] Vezi o parte din titlurile comunicărilor prezentate la sesiunile centrale şi locale ale Societăţii în *Buletin privind activitatea Societăţii de ştiinţe istorice*, Bucureşti, 1972.

[76] Arhiva Societăţii; Darea de seamă pe anii 1968—1976, f. 5.

din perioada 1968—1979 se ridică la 2000. Participanţii au fost selecţionaţi dintre membri filialelor Societăţii, la care se adăugau de fiecare dată şi un număr de profesori din localităţile în care se organizau aceste cursuri. În anii 1973—1976, aceste cursuri au fost organizate în colaborare cu Institutul central de perfecţionare a personalului didactic, iar în ultimii ani Societatea, nemaiavînd fonduri, a fost sprijinită în organizarea lectoratelor de vară — ca de altfel şi a unor sesiuni pe plan central — de Uniunea sindicatelor din învăţămînt, ştiinţă şi cultură.

În fiecare an programul cursurilor de vară a fost axat pe dezbaterea unor probleme majore privind istoria României, istoria universală şi metodica predării acestor domenii, precum şi pe aprofundarea unor probleme de strictă actualitate referitoare la politica internă şi externă a statului şi partidului nostru. Totodată, în cadrul cursurilor profesorii erau informaţi asupra ultimelor cercetări, interpretări şi concluzii ale istoriografiei româneşti în problemele dezbătute, precum şi în legătură cu ideile ce se vehiculează în istoriografia contemporană. Expunerile au fost făcute de cadre universitare de prestigiu, oameni de ştiinţă şi membri ai consiliului de conducere al Societăţii [77]. Printre cei care au răspuns, cu promptitudine, la solicitările biroului, făcînd, în repetate rînduri, expuneri interesante, trebuie menţionaţi: acad. C. Daicoviciu, acad. Şt. Pascu, prof. univ. V. Maciu, V. Vătăşanu, R. Vulpe, D. Almaş, D. Berindei, Eliza Campus, Tr. Caraciuc, N. N. Constantinescu, Fl. Constantiniu, V. Cristian, H. Daicoviciu, C. Dinu, A. Deac, M. Iacobescu, V. Ionescu, A. Iordănescu, R. Manolescu, C. Mocanu, Viorica Moisuc, Camil Mureşan, Toma Negulescu, V. Netea, N. Petreanu, M. Petrescu-Dîmboviţa, Aron Petric, L. Roman, Florea Stănculescu, Eugen Stănescu, Şt. Ştefănescu, I. Şendrulescu, C. Şerban, Pompiliu Teodor, C. Velichi.

Paralel cu activitatea de îndrumare a creaţiei ştiinţifice şi de informare în domeniul specialităţii, Societatea a urmărit şi stimularea cercetărilor de metodică ale profesorilor de istorie, împărtăşindu-le diverse metode şi procedee de înnoire şi modernizare a învăţămîntului, spre a contribui la ridicarea nivelului de predare la clasă. Şi în această direcţie — în afara unor expuneri teoretice făcute în cadrul lectoratelor de vară — un loc important l-au ocupat sesiunile metodico-ştiinţifice care au constituit un eficient schimb de opinii şi experienţă. Iată cîteva teme mari care au fost dezbătute la sesiunile metodico-ştiinţifice, organizate de S.Ş.I. în diferite oraşe ale ţării:

Folosirea izvoarelor istorice şi a noutăţilor ştiinţifice în procesul de învăţămînt (Timişoara, 26, 27 sept. 1970); *Problemele lecţiei de istorie* (Sibiu, 12, 13 noiembrie 1971); *Rolul istoriei în educarea patriotică şi internaţionalistă a elevilor* (Brăila, 3, 4 iunie şi Tulcea, 24, 25 iunie 1972); *Problemele lecţiei de istorie în procesul de modernizare a învăţămîntului* (Oradea, 19 noiembrie 1972); *Pregătirea profesorului de istorie în condiţiile modernizării procesului de învăţămînt* (Tg. Mureş, 16 iunie 1973); *Pregătirea pentru lecţie a profesorului de istorie şi întemeierea ştiinţifică a lecţiei în condiţiile modernizării învăţămîntului* (Focşani, 8 decembrie 1974); *Clasic şi modern în predarea istoriei* (Lugoj, 17 mai 1975).

Pe lîngă aceste sesiuni metodico-ştiinţifice—la care o bună parte din referatele prezentate au fost întocmite de profesorii bucureşteni: Aurel Iordănescu, Florea Stănculescu, C. Dinu, Louis Roman —, filialele Societăţii au organizat, în aceşti ani, o serie de dezbateri, pe plan local, la teme ca:

Educarea politico-ideologică a elevilor prin lecţiile de istorie (P. Neamţ); *Corelaţia intra şi interdisciplinară în predarea istoriei în şcoală* (Constanţa); *Cultivarea dragostei faţă de P.C.R. în predarea istoriei* (Timişoara); *Contribuţia documentelor de partid la aprofundarea conţinutului educativ al lecţiilor de istorie* (Suceava) ş.a.[78].

Tot pe linia perfecţionării predării istoriei în învăţămîntul secundar, trebuie să adăugăm: dezbaterile organizate de unele filiale pe marginea programelor şi manualelor şcolare, consultaţiile date profesorilor înscrişi la examenul de grad, colaborarea cu inspectoratele şcolare judeţene în pregătirea unor simpozioane privind educarea elevilor în spiritul muncii productive şi, în ultimii ani, sprijinul acordat de S.Ş.I., în organizarea şi desfăşurarea Olimpiadei de istoria României. Olimpiada — inaugurată ca urmare a programului de măsuri stabilit de conducerea de partid în 1976 în domeniul muncii ideologice şi cultural educative — a constituit, în fiecare an, o acţiune de largă audienţă şi amplă rezonanţă în rîndul elevilor care studiază istoria patriei şi o îndrăgesc. La ea au participat în faza pe şcoală circa 25 000 de elevi, în faza pe judeţ circa 5 000, dar în faza finală — pe ţară — au ajuns: în 1977 (la Suceava) 300 de elevi, în 1978 (la Alba Iulia) 363 şi în 1979 (la Focşani) 430 de elevi.

---

[77] Vezi o parte din temele prezentate la aceste cursuri, precum şi autorii lor, în *Buletin privind activitatea Societăţii de ştiinţe istorice*, p. 12—19.

[78] Vezi o parte din titlurile referatelor de la sesiunile metodico-ştiinţifice, în *Buletin privind activitatea Societăţii de ştiinţe istorice.*

Ca urmare a sprijinului acordat membrilor S.Ș.I., activitatea științifică și metodică din cadrul filialelor a dus, după 1968, la sporirea volumului de lucrări și comunicări elaborate pe plan local, la creșterea nivelului lor științific. Amploarea muncii de cercetare este ilustrată și prin faptul că în cele trei decenii de activitate a Societății s-au ținut — în cadrul ședințelor de comunicări, sesiunilor, simpozioanelor, organizate de filiale sau la nivel central — peste 10 000 de comunicări științifice și metodice de istorie (circa 4 000 pînă la scindare și peste 6 000 după 1968).

Realizările S.Ș.I. în domeniul cercetărilor de istorie și metodică nu se limitează însă numai la susținerea celor peste 10 000 de comunicări elaborate de membri Societății — la nivelul întregii țări — , ele pot fi urmărite și pe plan editorial. În adevăr, în cei 30 de ani de existență, Societatea a desfășurat și o bogată activitate editorială. Începînd din 1956 ea editează culegerea „Studii și articole de istorie", din care au apărut pînă acum 38 de volume. Prin editarea acestei publicații, Societatea a urmărit să lărgească, tot mai mult, cercul cercetătorilor în domeniul istoriei și, îndeosebi, să antreneze în munca științifică un număr mare de profesori din învățămîntul secundar, membri ai filialelor din întreaga țară. Prin atragerea profesorilor în activitatea de creație științifică s-a urmărit, totodată, să se cerceteze arhivele locale și să se valorifice documentele importante referitoare la trecutul de luptă al poporului nostru.

Dacă facem o analiză statistică a sumarelor primelor 16 volume ale publicației „Studii și articole de istorie", apărute pînă în anul 1971, constatăm că 333 lucrări, adică marea lor majoritate se referă la istoria României; dintre acestea, prin tematica lor, 8 sînt de istorie veche, 99 de istorie medie, 200 de istorie modernă și contemporană și 26 de istoriografie. Din cei 367 de autori — care le-au elaborat — 228 sînt din provincie (adică 62,12%) și 139 din București (adică 37,87%); mergînd mai departe cu statistica, observăm că 211 autori (adică 57,49%) sînt profesori în învățămîntul de cultură generală, iar 156 (adică 42,50%) sînt cadre universitare, cercetători științifici, arhiviști și muzeografi. Aceste cifre sînt dovezi peremptorii a rolului important pe care l-a avut Societatea de științe istorice în antrenarea în munca de cercetare a cadrelor didactice și în special a celor din localitățile din provincie unde posibilitățile de afirmare pe plan științific ar fi fost reduse.

Pentru a sprijini cu mai multă eficiență activitatea didactică și științifică a profesorilor de istorie, pentru ca publicația să devină un instrument cît mai util muncii la catedră, profilul ei a fost lărgit, inaugurîndu-se noi rubrici (planuri și scheme de lecții, izvoare istorice comentate, bibliografii etc.). Începînd cu vol. XVII publicația a fost deci restructurată și orientată prin întregul său conținut spre necesitățile învățămîntului istoriei; în noua formă conținutul fiecărui număr fiind în concordanță cu materia prevăzută pentru trimestrul următor al anului școlar.

E de subliniat faptul că în noua formă „Studii și articole de istorie" a devenit o publicație metodică — și de informare și orientare istoriografică a profesorilor de istorie — prima de acest gen în istoria publicațiilor românești. Configurația tematică a făcut ca publicația să aibă o audiență mai largă, să fie căutată tot mai mult de profesorii de istorie [79], permițînd Societății să-i mărească tirajul de la 2 000 ex. la 7 000 ex., fapt deosebit de edificator. Întîmplător, odată cu trecerea la noul profil, colaborările la publicație nu s-au mai plătit, fapt care nu a făcut să scadă valoarea materialelor, deoarece lipsa unor materiale publicabile de la filiale a fost suplinită, uneori, de cadre universitare. Dar dacă aruncăm o privire asupra sumarelor articolelor de istorie din seria nouă a publicației (volumele XVII—XXXVIII) constatăm că, de astă dată, autorii sînt în majoritate bucureșteni, apoi 58,50% sînt cadre universitare și cercetători și numai 41,50% sînt din învățămîntul secundar. Munca biroului Societății și a comitetului de redacție al publicației „Studii și articole de istorie" trebuie deci intensificată pentru a antrena mai mulți profesori din provincie în elaborarea unor materiale publicabile care să se încadreze în noul profil al revistei. De altfel, unele

---

[79] Societatea a primit numeroase scrisori de mulțumire din partea profesorilor din toate unghiurile țării, care apreciază că publicația le este „deosebit de utilă în activitatea la catedră". Dăm doar un singur exemplu edificator. La 28 aprilie 1975 profesorul Petru Bărbuță de la Școala generală din com. Straja jud. Suceava trimite o adresă comitetului de redacție în care arată : „îndrăznesc a vă scrie cîteva rînduri ca unul dintre mulții profesori de istorie, care au apreciat cu multă căldură revista „Studii și articole de istorie", fiindu-mi de un real folos în munca la catedră. Bogăția materialelor prezentate într-o sobră ținută științifică, izvoarele publicate, absolut necesare la lecții, planurile de lecții comentate, ajută profesorul de istorie în pregătirea pentru lecție și în realizarea scopului instructiv educativ" (Arhiva Societății; Dosarul : Corespondența publicației „Studii și articole de istorie", 1974—1975).

rubrici de metodică (planuri de lecții) sînt de pe acum acoperite numai de profesori din învățămîntul secundar.

În afară de „Studii și articole de istorie", Societatea a editat, între anii 1955—1963, mai multe lucrări individuale ale membrilor ei (P. Constantinescu-Iași, V.Maciu, Dan Berindei, C. Velichi, I. Gheorghiu, Vladimir Diculescu ș.a.). Tot pe linia activității editoriale, urmărind găsirea unor noi surse de autofinanțare, S.Ș.I. a editat în 1974, pentru cabinetele școlare, un set de 8 portrete de istorici și cărturari români, însoțite de fișe biobibliografice, și în 1976 un set de 8 tablouri cu figuri de eroi și scene de luptă din războiul de independență. Extinzîndu-și activitatea editorială, S.Ș.I., a editat în 1976, în cadrul unei colecții pe care a inaugurat-o „Lecturi istorice", lucrarea prof. Dumitru Almaș, *Scîntei de peste veacuri*, pentru elevii școlilor generale.

După cum am menționat, comunicările și lucrările elaborate de membrii Societății au abordat probleme variate din toate epocele istorice, predominînd cele de istorie modernă și contemporană. Aceste lucrări au adus contribuții interesante mai ales în domeniul istoriei locale, unde mii de profesori din învățămîntul de cultură generală, antrenați de Societate, investigînd, cu pasiune și pricepere, arhivele județene și alte izvoare documentare, devenind cercetători competenți, au lărgit sfera cunoașterii unor probleme din istoria României; unii dintre ei au ajuns mai tîrziu cadre universitare.

La aniversarea celor 30 de ani de existență a Societății de științe istorice, apreciem că realizările pe tărîmul cercetării istoriei ar fi fost mai frumoase dacă se găseau cele mai potrivite metode de activitate, dacă Ministerul Educației și Învățămîntului ar fi sprijinit Societatea în aceeași măsură ca pînă în 1972, dacă erau antrenați într-o muncă susținută toți membrii biroului și consiliului de conducere și, prin ei, întreaga masă a profesorilor din învățămîntul de cultură generală, inclusiv cei din mediu rural. Oricum, munca de cercetare a membrilor activi ai Societății, atît la nivel central cît și la filiale, s-a desfășurat cu abnegație și perseverență și mai ales cu pasiune pentru istoria poporului român.

Nichita Adăniloaie

R E C E N Z I I

* * * Academia „Ştefan Gheorghiu", *Contribuţii la studierea istoriei contemporane a României* (coordonatori : Nicolae Petreanu, Ştefan Lache), Edit. politică, Bucureşti, 1980, 366 p.

Sub auspiciile Academiei „Ştefan Gheorghiu" — catedra de istoria patriei şi Partidului Comunist Român — în Editura politică a apărut o interesantă culegere de studii, care, reunite sub genericul *Contribuţii la studierea istoriei contemporane a României*, punctează momente principale ale istoriei noastre naţionale începînd cu 1 decembrie 1918 pînă în zilele noastre.

După „Cuvîntul înainte" al coordonatorilor Nicolae Petreanu şi Ştefan Lache în care sînt subliniate mobilurile editării acestui volum, urmează 21 de studii, selectate şi ordonate după criteriul cronologic, semnate de prestigioşi cercetători ai frontului nostru istoric, în care sînt abordate, cu competenţă şi curaj, teme de mare însemnătate pentru clarificarea poziţiei faţă de unele evenimente cruciale consumate în perioada amintită, unde, în afara unei bogate informaţii, întîlnim o înaltă ţinută ştiinţifică, de largă respiraţie patriotică, în conformitate cu preţioasele îndrumări date istoricilor de către secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu în diferite ocazii. Prin felul în care este conceput, prin valoarea teoretică şi practică a acestor studii de sinteză, volumul aduce un suflu tonic asupra cercetării istoriei moderne şi contemporane a României, evidenţiind largile posibilităţi de investigaţie şi cuprindere a unor teme importante care uneori n-au fost aprofundate sau suficient de bine înţelese pentru a fi trase concluziile cele mai adecvate. Din acest punct de vedere lectorul are multe de învăţat, cartea de faţă fiind un adevărat curs de istorie, bine documentat, cu interpretări corecte, solid fundamentate, în lumina materialismului istoric şi dialectic. Cu toate că, o parte din studiile cuprinse în acest volum constituie preocupări mai vechi ale autorilor lor, fiind cunoscute şi din alte publicaţii, faptul că de data aceasta apar în contextul abordării întregii perioade de la 1918 încoace, împreună cu alte studii ce completează fericit informaţiile anterioare sau posterioare temei respective, şi că fiecare autor s-a străduit să-şi sintetizeze cît mai bine concluziile, dau o imagine de ansamblu coerentă, unitară, asupra problemelor de anvergură puse în discuţie. Pentru a înţelege mai bine conţinutul fiecărui articol, felul în care autorul s-a integrat tematicii generale a volumului, este necesară o lectură atentă a întregii cărţi, muncă răsplătită de satisfacţia descoperirii valorii de netăgăduit a istoriografiei noastre contemporane.

Volumul se deschide cu articolul *Caracterul constituant, plebiscitar al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918* semnat de Augustin Deac, cu multe date statistice interesante în susţinerea subiectului, completat de studiul lui Mircea Muşat intitulat *Confirmarea internaţională a făuririi statului naţional român unitar în memorabilul an 1918*, în care se aduc, şi de această dată, puternice argumente privind ecoul favorabil în lumea timpului a gloriosului moment 1 decembrie 1918, ce încununa în mod strălucit idealul naţional de veacuri al tuturor românilor de a trăi în interiorul fruntariilor sale fireşti. Ambele materiale sînt scrise cu patos, în mod curgător, beneficiind de o bogată informaţie, bine selectată şi judicios folosită, convingătoare prin conţinutul de idei şi sursele obiective citate.

În ordinea cronologică a evenimentelor urmează articolele *Mişcarea muncitorească, socialistă din România în anii 1918—1921. Aspecte politico-ideologice*, de Vasile G. Ionescu şi *Partidul Comunist Român — promotor al luptei pentru libertate socială şi independenţă naţională în anii 1921—1933* de Nicolae Petreanu, studii de mare profunzime şi analiză a unor aspecte dintre cele mai importante ale mişcării noastre muncitoreşti, cu judecăţi de valoare bazate pe documente de primă mînă ce se referă la starea de spirit şi ideile vehiculate, acolo unde este cazul fiind semnalate şi erorile existente, cu interpretări şi concluzii clare, menite să aducă noi contribuţii la cunoaşterea perioadei.

Alte două articole asemănătoare ca problematică sînt cele semnate de Ion Ardeleanu *Partidul Social-Democrat în viaţa social-*

politică din România (1921—1933) şi de Nicolae Jurcă *Mişcarea socialistă şi social-democrată în viaţa politică a României (1934—1944)*, interesante prin ineditul unor afirmaţii şi surse de documentare, în primul subliniindu-se aportul pozitiv al Partidului Social-Democrat în viaţa politică a ţării, arătîndu-se însă şi limitele şi conduita sinuoasă a unor conducători ai acestuia, iar în al doilea în care se scrie că „mişcarea socialistă şi social-democrată din România—componentă a frontului nostru muncitoresc—se situează, după cea comunistă, ca cea mai avansată forţă politică a ţării" (p. 149), ni se prezintă detaliat poziţia partidelor socialiste din România, faţă de problemele interne şi externe cu care se confrunta ţara în vremea respectivă, atitudinea fruntaşilor politici în diferitele situaţii, mai ales în anii grei ai celui de-al doilea război mondial.

Studiul *Tactica alianţelor politice folosită de P.C.R. în campania pentru alegerile comunale din anul 1926* semnat de Andrei Cardaş, aşa cum arată şi titlul, se referă la activitatea desfăşurată de P.C.R. prin comitetele Blocului Democraţiei Muncitoreşti-Ţărăneşti (B.D.M.Ţ.) şi cele de front unic în campania electorală din anul 1926, de realizare a acordurilor sau înţelegerilor cu partidele burgheze sau mic-burgheze de opoziţie, cu exemplificări semnificative ce demonstrează „capacitatea comuniştilor de a folosi mijloace de activitate în funcţie de realităţile social-politice, de a se menţine şi de a se afirma în viaţa social-politică a ţării" (p. 103).

Despre *Sistemul constituţional din România în anii 1923—1938* Vasile Avramescu ne informează, în fraze scurte şi judicios formulate, prezentîndu-ne principalele trăsături ale Constituţiei României din anul 1923, felul în care ele au fost comentate de partidele politice existente în perioada interbelică, atitudinea Partidului Comunist Român faţă de noua constituţie decretată în februarie 1938, lupta pentru „reintroducerea unei constituţii democratice cu lărgirea libertăţilor cetăţeneşti" (p. 120).

Ca şi în lucrările anterioare, Ion Spălăţelu aduce şi de această dată contribuţii meritorii la elucidarea unor evenimente politice în studiul *Poziţia combatantă a forţelor democratice, progresiste, în frunte cu P.C.R., faţă de concepţiile social-politice ale legionarismului*, demascînd cu virulenţă fascismul şi pe purtătorii de cuvînt ai acestuia, folosind cu pricepere şi competenţă literatura timpului în argumentarea tezelor sale.

Tema *Partidul Comunist Român în fruntea luptei pentru unitatea clasei muncitoare, a tuturor forţelor democratice-antifasciste (1934—1940)* este tratată de Vincenţiu Piucă într-o manieră didactică, prezentînd clar principalele forme ale unităţii de acţiune a clasei muncitoare specifice anilor 1934—1940.

O problemă foarte importantă, prin ineditul unor situaţii, susţinută de o bună documentare de arhivă, este tratată în studiul *Mutaţii intervenite în conceptul de armată sub influenţa Partidului Comunist Român, în perioada 1921—1944* semnat de Constantin Olteanu, în care sînt clarificate o serie de noţiuni legate de atitudinea faţă de armată, precum şi prezentarea concepţiilor elaborate de partidul comunist privind armata, ce „reprezentau un punct de vedere cu totul nou, distinct faţă de concepţiile celorlalte partide şi organizaţii politice" (p. 167). Semnalăm, modul în care autorul analizează componenţa socială a armatei în perioada interbelică, mai ales a cadrelor ofiţereşti. În acest sens cităm următorul paragraf ce ni se pare a fi foarte edificator, „Realitatea socială complexă a fost una din cauzele ce au dus şi la reconsiderarea atitudinii P.C.R. faţă de corpul ofiţeresc. Într-adevăr, în perioada respectivă o mare parte a corpului ofiţeresc provenea din categoriile de jos şi mijlocii ale societăţii, deoarece în timpul primului război mondial, din nevoia de cadre, atît în şcolile militare de ofiţeri activi şi de rezervă au fost admişi un număr de tineri dornici să devină ofiţeri, care aveau absolvite între patru şi şase sau şapte clase de liceu sau alte şcoli similare La terminarea primului război mondial existau în armată peste 3000 de ofiţeri din aceste categorii. După război au fost primiţi în şcoli şi licee militare orfani şi fii de văduve de război, cei mai mulţi dintre ei tineri din păturile sărace şi mijlocii ale populaţiei." (p. 177).

Un alt studiu în care sînt analizate situaţii privind armata este şi cel semnat de Vasile I. Mocanu, intitulat *Factorii care au determinat armata română să întoarcă armele contra Germaniei naziste şi să participe la insurecţia din august 1944*. Bogat în informaţii cu multe aspecte noi, contribuie la elucidarea unor probleme, ca de exemplu: starea de spirit antihitleristă a armatei române în anii celui de-al doilea război mondial, atitudinea unor generali faţă de dispoziţiile guvernului antonescian, alianţele politice antifasciste etc.

Ca şi în alte lucrări, Mihai Fătu contribuie cu analize judicios întocmite asupra unor fenomene politice caracteristice societăţii româneşti în anumite etape istorice şi în articolul *Politica Partidului Comunist Român de realizare a Frontului unic naţional antifascist şi antihitlerist (septembrie 1940—august 1944)*", prin care este prezent în acest volum.

În *Insurecţia din august 1944, început al revoluţiei de eliberare socială şi naţională, şi însemnătatea ei istorică*, Gheorghe Zaharia

aduce noi argumente în explicarea consensului național al poporului român în lupta antifascistă, al ecoului internațional al acesteia și al contribuției României la înfrîngerea Germaniei hitleriste. Întotdeauna bine informat asupra contextului general, al situației interne și externe existente în momentul desfășurării evenimentelor la care se referă, Gheorghe Zaharia găsește calea cea mai eficientă pentru a face caracterizări de substanță, solid fundamentate și riguros verificate. În acest sens ni se pare deosebit de elocventă și formularea: „Rezistența antifascistă, antinazistă în țara noastră a început în toamna anului 1940, odată cu cedarea părții nord-vestice a teritoriului național, instaurarea regimului militar-fascist, împingerea țării sub dominația Germaniei naziste și intrarea trupelor acesteia în România." (p. 215).

Un alt studiu de importanță deosebită, edificator chiar din titlu, este cel intitulat: *Partidul Comunist Român — moștenitorul autentic al tradițiilor luptei întregului popor pentru apărarea patriei* semnat de Ilie Ceaușescu, în care este adusă în dezbatere o teză de mare actualitate, fundamentată riguros, cu discernămînt în selectarea materialelor de referință folosite. Din multitudinea de învățăminte utile, ne vom referi doar la două ce ni se par foarte semnificative și care au în mod evident amprenta personalității autorului, astfel: „În concepția comuniștilor români lupta antimilitaristă nu însemna desființarea armatei permanente, cum s-a interpretat uneori, ci educarea revoluționară a ostașilor, atragerea lor alături de masele muncitoare în armată". (p. 235) sau „Din studiul diferitelor documente ale epocii, se desprinde clar ideea că Partidul Comunist Român, de la înființarea sa a elaborat în mod științific, în lumina tezelor revoluționare, bazat pe realitățile societății românești, concepția luptei integului popor în țara noastră pentru apărarea libertății și independenței naționale a României" (p. 242).

Cel de al doilea coordonator al volumului, Ștefan Lache, este prezent cu substanțialul studiu *Lupta poporului român pentru libertate, independență și suveranitate națională în anii 1944—1947*, unde, alături de informații dense, aduce în dezbatere importante probleme politice ale perioadei, găsindu-le rezolvări teoretice și practice, emițînd formulări deosebit de adecvate pentru fiecare. Corelația dintre factorii interni și cei internaționali este făcută în baza unei bogate documentări, la obiect și în conformitate cu realitățile existente.

Un studiu scurt dar consistent este semnat de Aron Petric sub titlul *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare — forța de bază a revoluției popular-democratice. Înfăptuirea deplinei unități a mișcării muncitorești din România.* Important prin tema aleasă, bine structurat, articolul conține concluzii și aprecieri deosebit de valoroase, dintre care cităm: „Făurirea partidului unic muncitoresc în România — una din primele țări în care s-a realizat unitatea ideologică, politică și organizatorică a clasei muncitoare — a reprezentat, astfel, corolarul firesc al unui îndelungat proces de maturizare a proletariatului, al luptei consecvente duse de Partidul Comunist Român pentru lichidarea sciziunii, acțiune sprijinită de elementele înaintate din rîndurile social-democraților, de alți militanți ai mișcării muncitorești" (p. 273) sau, referindu-se la aportul P.C.R. la îmbogățirea tezaurului concepției materialist istorice, autorul scrie: „Experiența dobîndită de partidul nostru în lupta pentru dezvoltarea unității de acțiune a proletariatului, iar apoi pentru înfăptuirea unității sale depline în cadrul unui singur partid precum și în opera de făurire a unității moral-politice a întregului popor în jurul clasei muncitoare, reprezintă nu numai o cucerire de mare preț a forțelor revoluționare din țara noastră, ci, totodată, o contribuție teoretică și practică în rezolvarea problemelor complexe pe care le ridică colaborarea diferitelor detașamente ale mișcării muncitorești, pe plan național și internațional". (p. 274).

Activitatea desfășurată de tineretul comunist pe multiple planuri, în deosebi în domeniul politic și organizatoric, este expusă pe larg în articolul *Locul și rolul Uniunii Tineretului Comunist în mișcarea revoluționară din România*, redactat într-o manieră ușor accesibilă cititorului, de către Gheorghe Sbîrnă. Folosind date și informații din istoria U.T.C., autorul se oprește asupra unor momente principale, marcîndu-le prin considerații proprii.

O temă teoretică și practică de mare actualitate politică este cea abordată de Marin Voiculescu în studiul *Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate — temelie a suveranității și independenței României*, în care se aduc noi și importante elemente în clarificarea și explicarea conceptului de societate socialistă multilateral dezvoltată, în baza documentelor elaborate de ultimele congrese ale partidului nostru și a scrierilor tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Sensuri contemporane ale independenței României se intitulează interesantul eseu semnat de Titu Georgescu, în care se îmbină strălucit bogata informație istorică și stilul de rară frumusețe, cu care ne-a obișnuit autorul în toate scrierile sale.

Volumul se încheie cu un valoros studiu de sinteză intitulat *Tradiții internaționaliste. Relațiile de colaborare și solidaritate ale P.C.R., cu forțele revoluționare, progresiste și antiimperialiste din lumea întreagă* datorat specia-

listului în problemă Traian Caraciuc, ca o apoteoză, bine gîndită, a multor concluzii ale materialelor cuprinse în acest volum, concluzii legate de activitatea internaționalistă a partidului nostru. Meritul principal al autorului constă în faptul că în afara concretizării raporturilor internaționale ale partidului și statului, face o serie de explicații și comentarii utile asupra unor principii de bază ale acestor raporturi din perspectiva experienței istorice de pînă acum, cu învățăminte actuale și de viitor. Un exemplu convingător este și cel formulat astfel : „În concepția partidului nostru relațiile dintre țările socialiste, principiile care definesc aceste relații nu pot fi identificate cu o „alianță centralizată", lipsită de personalitatea distinctă a fiecărei țări, ci dimpotrivă ele trebuie să contureze o formă superioară de unitate, o „unitate în diversitate", fundamentată pe liberul consimțămînt, unitate făurită în interesul fiecărei țări și a cauzei generale a socialismului " (p. 343).

Sumarul cărții, în limbile română, engleză, franceză, germană și rusă, facilitează și lectorului străin posibilitatea de a lua cunoștință de studiile cuprinse în acest volum, în marea majoritate chiar prin formularea titlului sugerînd conținutul lor, și cu toată varietatea temelor, are aspectul unui volum închegat, unitar, ca al unei adevărate cărți de istorie contemporană, în accepția de pînă acum a acestei periodizări.

Cu toată strădania de a face o prezentare cît mai obiectivă a fiecărui studiu, sîntem convinși că n-am reușit să cuprindem bogăția de idei sau să scoatem în evidență toate părțile semnificative, originale ale fiecăruia, lăsînd în seama lectorului să facă adevărata judecată de valoare. Nu putem însă să nu subliniem, importanța deosebită a acestei apariții editoriale, care, prin considerațiile de ordin teoretic și de practică a construcției socialiste, aduce un aport substanțial la înarmarea ideologică și politică a specialiștilor și o largă informare, de cea mai bună factură științifică, pentru toți iubitorii de istorie.

În același timp trebuie să apreciem aportul tuturor semnatarilor la elucidarea cu îndrăsneală, cu spirit de discernămînt și opinie combativă, a unor probleme sau evenimente de mare însemnătate istorică și politică, semnalarea cu franchețǎ a unor erori ale perioadei interbelice care uneori au îngreunat desfășurarea unei activități eficiente în unele domenii, și mai presus de toate modul de abordare a luptei permanente și plină de abnegație a Partidului Comunist Român pentru apărarea democrației, a demnității, independenței și suveranității naționale, a celor mai scumpe idealuri ale poporului român.

Toate considerentele de mai sus, avînd în vedere și „fondul de aur" existent privitor la originalitatea și conținutul tezelor de doctorat susținute la Academia „Ștefan Gheorghiu", precum și reușita acestui prim volum, ne îndreptățesc să sugerăm continuarea acestei valoroase inițiative și îmbogățirea tematicii viitoarelor volume și cu studii de istorie universală.

Editat în condiții grafice bune, de mare accesibilitate, volumul nu este scutit, din păcate, și de unele scăpări, mai ales de ortografie. La pagina 120, insurecția... din august *1945*, la pagina 178 Ungaria *hortistă* în loc de horthystă, ș.a.

Considerăm necesar să subliniem cu satisfacție, preocuparea tot mai atentă și constantă a Editurii politice pentru tipărirea cărții de istorie, unul din cele mai reușite și concludente exemple constituindu-l prezentul volum.

Gelcu Maksutovici

* * * *Istoria orașului Iași*, vol. I, Edit. Junimea, Iași, 1980, 668+9 p. + 1 pl. + 103 fig.

O lucrare atît de necesară. Cum cerute au fost întotdeauna monografiile localităților și, cu precădere ale marilor orașe (Din păcate, lipsa unora dintre ele, se resimte acut). Cunoscuta carte datorată lui N. A. Bogdan *(Orașul Iași, monografie istorică*, ed. a II-a, Iași, 1913), se dovedise, cu mai mult timp în urmă, a fi depășită. Recenta lucrare consacrată celui mai de seamă oraș din Moldova, la elaborarea căreia au conlucrat apreciați istorici (redactori responsabili : Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon) se dovedește superioară din cel puțin trei puncte de vedere : a). concepție ; b). surse de informare ; c). metodă.

Cîteva pagini de la început cuprind : *Cuvînt înainte* (p. 5—8), semnat de primarul municipiului Iași, Eugen Nechifor, *Introducere* (p. 9—12), întocmită de cei doi redactori responsabili, *Condițiile geografice* (p. 13—16), avînd ca autor pe C. Cihodaru, și, în fine, datele — și ele atît de importante, fără de care evoluția ulterioară a localității nu ar fi fost pe deplin înțeleasă — înmănunchiate sub titlul *Societatea omenească de pe teritoriul Iașului înainte de formarea orașului* (p. 17—39), autori fiind : C. Cihodaru, D. Marin, M. Petrescu-Dîmbovița.

Acest prim volum înfățișează istoria Iașilor pînă în anul 1864 și este alcătuit din

două părţi. Prima parte (p. 41—351) este intitulată şi structurată astfel (notăm şi autorul fiecărei probleme). Oraşul Iaşi în epoca feudală. (C. Cihodaru, V. Neamţu). Începuturile vieţii orăşeneşti (C. Cihodaru), A. **Dezvoltarea oraşului pînă la jumătatea secolului al XVI-lea,** (C. Cihodaru). Întindere şi aspect. Dezvoltarea economică şi socială. Alte îndeletniciri economice. Evenimente politice. Cultura şi arta. B. **Oraşul Iaşi în perioada feudalismului tîrziu — pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea.** I. *Stabilirea Capitalei Moldovei la Iaşi* (V. Neamţu), II. *Dezvoltarea demografică şi teritorială* (C. Cihodaru). Populaţia. Întinderea oraşului, structură şi înfăţişare. III. *Dezvoltarea economică.* Meşteşugurile şi comerţul (V. Neamţu). Economia agricolă (C. Cihodaru), Agricultura (C. Cihodaru). IV. *Înstrăinarea hotarului oraşului Iaşi* (C. Cihodaru). V. *Măsuri edilitare.* Salubritate. Construcţii (C. Cihodaru). VI. *Obligaţiile orăşenilor din Iaşi faţă de domnie. Administraţia, justiţia şi fiscalitatea* (C. Cihodaru). VII. *Iaşul, teatru al unor evenimente istorice mai importante în perioada feudalismului tîrziu. Mişcări şi răscoale populare* (C. Cihodaru). Perioada de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă la începutul domniei lui Vasile Lupu. Iaşul în timpul domniei lui Vasile Lupu. Capitala Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Oraşul Iaşi în prima jumătate a regimului fanariot. VIII. *Cultura în perioada feudalismului tîrziu* (C. Cihodaru). 1. *Dezvoltarea culturii la Iaşi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea.* Învăţămîntul. Înfiinţarea şcolii domneşti din Iaşi. Activitatea tipografică. Traduceri în limba română. Alte manifestări culturale. 2. *Iaşul, centru cultural al Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea.* Învăţămîntul. Tipărituri. Traduceri în limba română. Istoriografia. 3. *Dezvoltarea culturii în Iaşi în prima parte a epocii fanariote.* Învăţămîntul. Activitatea tipografică. Traduceri în limba română. Biblioteci. Activitatea în domeniul istoriografici. IX. *Monumente istorice şi de artă* C. Cihodaru). Construcţii civile. Monumente de artă religioasă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Cuprinsul celei de a doua părţi (p. 352—611) este următorul (menţionăm şi aici numele autorilor): oraşul Iaşi în epoca modernă (C. Cihodaru, V. Cristian, Gh. Platon, D. Rusu, M. Timofte). A. **Oraşul Iaşi din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea pînă la perioada regulamentară.** *I. Întindere şi aspect* (C. Cihodaru), II. *Populaţia oraşului* (Gh. Platon). III. *Dezvoltarea economică* (C. Cihodaru). Meşteşugurile. Manufacturi. Comerţul. Pieţe. Iarmaroace. Economia agrară. IV. *Preocupări edilitare şi în legătură cu salubritatea oraşului* (C. Cihodaru). Distrugerea periodică a oraşului; incendii. Alimentarea oraşului cu apă. Intreţinerea uliţelor. Iluminatul. Medici. Spitale. Construcţii. V. *Mişcări şi frămîntări sociale şi politice de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea* (Gh. Platon). Iaşul în timpul revoluţiei de la 1821. B. **Oraşul Iaşi de la Regulamentul organic pînă la organizarea municipalităţii.** I. *Oraşul Iaşi în perioada regulamentară* (D. Rusu). Ocupaţia rusească din 1828—1834. Organizarea administrativă şi situaţia edilitar-urbanistică. Dezvoltarea economică. Industria. Comerţul. II. *Mişcări sociale şi politice anterioare revoluţiei de la 1848* (Gh. Platon). III. *Iaşul în timpul revoluţiei de la 1848* (Gh. Platon). IV. *Iaşul în timpul Unirii şi a domniei lui Alexandru I. Cuza* (M. Timofte). *Dezvoltarea culturală a Iaşului din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea pînă în epoca Unirii* (C. Cihodaru, V. Cristian). Cultura în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (C. Cihodaru), Cultura în prima jumătate a secolului al XIX-lea (V. Cristian).

Am redat întocmai capitolele şi subcapitolele spre a se înţelege că unele subiecte (vezi spre pildă, ultimul capitol privind dezvoltarea culturală) sînt fragmentate. Totodată, redarea în extenso a conţinutului vrea să evidenţieze şi un merit deosebit al lucrării; anume, cuprinderea problematicii complexe pe care o reclamă trecutul atît de însemnat al oraşului Iaşi, nu simplist, ci atît de profund, constituie — trebuie să recunoaştem — un element fundamental în judecarea valorii cărţii, element ce ne obligă, se înţelege, la o apreciere pozitivă.

În final, în afara concluziilor, întocmite de C. Cihodaru şi Gh. Platon (p. 612—613), este prezentată şi o bogată *Bibliografie* (lucrări teoretice, izvoare, lucrări generale, lucrări speciale, p. 614—637); în continuare sînt înscrise următoarele: *Indice,* (onomastic şi toponimic, alcătuit de C. Cihodaru, p. 639—668, pe care l-am fi dorit şi de lucruri), *Prescurtări* (p. 669), *Cuprins* (de ce aici şi nu la sfîrşit?), *Planul oraşului Iaşi în sec. XVII, Figurile* (de ce nu începe, cum ar fi fost firesc, cu fig. 1?), *Harta descoperirilor arheologice de pe teritoriul oraşului Iaşi şi împrejurimile lui* (care, inexplicabil, apare ultima) — însoţite de lista lor.

Unul din meritele cărţii este acela al folosirii multor izvoare necunoscute (mai cu seamă diplomatice, de arhivă), alături de altele, bine ştiute, dar pînă acum, nu toate, just interpretate.

Asupra periodizării istoriei oraşului Iaşi stabilită de autori (explicaţiile punctului de

vedere sînt date în *Introducere*, p. 10—12), avem a face o observaţie. Noi considerăm că o dată cu reformele lui Constantin Mavrocordat (mijlocul sec. al XVIII-lea, deci) şi nu în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, putem vorbi, de inaugurarea unei noi epoci în istoria ţării şi, se înţelege, a Iaşilor, anume, cea modernă. Nu-i nici cadrul, nu dispunem nici de spaţiul necesar dezvoltării argumentaţiei noastre. Prin reformele în sine s-a urmărit modernizarea instituţiilor româneşti. S-a reuşit, parţial, ce-i drept. Dar elementul fundamental, determinant, care ne face să considerăm începutul epocii moderne, acum şi nu altcînd, îl constituie desfiinţarea relaţiilor de şerbie. (Ne exprimăm nedumerirea asupra referirii autorilor la „starea de şerbie" a ţărănimii în epoca modernă, p. 389).

Prezentarea evoluţiei oraşului Iaşi, nu de sine stătător, nu în afara ansamblului, cadrului istoric românesc, merită a fi subliniată în chip deosebit, ca una dintre reuşitele lucrării. Dacă pentru epoca feudală sînt înscrise mai multe informaţii cu privire la legăturile (ce s-au dovedit permanente şi complexe: comerţ, mişcări de populaţie, cultură ş. a.) dintre oraşul Iaşi şi celelalte meleaguri româneşti (moldovene, muntene, transilvănene), apoi, pentru epoca modernă, cînd izvoarele istorice sînt mai bogate, cînd realitatea istorică este mai evidentă, datele înscrise aici apar insuficiente.

Se păstrează, de regulă, o anumită proporţie, un judicios raport între însemnătatea evenimentului sau fenomenului abordat, a importanţei perioadei istorice descrise şi spaţiul acordat în economia lucrării. Ne îngăduim să menţionăm, totuşi, faptul că, unele momente, evenimente, fenomene, etape puteau fi mai bine conturate (ex.: Cucuteni, Ştefan cel Mare, Constantin Mavrocordat, 1848 — ca să folosim nume şi date-simbol). Amplu şi argumentat sînt prezentate subcapitolele: dezvoltarea economică, întinderea şi aspectul oraşului, problemele demografice în diferite perioade istorice. Din păcate, pentru perioada feudalismului tîrziu, lipsesc unele date importante din dezvoltarea demografică (socio-juridice, descrierea locuinţelor) sau sînt reluate fără justificare unele aspecte demografice la capitolul consacrat dezvoltării economice (p. 87—164). Mai restrîns descrise în prima parte a monografiei sînt evenimentele politice (de pildă, participarea ieşenilor la faptele petrecute în afara capitalei moldovene). Din epoca modernă, printre temele deosebit de bine tratate ni se pare a fi aceea intitulată *Iaşii în timpul revoluţiei de la 1821* (p. 456 şi urm.).

Era de aşteptat ca unor personalităţi ale vieţii culturale româneşti legate de mediul ieşean prin ceea ce au creat (ex. istoricilor — şi nu cronicarilor, cum greşit se apreciază — Grigore Ureche, p. 272—274, Miron Costin, p. 286—288, Ioan Neculce, p. 310), să li se consacre un număr sporit de pagini. Sau, dacă vreţi, în acelaşi spaţiu să le fi fost mai puternic reliefată personalitatea. Despre Dimitrie Cantemir — intelectualul, ni se spune atît de puţin şi nu acolo unde s-ar fi cuvenit mai întîi (caracterizarea se face la p. 236—237 şi nu în cadrul cap. *Cultura*, p. 275—289). Aici, în Iaşi, el a primit învăţătură în primii ani ai tinereţii, aici trebuie că a strîns unele dintre datele informative, a făcut unele însemnări şi observaţii ce i-au servit ulterior la elaborarea propriu-zisă a cunoscutelor sale opere; experienţa sa, căpătată ca domn al ţării se resimte şi în lucrările sale. Ori, ştiut este, toate acestea (culegerea de date, efectuarea unor însemnări, schiţarea unor păreri) se integrează procesului complex de făurire a unei opere. Nu uităm că, domn fiind, la Iaşi, ajunge la maturizarea intelectuală. Dar nu numai pentru aceste motive trebuia să i se acorde savantului român un mai întins spaţiu în lucrare. Referirile la toate aceste figuri remarcabile ale spiritualităţii româneşti sînt risipite, neadunate şi datorită structurii ce s-a dat capitolului consacrat culturii, pe probleme, de către autorii monografiei. În legătură cu acest capitol, noi credem că în cadrul lui trebuia tratată şi arta; ea nu-i un act de cultură?).

Sîntem de părere că se cuveneau cîteva cuvinte învăţămîntului neinstituţionalizat, neorganizat, celui ce se realiza în practica de zi cu zi, în diverse domenii de activitate. Căci instrucţia şi educaţia un s-au efectuat în exclusivitate şi mai întîi *prin* şi *în* şcoală.

Înclinăm să acordăm un rol mai însemnat comerţului (inclusiv drumului comercial internaţional ce trecea prin Iaşi) în dezvoltarea oraşului, decît cel pe care-l acordă autorii (p. 58). În privinţa numărului persoanelor ce se ocupau direct şi numai cu negoţul, se impunea să se aibă în vedere şi pe cei ce învăţau tainele negoţului, ajutoarele neguţătorilor, persoane care, de regulă, nu erau cuprinse în statisticile vremii.

Deosebit de bine conturată de către autori este ideea trecerii de la Iaşii — *reşedinţă domnească* la Iaşii — *principală reşedinţă domnească* şi, în fine, la Iaşii — *capitală* a Moldovei.

Faptul că lucrarea se adresează nu în exclusivitate specialiştilor, ci unui cerc larg de cititori — a fost în intenţia declarată a autorilor — nu s-a tradus printr-o diminuare a rigurozităţii ştiinţifice.

Deşi la elaborarea *Istoriei oraşului Iaşi*, au colaborat mai mulţi istorici (un autor întocmind unul sau mai multe capitole), faptul în sine nu se răsfrînge în chip negativ asupra unităţii ei, neexistînd diferenţe de stil supărătoare. Fraza este atrăgător construită, limpede, caldă, autorii monografiei dovedind şi cu acest prilej cît de mult a însemnat şi înseamnă pentru dînşii — Iaşii. Că unele fraze nu-s alese, constituie simple accidente (ex.: „Pentru îngrijirea bolnavilor, nu existau medici; chiar dacă existau, erau puţini şi pregătirea lor era la nivelul ştiinţei din acea vreme" — p. 186; „Amploarea şi diversitatea luptei împotriva autorităţii constituite — feudală, în esenţa sa — reflectă şi pe acest plan, descompunerea vechiului regim" — p. 451; sau: „Documentul reliefează — faptul este important — că, dela reliefarea abuzurilor unor persoane, chiar adepţii legalităţii, se ridicaseră la condamnarea sistemului" — p. 519).

Dacă înscriem în continuare unele mărunte greşeli (inclusiv pe cele tipografice) n-o facem cu intenţia de a umbri calităţile reale ale monografiei ei, cu speranţa că ele vor fi anulate într-o eventuală nouă ediţie sau că nu se vor repeta — ca idee — în vol. II (p. 46, nota 6: lucrarea *Călători străini* prin (!) *ţările române*, I, Bucureşti, este tipărită în anul 1938?; despre curtea domnească din Iaşi se afirmă la p. 58 că este menţionată într-un document intern din 8 octombrie 1438, dar că datează probabil, de la finele sec. al XIV-lea, iar la p. 68 se notează că aceeaşi curte domnească datează, conform descoperirilor arheologice, de la începutul sec. al XV-lea; la p. 62, nota 35, apare RRII în loc de DRH; la p. 95, nota 46 citim Arh. St. I. Iaşi; Moise Moghilă voievod nu putea emite un act în calitate de domn al Moldovei la data de 9 august 1639, cum se spune la p. 194—195; la p. 335, nota 74 se repetă trimiterile la *Istoria artelor plastice din România*, II, Bucureşti, 1970, p. 107—108, 114—115, iar la p. 340, nota 95 se repetă trimiterea la „Bul. Com. Mon. Ist. Rom.", 1924; se înscrie la p. 337 anul 1842 ca moment al încheierii pictării celei mai de seamă ctitorii din Iaşi a lui Vasile vodă, Trei Ierarhi; titlul *Dezvoltarea culturală a Iaşului în secolul al* VIII-lea, pentru epoca modernă, repetat la începutul fiecărei pagini, de la nr. 571 la nr. 671; se înscrie cu majuscule la p.455, nota 13 Op. *cit.*, sau la p. 355, nota 17 *Breslelor*; în schimb cu iniţială minusculă este înscris cuvîntul *moldovei*, la p. 353, nota 2). Modul de a-i cita pe unii autori sau operele lor nu e unitar şi economicos făcut; de pildă, se citează repetat, astfel: Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, fără ca în continuare să se înscrie simplu, firesc: *op. cit.* (ex. p. 372, nota 3, p. 389, nota 1, p. 497. nota 103); vezi în acelaşi sens şi Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, la p. 361, nota 26, p. 408, nota 74, p. 445, nota 67; Wilkinson, *An account of the principalities of Walachia and Moldavia*, Londra, 1820, la p. 366, nota 45, p. 409, nota 75; Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Date privind structura demografică a tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti la 1832*, în *Populaţie şi societate ...*, la p. 380, nota 31, p. 422 nota 130 (ce-i drept, de data aceasta asemănarea nu-i perfectă); I. Bogdan, *O scrisoare din 1679 a mitropolitului Dosoftei*, în „An. Ac. Rom". MSI., s. II, t. XXXIV, la p. 270, nota 46, p. 281, nota 90. Şi alte prescurtări ar fi fost binevenite (vezi p. 35, nota 12, p. 168 nota 16 ş.a.) Inadvertenţe aflăm şi în privinţa ediţiei istoriei lui J. L. Carra (p. 357, nota 19 şi p. 434 nota 19).

Lista bibliografică putea cuprinde şi abrevieri. În aceeaşi listă se observă şi unele omisiuni (ex. amintitul studiu al Ecaterinei Negruţ-Munteanu, citat totuşi în note).

Printre cei care au contribuit la realizarea cărţii nu-i uităm pe: Elena Chiriac (redactor), Mihai Bujdei (tehnoredactor), Genoveva Georgescu (autoarea coperţii), Liviu Rusu (autorul fotografiilor) şi, nu în cele din urmă, pe tipografii ieşeni.

Autorii înşişi — şi nu avem motive să refuzăm subscrierea — „nu consideră rezultatul actual al eforturilor lor ca un punct final al cercetărilor; dimpotrivă, au convingerea că acesta poate reprezenta o bază de plecare pentru realizarea unor investigaţii mai profunde.în istoria" Iaşilor (p. 12).

Desigur, faţă de meritele lucrării *Istoria oraşului Iaşi* neajunsurile ei nu-s precumpănitoare. Ea scoate în evidenţă rolul imens pe care această străveche aşezare românească l-a avut în istoria noastră naţională. Lucrarea rămîne, prin primul său volum, o realizare incontestabilă, contribuind — şi nu oarecum — la îmbogăţirea istoriografiei româneşti.

Alexandru Ligor

* * * *Relaţii internaţionale în perioada interbelică. Studii*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 338 p.

Istoria relaţiilor internaţionale dintre cele două conflagraţii mondiale nu s-a bucurat, din felurite motive, de atenţia cuvenită din partea istoriografiei noastre contemporane. O reţinere nejustificată, o timiditate inexplicabilă s-a vădit în rarele încercări de tratare a unor probleme ale istoriei universale care nu erau în conexiune directă cu situaţia României. Iată de ce, dintr-un început, ţinem să subliniem lăudabila iniţiativă a unor cadre didactice de la catedra de istorie universală a Facultăţii de istorie-filozofie a Universităţii din Bucureşti * care, în colaborare cu Editura politică, pun la dispoziţia specialiştilor şi a iubitorilor de istorie, un număr de cinci importante studii asupra unor aspecte ale vieţii internaţionale din frămîntata perioadă interbelică.

Apreciat cercetător al relaţiilor internaţionale ale României în epoca modernă, Gh. N. Căzan abordează prin studiul intitulat *Problemele Orientului apropiat de la războiul mondial la conferinţa de pace de la Lausanne (1914—1923)*, o problematică interesantă care, prin multe din implicaţiile sale, îşi menţine o extremă actualitate în anii noştri. Începînd prin a analiza situaţia Imperiului otoman la începutul secolului al XX-lea, autorul apreciază cu justeţe că acesta „era un stat înapoiat, cu un regim despotic" în care „domnea bunul plac al sultanului şi al dregătorilor centrali şi locali" (p. 9), Constituţia din 1876 rămînînd literă moartă [1]. Toate acestea au determinat naşterea unei opoziţii burghezo-revoluţionare [2], ai cărei exponenţi şi conducători au fost cunoscuţi sub numele generic de „junii turci" şi al cărei scop era regenerarea putredului edificiu otoman prin transformarea Imperiului absolutist într-un stat burghez modern, îndepărtarea dominaţiei marilor puteri, întărirea poziţiilor burgheziei naţionale etc. Izbînda revoluţiei burgheze din 1908 a adus la putere „comitetul „Unitate şi progres", partid politic al burgheziei naţionale în care intrau ofiţeri, intelectuali, demnitari şi funcţionari, moşieri şi alte categorii sociale" (p. 10). Cu toate schimbările intervenite în conducerea statului otoman, la începutul primului război mondial, situaţia ţării era dintre cele mai grele. Imense datorii grevau asupra finanţelor şi independenţei edificiului statal otoman. Spre exemplificare vom aminti că Franţa, care deţinea 62,9 %, şi Anglia, 22,3 %, din obligaţiile „Direcţiei datoriilor de stat otomane" [3], controlau cea mai mare parte a vieţii economice turceşti. Odată cu izbucnirea războiului mondial şi alăturarea, după un timp, a Imperiului otoman la Puterile Centrale [4], condiţiile de existenţă ale maselor populare s-au înrăutăţit simţitor. „În afară de impozite şi obligaţii excepţionale, care răpeau ţăranilor două treimi din venitul anual în folosul moşierilor şi statului, puterile „prietene", Germania şi Austro-Ungaria jefuiau ţărănimea turcă prin Direcţia centrala de achiziţii, care achiziţiona produsele agricole la preţuri impuse de ele", subliniază Gh. N. Căzan (p. 11). În continuare (p. 12 14) autorul trece în revistă agravarea continuă a situaţiei interne din Imperiul otoman, atît pe plan economic, cît şi politic. În acest context „guvernanţii otomani au instituit un regim terorist faţă de populaţia musulmană iar împotriva armenilor s-a practicat o politică de exterminare în masă". De asemenea, au fost luate aspre măsuri pentru controlul teritoriilor locuite de arabi (p. 13). Această situaţie, alături de dorinţa arabilor de libertate naţională [5], a determinat izbucnirea

* Gh. N. Căzan, Ema Nastovici, N. Z. Lupu, Zamfir Zorin, Constantin Buşe şi Alexandru Vianu.

[1] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 353—354

[2] Ion Calafeteanu, *Turcia*, în volumul *Afirmarea statelor naţionale independente unitare în centrul şi sud-estul Europei*. 1821—1923, vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1979, p. 231.

[3] M. S. Lazarev, *Politica imperialistă a Antantei în posesiunile arabe ale Turciei în anii 1914—1918*, în „Analele româno-sovietice", Istorie, 2/1959, p. 29

[4] Pentru împrejurările intrării Imperiului otoman în război alături de Germania şi Austro-Ungaria — episodul vaselor „Goeben" şi „Breslau" —, vezi la Barbara W. Tuchman, *Tunurile din august*, Edit. politică, Bucureşti, 1970, p. 179—208.

[5] Pentru situaţia din anii premergători războiului, trebuie să amintim că alături de organizaţiile secrete care acţionau în majoritatea ţărilor arabe supuse turcilor, în marile capitale ale lumii luaseră fiinţă societăţi asemănătoare, în scopul familiarizării opiniei publice mondiale cu ţelurile mişcării naţionale arabe. La Paris s-a înfiinţat în septembrie 1908 „Frăţia arabă osmană" care îşi propunea să lupte pentru apărarea Constituţiei otomane, pentru egalitate şi bunăstarea poporului

marii răscoale arabe din iunie 1916, în Hedjaz, inima Peninsulei Arabice, sub conducerea lui Hussein ibn Ali, şeriful de la Mecca şi al fiului său Fayçal (p. 13—14)[6]. În continuare, autorul analizează numeroasele acorduri de împărţire a Imperiului otoman, încheiate între ţările Antantei în anii războiului (p. 14—18). Acordînd, pe bună dreptate, un loc principal acordului anglo-francez, cunoscut sub numele de „Sykes-Picot" — care era în totală contradicţie cu acordul anglo-arab, cunoscut sub numele de „Hussein — Mac Mahon"[6bis]— Gh. N. Căzan nu trece cu vederea rapacitatea celorlalţi parteneri ai Antantei în însuşirea „moştenirii" otomane. Foarte importantă ni se pare menţiunea că rasturnarea ţarismului a împiedicat, cel puţin dintr-o parte, realizarea acestor planuri. În apelul Consiliului Comisarilor Poporului din RSFSR „Către toţi oamenii muncii musulmani din Rusia şi Orient" se spunea: „Noi declarăm că tratatele secrete încheiate de ţarul răsturnat privind acapararea Constantinopolului, confirmate şi de Kerenski, care a fost răsturnat, sînt ... desfăcute şi anulate" (cf. p. 18). Amintind despre înfrîngerea Imperiului otoman, abordată cu competenţă de autor (p. 19—23), ne vom opri asupra discuţiilor purtate în „problema otomană" la Conferinţa de pace de la Paris. Problema teritoriului Imperiului otoman a fost abordată în principalul for decizional al conferinţei, Consiliul celor Patru. Chiar teritoriul naţional turc, Anatolia, a constituit subiectul a numeroase runde de convorbiri. S-au emis rînd pe rînd mai multe idei şi variante de împărţire, toate sub forma mandatului[7]. Detalii asupra a ceea ce just defineşte autorul drept „tîrguială pe seama împărţirii şi nu a menţinerii Turciei" (p. 26) se găsesc în stenogramele luate de la dezbateri de ofiţerul francez Paul Mantoux, citate de altfel de autor, aşa că nu vom mai insista. Remarcăm însă atenţia lui Gh. N. Căzan în a prezenta extrema complexitate a contradicţiilor dintre învingători în ceea ce priveşte nu moştenirea extraturcească a Imperiului otoman ci, mai ales, teritoriul naţional turc (p. 25—34).

Despre tratatul de pace de la Sèvres, semnat la 10 august 1920, între statele aliate şi asociate şi „guvernul" de la Constantinopol — tratat netradus niciodată în practică, Gh. N. Căzan remarcă cu îndreptăţire că prin acest act „, nu numai Imperiul otoman ci şi cel turc erau desfiinţate, căci „suveranitatea" sultanului se menţinea formal asupra Constantinopolului, ocupat de puterile imperialiste şi asupra unei zone din Anatolia Centrală" (p. 33—34). O problemă mai puţin abordată în istoriografia noastră îşi găseşte un loc meritat — poate cam restrîns — în studiul lui Gh. N. Căzan. Este vorba de „sistemul mandatelor" asupra ţărilor arabe din Orientul Apropiat şi Mijlociu, problemă care, prin implicaţiile sale — şi nu vedem aici nici o exagerare — şi-a întins urmările pînă în timpurile cele mai recente. Determinat, cum am mai arătat, de situaţia intervenită la sfîrşitul primului război mondial dar şi de promisiunile unora din membrii Antantei, ale Angliei mai ales, de a veni în întîmpinarea aspiraţiilor naţionale ale poporului evreu, risipit în lume, spre o patrie a sa, sistemul mandatelor in Orientul Apropiat trebuia să constituie baza principală a menţinerii influenţei statelor occidentale în regiune. Schiţînd episodul atribuirii mandatelor asupra Palestinei şi Mesopotamiei (Irak), Angliei, asupra Siriei şi Libanului, Franţei, Gh. N. Căzan arată în concluzia prezentării acestei probleme că „speranţele de făurire a unui singur

---

arab, menţinîndu-şi însă credinţa în sultan. Între 1913 şi 1914 acţiona la Beirut societatea secretă „Junii arabi", în vederea constituirii unui stat arab independent etc.

[6] vezi mai pe larg, la J. P. Alem, *Le Proche-Orient Arabe*, Paris, 1970, p. 10 şi urm.

[6bis] *Ibidem*

[7] În condiţiile victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie care a făcut posibilă apariţia *Decretului asupra Păcii*, precum şi a publicării celor „14 puncte" ale preşedintelui SUA, W. Wilson, nu mai era posibilă o anexare deplină a teritoriilor celor învinşi, fără riscul demascării şi discreditării în faţa întregii lumi. În decembrie 1918 apărea la Londra o lucrare intitulată *The League of Nations: a practical suggestion*, al cărei autor, generalul Smuts, reprezentantul Africii de Sud la Conferinţa de Pace, releva ideea dominantă că nu trebuie făcută nici o anexare de noi teritorii, că popoarele care au fost stăpînite de puterile învinse vor decide singure forma de guvernămînt sub care vor trăi; ideea cu adevărat nouă era cea după care viitoarea Ligă a Naţiunilor va fi legatara fostelor puteri stăpînitoare, iar aceasta va delega autoritatea sa unui mandatar (Société des Nations *Le système des mandats*, Genève, 1945, p. 16—17). Era pentru prima dată cînd acest termen, transpus din dreptul privat englez în dreptul internaţional public, apare în relaţiile dintre state. Sistemul mandatelor şi-a găsit un sprijinitor fervent în preşedintele Statelor Unite căci reprezenta, cum nota un apropiat colaborator al său, secretarul de stat, Robert Lansing, „ideea de supraveghere internaţională, în mod special dragă preşedintelui, ideea al cărei avocat s-a făcut" (vezi în *Les Memoires de Robert Lansing*, Paris, 1925, p. 125).

stat arab independent în Orientul Apropiat şi Mijlociu nu s-au realizat, iar popoarele arabe au trebuit să lupte încă un pătrar de veac pînă la înlăturarea dominaţiei imperialiste străine" (p. 38). Trebuie însă să subliniem, referitor la mandatele de categoria „A", analizate aici de Gh. N. Căzan, că popoarele supuse acestor mandate nu erau nici pe departe „incapabile de a se conduce ele însele" chiar în „condiţiile deosebit de grele ale lumii moderne", cum stipula articolul 22 din Pactul Societăţii Naţiunilor. Se poate afirma, cu credinţa că nu greşim, că mandatele nu au fost altceva decît nişte protectorate şi că, cum remarca un contemporan, „altruismul aparent al sistemului trebuie să facă jocul dorinţelor materiale şi egoiste ale puterilor mandatare" [9].

De un loc meritat în economia lucrării se bucură problema luptei naţionale a poporului turc, pentru salvarea şi renaşterea patriei, relevarea locului şi rolului lui Mustafa Kemal în îndeplinirea acestor deziderate. În faţa pericolului determinat de faptul că, la sfîrşitul războiului, trupele puterilor imperialiste au ocupat o parte însemnată a teritoriului Turciei europene şi asiatice" (p. 39) din sînul poporului turc a luat naştere o amplă „mişcare de rezistenţă populară" care a luat curînd caracterul unui război de eliberare naţională. Cu justeţe, Gh. N. Căzan subliniază că „în războiul de independenţă ţărănimea a oferit cele mai însemnate forţe umane şi materiale, dar forţa conducătoare a fost burghezia naţională aliată cu moşierimea liberală şi unii reprezentanţi ai clerului musulman ... (şi) ... forţa organizatorică principală a revoluţiei burghezo-democratice şi a războiului de independenţă au constituit-o ofiţerii" *(ibid.)*. În fruntea efortului naţional s-a găsit cel care a fost „inspiratorul şi conducătorul luptei pentru salvarea fiinţei naţionale a poporului turc", generalul Mustafa Kemal Paşa, eminent conducător politic şi comandant militar. Confruntat cu masiva intervenţie imperialistă, la care s-a adăugat curînd invazia militară greacă susţinută de „măreţe" vise bizantine, cu încercările reacţiunii constantinopolitane ce căuta — chiar cu preţul trădării naţionale — să-şi păstreze intacte privilegiile, poporul turc şi-a întors speranţele către noile organe ale puterii ce se făureau în Anatolia Centrală sub conducerea directă a lui Mustafa Kemal. Ultima parte a lucrării Gh. N. Căzan o dedică prezentării conferinţei de la Lausanne care a rezolvat problema noului tratat de pace cu Turcia republicană şi a stabilit un nou regim internaţional al strîmtorilor. În felul acesta „războiul de independenţă şi eliberare naţională al poporului turc din anii 1919—1922 se încheia victorios" (p. 63—64), deschizînd calea spre „era" reformelor lui Atatürk, cum subliniază în finalul valorosului său studiu Gh. N. Căzan.

Ne permitem să amintim cîteva inadvertenţe, inclusiv erori de tipar, în alcătuirea notelor şi trimiterilor bibliografice; autorul lucrării *L'Italie et la Palestine* se numeşte Silvio Minerbi şi nu Minebsi, cum apare la nota 64; culegerea de documente *Les délibérations du Conseil des Quatres* a fost realizată de căpitanul Paul Mantoux — citată aşa cum este, la notele 65, 71 şi următoarele, pare a fi anonimă; la nota 67, citim: S. P. Cosmin, *op. cit.*, p. 392, pentru ca abia la nota 69 să aflăm titlul lucrării respective, anume: *Dossier secrets de la Triple Entente, Grèce 1914—1922*, Paris, 1969; titlul corect al traducerii în limba franceză a amintirilor secretarului de stat al SUA, din anii războiului, este *Les Mémoires de Robert Lansing*, Payot, Paris, 1925 şi nu R. Lansing, *Memoirs*, cum apare scris la nota 104.

Ema Nastovici, amplificînd o serie de preocupări mai vechi [10], supune atenţiei cititorilor studiul intitulat *Unele implicaţii ale problemei reparaţiilor germane în anii 1919—1924*. Cu justeţe, autoarea remarcă faptul că „printre problemele care au constituit obiectul unor aprige înfruntări între reprezentanţii marilor puteri învingătoare la Conferinţa de Pace de la Paris, problema reparaţiilor germane a ocupat, alături de problemele graniţelor apusene ale Germaniei şi Saarului, locul principal în dezbateri" (p. 79). Este, şi acesta, un mod de a avertiza pe cititor asupra complexităţii şi amplorii problemei reparaţiilor germane, a felului în care aceasta a amplificat contradicţiile dintre învingători, pînă în măsura în care Georges Clemenceau întrebat despre desfăşurarea lucrărilor — pe această temă la Conferinţa de Pace, declara cu nota sa specifică de umor brutal: „*Admirablement, nous étions en desacord sur tout*" [11]. În fond, un aspect esenţial al problemei reparaţiilor, a constituit, cum bine sesizează Ema Nastovici (p. 81) încercarea puterilor învingătoare de a arunca întreaga responsabilitate pentru declanşarea războiului pe umerii Germaniei,

---

[8] vezi în acelaşi sens, la Radu Meitani, *Istoria diplomatică şi a relaţiunilor internaţionale de la 1910 la 1930*, Bucureşti, 1942, p. 236

[9] R. Lansing, *op. cit.*, p. 127

[10] Ema Nastovici, *Implicaţii economice şi politice ale crizei reparaţiilor din anul 1923*, în „Revista de istorie", tom. 30, nr. 9, 1977, p. 1607—1684

[11] apud Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Edit. Junimea, Iaşi, 1976, p. XXII

absolvindu-se pe sine de orice răspundere[12]. După ce trece în revistă lucrările Conferinței de Pace în privința reparațiilor, finalizate prin art. 231 — 249 din Tratatul cu Germania, autoarea afirmă următorul punct de vedere, căruia ne raliem pe deplin: „rezolvarea parțială a problemei reparațiilor germane în Conferința de Pace de la Paris, a făcut ca ea să rămînă obiectul principal al disputelor dintre învingători, pe de o parte și învinși, pe de altă parte, o perioadă ce s-a întins pînă în ajunul prăbușirii Republicii de la Weimar. *Ea și-a pus amprenta pe evoluția relațiilor internaționale mulți ani după încheierea războiului, provocînd momente de criză cu grave consecințe*" (p. 84) /subl. ns./. În continuare, studiul analizează evoluția problemei reparațiilor germane în anii imediat următori încheierii păcii. În cadrul conferințelor interaliate de la Paris (1920), San Remo (1920), Spa (1920), din nou Paris (ianuarie 1921), problema fixării cuantumului general și a anuităților a rămas nerezolvată. Abia în cadrul conferinței de la Londra (martie — mai 1921) s-a ajuns la un „acord". Germania a fost obligată la plata unei sume de 132 miliarde mărci aur. Anual trebuia să achite, în produse sau devize convertibile, două miliarde mărci aur, la care se adăuga un echivalent a 26% din totalul exporturilor sale[13]. Hotărîrea avea un caracter ultimativ (p. 95). Evoluția situației interne din Germania — haosul economic tot mai profund, relativa instabilitate guvernamentală corelată cu presiunile grupărilor extremiste de dreapta — a determinat treptat imposibilitatea acesteia de a-și onora obligațiile. În aceste condiții, arată E. Nastovici, „a început un nou capitol în problema reparațiilor, în relațiile dintre învingători și învinși, cunoscut în istoria relațiilor internaționale sub numele de „criza Ruhrului" (p. 104). Autoarea studiului prezentat în aceste rînduri, analizează amplu etapele ocupației francobelgiene, atitudinea celorlalte state, opoziția poporului german față de această gravă imixtiune și atingere a suveranității sale și, în final, eșecul acestei întreprinderi. Studiul lui E. Nastovici se încheie prin a aminti despre lucrările conferinței interaliate de la Londra, din 1924, care a dus la ordinea zilei planul Dawes de reglementare a datoriilor germane. Nu putem decît să ne exprimăm regretul pentru faptul că în cuprinsul acestui reușit studiu nu și-a găsit un loc mai adecvat situația României în amplul context al problemei reparațiilor germane și pentru nefolosirea materialelor publicate în volumul de *Discursuri* al lui Nicolae Titulescu, respectiv cel înregistrat de autorul selecției amintite — R. Deutsch — sub numărul de ordine 13, care cuprinde declarația din 19 martie 1923 cu privire la reparațiile de război și cel de la nr. 14, unde apare cu claritate poziția României în problema generală a reparațiilor — memoriu prezentat de Nicolae Titulescu în a treia ședință plenară a amintitei conferințe de la Londra (28 iulie 1924). Mici erori, între care unele probabil de tipar, le sesizăm la nota 6 (titlul lucrării); 7 (numele autorului); nota 12 (prenumele autorului lucrării citate). Aceste minore observații, evident, nu umbresc cu nimic semnificația și valoarea acestui merituos studiu.

N. Z. Lupu abordează prin studiul intitulat *Conflictul italo-etiopian și problema nerecunoașterii achizițiilor teritoriale obținute prin forță*, o problemă larg dezbătută în istoriografia internațională[14], chestiune care a preocupat pe majoritatea analiștilor perioadei interbelice.

Dintr-un început trebuie să menționăm că s-ar fi resimțit necesitatea prezentării unor antecedente ale conflictului italo-etiopian, care, chiar dacă nu ar fi investigat situația pînă în ultima parte a veacului trecut cu episodul Adua (1896), ar fi fost necesar să aducă în discuție coordonatele acestui conflict, cel puțin din momentul instaurării fascismului la cîrma Italiei. Venirea lui Mussolini la putere „a însemnat în politica externă a Italiei începutul unei etape noi, caracterizată prin accentuarea tendințelor de expansiune imperialistă"[15], „ducele" afirmînd în repetate rînduri „vocația colonială" a Italiei. În condiții — a căror analiză nu-și are locul în aceste rînduri — specifice, determinate, parțial, și de configurația geopolitică a continentului negru, privirile expansionismului colonial italian s-au ațin-

---

[12] Tratatul de pace de la Versailles dădea acestui punct de vedere întreaga greutate a unui act politico-juridic internațional, unanim recunoscut: (art. 231: „... Germania recunoaște, că Germania și aliații săi sînt răspunzători ...", etc., etc. — cf.: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, I, (1917—1939), Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, doc. nr. 5, p. 31

[13] vezi și Emilian Bold, *op. cit.*, p. 17

[14] vezi, spre exemplu, Nicolae Dascălu și Patricia Eggleson, *Războiul italo-etiopian (1935—1936) în istoriografia universală*, în „Revista de istorie", tom. 31, nr. 10, 1978

[15] N. Z. Lupu, *Etiopia — obiectiv important al politicii de expansiune colonială a fascismului italian*, în „Analele universității București", Istorie, Anul XXII, nr. 1, 1973, p. 159

tit asupra Etiopiei care, prin poziţia sa geografică — de adevărată răscruce în Africa răsăriteană — şi prin independenţa sa politică — deci aparent celelalte puteri occidentale nu apăreau afectate, se profila drept prada ideală pentru un agresor rapace şi decis la acţiune. Războiul italo-etiopian început la 3 octombrie 1935 s-a încheiat, formal, prin ocuparea capitalei Etiopiei, Addis Abeba, la 5 mai 1936 şi prin proclamarea imperiului la 9 mai acelaşi an. Aşa cum arată N. Z. Lupu în începutul studiului său „anexarea Etiopiei a dat o nouă şi puternică lovitură principiilor Pactului Societăţii Naţiunilor, securităţii colective, accentuînd şi mai mult atitudinea tolerantă faţă de agresor a unor cercuri conducătoare din Franţa şi Marea Britanie, cele britanice dînd de astă dată dovadă chiar de un anumit zel în lichidarea cît mai grabnică a urmărilor politicii de sancţiuni împotriva Italiei fasciste a cărei iniţiere şi-o arogaseră" (p. 131). Situaţia internaţională prezenta, într-adevăr, accente deosebit de grave în acel an 1936, determinate de evenimente ca: denunţarea tratatului de la Locarno şi intrarea trupelor hitleriste în Renania (martie), rebeliunea fascistă din Spania începută în iulie şi urmată de intervenţia germanoitaliană împotriva Republicii Spaniole, constituirea „Axei Roma-Berlin" (octombrie), semnarea pactului anticomintern dintre Germania şi Japonia (noiembrie)[16]. Iată de ce „actul samavolnic al Italiei fasciste de anexare a unui stat independent, membru al Societăţii Naţiunilor ... a provocat derută şi descurajare în rîndurile membrilor Ligii ... (p. 132). După ce arată că în cadrul Ligii existau, încă din momentul încheierii victorioase a agresiunii italiene, „simptome neîndoielnice ale unei evoluţii care va duce în numai cîteva săptămîni la abandonarea sancţiunilor (împotriva Italiei) a căror adoptare în octombrie 1935 trezise atîtea speranţe în rîndurile susţinătorilor fideli ai Pactului Societăţii Naţiunilor" (p. 134), N. Z. Lupu procedează, pe baza unui material documentar de primă mînă — arhivele Societăţii Naţiunilor şi publicaţiile oficiale ale instituţiei geneveze — la o amplă trecere în revistă, susţinută de o convingăoare analiză, a etapelor care au dus, treptat la abandonarea unora din principiile cruciale ale Pactului şi, implicit, la recunoaşterea faptului împlinit, dînd astfel o primă de încurajare oricărui agresor. În primul rînd, răspunderea pentru această atitudine capitulardă a revenit principalelor puteri occidentale, Marea Britanie şi Franţa, căci „conciliatorii" ce se aflau la cîrmă la Londra şi Paris erau spre apogeul nefastei lor politici. Evenimentele au evoluat de aşa manieră, încît în mai 1938 — doi ani de la înfrîngerea Etiopiei, Consiliul Ligii a hotărît ca membrii Societăţii Naţiunilor să aibe libertatea de a proceda conform intereselor particulare, în stabilirea poziţiei faţă de anexarea Etiopiei de către Italia. În aceste condiţii devine perfect justificată aprecierea pe care o formulează N. Z. Lupu în concluzia studiului său: „prin hotărîrea adoptată la 12 mai 1938, Consiliul Societăţii Naţiunilor punea capăt dramaticelor dezbateri prilejuite de agresiunea Italiei împotriva Etiopiei. Frazele, oricît de meşteşugite ar fi fost, nu puteau disimula înfrîngerea Ligii, dezarmată şi paralizată în faţa agresorului, prin politica marilor puteri occidentale, cuprinse de iluzia că-şi vor putea menţine poziţiile şi apăra interesele prin înţelegere şi concesii reciproce cu agresorii. Consecinţele nu vor întîrzia să se arate" (p. 165).

Studiul elaborat de Zamfir Zorin, *Societatea naţiunilor şi agresiunea japoneză în China de nord-Est*, aduce în discuţie aspecte legate de pregătirea şi începutul materializării amplului plan de expansiune în Asia şi Pacific, elaborat de militariştii japonezi începînd din deceniul trei al secolului nostru. Autorul face, la început, o trecere în revistă a situaţiei Chinei după anul 1911, an în care monarhia a fost răsturnată şi instaurată republica (p. 174—178). Se apreciază că „un moment decisiv pentru viitorul Chinei a fost crearea, la începutul lunii iulie 1921, a Partidului Comunist Chinez" (p. 176). Cu atît mai mult a crescut rolul P. C. Chinez în condiţiile în care „burghezia naţională chineză, rupînd frontul unit de luptă împotriva feudalismului şi imperialismului (în 1927), a trădat, dovedindu-şi astfel incapacitatea de a duce revoluţia pînă la victoria finală". Iată dar, că „în aceste împrejurari misiunea istorică de dezvoltare a revoluţiei chineze pînă la dobîndirea izbîndei depline a revenit proletariatului chinez, condus de partidul său revoluţionar" (p. 177). În continuarea studiului sau Zamfir Zorin analizează aspecte ale politicii expansioniste, imperialiste dusă de Japonia faţă de China, înainte de primul război mondial, în timpul acestuia şi în primii ani postbelici.

Instalarea la conducerea politicii japoneze, după război a exponenţilor celor mai agresive cercuri militariste nipone, a accentuat tendinţele expansioniste vis à vis de China. Fundamentarea teoretică a acestori ţeluri este cuprinsă în faimosul „memorandum Tanaka" (1927). Documentul stabilea cu precizie etapele ce trebuiau parcurse pentru instaurarea dominaţiei japoneze în China, Asia şi Pacific. În fruntea obiectivelor se afla Manciuria. Agresiunea niponă asupra

[16] *Marea conflagraţie a secolului XX*, ed. a II-a, Edit. politică, Bucureşti, 1974, p. 26

Chinei de nord-est, începută spre sfîrşitul anului 1931, s-a desfăşurat cu rapiditate şi cu succes, una din cauzele esenţiale fiind „lipsa de unitate politică a Chinei, ceea ce a împiedicat unirea tuturor forţelor poporului chinez într-un front unic împotriva agresiunii" (p. 183). Lumea se găsea în faţa unei situaţii critice ce putea genera un precedent periculos pentru pacea şi stabilitatea omenirii. În paginile următoare ale studiului său (p. 184 — 215), Z. Zorin analizează reacţia Societăţii Naţiunilor în faţa acestui flagrant caz de agresiune, punctînd cu măiestrie ambiguitatea atitudinii forului de la Geneva. Sînt elocvente în acest sens rezoluţiile Ligii Naţiunilor din 19 ianuarie, 4 şi 11 martie (p. 195 — 199), care „fără a condamna cu fermitate agresiunea japoneză" urmăreau implicarea principalelor puteri occidentale în rezolvarea situaţiei ivite în China (p. 197). Partea finală a masivului său studiu Z. Zorin o dedică prezentării activităţii comisiei de studiu a Societăţii Naţiunilor, creată în decembrie 1931, în scopul studierii situaţiei la faţa locului, pusă sub preşedenţia lui E. G. B. Lytton (p. 206 — 215). Despre raportul acestei comisii alcătuita din reprezentanţii Marii Britanii, Italiei, Franţei, Germaniei şi Statelor Unite — iată deci, că deşi S.U.A. nu făceau parte din Liga Naţiunilor, nu ezitau, cînd interesele le-o cereau, să-şi spună cu multă hotărîre cuvîntul în problemele internaţionale — dat publicităţii la 2 octombrie 1932, Z. Zorin afirmă cu justeţe că „tonul conciliant, moderat, care a caracterizat nu numai raportul comisiei de studiu, dar în cea mai mare parte şi dezbaterile din cadrul Adunării Ligii Naţiunilor, n-a determinat pe militariştii niponi să renunţe la politica lor expansionistă, dimpotrivă, i-a încurajat" (p. 215).

În încheierea acestei analize, autorul formulează următoarea concluzie, căreia ne raliem integral: „în Extremul Orient a apărut la începutul deceniului al patrulea al veacului nostru primul focar primejdios de război. Agresiunea japoneză asupra Chinei de nord-est a fost unul din cele mai dramatice episoade ale istoriei interbelice a umanităţii. Politica imperialistă de dominaţie şi asuprire a altor popoare, de reîmpărţire a lumii în sfere de influenţă lua odată cu aceasta un curs extrem de primejdios" (p. 224).

Doi apreciaţi istorici, cunoscuţi prin preocupările lor de studierea istoriei continentului american, Constantin Buşe şi Alexandru Vianu, şi-au intitulat masiva întreprindere din volumul de faţă *Din relaţiile interamericane între 1918 şi 1939*. Dintr-un început trebuie să subliniem drept un fapt pozitiv începerea analizei diferitelor aspecte generate de problema în discuţie, prin largi incursiuni în trecutul mai îndepărtat, care depăşesc limitele perioadei fixate de cei doi autori. Prima parte a studiului este dedicată expansiunii economice a Statelor Unite în ţările Americii Latine (p. 236 — 241). Autorii subliniază faptul că penetraţia economică a Statelor Unite la sud de Rio Grande s-a intensificat după începutul primului război mondial, cînd legăturile economice şi comerciale ale marilor puteri europene — mai ales Anglia şi Germania — cu America Latină s-au diminuat simţitor (p. 236). Penetraţia economică de care aminteam, Statele Unite au susţinut-o şi însoţit-o intervenind cu forţa armelor, numai în intervalul dintre 1891 şi 1928, de peste douăzeci de ori în ţările Americii Centrale (p. 239). Aceste două aspecte — mai corect spus, perfect împletite într-unul singur — au constituit mult timp constanta politicii nord-americane faţă de vecinii de la sud. Politica de impunere cu forţa a intereselor S.U.A. în sudul continentului american şi-a găsit ilustrarea perfectă în anii mandatului la Casa Albă a lui Theodore Roosvelt[17], cînd s-au afirmat ideile „planetare" ale amiralului Mahan.

Partea a doua se ocupă de politica Statelor Unite faţă de Mexic şi ţările din bazinul Caraibilor şi zona Americii Centrale (p. 241 — 273). Istoria raporturilor politice dintre S.U.A. şi ţările din zona amintită este străbătută în permanenţă, pentru perioada abordată de autori, de un şir neîntrerupt de intervenţii militare ale puternicului vecin din nord, însoţite de schimbări în cascadă ale guvernelor din statele respective — mai mult sau mai puţin legal constituite —, de impunerea unor oneroase „acorduri" economice, într-un cuvînt de limitarea riguroasă a suveranităţii statelor aflate sub incidenţa „doctrinei Monroe"[18]. Iată de ce, autorii au perfectă dreptate cînd afirmă următoarele: „interesul politic al Statelor Unite faţă de America Latină s-a exprimat pe planul principiilor prin doctrina Monroe, pe plan instituţional prin panamericanism, iar pe plan practic prin teritoriile cucerite, protejate sau controlate de forţele militare nord-americane la sud de Rio Grande" (p. 241). Sînt trecute în revistă şi analizate în cuprinsul acestui capitol, aspecte legate de relaţiile Statelor Unite cu Mexicul, Haiti, Republica Dominicană, Panama, Cuba, Bolivia şi Nicaragua — în cazul acesteia din

[17] Camil Mureşan şi Alexandru Vianu *Preşedinte la Casa Albă*, Edit. politică, Bucureşti, 1974, p. 395—411; vezi problema amplificată la Barbara W. Tuchman, *Trufaşa citadelă*, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 153—222

[18] vezi la Alexandru Vianu, *Istoria S.U.A.*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 48—49

urmă este amplu prezentată lupta de eliberare a poporului nicaraguean, condusă de Cesar Augusto Sandino, „generalul oamenilor liberi", cum era numit de popor, (p. 260—254). Partea a treia a studiului lor, autorii o dedică controverselor diplomatice şi conflictelor armate dintre ţările latino-americane (p. 264 — 290). Caracteristica acestei problematici ne este dezvăluită chiar de la început : „greutăţilor interne de ordin economic şi social şi cele provocate de presiunile sau de controlul exercitat de capitalul străin, cu deosebire de cel nord-american, li s-au adăugat cele rezultate din numeroasele conflicte teritoriale care au măcinat America de la sud de Rio Grande ... „generate de faptul că" ... după dobîndirea independenţei politice, stabilirea graniţelor, chiar pe baza principiului *uti-possidetis*, adoptat de toate ţările, a fost extrem de complicată şi dificilă îndeosebi în regiunile nepopulate sau slab populate, greu accesibile, ceea ce a dat naştere sau a facilitat dispute şi conflicte între vecini", „... cu urmări dezastruoase pentru ţările beligerante" (p. 274). Ultima parte a acestui reuşit şi foarte important studiu se ocupă de conferinţele panamericane (p. 291 — 300).

Un indice general, riguros întocmit de C. Buşe şi N. Z. Lupu, întregeşte în chip util, firesc, culegerea de studii pe care am analizat-o.

Avem a ne exprima îndoiala asupra oportunităţii plasării aparatului critic, cuprinzînd trimiterile bibliografice şi unele comentarii, la sfîrşitul fiecărui studiu în parte. Pentru cititorul dornic să cunoască sursa de informare a unui autor despre o anumită problemă îi vine mult mai greu să consulte stufosul aparat critic de la sfîrşit ; credem că mai indicată ar fi fost simpla şi clasica metodă care dă trimiterile în subsolul fiecărei pagini. Trebuie să amintim, de asemenea, o anume lipsă de coordonare care a permis ca aceeaşi instituţie păstrătoare de documente să fie citată în două feluri — vezi „Arhiva Istorică Centrală", cum este citată de Gh. N. Căzan şi de Ema Nastovici şi „Arhivele Statului Bucureşti", cum este citată de Zamfir Zorin.

Micile observaţii critice pe care ne-am permis să le formulăm, nu scad însă cu nimic valoarea de ansamblu şi de detaliu a acestei oportune şi aşteptate culegeri de studii privind relaţiile internaţionale interbelice. Cu atît mai mult, prezenta lucrare trebuie să constituie un imbold pentru noi intreprinderi pe această temă pe cît de vastă, interesantă şi plină de implicaţii, relativ puţin tratată, pînă acum, în istoriografia noastră.

Adrian Stănescu

FRANCO VALSECCHI, *L'Italia del Risorgimento e l'Europa delle nazionalità*, Giuffrè Editore, Roma, 1978, 480 p.

Pentru că există o istorie internaţională a Risorgimentului italian pe lîngă aceea naţională, o istorie care angajează corelaţii şi condiţionări cu marile probleme europene, studiile reunite în acest volum sînt expresia unui program de cercetare ce şi-a propus situarea mişcării risorgimentale considerată ca eveniment european, în vastul şi complexul cadru internaţional al epocii. Începind cu criza societăţii şi a statului din secolul al XVIII-lea şi „revoluţia liberală" a celui următor în care problema italiană ocupă în mod obiectiv un loc important, autorul reelaborează o serie de contribuţii ordonate într-o expunere continuă dedicată fazelor succesive ale politicii europene referitoare la sistemul conservator, experimentul revoluţionar al anilor 1848—1849, revizionismul celui de al doilea Imperiu, maturizarea procesului unificării italiene. O istorie internaţională a problemei italiene deci, dar care nu se epuizează în politica internaţională ci îşi revelează în ea faţeta cea mai semnificativă.

Politica secolului XIX nu mai e decît în parte aceea dinastică precedentă, ea reflectă viaţa europeană în multitudinea ei de aspecte şi probleme, o viaţă căreia un factor nou i-a modificat fizionomia : proclamarea suveranităţii populare care deschide calea spre revendicarea suveranităţii naţionale. În noul cadru făurit de progresele libertăţii şi independenţei, devizele fundamentale ale timpului, politica internaţională începe să devină din ce în ce mai mult ceea ce propria denumire relevă, o politică a naţiunilor, a statelor concepute ca entităţi de sine stătătoare, ca expresii ale naţiunilor.

Unitatea italiană nu reprezintă doar apariţia unui nou stat în arena europeană ci şi triumful unui principiu. Protagonistă a „revoluţiei naţionalităţilor", Italia va da, împreună cu Germania, o amprentă decisivă justificării ideologice a noii Europe. Doctrina italiană a naţionalităţii reflectă o viziune dualistă : spiritul universal propriu democraţiei, dreptul ginţilor, frăţia acestora, pe de o parte ; spiritul particular al naţiunilor

individualismul lor, pe de alta. Între acești, poli conceptuali, se desfășoară istoria Europei națiunilor.

Derivație și continuare a temei Italia-Europa, tema națiune-Europa este cealaltă propunere de dezbatere avansată de autor în această lucrare.

Structurat în șapte capitole, volumul examinează în primul, intitulat „Libertate și naționalitate", ideea de națiune în istoria Italiei, tranziția de la conceptul de națiune la acela de naționalitate, doctrina naționalității în Risorgimentul italian, unele expresii ale particularismului național și în opoziție cu el, ale universalismului democratic. Pînă în epoca prerisorgimentală, Italia se mișcă între universalism in planul ideilor și particularism (citadin sau regional) în planul realității politice concrete. Națiunea rămâne în Italia în tot acest timp un termen literar, o tradiție culturală în care amintirea gloriei romane constituie mitul major, dominant.

Definind conceptul de națiune înțeleasă ca entitate abstractă, ca principiu general, așa cum a fost proclamat de revoluția franceză, și observînd individualitatea dobîndită de acesta în timpul războaielor napoleoniene, autorul reține semnificația deosebită a trecerii operate de la sensul inițial, universal și abstract al acestuia, la acela individualizat și concret, de la *națiune* la *națiuni*, realități multiple și diverse.

Concepția italiană risorgimentală despre națiune reprezintă o depășire a poziției filozofiei luminilor, ca în doctrina mazziniană, cea mai perfectă expresie a spiritului romantic risorgimental. Pentru Mazzini, principiile de la 1789 sînt numai un punct de plecare. Revoluția franceză a fixat drepturile omului, nu și datoriile, ea n-a văzut necesitatea de a subordona individul unui scop superior. Problema fundamentală a epocii noi e după el asociație: a reuni indivizii, îndreptîndu-i în fraternă colaborare pe drumul progresului și al civilizației. Asociația finală, țelul ultim, e umanitatea, dar privită nu ca sumă a indivizilor componenți, ci ca sumă a patriilor, alianță a națiunilor chemate să-și împlinească fiecare, în pace și înfrățire, propria-i misiune, sistem de popoare libere și egale întrajutorîndu-se și transmițîndu-și reciproc rezultatele muncii, pentru comuna dezvoltare progresivă. Pe scurt, „națiunile sînt indivizii Umanității", muncind toate pentru scopul comun, fiecare după poziția geografică, aptitudinile proprii, mijloacele naturale de care dispune.

Fundamentul marelui edificiu al umanității este națiunea, definită de Mazzini „asociația tuturor oamenilor care prin limbă, prin condiții geografice. sau prin rolul încredințat lor de istorie, formează un singur grup, recunosc un același principiu și se îndreaptă, ocrotiți de un drept comun, către cucerirea unui același scop". Este dar insuficientă unitatea etnică și geografică pentru constituirea unei națiuni, ca de altfel și unitatea lingvistică și culturală. Națiunea este pentru Mazzini, un act de voință. Pentru a se întemeia o națiune, e necesar ca un popor să aibă conștiința constituirii ei, să aibă o „voință națională" pe care să știe să o traducă în acțiune. Naționalitatea nu este în viziunea mazziniană un dat, ci o cucerire, națiunea nu este o realitate preexistentă, ci o devenire istorică.

Dacă umanitatea există numai ca „asociație a patriilor", patria dobîndește semnificație ca element al acelei asociații.

În viziunea sa, Mazzini respinge egocentrismul național, el vede în națiune o entitate-parte dintr-un tot, un tot care se poate numi Europa, etapă decisivă spre Umanitate. De fapt, Umanitatea se identifică pentru el cu Europa, iar problema Europei înseamnă problema naționalităților: „revoluția europeană se numește naționalitate ... Fără recunoașterea unor naționalități liber și spontan constituite, nu vom avea niciodată Statele Unite ale Europei".

O legătură indisolubilă unește, într-o comunitate de țeluri și destin, națiunile. Cauza fiecăruia e cauza tuturor. Bătălia italiană pentru naționalitate e identică cu bătălia dată pentru libertate în toată și pentru toată Europa. Cauza Italiei e deci cauza Europei. De aceea Mazzini fondează alături de „Tînăra Italie", frăția italienilor care cred în legea progresului și în datoria de a-și îndrepta voința și acțiunea înspre marele țel al reconstruirii Italiei ca națiune de oameni liberi și egali, unită, independentă și suverană", „Tînăra Europă", pact fratern între națiuni libere și egale în drepturi și în datorii, asociație de patrii independente în care fiecare își păstrează identitatea și are misiunea sa bine definită. „Tînăra Europă" e in mintea sa, corolarul „Tinerei Italii", consecința logică a ideii care îl stimulase să întemeieze organizația italiană, și anume a aceleia potrivit căreia revoluția italiană nu era numai o fază, un moment, un aspect al revoluției europene, ci punctul ei de plecare, un act al misiunii inițiatoare a Italiei, o consacrare a rolului măreț ce-i era rezervat.

Prin doctrina inițiativei, doctrină care rezervă Italiei misiunea de națiune-călăuză în revoluția europeană a naționalităților individualismul național era exaltat, chiar dacă în revendicarea acestui rol primordial se poate revela o valoare și o semnificație universală. Ea implică recunoașterea italienilor ca popor ales, a unei vocații mesianice a acestuia, prin urmare, manifestarea unui primat.

Exaltarea mistică și mesianică a unei investituri providențiale își găsește cea mai de-

plină expresie în celebrarea Romei. Aşa cum pe ruinele Romei imperiale a apărut Roma pontificală, reprezentînd formula unei noi universalităţi, pe ruinele papalităţii se va înălţa cea de a treia Romă, Roma Poporului, promotoarea unităţii civilizaţiei umane întemeiată pe liberul consimţămînt al naţiunilor. Unitatea invocată a Europei nu va putea fi iniţiată pentru a transforma apoi umanitatea întreagă, decît de Italia. După cum rezultă din interpretarea dată conceptelor fundamentale, doctrina lui Mazzini izvorăşte dintr-o totală, ardentă dăruire faţă de cauza italiană. Această neobişnuită dăruire conferă concepţiei mazziniene a naţionalităţii o intensitate de accent şi o forţă de sugestie care fac din autorul ei, potrivit judecăţii profesorului Valsecchi „martorul poate cel mai elocvent şi mai semnificativ al unei epoci şi al unei probleme, al problemei secolului, naţiunea".

Tezei iniţiativei italiene a lui Mazzini îi corespunde în gîndirea abatelui Gioberti, aceea a primatului moral şi civil al italienilor. Preeminenţa care era la cel dintîi, expresia unui moment, a unei misiuni limitate cronologic, a unui rol ce putea reveni în viitor altei naţiuni, devine la Gioberti un primat permanent, substanţial, inerent naturii poporului italian, chiar dacă în răstimpuri, ca în perioada în care ideea era formulată, el rămînea potenţial, reclamînd necesitatea unei „redesteptări". Condiţia necesară pentru redobîndirea primatului, era ridicarea poporului italian la rangul de naţiune. Unitatea era mijlocul şi premisa reînnoirii Italiei, dar singura soluţie care îi părea lui Gioberti corespunzătoare situaţiei ei reale era cea federală: unitară şi multiplă, federaţia traducea concomitent unitatea şi pluralitatea. Roma şi Torino erau invitate să coopereze la împlinirea destinelor italiene.

Proiectul giobertian reprezintă o tentativă de a lega mişcarea naţională a secolului XIX de valorile tradiţiei. Spre deosebire de concepţia mazziniană revoluţionară în care problema naţionalităţii este pusă ca un fapt nou în elementele şi manifestările sale, naţiunea lui Gioberti încearcă să interpreteze conform inspiraţiei romantice istoriciste, „geniul" poporului italian şi continuitatea unei tradiţii impunătoare prin atîtea titluri, în domeniul gîndirii şi al acţiunii.

Continuator al tradiţiei luminilor în deosebi al reformismului lombard al lui Verri şi Beccaria, pentru Carlo Cattaneo problema naţională în Italia se pune mai ales ca problemă de reînnoire radicală a statului şi societăţii. Independenţa trebuie să fie punctul de sosire al unei evoluţii politice, economice şi sociale, expresia unei modernităţi care să-i dea conţinut şi semnificaţie.

Însăşi problema libertăţii se pune la el ca problemă a reînnoirii: şi libertatea este un produs al evoluţiei, al progresului, o cucerire a civilizaţiei, singurele care conduc la exerciţiul deplin, necondiţionat al raţiunii, la care se rezumă pentru Cattanceo libertatea. Naţiunea este comunitatea poporului întemeiată pe libertate şi egalitate, republicanismul cattanean, corolar al acestei prepoziţii. Cattaneo e republican pentru că republica e singura formă adevărată, autentică a democraţiei, cea mai modernă, cea mai conformă exigenţelor epocii, noii realităţi politice şi sociale. Ideea federalistă, încununare a crezului său politic, nu e decît veriga ultimă a unei înlănţuiri logice care porneşte din conceptul fundamental al libertăţii. Ea este expresia unei exigenţe naturale, rezultatul ultim al progresului care asociază tot mai mult naţiunile.

Impecabilă construcţie logică şi istorică federalismul lui Cattaneo nu se potriveşte însă cu acea realitate vie, politică şi spirituală a epocii risorgimentale, desprinsă de Mazzini, potrivit căreia libertate şi naţionalitate, naţionalitate şi unitate, sînt pentru Italia risorgimentală, unul şi acelaşi lucru.

Cu Giacomo Durando ni se prezintă o teorie a naţionalitaţii fondată pe factori geografici şi politici, în timp ce Romagnosi şi Mancini completează cadrul ideologiei naţionale italiene prin teze fondate juridic.

Principiul naţionalităţii e afirmat ca fundament al dreptului ginţilor. Pentru Romagnosi, naţiunile sînt stimulate de o forţă irezistibilă să-şi realizeze unitatea politică, orice opoziţie faţă de acest proces natural violentează legile naturii şi dezechilibrează viaţa internă şi internaţională.

Pasquale Stanislao Mancini revoluţionează dreptul tradiţional al ginţilor, operînd o mutaţie a subiectului: „Pînă acum s-a spus: ceea ce sînt indivizii în dreptul privat, sînt în dreptul internaţional statele reprezentate de guvernele lor. Nu, nu statele, ci naţiunile. Prin această substituire, se pune în locul unui subiect artificial şi arbitrar, un altul, natural şi necesar". Reluată după două decenii de la celebrele sale lecţii torineze din 1852, teza lui Mancini va rămîne în substanţă neschimbată: statul despărţit de naţiune e o pură formă juridică, numai statul naţional reprezintă statul integral şi perfect, deplin subiect de drept, concret şi peren.

Capitolul al doilea al volumului este consacrat „Sistemului conservator", respectiv premiselor materiale şi morale, politice şi spirituale ale raporturilor Austria-Italia, istoricului Heinrich von Srbik şi concepţiei sale unitare a istoriei germane, viziunii lui Henry Kissinger asupra lui Metternich din volumul *Diplomaţia Restauraţiei*.

În cursul secolului XVIII, autorul distinge două faze în relaţiile dintre Austria şi

Italia: una a vechiului regim în care moştenirea Sfîntului Imperiu Roman, caracterul pluri-şi supranaţional al monarhiei habsburgice acordă Italiei un loc al său în viaţa austriacă, într-o fecundă osmoză în artă şi în ştiinţă, dar şi în armată şi administraţie, ca şi în politica dinastică de putere; alta, în epoca reformelor în care necesitatea reînnoirii se traduce atunci cînd interesele sînt coincidente, printr-o colaborare între forţele înnoitoare ale dominatorilor şi dominaţilor, dar provoacă, în acelaşi timp, şi conflicte categorice. Este vorba de manifestarea unor fermenţi liberali, naţionali, ce poartă germenii evoluţiilor viitoare, ai patriotismului prerisorgimental. Sînt stări de spirit care n-au semnificaţie politică pentru moment dar care vor dobîndi consistenţă, vigoare, după 1789. Echilibrul se rupe, cursul reformator al politicii habsburgice se încheie, drumurile Austriei şi Italiei se despart iremediabil.

Intitulat „Experimentul revoluţionar", capitolul al treilea analizează ideologia şi politica în revoluţia anilor 1848—1849 în Europa, iniţiativa naţională, atitudinea faţă de intervenţia franceză, şi solidaritatea internaţională în gîndirea democraţilor lombarzi, problema italiană în politica britanică la 1848, Anglia şi Sicilia în 1848 şi misiunea lordului Minto. Se examinează cele două momente dominante ale mişcărilor revoluţionare paşoptiste, cel universal şi cel particular, universalismul democratic şi particularismul naţional, contrastul dintre ele care determină cursul politicii internaţionale, evoluţia Franţei definite „cel mai mare centru revoluţionar european", orientarea celorlalte mari focare occidentale insurecţionale, Imperiul habsburgic şi Confederaţia germană poziţia ţarului şi a Angliei, marile linii ale cadrului continental, un complex de forţe şi interese contradictorii, germenii lumii celei noi în curs de formare, ai marii revoluţii care va modifica Europa, „revoluţia naţionalităţilor".

Dintre democraţii lombarzi, autorul se opreşte la Cattaneo în dramatica sa opoziţie faţă de Mazzini, după Cele Cinci Zile milaneze, şi la Ferrari, pentru care — Franţa fiind cheia de boltă, viitorul revoluţiei italiene şi nu numai al ei, depindea de alianţa franceză: „Spre a ni se lua ajutorul Franţei, ni s-a promis (scria el într-o proclamaţie) ajutorul tuturor popoarelor ... Douăzeci şi două de revoluţii răspunseseră apelului din februarie, şi domnii noştri se sileau să înnăbuşe iniţiativa Franţei, confundînd-o dinadins cu fraternitatea şi acţiunea tuturor popoarelor. Respingem fraternitatea popoarelor care n-au proclamat principiile noastre, nu contăm pe niciun popor înainte de a fi dobîndit certitudinea că el are intenţia şi forţa de a ne elibera, mai ales nu confundăm iniţiativa ideii cu aceea a insurecţiei. Iniţiativa insurecţiei e accidentală; ea aparţine nediscriminat tuturor popoarelor: mîine moldovenii şi muntenii ar putea iniţia lupta, agitaţia materială a luptei s-ar putea propaga pe rînd la toate popoarele, un conflict de cazarmă ar putea pune în mişcare toată Europa. Am putea spune oare că iniţiativa revoluţiei aparţine moldovenilor şi muntenilor, cazărmii din care va fi fost tras primul foc de puşcă? Aceasta ar însemna să explicăm marile efecte cu micile cauze; pentru a lua Franţei iniţiativa, ea ar fi atribuită întîmplării, s-ar nega ideile". În spiritul acestei argumentări, Ferrari nu ezita să aplice teza sa Italiei înseşi, răsturnînd teoria iniţiativei italiene în favoarea iniţiativei franceze, a cărei negare conducea după el la victoria reacţiunii, a Austriei.

Al patrulea capitol al lucrării, „Revizionismul napoleonian" este dedicat lui Napoleon al III-lea, imaginii sale în opinia unor personaje italiene ale epocii şi în istoriografia italiană. Pornind de la războiul Crimeii, momentul în care problema italiană se inserează în jocul diplomaţiei internaţionale, cea mai recentă istoriografie vizează la reconstruirea întregului ciclu al unificării interpretînd politica napoleoniană în premisele ei ideologice, în geneza şi dezvoltările ei, nu numai în legătură cu Italia, ci cadrul general european.

Raportul Italia — Al doilea Imperiu de cercetat în ansamblu şi în particularităţi nuanţate în anii premergători congresului de la Paris (1849—1856) corelat cu situaţia alianţei occidentale, în perioada congresului, în momentul Plombières, în sfîrşit în momentele Villafranca şi Zürich, care marchează falimentul politicii austriace şi al soluţiei diplomatice a problemei italiene şi inaugurează calea rezolvării naţionale a problemei italiene.

Situaţia şi acţiunea piemonteză din 1859 sînt prezentate în cadrul european al epocii, ca expresie a politicii unui stat ce nu putea fi decît campionul aspiraţiilor naţionale, reprezentantul cauzei italiene în faţa Europei.

Penultimul capitol „De la unificare la unitate. Alinierea internaţională" este consacrat cercetării particularizate a „cotiturii" italiene din anul 1860, diplomaţiei europene şi campaniei din Sicilia a celor O Mie, „alinierii" internaţionale şi recunoaşterii regatului Italiei, bătăliei pentru Veneţia (1866) problemei romane şi atitudinii puterilor, europene faţă de aceasta (1859—1870).

Ultimul capitol, „Naţionalitate şi naţionalism" se ocupă de noul curs al politicii europene după unificarea Italiei şi a Germaniei, de Italia giolittiană, de excesele şi denaturările naţionaliste ale conceptului de naţiune şi naţionalitate pe care autorul le califică drept o „revoltă împotriva raţiunii",

prologul dramei Europei între primul şi cel de al doilea război mondial.

Potrivit concluziei sale, „revoluţia naţionalităţilor" şi-a găsit încununarea în ordinea stabilită la Versailles, care a sancţionat dispariţia de pe scenă a marilor imperii plurinaţionale, Austria şi Turcia, consacrînd statul naţional ca bază indiscutabilă a organizării europene, principiul naţionalităţii ca normă fundamentală a dreptului internaţional. Dar tentativa de a întemeia această ordine nouă pe o garanţie stabilă, de a da corp idealurilor de libertate, pace, dreptate şi frăţie a popoarelor prin Liga Naţiunilor, a naufragiat datorită conflictelor de interese şi rivalităţi, ajungîndu-se la experimentul totalitar, la Statul totalitar, la fascism şi nazism iar, după al doilea război mondial, la ceea ce autorul înclină să numească „supernaţiunea", naţiunea-continent, la superputeri.

După judecata sa, decadenţa marilor state europene, conştiinţa labilităţii lor, duce la o atenuare a spiritului de exclusivism naţional, consolidînd necesitatea solidarităţii, a organizării comune, în pofida rădăcinilor profunde pe care le mai are particularismul, egocentrismul. Convingerea sa, şi ea nu putea fi alta la un istoric cu o atît de penetrantă şi vastă cunoaştere a temei, este că „tradiţia unui secol de lupte pentru afirmarea principiului naţionalităţii a lăsat totuşi, întotdeauna, o amprentă de neşters în sentimentul popular: revendicarea propriului eu naţional a devenit un loc comun ce poartă amprenta unei serii de generaţii". Treptat, observă el, se substituie conceptului naţionalităţii înţeleasă ca dogmă, o conştiinţă nouă a fenomenului naţional, fenomen al istoriei, supus legilor şi evoluţiei ei. Ceea ce, accentuează autorul, „nu vrea să însemne a nega naţionalitatea: ar însemna a nega istoria. Şi a nega natura însăşi. Din diversitatea naţiunilor, provine fizionomia inconfundabilă a Europei. A anula, într-o unitate nediferenţiată, individualităţile naţionale, ar însemna pentru Europa, a înceta de a mai fi ea însăşi." Şi propunerea finală a autorului, decurge din argumentarea anterioară: „Unitatea diversităţii: o unitate articulată în instituţiile, în normele, în structurile sale. Dar nu numai formală, ci substanţială; nu numai exterioară, ci lăuntrică; nu numai politică şi juridică, ci spirituală şi morală. Europa înţeleasă ca o comunitate de spirite şi destine, de cultură şi civilizaţie: Europa ca patrie comună care adună şi cuprinde în ea patriile mai mici, naţiunile".

Dintre izvoarele esenţiale pe care volumul le pune în valoare, relevăm documentele din Haus-Hof und Staats-Archiv, Viena, în special dosarul tratativelor de pace de la Zürich (Politisches Archiv), corespondenţa asupra conferinţelor de la Zürich din Arhiva de Stat de la Torino, în genere rapoartele diplomatice ale perioadei cercetate.

Ştefan Delureanu

* * * „Arheologia Moldovei", IX, 1980, 152 p.

Ajunsă la al nouălea număr, prestigioasa revistă ieşeană, apărută sub egida Academiei de ştiinţe sociale şi politice a R. S. România şi a Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, etalează şi cu acest prilej paleta largă de preocupări în domeniul arheologiei a cercetătorilor de dincolo de Milcov şi se distinge prin abordarea unor teme care se înscriu pe linia eforturilor istoriografiei din ţara noastră de clarificare a problemelor fundamentale privind istoria poporului român.

Diferitelor aspecte privind neoliticul pe teritoriul Moldovei le sînt rezervate un material şi un studiu.

Sondajul arheologic de la Balş (jud. Iaşi) (Eugenia Popuşoi) cuprinde rezultatele cercetărilor de suprafaţă şi al săpăturilor arheologice efectuate în anii 1964—1965 în comuna Balş, situată în apropiere de Tîrgu Frumos. Aşezarea neolitică descoperită aici aparţine celei mai vechi culturi neolitice din spaţiul carpato-dunărean, cultura Criş, şi anume etapei finale, cînd va fi contaminată şi Moldova. Prin tipul de aşezare şi de locuinţă, prin categoriile ceramice şi uneltele recoltate nivelul neolitic de la Balş prezintă analogii în toată aria de răspîndire a culturii Criş pe teritoriul ţării noastre.

Într-un interesant studiu *(Consideraţii cu privire la ceramica Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente)* A. Niţu şi Violeta Bazargiuc, pornind de la clasificarea ceramicii culturii Cucuteni stabilită cu cîteva decenii în urmă de H. Schmidt, propun pe baza datelor oferite de studiul comparativ al descoperirilor recente o nuanţare a subdivizării etapelor stilistice ale ceramicii cucuteniene. Astfel, subdivizarea marii etape stilistice Cucuteni AB în două etape, $AB_1—AB_2$, pare autorilor insuficientă la nivelul informaţiei actuale. O cercetare atentă a derivaţiei şi filiaţiei grupelor şi subgrupelor de stil AB (α, β, γ, δ), în funcţie de succesiunea lor, impune subdivizarea etapelor principale stilistice $AB_1—AB_2$ în etape secundare cu valoare de subfaze: $Ab_{1a}—AB_{1b}—AB_{2a}—Ab_{2b}$. În concluzie se precizează că nu este vorba de a crea noi subgrupe, ci de o adîncire a subdivizării, variantele picturale propuse încadrîndu-se perfect în cadrul clasificărilor anterioare.

Răstimpul cuprins între începutul procesului de indoeuropenizare şi ultimele secole ale mileniului I e.n. ocupă un loc aparte în cadrul istoriei poporului român. Studiul lui necesită o tratare unitară a perioadelor în succesiune, aspectele de cultură geto-dacică şi romană convergînd spre o supremă contopire care este poporul român.

În studiul *Premisele civilizaţiei geto-dacice* M. Petrescu-Dîmboviţa observă că în spaţiul carpato-danubian există o continuitate culturală şi etnică de la epoca bronzului la epoca fierului. În cadrul cronologic de aproximativ două milenii, cuprins între primele atestări de populaţii indoeuropene (circa 2500 î.e.n.) şi între secolul al VI-lea î.e.n., se plasează geneza culturii geto-dacice. Evoluţia social-economică şi culturală neîntreruptă a determinat profunde sedimentări etno-culturale într-o filiaţie care duce la cei mai îndepărtaţi strămoşi direcţi ai noştri, geto-dacii: desprinderea tracilor din populaţiile indoeuropene (epoca bronzului); separarea grupului nord-tracic de cel sud-tracic în cuprinsul marii arii tracice carpato-balcanice (prima epocă a fierului). Factorul local, nord-tracic, se continuă organic într-o nouă etapă şi în forme superioare: cultura geto-dacică din cea de-a doua epocă a fierului.

În evoluţia culturală a geto-dacilor pînă la cucerirea Daciei de către romani autorul deosebeşte următoarele trei perioade: timpurie, de formare pe un fond hallstattian local a culturii geto-dacice (circa 700 — 300 î.e.n.); mijlocie, de relativă stagnare (circa 300—100 î.e.n.); finală, de maximă dezvoltare a ei, corespunzătoare epocii lui Burebista şi Decebal (100 î.e.n. — 100 e.n.). Se menţionează rolul activ al influenţelor greceşti, illirice şi romane în progresul tehnic şi cultural al societăţii locale.

În sfîrşit, autorul propune şi o îndreptare metodologică: întrucît istoria nu începe cu primele informaţii scrise, ci cu cele mai vechi urme de existenţă a societăţii omeneşti, şi pentru că dovezile de continuitate de la prima la a doua epocă a fierului sînt evidente, eve-

nimentul din 514 î.e.n. (relatat de Herodot) nu mai poate fi considerat drept jalon cronologic între preistorie şi istorie şi între istorie străveche şi istorie veche pe teritoriul ţării noastre.

Într-o scurtă dar densă notă *(Inscripţia împăratului Traian de la Barboşi)*, regretatul profesor N. Gostar prezintă istoria itinerarului parcurs şi a încercărilor de descifrare a celui mai vechi monument epigrafic roman găsit în Moldova: inscripţia de la Barboşi, aproape de Galaţi. Pornind de la citirea pe care Dimitrie Cantemir a dat-o inscripţiei, astăzi dispărute, autorul indică o posibilă citire a textului.

Un studiu important prin tema abordată şi prin concluziile desprinse consacră Dan Gh. Teodor problemei formării poporului român şi a limbii române *(Unele consideraţii privind încheierea procesului de formare a poporului român)*. În prima parte a articolului cercetătorul ieşean face un scurt istoric al problemei, arătînd că majoritatea specialiştilor au adoptat teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului român şi a limbii române a avut loc către sfîrşitul primului mileniu al erei noastre, iar procesul romanizării vechii Dacii a continuat să se desfăşoare şi după 271/275 e.n. pînă în secolele VI—VII.

Pornind de la analiza comparativă a faptelor, se constată că procesul de uniformizare a civilizaţiei de la nordul Dunării de Jos se afla încă în desfăşurare în secolele IV—VI e.n., astfel încît nu se poate vorbi pentru această perioadă de existenţa în cadrul romanităţii orientale a unei civilizaţii individualizate net, specifice numai pentru spaţiul carpato-dunărean.

Evoluţia procesului de cristalizare a unor trăsături specifice romanităţii nord-dunărene a fost stînjenită de pătrunderea violentă şi masivă în cursul secolului al VI-lea a triburilor de slavi, populaţie cu o cultură arhaică comparativ cu cea a autohtonilor romanici. Odată cu retragerea stăpînirii bizantine de pe linia Dunării (602 e.n.) şi cu deplasarea amplă a slavilor în sudul fluviului, procesul început încă din secolele precedente se continuă în mod firesc, în sensul generalizării omogenizării civilizaţiei de la nordul Dunării de Jos şi a asimilării rapide culturale şi etnice a elementului slav, inferior ca nivel de civilizaţie şi ca număr.

În condiţiile apărute ca urmare a constituirii în secolul al VIII-lea a celui de-al doilea Caganat avaric şi a contactului permanent cu cultura bizantină prin existenţa unei neîntrerupte stăpîniri a imperiului de-a lungul Dunării inferioare, procesul de definire a unei entităţi nord-dunărene cu trăsături proprii şi de asimilare a resturilor slave în masa romanităţii precis conturate se apropie de sfîrşit. Pe plan cultural şi etnic, civilizaţia de tip Dridu, de aspect vechi românesc, constituită în cursul secolului al VIII-lea, reprezintă începutul definitivării unui proces îndelungat, formarea poporului român şi a limbii române.

Autorul consacră cîteva pagini studiului structurii social-economice a populaţiei autohtone în cursul primului mileniu al erei noastre. Caracteristică organizării populaţiei locale în această perioadă a fost obştea agricolă şi pastorală daco-romană şi apoi românească, cu un caracter teritorial, îndeplinind o multitudine de funcţii: social-economică, politică, culturală şi religioasă. Cercetarea stadiului de dezvoltare a obştilor săteşti în secolul al VIII-lea, deşi indică unele forme avansate de stratificare socială, exclude totuşi posibilitatea existenţei unor relaţii feudale clasice în această perioadă. Pornind de la surprinderea unor concentrări demografice în anumite regiuni protejate natural, Dan Gh. Teodor nu exclude posibilitatea asocierii, încă din această fază, a obştilor săteşti în uniuni de obşti, „ţările" şi „cîmpurile" de mai tîrziu.

În concluzie, autorul consideră procesul de formare a poporului şi a limbii române încheiat în cursul secolului al VIII-lea. Acum apar germenii evului mediu românesc şi ai constituirii primelor state feudale româneşti.

O ultimă categorie tematică se apleacă asupra studiului evului mediu în Moldova secolelor XIII—XVII.

Cercetarea materialului faunistic din aşezarea din secolele XIII—XIV de la Bîrlad (S. Haimovici, *Resturile faunistice din aşezarea de la Bîrlad din secolele XIII—XIV*) semnalează prezenţa unor tipuri primitive cu o rentabilitate economică foarte scăzută. Alături de creşterea animalelor (bovine, cornute mici, porcine, cai etc.) se practica într-o măsură destul de largă vînătoarea (cerbul, căpriorul, mistreţul etc.).

Săpăturile arheologice efectuate în Parcul Cetăţii din Suceava au surprins o zonă de locuire datînd de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea (Rodica Popovici-Baltă şi N. Ursulescu, *Descoperiri arheologice din secolele XIV—XV de la Suceava — Parcul Cetăţii*). Materialul recoltat se compune din obiecte de metal şi os, precum şi din fragmente ceramice. Aşezarea are un caracter rural şi se află dispusă în afara şanţului de apărare al oraşului Suceava de la sfîrşitul secolului al XIV-lea (poate în timpul domniei lui Petru Muşat).

Cercetările arheologice sistematice şi de salvare efectuate în anii 1961—1967 pe teritoriul oraşului Iaşi (A. Andronic, Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1961—1967*) au contribuit la elucidarea unor probleme de

ordin istoric și topografic privind viața tîrgului medieval ieșean în secolele XV—XVII. Dezvoltarea și diversificarea producției au determinat adîncirea specializării meșteșugurilor (fierari, zidari, olari) și în cadrul aceluiași meșteșug (tipurile diferite de cuptoare ceramice probează acest lucru). Din punct de vedere teritorial, vatra tîrgului s-a extins în secolul al XVII-lea ca urmare a stabilirii definitive a capitalei Moldovei la Iași.

În sfîrșit, printr-o notă este inclus în circuitul științific tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani) (Eugenia Neamțu și Angela Olaru, *Tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni*). Descoperire întîmplătoare, tezaurul cuprinde 2 nasturi și 442 monede de argint. Ultima monedă, emisă de Sigismund Báthory în 1593, indică termenul „post quem" al îngropării tezaurului. Pornind de la acest fapt, autorii pun ascunderea tezaurului pe seama expedițiilor armatelor ungurești sau polone pentru înscăunarea lui Ștefan Răzvan sau Ieremia Movilă.

Volumul cuprinde un număr de discuții (N. Gostar, *Inscripții grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia*) și recenzii privind noile achiziții intrate în biblioteca institutului ieșean.

Ultimul număr al „Arheologiei Moldovei" apare sub impresia dispariției neașteptate a profesorului N. Gostar (1922—1978), arheolog, epigrafist și latinist remarcabil. Cele două texte semnate de regretatul om de știință în acest volum și necrologul închinat vieții și operei sale (I. Ioniță) relevă importanta contribuție a studiilor sale la aprofundarea cunoașterii istoriei dacilor și a istoriei romanilor în Dacia.

În concluzie, volumul cuprinde o tematică largă, care abordează probleme privind neoliticul, civilizația geto-dacică, stăpînirea romană în Dacia, formarea poporului și a limbii române, evul mediu pe teritoriul Moldovei.

Articolele aparțin mai multor ramuri specializate ale științelor istorice: arheologie (3), epigrafie (2), numismatică (1), „arheozoologia" evului mediu (1), precum și unor discipline de interferență: analiza stilistică a motivelor ceramice neolitice. În două importante studii, pornindu-se de la informațiile pe care le oferă istoriei arheologia, numismatica, epigrafia, demografia, se ajunge la importante concluzii de ordin general privind geneza și trăsăturile civilizației geto-dacice și încheierea procesului de etnogeneză a poporului român.

Adresîndu-se unor specialiști de formațiune diversă și de pretutindeni, volumul este însoțit de imagini grafice (desene de obiecte, tabele, scheme, grafice, profiluri, planuri, hărți) și fotografice (obiecte, aspecte de săpătură), de rezumate în limba franceză, și de o listă de abrevieri.

Apărut în anul organizării la București a celui de-al XV-lea Congres mondial de istorie și cu ocazia manifestărilor legate de sărbătorirea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista, cea de-a noua apariție a preiodicului „Arheologia Moldovei" contribuie la îmbogățirea cunoașterii istorice și răspunde cerințelor actuale pe plan național în domeniul cercetării trecutului poporului român.

Radu Lungu

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Studii şi cercetări de ştiinţe sociale.* Sub redacţia lui Vasile Rus şi Ioan Chiorean, Edit. Academiei, Bucureşti, 1979, 224 p. + fig.

Sub egida Academiei de ştiinţe sociale şi politice a R. S. România, Centrul de ştiinţe sociale Tîrgu Mureş publică, pentru a treia oară, în cadrul unui volum, o parte din rezultatele investigaţiilor întreprinse de cercetătorii săi în ultimii ani. Multe din rezultatele activităţii acestei instituţii tîrgumureşene au văzut deja lumina tiparului în diferite publicaţii de specialitate sau au fost valorificate prin alte apariţii editoriale, fiind accesibile cercetătorilor în domeniu din ţară şi chiar de peste hotare.

Prezentul volum debutează cu un pertinent *Cuvînt înainte* (p. 7—8), redactat de V. Rus şi I. Chiorean. Autorii schiţează problematica de bază a culegerii, care însumează, după cum vom vedea, valoroase studii din domeniul istoriei poporului român, filologiei, folclorului şi istoriei artei.

Două din contribuţiile interesante, tratînd istoria modernă a României, sînt semnate de harnicul cercetător dr. Grigore Ploeşteanu. Avem în vedere: *Paul Vasici şi Principatele Române (1830—1842)* (pp. 9—26) şi *Canceliştii români tîrgumureşeni în revoluţia de la 1848* (pp. 27—48). Autorului îi datorăm, după cum se ştie, o lucrare vastă, închinată vieţii, activităţii şi operei medicului Paul Vasici. A fost susţinută ca teză de doctorat, în anul 1979, la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. O parte din lucrare este acum publicată. Are ca punct de referinţă raporturile numeroase pe care medicul Paul Vasici le-a întreţinut în perioada cuprinsă între 1830—1847 cu Principatele Române, în speţă cu diferiţi fruntaşi ai mişcării culturale şi politice progresiste de aici. Stabilind că la temelia activităţii lui Paul Vasici cu Principatele Române a stat iubirea faţă de „toţi românii", Gr. Ploeşteanu conchide: „Prin întreaga sa activitate, legală şi conspirativă, Paul Vasici a reprezentat astfel solidaritatea naţională peste graniţele politice impuse de vicisitudinile istoriei şi a servit tendinţele de realizare a statului naţional românesc unitar" (p. 23).

Următorul articol, datorat aceluiaşi cercetător, consacrat rolului canceliştilor tîrgumureşeni în revoluţia din 1848, beneficiază nu numai de o valorificare superioară a literaturii istorice transilvănene ci şi de o interpretare adecvată a unor surse arhivistice şi documentare, conservate în Biblioteca Academiei R. S. R. Propunîndu-şi să surprindă într-un studiu de ansamblu activitatea desfăşurată de canceliştii din Tîrgu-Mureş în anii revoluţiei paşoptiste, rolul îndeplinit de ei în istoria transilvăneană din acea epocă eroică, semnatarul articolului analizează, cu discernămînt, diferite izvoare documentare, adunate de-a lungul anilor, din care rezultă: lecturile canceliştilor, multe după volume de la Biblioteca „Teleki-Bolyai", activitatea depusă în cadrul „Societăţii de lectură", abonamentele la periodicele româneşti ale vremii (mai ales cele de la Braşov), participarea canceliştilor la diferite evenimente revoluţionare etc.

Din activitatea Comitetului Naţional Român de la Sibiu în timpul revoluţiei de la 1848—1849 (p. 49—77), este, prin formă dar şi prin conţinut, unul din cele mai substanţiale studii incluse în volum. Semnatarul lui, I. Chiorean urmăreşte diferite etape din activitatea C. N. R. de la Sibiu, evidenţiind cele două orientări ale sale: *democrat-revoluţionară* şi *loialistă*. Problemele sociale, politice şi militare cu care s-a confruntat în cele două etape ale activităţii sale, situaţia populaţiei româneşti, atitudinea autorităţilor guberniale şi imperiale, aportul lui la desfăşurarea celor trei adunări de la Blaj, organizarea administrativ-militară a populaţiei româneşti din Transilvania etc. i-au conferit C. N. R. cu sediul în Sibiu atributele unui adevărat guvern. Articolul prezentat mai sus beneficiază, ca multe din cercetările aceluiaşi autor, de o aleasă documentaţie de arhivă, realizată în Biblioteca Academiei R. S. R., Arhiva Istorică a Filialei Cluj-Napoca a Academiei, Biblioteca „V. I. Lenin" din Moscova, Arhiva Istorică Centrală de Stat din Leningrad etc.

Următorul studiu, mai mic ca întindere dar nu şi ca valoare, abordează o temă din istoria învăţămîntului românesc: *Contribuţia lui Iosif Hodoş la dezvoltarea învăţămîntului românesc din Transilvania* (p. 79—94). După ce intreprinde o incursiune în trecutul învăţămîntului românesc din comitatul Zarandului, unde Iosif Hodoş, proeminentă personalitate a istoriei Transilvaniei din a doua jumătate a veacului trecut, a îndeplinit între anii 1861—1876 funcţia de primvicecomite, I. Chiorean cercetează, de altfel cu succes, bogata activitate depusă de acesta în slujba învăţămîntului românesc din zonă, în decursul a două perioade: 1861—1876, 1876—1880. Este vorba nu numai de eforturile depuse de cărturarul român, alături de alţi fruntaşi politici transilvăneni, pentru deschiderea gimnaziului din Brad (1869) ci şi de activitatea sa în vederea îmbunătăţirii situaţiei unor şcoli româneşti primare din comitatul Zarandului.

Tema de cercetare a lui Vasile Dobrescu, *Consideraţii privind burghezia română transilvăneană şi evoluţia cooperaţiei agrare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea* (p. 95—117), îşi propune, pornind de la parcurgerea unor fonduri arhivistice puţin valorificate şi de la interpretarea adecvată a unor date din publicaţiile transilvănene ale epocii, să evidenţieze, în contextul mai amplu al situaţiei social-economice a Transilvaniei după revoluţia de la 1848—1849, situaţia economică a burgheziei române şi problema cooperaţiei agrare. V. Dobrescu prezintă lupta burgheziei progresiste din Transilvania (reprezentată de G. Bariţ, P. Vasici, V. Roman, St. Pop, R. Brote, O. Comşa, E. Simu, V. C. Osvadă ş. a.) pentru noi forme de organizare a agriculturii. Este subliniată, totodată, semnificaţia îndeplinită de cooperarea agrară în lupta politică şi naţională a românilor transilvăneni din aceeaşi epocă.

Se cunoaşte faptul că, în perioada crizei economice din anii 1929—1933, P.C.R. a folosit variate forme de activitate legală şi ilegală, a condus activitatea a numeroase organizaţii de masă, societăţi culturale, a influenţat orientarea unor ziare şi reviste etc. Toate acestea au contribuit la antrenarea maselor populare din România în lupta pentru rezolvarea problemelor ridicate de criza economică şi de situaţia politică a ţării, creată în urma ajungerii la putere a fascismului în Germania. În cadrul acestor forme de luptă trebuie inclusă şi activitatea publicaţiilor „Horia" şi „Falvak Népe" *(Poporul satelor)*, editate între 1932—1933, la Deva şi, respectiv, la Cluj. Este, de fapt, şi ceea ce ne propune Turzai Maria, în articolul intitulat *Gazetele „Horia" şi „Falvak Népe (Poporul satelor) în lupta contra fascismului* (p. 119—134).

Continuîndu-şi cercetările asupra diferitelor aspecte din opera cărturarului Timotei Cipariu, Valeriu Niţu publică *Menţiuni documentare despre manuscrisele orientale păstrate de la Timotei Cipariu* (pp. 135—153). Investigaţia se soldează cu pertinente consideraţii asupra problemei şi cu repertorierea a 38 de manuscrise arabe ale lui T. Cipariu. Sînt conservate, actualmente, în fondul de manuscrise orientale de la Filiala Cluj-Napoca a Academiei. Articolul lui V. Niţu ne ajută, să ne formăm o imagine mai completă asupra orientalistului T. Cipariu, pentru o mai bună apreciere a contribuţiei învăţatului blăjean la dezvoltarea cercetărilor de acest gen în ţara noastră.

Permanenţe romantice în lirica interbelică (p. 155—173) se cheamă contribuţia Silviei Sin. Autoarea analizează cîteva direcţii ale difuzării romantismului în creaţia poetică românească între cele două războaie mondiale. Problemele cercetate au ca puncte de referinţă: 1) *Antimimesis:* 2) *Folclor, magie, fantastic;* 3) *Polarităţi romantice, Unitate cosmică;* 4) *Ipostaze ale energitismului romantic;* 5) *Romantism şi deromantizare.*

Olosz Katalin semnează articolul *Folclorul românesc în preocupările Asociaţiei de istorie şi arheologie din judeţul Hunedoara (1880—1918)* (p. 175—192). Pornind de la constatarea potrivit căreia o parte din cercetătorii progresişti maghiari din Transilvania de la sfîrşitul secolului al XIX-lea au manifestat un interes deosebit faţă de folclorul românesc, autoarea desprinde cîteva momente importante din activitatea acestei organizaţii, înfiinţată în 1880. Decantînd preocupările acestui aşezămînt de cultură în direcţia studierii folclorului, a obiceiurilor şi datinilor populaţiei din părţile Hunedoarei, este punctat efortul spiritual al unor cărturari în acest sens. Reţinem numele lui Oszkár Mailand şi Imre Szabó.

Volumul se încheie cu studiul lui Alexandru Bauer, intitulat *Complexul gotic din cetatea Tîrgu-Mureş şi unele referiri la primele fortificaţii ale oraşului* (p. 193—224). Bazîndu-se pe rezultatele unor cercetări arheologice, coroborate cu interpretarea de izvoare istorice scrise sau lucrări de specialitate, autorul prezintă complexul monastic medieval: biserica reformată (fostă franciscană), mănăstirea, capela, turnurile şi zidurile primei cetăţi. Evoluţia arhitectonică a complexului monastic din Tîrgu-Mureş este urmărită, cu toate implicaţiile sale, din ultima treime a secolului al XIV-lea pînă către mijlocul secolului al XIX-lea. Ansamblul monastic se încadrează, prin particularităţile sale, în arhitectura franciscană din Transilvania: dis-

poziție planimetrică tip sală și adosarea turnului pe partea nordică a corului.

După cum am remarcat pe parcursul notelor, volumul *Studii și cercetări de științe sociale*, editat în condiții bune de către Editura Academiei, însumează contribuții valoroase în domeniul istoriei, filologiei, folclorului și istoriei artei, datorate unui grup de înzestrați cercetători de la Centrul de științe sociale din Tîrgu-Mureș. Majoritatea studiilor valorifică, la un nivel superior, investigațiile în diferite fonduri arhivistice interne și chiar externe, sau interpretează un material informațional (publicații, lucrări, periodice etc. mai vechi), puțin utilizat pînă acum în abordarea unor tematici din sfera științelor sociale.

Ținînd seama de calitățile incontestabile ale culegerii, ar fi de dorit ca volumul să apară cu o mai mare frecvență. Depus la tipar cu ani în urmă (p. 219), volumul a apărut abia în anul 1979. Totodată, după opinia noastră, ar fi necesar ca pe viitor să se realizeze un echilibru între materialele din domeniul istoriei. Cele 6 studii de istorie se referă, după cum se poate observa, la teme din epoca modernă și contemporană a Transilvaniei, perioada prefeudală și feudală nefiind prezente, cu excepția studiului lui Al. Bauer, care aparține, de fapt, istoriei artei.

Iacob Mârza

* * * *Romanian History, 1848—1918, Essay from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians, Utrecht, 1977, edited by, A. P. von Goudoever historische studies. XXXVI, Wolters-Noordhoff Groningen, 1979, 159 p.*

Primul colocviu al istoricilor români și olandezi desfășurat la Utrecht între 30 septembrie — 1 octombrie 1977, ca rezultat al inițiativei și colaborării în planul cercetării istorice dintre departamentul de istorie sud-est europeană a Universității din Utrecht, — condus de prof. Z. R. Dittrich —, și facultățile de istorie ale Universităților din București, Cluj-Napoca și Iași, facilitate în contextul promovării relațiilor și schimburilor cuturale dintre România și Olanda, oferă rodul întîlnirii fructuoase, la înalt nivel științific, în publicația prezentă, editată de Institutul de istorie din cadrul Universității din Utrecht.

În prefața volumului se relevă importanța contribuțiilor de istorie românească, cu amplitudine semnificativ cadrată pe perioada 1848—1918, pedalînd pe motivul și însemnătatea dobîndirii Independenței de stat în 1877, teme de audiență revelatoare în corpul profesoral și masa de studenți participante la colocviu. Cercetarea istorică olandeză privind problemele de politică externă în perioada dată, cu date și interpretări inedite vizînd relația dintre puterile occidentale, Olanda și România în faza premergătoare și ulterioară momentului 1877 stîrnesc interesul specialiștilor români, fapt ce va fi cu prisosință subliniat în însemnările de față.

Ancheta istoriografică efectuată de Al. Zub în *„Die Freiheitsidee zur der rumänischen Wiedererhebung"*, situată pe traseul focalizării fenomenului istoric național în perspectivă europeană, investighează traiectul noțiunii de libertate, în spiritul și realizările vremii, așa cum transpare în istoria românilor pînă la unirea din 1918. Faptul istoric interpretat ca și concretizarea conceptului de libertate în evoluție, conform tezei hegeliene, constată autorul, întărește în conținut și manifestare devenirea națională românească între 1821—1859, punctată de corolarul libertății, demnității și unității.

Evidențierea ideii originii latine în planul argumentării necesității impunerii transformării novatoare pentru dezvoltarea politicului în formă de stat modern democratic se exprimă și urmărește în manifestări directe și adiacente: opere de artă, literatură, lucrări istorice și politice. Recursiul întreprins de autor consemnează și finalizează momentul apariției burgheziei autohtone și a mișcării revoluționare și democratice pentru epoca dintre 1821 — 1818, necesitatea unității naționale și statale pentru revoluția burghezo-democratică, cu cerința expresă a independenței pentru reformarea social-politică a Țărilor Române și statuarea prin unirea din 1859 a rațiunii fundamentale a actului împlinit la 1877: independența deplină cu desăvîrșirea unirii peste decenii la Alba-Iulia.

Capitolul de politică externă vizînd expansiunea germană în Balcani, recrudescența problemei orientale în contextul încercărilor de menținere a echilibrului european și a tendințelor Serbiei de emancipare de sub tutela otomană, chestiuni intrinsece atitudinii și poziției României constituie obiectul expunerii prof. Z. R. Dittrich. Se accentuează în studiu că în faza de debut a domniei lui Carol I, colaborarea dintre cancelarul Bismarck și prim-ministrul român Brătianu cu validare în proiectele politico-militare de confederare împotriva Turciei contribuie la formarea opoziției Austriei, Rusiei și Angliei, interesate să bareze calea ascensiunii germane. Jocul de interese din perioada în care România a fost angrenată din punct de vedere diplomatic, — în ideea cuceririi independenței —, cotitura bruscă survenită în gîndirea și fapta bismarckiană, care conduce la temperarea zelului românesc și la facilitarea

apropierii cercurilor conducătoare de la București de Monarhia austro-ungară, la totala revizuire a politicii externe îndrăznețe de pînă la 1868, se compun în aspecte deosebit de interesante în comunicarea „Bismack und Rumänien. Die turbulenten Jahre 1866—1868."

Într-o cercetare cu subiect realmente inedit pentru istoriografia română, intitulată „Background and Tendencies of the Foreign Policy of the Netherlands in the Nineteenth Century", J. C. Boogman stratigrafiază pozițiile de forță din politica externă olandeză a veacului dobîndirii independenței românești și unor importante realizări vizînd problema identității naționale. Rezerva și neutralitatea, determinări moștenite din evul mediu, existente și după 1813, — data eliberării Olandei de sub tutela regilor francezi, — cedează teren orientării lui Willhelm I, politicii continentale, de expansiune teritorială și economică, justifică autorul în analiza celei dintîi faze a orientării externe olandeze. Separarea de Belgia (1839), starea de subdezvoltare economică explică aspectul defetist al neutralității adoptate, manifestate în practica liberală și evoluția strict constituțională de după 1848, ca și în tendințele de unire cu Germania. Autorul interpretează și consideră caracterul conservator și filoprusac al politicii externe olandeze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca rezultantă datorită politicii comerciale liberalizate, în detrimentul dezvoltării economiei olandeze. Starea de neutralitate dozată cu maximum de realism, minimalizată în anii '60 de acțiunea cancelarului Bismarck, atinge cote supreme către sfîrșitul veacului. Situația existentă, fundamentată de principiul neanganjării în orice fel de conflicte, separă Olanda de țările Europei de sud-est, contactele cu România, — anul 1877, reprezentanțele diplomatice —, (p. 58) fiind sumar trecute în revistă de autor.

Războiul în perioada determinată, fenomenul conflagrației armate cu impact asupra factorului de conștiință și mentalitate, a modelării opiniei publice constituie subiect frecvent în cercetarea istorică modernă. V. Alexandrescu în „War and signifiance. Romania in 1877", radiografiază receptarea și interpretarea actului Independenței în conștiința publică românească, în baza documentelor literare și de altă natură studiate. Conceptul de discurs social articulat în evaluarea evenimentului politic în epoca stabilită se evidențiază prin relevarea pătrunderii noțiunii de independență în cultură și coroborarea ei practică cu politicul în secolul XIX. Actul de cultură unificat cu cel politic de acțiune se circumscriu programului reclamat social și național. Autorul constată că bidirecționarea expusă consacră programul politico-cultural în vremea lui Cuza și pînă la 1877, cînd regula și sistemul suportă modificări. Relatările neutre, adiacente celor direct implicate și dezvăluite de analiza folcloristicii, memorialisticii, corespondenței imprimă pecete negativă sau pozitivă fenomenului în sine, supus dezbaterii de către autor. Se înfățișează în continuare antitetic incompatibilitatea dintre discursul cultural oficial reluat de organizația statală și discursul cultural critic îmbrățișat de pătura gînditoare din perioadă. Imaginile realiste pe tărîm literar, pînă în 1914, care cuprind raportarea la evenimentele istorice de genul 1848, 1877, cu semnificații culturale de adîncime vizînd redimensionarea discursului social-cultural contribuie și constituie faze necesare din creionarea excelentă întreprinsă de V. Alexandrescu.

In „Romania and the Powers in 1876—77", W. H. Roobol declanșează analiza politicii externe române din 1877 din startul unor întrebări referitoare la relația dintre factorul intern și extern în conturarea atitudinii României, dintre Carol I și partidele politice, cu corolar în tratatul parafat cu Rusia, înțeles ca inițiativă proprie sau element de presiune în viziunea autohtonă cît și în situarea vremii. Politica externă prusacă în direcția Balcanilor și a României, influența franceză sporită pe tărîm internațional în intervalul 1853—1877, chestiunea legată de poziția României în iminența izbucnirii războiului ruso-turc, atitudinea Marilor Puteri în criza balcanică constituie repere-întrebări și răspunsuri-indicii în cercetarea întocmită de autor în baza unui bogat material edit și inedit.

Paleta de efecte determinate de evenimentele politico-militare din Balcani între 1875—1879, răsfrînte asupra vieții cotidiene a românilor din Transilvania se dezvăluie în comunicarea prof. Pompiliu Teodor, intitulată „The Balkan Crisis and Political Life in Transylvania". Se înglobează în studiu urmările și implicațiile răscoalei din Bosnia, războiului serbo-muntenegro-turc și momenînstului de la 9 mai 1877 la nivel politic-tituțional și îndeosebi cotidian, în pătura de jos. Inserția făcută denotă stadiul existenței și acțiunii organizării politice a românilor transilvăneni, prin partidele politice înființate și implicarea directă și majoritară în tempoul dictat de evenimențial prin presă și adeziunea deplină în fapta dăruirii pentru realizare. Ecoul permanent al dobîndirii Independenței străbătea păturile și straturile naționalităților din Monarhia habsburgică, subliniază P. Teodor în analiza efectuată. Existența și activitatea P.N.R. constituit în anul 1881, contactele tot mai strînse dintre elită și masă în Transilvania, colaborarea dintre naționalitățile Ungariei, dintre românii

transilvăneni şi fraţii de peste Carpaţi, vehicularea cu acuitate de idei paşoptiste, libertatea şi independenţa înălţate la rang de lege pentru existenţa românilor de pretutindeni conclud faţeta concepţiei şi a faptei, ca urmare directă a actului 1877, în opinia autorului şi a cercetării istorice marxiste române.

A. P. Goudouver în „Cristian Racovski and Nashe Slovo (1914—1916)" certifică şi readuce în actualitate faptul şi importanţa centrului de studii privind istoria mişcării socialiste internaţionale de la Amsterdam, racordîndu-şi cercetarea la dezvăluirea unor aspecte mai puţin cunoscute despre activitatea personalităţii marcante a P.S.D. în contact cu emigranţii ruşi constituiţi la Paris în jurul cotidianului „Nase Slovo" (Cuvîntul noastru). Itinerarul biografic de început, coroborat cu rezonanţa internaţională a acţiunii înfăptuite de Racovski în timpul celui dintîi război mondial ca membru al biroului executiv al Internaţionalei a II-a, relaţia cu colegiul de redacţie condus de Trotski şi materializarea legăturii prin articolele polemice publicate în coloanele gazetei socialiste pariziene, confruntarea de idei din perioada în care a fost implicat şi socialistul român, exprimarea şi definirea concluzivă a poziţiei şi atitudinii sale converg într-un tot unitar realizat de autorul bine documentat şi navigînd cu pricepere în material extrem de preţios, recomandat tuturor cercetătorilor fazei mişcării socialiste interne şi externe în perioada primei conflagraţii.

În concluzie, considerăm că volumul recenzat, prin varietatea şi nivelul ştiinţific al materialelor cuprinse, reprezintă o oglindă fidelă a remarcabilei activităţi de cercetare desfăşurată, relevînd importanţa întrunirii şi necesitatea tot mai strînsei colaborări ştiinţifice, oportunitatea întreprinderii făptuite şi ca viitor punct de plecare pentru intensificarea cercetării bivalente şi în acest context a evidenţierii interesului pentru România şi istoria sa, fapt reliefat cu prisosinţă de colocviul din 1977.

Stelian Mîndruţ

* * * „Cercetări arheologice", III, 1979, Muzeul de istorie al R. S. România, 472 p.

Al treilea volum al seriei „Cercetări arheologice", editat de primul muzeu istoric al ţării, se remarcă în publicistica ştiinţifică românească prin notabilul efort de valorificare integrală a cercetărilor de teren efectuate în anii 1977—1979 de către colectivul de arheologi ai Muzeului Naţional.

Într-o perioadă relativ scurtă, un bogat material arheologic, din care nu lipsesc obiecte de mare valoare muzeistică şi ştiinţifică, unele din ele unicate, a fost restaurat şi inventariat, prezentat integral publicului, atît din punct de vedere muzeistic prin expoziţia permanentă a muzeului sau în cadrul a numeroase manifestări itinerante, cît şi ştiinţific, în paginile volumului susmenţionat. În acest fel, aşa cum a specificat în *Capitolul introductiv* directorul prestigioasei instituţii, prof. dr. Florian Georgescu, volumul continuă seria de publicaţii arheologice a muzeului, a căror scop este legat atît de valorificarea bogatului patrimoniu muzeistic, cît şi de cercetarea unor probleme majore şi prioritare ale istoriografiei româneşti: analiza societăţilor locale în perioada anterioară constituirii etnosului tracic în spaţiul Carpato-danubiano-pontic; rolul şi aportul tracilor nord-dunăreni în afirmarea pe plan european a puternicului centru metalurgic carpatic; constituirea statului dac, centralizat şi unitar, condus de Burebista; romanizarea populaţiei locale şi evoluţia societăţii daco-romane spre formarea poporului român; studiul societăţii feudale timpurii româneşti.

Volumul debutează cu articolul *Săpături în tell-ul de la Hîrşova, jud. Constanţa* (p. 3—8), realizat de Doina Galbenu. Condiţiile deosebit de dificile în care s-au efectuat lucrările arheologice au fost răsplătite printr-un bogat material aparţinînd culturilor Gumelniţa şi Cernavoda I, care îi permit autoarei concluzii importante asupra evoluţiei finale a eneoliticului pe teritoriul României.

Augustin Ulanici în *Noi cercetări arheologice la Greci, jud. Ilfov* (p. 9—26) analizează materialele descoperite în două complexe aparţinînd culturilor Glina şi Tei, aducînd în discuţie problema unei succesiuni Glina-Tei în Cîmpia Munteniei, prezentînd un material de tip Bungetu aparţinînd etapei timpurii a fazei Tei I (Tei-Căţelu). Acelaşi autor în *Săpături arheologice efectuate la Brăneţ* (p. 27—38), prezintă o nouă campanie arheologică în aşezările Coţofeni şi Glina de la Brăneţ. Demnă de semnalat este ipoteza privitoare la existenţa unui orizont cronologic mai timpuriu al culturii Glina, legat de cultura Cernavoda II; de asemenea consideraţiile autorului pe această temă.

Alexandru Oancea în două mici note *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Petrişoru, com. Racoviţeni, jud. Buzău* (p. 39—42) şi *Raport preliminar privind cercetările de la Pietroasa Mică, jud. Buzău* (p. 53—57), pune în evidenţă apariţia la periferia culturii Monteoru şi apoi chiar în zona centrală a acesteia, la un moment dat, nu cu mult anterior etapei finale, a unor grupuri de populaţii intruse, care vor dezvolta în fosta arie a culturii Monteoru, faza Monteoru IIb-Balinteşti, un aspect cultural nou.

Continuînd preocupări mai vechi, legate de studiul evoluţiei culturii Tei, Valeriu Leahu în *Sondajul arheologic de la Frăteşti, jud. Ilfov* (p. 43—51), pe baza descoperirilor dintr-o aşezare Tei IV (Tei-Fundeni), trece în revistă contactele grupurilor Tei din Cîmpia română cu purtătorii culturilor Coslogeni şi Zimnicea-Plovdiv.

Cercetările arheologice de la Rateşu Cuzei, jud. Vaslui (p. 59—75), datorate lui Costachi Buzdugan fac cunoscute materiale arheologice aparţinînd perioadei de sfîrşit a epocii bronzului (cultura Noua) şi a doua epocă a fierului. Raportul sus menţionat este completat de un studiu osteologic datorat Valeriei Edith Ionescu-Rusu şi Mariei Brăileanu privitor la resturile faunistice descoperite în aşezarea de la Rateşu Cuzei (p. 77—86). Într-o a doua notă *Sondajul arheologic de la Voineşti, jud. Vaslui* (p. 87—93), Costachi Buzdugan prezintă descoperiri datate în perioada dintre Hallstattul final şi Latenul tîrziu din Moldova.

Alături de sondaje şi săpături de mai mică ori mai mare amploare, Muzeul de istorie al R. S. România şi-a propus sprijinirea pe diverse planuri a acelor şantiere mari — obiective majore ale arheologiei româneşti din anii trecuţi — al căror material, rămas în cea mai mai mare parte inedit, poate reprezenta un ajutor preţios în lămurirea multor probleme obscure sau necunoscute încă din istoria străveche a patriei noastre. Unul din aceste obiective, marea „davă" dacică de la Popeşti, este prezentată în volum de un raport preliminar asupra rezultatelor campaniei din 1976 şi 1977, semnat de Alexandru Vulpe şi Marieta Gheorghiţă (p. 95—104). Printre descoperirile din acest important centru economic şi politic al geţilor din Cîmpia Dunării, înfloritor în secolul I î.e.n.—perioada Burebista— se remarcă locuinţele cu vetre ornamentate, unele morminte de inhumaţie şi un preţios tezaur monetar.

Un alt obiectiv major al cercetării arheologice din cadrul Muzeului de istorie al R. S. România — studiul perioadei ce a urmat cuceririi de către romani a Daciei, se realizează prin acordarea unei atenţii deosebite şantierului arheologic Micia (Veţel), jud. Hunedoara. Aici un colectiv compus din Lucia Marinescu, Anişoara Sion, Liviu Petculescu, Ioan Andriţoiu, Edith Ionescu-Rusu şi Maria Brăileanu a scos la lumină mărturii ale organizării militare a trupelor romane staţionate în castrul de la Veţel, de asemenea dovezi ale continuităţii populaţiei locale şi după părăsirea zonei de către trupele romane (p. 105—126).

Valeriu Leahu şi George Trohani publică *Săpăturile arheologice de la Vităneşti, jud. Teleorman* (p. 127—141), unde dezvelirea a doi tumuli au permis descoperirea mai multor morminte aparţinînd perioadei cuprinse între sfîrşitul eneoliticului şi sfîrşitul epocii bronzului; un mormînt este atribuit unui prim val de sarmaţi alani de la sfîrşitul secolului III e.n., iar alte două aparţin unor pecenegi din prima jumătate a secolului al XI-lea. În completarea acestui articol, Valeria Edith Ionescu-Rusu publică *Date cu privire la resturile animaliere, ofrande din mormintele de călăreţi de la Vităneşti, jud. Teleorman* (p. 143—150).

Un sintetic *Raport pentru campania de cercetări din anul 1976 pe şantierul arheologic Voivozi, jud. Bihor* (p. 151—154) este prezentat de Radu Popa, Alexandru Nemoianu şi Victor Eskenasy. Sînt remarcate ca deosebit de importante acele elemente databile în secolele XII—XIII, a căror urmărire constituie un obiectiv prioritar al cercetărilor viitoare.

Un studiu cu caracter monografic datorat Marianei Dumitrache se referă la *Cetatea sătească din Drăuşeni, jud. Braşov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973—1977* (p. 155—198). Începutul amenajărilor de la Drăuşeni este fixat în a doua jumătate a secolului XII, continuate în secolele următoare prin ridicarea a două basilici a căror evoluţie este urmărită, împreună cu necropolele lor, pînă în secolul al XVII-lea.

De o deosebită importanţă pentru istoria social-economică a Ţării Româneşti în secolul al XV-lea în general şi pentru dezvoltarea urbanistică şi arhitectonică a centrelor orăşeneşti din ţările române în special, este studiul redactat de Lucian Chiţescu, Nicolae Conovici, Radu Lungu, Anca Păunescu şi Venera Rădulescu făcînd cunoscute *Cercetările arheologice de la Piua Petrii, jud. Ialomiţa* (p. 199—243). Oraşul înfiinţat în prima jumătate a secolului al XV-lea, a dat posibilitatea Ţării Româneşti, după ocuparea Dobrogei de către Imperiul Otoman, să-şi continue comerţul în această zonă. Urmărindu-se dezvoltarea acestui oraş pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea este remarcată viaţa sa înfloritoare din secolele XV—XVI. Articolul este completat de un studiu antropologic datorat Laurenţiei Georgescu (p. 243—244) şi un al doilea referitor la fructele carbonizate prezentat de Maria Brăileanu şi Valeria Edith Ionescu-Rusu (p. 247—249).

Gheorghe I. Cantacuzino în *Sondaje arheologice în oraşul Focşani* (p. 251—260) stabileşte fazele de evoluţie ale unor vechi edificii din secolele XVII şi XVIII, studiul contribuind la cunoaşterea unor vechi monumente laice şi religioase din zona Vrancea. Săpăturile arheologice de aici au pus de asemenea în lumină o aşezare a populaţiei autohtone din secolul VII e.n.

Un amplu articol, cu caracter monografic, referitor la *Săpăturile arheologice de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov* (p. 261—328) este datorat regretatului prof. dr. doc. Gheorghe

Cantacuzino și lui George Trohani. Studiul, bogat ilustrat, prezintă o microzonă, intens locuită din neolitic (cultura Gumelnița), epoca bronzului (cultura Glina și descoperiri de tip Strichverziertekeramic), epoca fierului (hallstatt mijlociu și perioada geto-dacă), epoca prefeudală (sec. IV—VI e.n.) și feudală timpurie (sec. IX—X e.n.). În epoca feudală aici a luat ființă un important complex monastic.

În a doua parte a volumului *Studii și note*, George Trohani prezintă *Două cuțite-pumnal din metal descoperite la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți* (p. 331—333), datînd din perioada timpurie și mijlocie a epocii bronzului.

În nota *O nouă descoperire aparținînd tezaurului de la Cucuteni-Băiceni* (p. 335—338), Dan Drăguș publică o piesă nou identificată, aparținînd unuia dintre coloanele de aur ale binecunoscutului tezaur.

Un interesant studiu redactat de Emil Moscalu tratează *Probleme ale cetăților cu val vitrificat* (p. 339—351) din perioada secolelor IV—III î.e.n. Același autor în colaborare cu Petre Voievozeanu publică principalele probleme ce le ridică tezaurul princiar de la Peretu, făcînd cunoscute cele mai caracteristice piese descoperite aici (p. 353—360). Emil Moscalu și Corneliu Beda publică nota *Noi cetăți traco getice* (p. 361—372); de asemenea *Descoperirile arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman* (p. 375—383). O cercetare periegheticǎ efectuată de Emil Moscalu este prezentată în continuare, făcîndu-ne cunoscute materiale arheologice din mai multe perioade istorice, descoperite în județele Ialomița, Ilfov, Vîlcea, Bacău, Teleorman, Olt și Alba.

Într-o mică notă referitoare la *Tell-ul gumelnițean de la Ploșca, jud. Teleorman* (p. 401—404) Ion Spiru și Corneliu Beda descriu materialele neolitice și din secolele VI—VII descoperite aici.

Un fapt ce trebuie remarcat în prezentarea acestui volum de cercetări arheologice îl constituie numărul mai mare de articole referitoare la epoca feudală, perioadă oarecum neglijată în alte publicații de acest fel. Astfel se disting rapoartele de săpături semnate de: Mariana Dumitrache, *Materiale ceramice din cetatea țărănească de la Hărman, jud. Brașov* (p. 409—420), cu descoperiri din secolele VIII—IX și XII—XVI; Ion Chicideanu, *O așezare din sec. XIV—XV la Bradu, jud. Buzău* (p. 421—438), unde sînt prezentate monumente laice și religioase de la Bradu; Gheorghe I. Cantacuzino, *Ceramica medievală descoperită la Vodița*, datată în secolele XIV—XV (p. 439—451).

Penultimul articol al volumului este datorat lui Ion Spiru care prezintă *Descoperiri arheologice în jud. Teleorman*, datate între epoca neolitică și sfîrșitul mileniului I e.n. (p. 453—459).

Volumul se încheie cu o *Notă asupra unei probe de semințe carbonizate din așezarea Raskopanița, R. P. Bulgaria* (p. 461—462), redactată de Valeria Edith Ionescu-Rusu.

Din înșirarea tuturor acestor titluri, ce constituie sumarul volumului editat în cadrul atelierului de reprografie al Muzeului de istorie al R. S. România reiese tematica variată și bine proporționată. Cu excepția paleoliticului celelalte perioade istorice de care se ocupă colectivul de arheologi ai muzeului au fost bine reprezentate.

La înalta ținută științifică a tuturor studiilor contribuie și prezentarea grafică a volumului, de asemenea ilustrația, deosebit de reușită datorată unui colectiv ce trebuie menționat pentru uriașa muncă depusă: Euterpia Petrache, Elena Becheș și Doina Rednic.

Alături de menționarea reușitelor trebuiesc amintite, pentru a fi corectate la următoarele apariții, cîteva minusuri: oglinda paginilor izbitor mai mică decît formatul revistei, anumite greșeli de legătorie sau micșorări excesive ale planurilor generale de săpături. Excluzînd aceste minusuri minore ținem să evidențiem încă o dată interesul deosebit pe care-l suscită prezentul volum, atît pentru cercetătorii români, cît și pentru cei străini, el constituind o reușită apariție care se cere continuată cu noi materiale referitoare la trecutul istoric al patriei noastre.

Ana Oancea

ISTORIA UNIVERSALĂ

VLADISLAV DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků Staré tisky do roku 1800.* (Catalogul tipăriturilor apărute la Brno, —vechi publicații pînă la 1800). Státní vědecká knihovna — Archiv města Brna — Musejní spolek. Brno, 1978, 603 + 34 p. cu reproduceri alb-negru.

Lucrarea de față constituie vol. III din Bibliografia orașului Brno, — opera unui colectiv restrîns, condus de Jaromir Kubiček, care și-a propus să publice „Bibliografia și izvoarele referitoare la evoluția istorică a Moraviei". De fapt, nu e vorba de o bibliografie în înțelesul notoriu al cuvîntului, care ar fi necesitat îndelungate cercetări ale tuturor

cataloagelor anterioare, ale fondurilor de arhive interne şi de peste hotare, ca şi a bibliotecilor străine, ci de o catalogare, să spunem analitică, a tuturor tipăriturilor apărute în teascurile din capitala Moraviei, în perioada cercetată. Publicaţia a luat fiinţă, la început sub forma unui simplu catalog al bibliotecii universităţii din Brno şi al altor instituţii similare, aflate în competenţa administrativă a universităţii.

În Introducerea la această lucrare de mare şi obositoare muncă de arhivă, autorul ne informează detailat despre dificultăţile întîmpinate pe parcurs, — greutăţi rezultate din sumedenia de tipărituri de valori diferite. Multe din ele necatalogate, altele cu totul necunoscute sau aflate în depozitele unor vechi castele ţinutale. O dificultate o constituie nu numai apariţia atît de ostenitoare a depistării materialului, dar şi în faptul localizării unor publicaţii cărora le lipsea menţiunea locului de apariţie. Şi numărul acestora e destul de mare. Pentru soluţionarea unor dificultăţi, autorul a pornit de la cîteva criterii, de altfel foarte juste. În primul rînd, au fost incluse în lucrare titlurile tipăriturilor cu menţionarea expresă a tipografiei, despre care se ştie că a funcţionat în secolele trecute la Brno. Alte publicaţii au fost luate în consideraţie, ţinîndu-se seamă de formatul, tiparul, miniaturi, hîrtia sau alte elemente decorative caracteristice tiparniţelor din capitala Moraviei. În sfîrşit, o seamă de titluri au intrat în lucrare pe temeiul unor simple probabilităţi. În orice caz, selecţia a fost riguroasă, iar opţiunea determinată uneori şi de elementele conţinutului. Autorul precizează că au fost omise tipăriturile în ebraică, pentru a se ocupa de ele specialiştii în materie.

Titlurile sînt inserate cronologic şi in continuarea vol. precedent, începînd cu anul 1565 şi pînă la 1800. Acest criteriu oferă posibilitatea de a se stabili producţia anuală a fiecărei tipografii, precum şi înlănţuirea în timp a unor evenimente sociale şi politice, ba chiar se poate urmări dezvoltarea oraşului cu festivităţile, procesiunile şi mişcarea culturală dintr-o anumită perioadă.

Din succesiunea anilor se mai poate determina şi curba numerică a tipăriturilor. Sînt ani în care s-a tipărit numai o singură publicaţie sau chiar nici una. În schimb, există şi perioade mai prospere, cînd tipografiile pun în circulaţie un număr mai mare de scrieri. De altfel slaba activitate a tiparniţelor — de pildă, în anii sterpi, fără nici o publicaţie reflectă în mod concludent existenţa unor evenimente defavorabile, mai ales cu caracter politic. Însă, în aceeaşi măsură se pot urmări şi aspecte pozitive. De pildă, consolidarea situaţiei politice, începuturile şi aplicarea reformelor tereziane şi iosefiniste din sec. al XVIII-lea.

Sporeşte şi prestigiul oraşului Brno, mai cu seamă în urma apariţiei unor instituţii de mare răsunet social şi economic : înfiinţarea episcopiei, sediul comandamentului militar al ţării, strămutarea temporară la Brno a universităţii din Olomouc, dezvoltarea comerţului, agriculturii şi industriei de la jumătatea sec. al XVIII-lea, înfiinţarea de şcoli, bănci şi bursă de schimb, — toate aceste fenomene şi realităţi sociale se desprind cu prisosinţă din tipăriturile epocii.

Autorul precizează că, din motive de economie, s-a lăsat la o parte rezumatul conţinutului şi s-au înregistrat datele mai importante în aşa fel încît cercetătorul să-şi dea seama cu uşurinţă despre ce este vorba. S-au folosit pe o scară întinsă prescurtările, privind titlurile, epitetele, citatele biblice (tipăriturile cu conţinut religios abundă), denumirile alternative, fraze nesubstanţiale ş.a. Deseori, au fost prescurtate titlurile tipăriturilor cu caracter periodic, care se repetă ani de-a rîndul. În schimb, unicatele chiar cele prezumtive sînt redate mai pe larg sau chiar in întregime. Se înţelege că nu s-a renunţat la numele autorilor şi nici la numele de persoane rar întîlnite. Dacă nu există nici o îndoială asupra tipografiei şi locului de apariţie, în acest caz, datele adăugate nu se mai completează cu paranteze drepte.

În notele bibliografice se face o scurtă prezentare a elementelor decorative : gravuri, desene, reproduceri, miniaturi ş.a. observaţii mai importante.

Numărul tipăriturilor incluse în catalog atinge cifra de 2.700, dintre care peste 200 s-au pierdut, iar titlurile lor au fost depistate din alte publicaţii sau din anunţurile şi dările de seamă ale tipografiilor. Autorul socoate că producţia de carte a oraşului Brno a fost mult mai mare. Ca orice produs uman şi cărţile s-au distrus sistematic, fie din cauza războaielor, incendiilor, inundaţiilor sau alte calamităţii ale naturii. Dacă dintr-un tiraj de cîteva mii de exemplare s-au păstrat numai cîteva exemplare, ba chiar unul singur, e firesc să admitem conchide autorul că din multe alte titluri nu ne-a parvenit nici unul. Desigur că numărul tipăriturilor ar fi sporit şi mai mult dacă la cele existente s-ar fi adăugat şi publicaţiile periodice cu caracter administrativ ale diferitelor mînăstiri, ordine şi dieceze (Ordo divini Officii).

Cele mai frecvente erau cărţile de rugăciuni care se retipăreau la intervale de 2—3 ani, în limbile germană şi cehă, pentru care tipografii evident, nu toţi — se bucurau de anumite privilegii. Ne referim îndeosebi la catehisme şi calendare. Acestea din urmă apăreau în tiraje surprinzătoare — pînă la 2.000 exemplare. Unul din cei mai buni clienţi ai tipografilor era organizaţia „Fraţilor evlavioşi” care, pînă la desfiinţarea lor de

către Iosef al II-lea, dispunea de multe filiale prin orașe și mînăstiri. Acestea tipăreau dări de seamă despre activitatea și munca lor din cursul anului. O atenție deosebită acordă autorul producției de rapoarte, pe care tipografii le tipăreau trimestrial, spre a fi prezentate guvernatorului de către magistratul orașului. Din cercetarea întregului material, autorul ajunge la o concluzie paradoxală. Cele mai multe pierderi n-au suferit textele interzise, ci scrierile obișnuite și chiar oficiale. Explicația e simplă : cele interzise se păstrau ascunse, iar celelalte avînd circulație largă se pierdeau și cu vremea se deteriorau.

★

Lucrarea e însoțită de peste 130 reproduceri alb-negru de o mare frumusețe artistică, despre care s-ar putea face un studiu special : vignete, steme, inițiale, ilustrații, miniaturi, coperți de carte ș.a. Avem de-a face aici cu o uimitoare bogăție de detalii, bucle și linii care trădează contactul cu arta gotică și barocă. E cu totul altceva decît arta miniată bizantino-slavă din textele noastre religioase și actele de cancelarie domnească. De pilda, inițialele sînt îngropate într-o scenerie cu motive animaliere și arborescente, dar și epizodice, in care litera mare și vizibilă pare a fi numai un pretext. Apar în cadrul vignetelor îngeri rafaelici, cavaleri înzărați, demoni, vulturi bicefali ș.a. În afară de acestea, autorul adaugă o bibliografie a lucrării și cîțiva indici foarte dezvoltați : de nume, de materii, de limbă (tipărituri cehe, latinești, germane, italiene, cîteva franceze și una în greacă), indice al tipografilor, editorilor, librarilor, pictorilor și gravorilor. Apoi un indice selectiv al textelor ilustrate.

Prin concepția și metodele folosite la alcătuirea acestui volum, autorul a dat dovadă de o exemplară conștiinciozitate științifică.

Tr. Ionescu-Nișcov

* * *, *Simon Bolivar. Ses idées fondamentales.* Syntese biographique et choix de documents par Manuel Perez Vila, Academia nacional de la historia. Comité venezolano de ciencias historicas, Caracas, 1980, 165 p.

Ca multe alte delegații naționale, cea din Venezuela a prezentat la al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București între 10—17 august 1980 nu numai rapoarte și corapoarte însoțite de intervenții în cadrul discuțiilor angajate pe marginea lor, dar și o lucrare de valoare teoretică și practică pentru înțelegerea revoluției burgheze de la începutul secolului trecut din America latină, care a pus bazele sistemului politic existent în această parte a lumii.

Lucrarea pe care o prezentăm, alcătuită de unul din cei mai erudiți istorici venezueleni din zilele noastre, este consacrată atît vieții și activității marelui revoluționar sudamerican, cît mai ales concepțiilor sale revoluționare a căror transpunere în viață a permis crearea multor state în America latină în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Volumul este precedat de o *Prefață* semnată de Blas Bruni Celli, directorul Academiei naționale de istorie a Venezuelei în care sînt subliniate principalele caracteristici ale personalității lui Simon Bolivar ,,Viața sa a fost scurtă... dar imens de fecundă în privința operelor, faptelor și realizărilor ce au avut drept consecință dezmembrarea vastului imperiu spaniol, dobîndirea independenței și crearea mai multor state sudamericane. Nu atît faptele de arme contribuie ca opera sa să capete un caracter ieșit din comun — afirmă acesta — cît mai ales extraordinara sa capacitate de gînditor și om politic". Din aceste motive lucrarea de față cuprinde două părți : una consacrată principalelor momente din viața unuia din marii gînditori politici ai Lumii noi de la începutul secolului al XIX-lea, a doua constituită din 6 documente redate integral, în care sînt expuse ideile sale fundamentale cu privire la desfășurarea războiului revoluționar și la organizarea statului după victoria revoluției burghezo-democratice.

Principalele aspecte care sînt tratate în sinteza biografică a lui Simon Bolivar El Libertador (Eliberatorul) privesc : obîrșia și familia, adolescența, pregătirea intelectuală, cariera militară, începutul activității revoluționare, campaniile militare din 1812 în cadrul revoluției declanșate împotriva colonialiștilor spanioli, activitatea politică consacrată organizării vieții statale libere în America latină. Viața sa destul de scurtă de numai 47 ani (1783—1830) rămîne și astăzi un exemplu de dăruire pînă la sacrificiu pentru binele compatrioților săi pe care i-a însuflețit la lupta revoluționară și pe care i-a condus cu pricepere pînă la victoria finală împotriva opresorilor lor. Bunăstarea materială de care s-a bucurat de la început ar fi putut să-i asigure o viață liniștită. El însă a renunțat la tot și la toate pentru a îmbrățișa de tînăr cariera militară și pentru a-și însuși ideile revoluționare burgheze care puteau să-l ajute la îndeplinirea cu succes a luptei de eliberare a compatrioților săi aflați sub dominația colonială spaniolă.

Așa cum rezultă și din cercetările întreprinse asupra actelor sale politice, perioada prerevoluționară a fost hotărîtoare în pregătirea sa ideologică. Desigur că în America latină mai pătrundeau lucrările cu caracter revoluționar ale filozofilor europeni în special

ale lui Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Diderot, în care erau schițate principiile de bază care trebuiau puse în aplicare pentru răsturnarea rînduielilor feudale și instaurării unei noi societăți cu vederi liberale, societatea burgheză. Totuși mulți biografi ai lui Simon Bolivar sînt de părere că în timpul călătoriilor sale în cîteva țări europene (Spania, Italia, Franța, Anglia) acesta a reușit să intre în contact direct nu numai cu aceste lucrări, dar chiar cu unele personalități politice marcante care l-au convins de posibilitatea pregătirii și declanșării și chiar a victoriei revoluției burgheze în coloniile spaniole din America latină. În această perioadă foarte importantă din viața sa el avea să cunoască și roadele transpunerii în viață a acestor idei revoluționare (de exemplu în Franța ca și în America de nord), unde revoluția burgheză ieșise victorioasă cu cîteva decenii mai înainte.

Dar, așa cum avea s-o recunoască el însuși mai tîrziu, revoluția burgheză din coloniile spaniole sudamericane a avut particularitățile ei, deosebindu-se fundamental de cea izbucnită în secolul al XVII-lea în Anglia și de cele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea din America de nord și din Franța. Cu toate acestea se constată în gîndirea politică a Eliberatorului existența unei profunde influențe a ideilor revoluționare cuprinse în lucrarea „Spiritul legilor" de Montesquieu și în „Contractul social" de Rousseau. De la primul și-a însușit concepția cu privire la forma de guvernămînt viitoare a patriei sale și anume republica burgheză; totodată el s-a convins că pentru îndeplinirea misiunii sale revoluționare era nevoie să ducă o muncă de proliferare a acestor idei în rîndul maselor, că legile sînt făcute numai pentru popor, iar aplicarea lor trebuie să se facă ținîndu-se seamă de condițiile sociale-economice locale. „Legile trebuie să țină seama de aspectul fizic al țării, de climă, de calitatea terenului de situația, de întinderea sa, de felul de trai al popoarelor, să aibă legătură cu gradul de libertate pe care constituția îl poate acorda, cu religia locuitorilor, cu inclinațiile lor, cu bogățiile lor, cu numărul lor, cu negoțul, obiceiurile și purtările lor afirma Simon Bolivar (Discursul de la Angostura 15 februarie 1819). De la al doilea și-a însușit concepția că societatea umană și-a creat de la începutul existenței sale un contract social recunoscut de membrii ei care-garanta fiecăruia drepturile sale, libertățile, prosperitatea și egalitatea, că aceste principii trebuiau să stea la baza organizării oricărui stat democratic, că suveranitatea este un principiu aparținînd voinței generale, că puterea de stat trebuie totdeauna să fie controlată de popor, care este singur deținător al suveranității, că oamenii se nasc egali și că numai o societate în care libertatea este asigurată poate fi socotită în interesul poporului „oamenii se nasc avînd toate drepturile egale față de bunurile societății, acestea fiind un lucru întărit de cea mai mare parte a învățaților; tot așa cum este și ideea că toți oamenii se nasc la fel de înzestrați ca să obțină orice fel de ranguri" (Discursul de la Angostura 15 februarie 1819).

Perioada ce a urmat după ce s-a avîntat în lupta revoluționară împotriva colonialiștilor spanioli a însemnat pentru Simon Bolivar un război pe viață și pe moarte din care ori trebuia să piară ori să supraviețuiască învingător. Aceasta este perioada de aproape două decenii din viața sa în care nu numai că el s-a dovedit un comandant de oști cu înalte calități dar a demonstrat lumii întregi că era totodată și un valoros organizator politic, deoarece a creat mai multe state sudamericane : Venezuela, Columbia, Ecuador, Bolivia, Peru din care unul îi poartă numele și azi. Dar nu numai atît, Simon Bolivar Eliberatorul s-a dovedit a fi unul din aceia care socoteau absolut necesar crearea unui stat federativ sudamerican după modelul Statelor Unite ale Americii, dar numai în anumite condiții istorice. Astfel el a pus bazele în 1819 Republicii federative Columbia cu capitala la Bogota care cuprindea mai multe teritorii : Venezuela, Columbia, Ecuador și Panama cunoscută sub numele de „Marea Columbie", sporită ulterior (în 1822) cu alipirea Ecuadorului.

Documentele care însoțesc lucrarea de față au caracter divers fiind : manifeste, scrisori, discursuri, mesaje, proclamații; în schimb toate reflectă gîndirea politică a Eliberatorului. Unele sînt în legătură cu pregătirea și desfășurarea revoluției ca de ex. Manifestul de la Cartagena din 15 decembrie 1812 adresat locuitorilor din Columbia (Nueva Grenada) și în care este expus crezul politic al acestuia precum și principiile sale călăuzitoare pentru obținerea victoriei în revoluție. În acest document este condamnată atitudinea tolerantă manifestată de Junta din această țară față de dușman, este arătată defectuoasa organizare a conducerii revoluționare, este denunțată lipsa colaborării depline între puterea centrală și cea provincială, este condamnată folosirea defensivei în lupta cu inamicul. Toate aceste defecțiuni, se arată în continuare, au dus la pierderea cuceririlor făcute pînă atunci. Drept urmare, Eliberatorul recomanda ridicarea la luptă a întregului popor împotriva opresorilor, adoptarea principiului conducerii centraliste, deslănțuirea luptei pe teritoriul ocupat de dușman „să-i măturăm pe acești neobrăzați, invadatori, urmărindu-i pînă în ultima tranșee în care s-ar vîrî... pentru a elibera leagănul independenței columbiene" declara el. După cum se știe în 1813 acestui manifest i-a urmat decretul „Războlul pe viață și pe moarte".

Alte documente se referă la organizarea statală a popoarelor sudamericane după eliberare. Așa de ex. este Discursul de la Angostura din 15 februarie 1819 ținut în fața celui de al 2-lea Congres al Venezuelei, document care cuprinde nu numai principalele sale concepții politice dar și liniile generale ale unui proiect de constituție pentru republica Venezuela. Acela căruia în 1813 îi fusese conferit la Caracas titlul de „Libertador" (eliberator) arăta că în Venezuela trebuia să domine în viitor democrația, că tipul de stat care este propice pentru această țară este numai republica democrată, că principiul fundamental al sistemului adoptat depinde imediat și exclusiv de egalitatea stabilită și practicată în Venezuela, că sistemul de cîrmuire cel mai perfect este acela care produce cea mai înaltă fericire posibilă pentru toți cetățenii, că la baza noii republici trebuie să fie suveranitatea poporului, separarea puterilor în stat, libertatea civilă, prescrierea sclaviei, abolirea monarhiei și a privilegiilor, că perfecțiunea unei cîrmuiri nu stă în partea sa teoretică ci în asemănarea cu caracterul naturii pentru care a fost instituită. Un alt document avînd același caracter este Mesajul adresat de Simon Bolivar Congresului constituit în Bolivia la 25 mai 1826 prin care acesta explică liniile generale ale proiectului de constituție propus, la baza căruia stau respectarea drepturilor cetățenilor de libertate, egalitate, proprietate și principiul suveranității poporului. În fine ultimul document este Mesajul adresat de Eliberator Congresului republicii Columbia la 20 ianuarie 1830 prin care se indicau principiile care trebuiau să stea la baza legii fundamentale după care urma să se conducă această țară de acum înainte, mai ales că Simon Bolivar renunța cu acest prilej la funcția supremă deținută pînă atunci. De remarcat faptul că în linii generale acest proiect de constituție se aseamănă cu acela al Boliviei și al Venezuelei.

Un document care are un caracter cu totul deosebit este acela intitulat „Scrisoare din Jamaica" din 6 septembrie 1815, care cuprinde unele concepții ale Eliberatorului privind viitorul continentului sudamerican. La data cînd el a fost redactat Simon Bolivar se afla în exil în Jamaica unde aștepta momentul prielnic pentru a relua lupta revoluționară. Acest intermezzo din activitatea sa, departe de compatrioții săi, i-a permis să mediteze mai mult asupra viitorului teritoriilor aflate atunci încă sub stăpînirea colonialiștilor spanioli. Deși la acea dată lupta sa revoluționară era în toi el manifesta de la început o încredere oarbă în victoria acesteia. „Izbînda va încununa stindardele noastre, pentru că destinul Americii a fost fixat pentru totdeauna, lațul care o ținea legată de Spania a fost tăiat" declara el. În analiza asupra situației el cuprinde aproape toate popoarele din America latină și anume pe cei din Argentina, Uruguai, Chile, Peru, Ecuador, Venezuela, Columbia la care se mai adaugă cele din insulele mării Caraibelor, și pentru fiecare din ele studiază situația existentă și perspectivele de viitor. Avînd o viziune politică largă, el cuprinde în calculele sale nu numai politica promovată de marile state europene față de revoluția din America latină, dar și pe aceea a Statelor Unite ale Americii. Interesantă în această analiză este comparația imperiului spaniol colonialist aflat în plină destrămare cu cel roman destrămat în secolul al V-lea : „eu consider starea actuală a Americii întocmai ca atunci cînd după prăbușirea Imperiului roman, fiecare parte dezmembrată a format un sistem politic conform intereselor și situației sale sau urmînd ambiția particulară a unor șefi, familii sau corporații". Cu toate acestea, acesta face o deosebire arătînd particularitățile situației din America latină în 1815. „Cu această evidentă diferență — continuă el — că acele părți împrăștiate restabileau din nou vechile națiuni cu schimbările cerute de lucruri sau întîmplări, dar noi care abia dacă mai păstrăm urme a ceea ce a fost cîndva și care, pe de altă parte nu sîntem nici indieni, nici europeni ci o specie intermediară între proprietarii legitimi ai țării și uzurpatorii spanioli". Totodată este interesantă analiza pe care o face asupra primelor victorii ale revoluției antispaniole în Venezuela, Mexic, Noua Grenadă și mai ales asupra perspectivelor de viitor ale noilor state. În privința formei de guvernămînt Simon Bolivar susține crearea de republici democratice în locul monarhiilor, a unor republici centrale în locul celor federative. Numai pentru moment admitea existența unor confederații dar și acestea numai în scopul obținerii de succese mai mari revoluționare contra colonialiștilor spanioli. La data cînd a fost redactată această scrisoare, el era convins de victoria finală contra opresorilor „provinciile americane duc lupta ca să se emancipeze pînă la urmă vor obține izbînda, unele se vor forma firesc ca republici federale și centrale. Se vor crea monarhii aproape inevitabil în marile secțiuni iar unele vor fi atît de nefericite încît își vor devora părțile componente fie prin revoluția de față fie prin cele viitoare ; o mare monarhie nu va fi ușor de consolidat dar o mare republică e imposibil". Și în ipoteza că în viitor s-ar putea crea o singură confederație a tuturor statelor din America latină el vedea capitala acestui stat în istmul Panama. Totuși la data cînd redacta scrisoarea din Jamaica, Simon Bolivar era convins că victoria finală nu se poate obține decît prin unirea tuturor eforturilor autohtonilor „vă voi spune ce anume ne va permite să-i alungăm pe spanioli

şi să întemeiem un guvern liber, este unirea bineînţeles dar această unire nu ne va veni de pe urma unor minunăţii dumnczeeşti, ci ca urmare a unor acţiuni pline de sensibilitate şi a unor strădanii bine îndreptatc".

Ultimul document este ,,Proclamaţia" din 1 dccembrie 1830 adresată popoarelor din Columbia cu o săptămînă inaintc de moartea sa prematură. Mulţi istorici l-au considerat ,,Testamentul" său politic. După părerea noastră estc mai mult şi anume o mărturie cu privire la activitatca sa revoluţionară dcsfăşurată în interesul patriei şi al compatrioţilor săi, plină de succese dar şi de situaţii durcroase, o mărturie cu privire la dorinţa sa fierbinte de a şti că după dispariţia sa popoarele vor şti să ducă mai dcparte făclia revoluţionară pentru consolidarea cuceririlor înfăptuite pînă atunci.

Aşa cum se arată şi în Prefaţă, lucrarea dc faţă cuprinde ideile fundamentale revoluţionare ale lui Simon Bolivar, elaboratc în urmă cu mai bine de un secol, dar care azi fac parte din acele creaţii ale filozofiei universale. Supuse judecăţii istorice aceste idei fundamentale au menirea să redevină actuale în zilele noastre mai ales cînd popoarelc sînt în căutarea unor sisteme politice mai stabile pentru menţinerea şi consolidarca păcii, pentru lichidarea pentru totdeauna a asupririi sociale şi naţionale. De aceea Simon Bolivar a fost şi va rămîne în conştiinţa umanităţii ca unul din cei mai mari gînditori politici ai Lumii noi, ca una dintre personalităţile cele mai interesante ale istorici latino-americane din vrcmea sa şi din vremea generaţiilor următoare.

Constantin Şcrban

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

RM ISSN CO–3870

I. P. „Informația c.–2631

43 856

Lei 10